

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

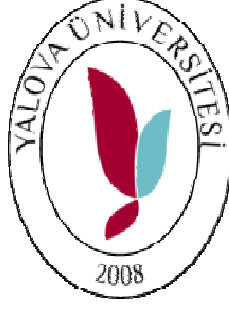
MUHAMMED AVVÂME’NİN HADİŞÇİLİĞİ

DOKTORA TEZİ

HATİCE SANCAKLI

DANIŞMAN: PROF. DR. EBUBEKİR SİFİL

**YALOVA
AĞUSTOS 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED AVVÂME’NİN HADİSÇİLİĞİ

DOKTORA TEZİ

HATİCE SANCAKLI
137313002

DANIŞMAN: PROF. DR. EBUBEKİR SİFİL

YALOVA
AĞUSTOS 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “**MUHAMMED AVVÂME’NİN HADİSÇİLİĞİ**” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukukî sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Hatice SANCAKLI

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbine sonsuz hamd ve senâ eder, gönderdiği son elçisi, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ve onun tertemiz sünnetini sonraki nesillere aktaran âline ve güzide ashabına salat ve selam ederim.

Halep hadis ilimleri açısından seçkin bir yere sahip olan önemli bir ilim merkezidir. Bu beldede tarih boyunca yetişen birçok hadis âlimi İslam kültür tarihine değerli katkılarda bulunmuşlardır. Halep'te yetişen son dönem âlimlerden biri olan Muhammed Avvâme (doğ.1358/1940-), ilmî çevrelerde otorite olarak kabul edilen asrımızın en büyük muhakkik ve muhaddislerindendir. Velûd bir müellif olan Muhammed Avvâme, özellikle hadis ilimleri alanında son derecede önemli eserler vermiştir. Suriye'de Hama olaylarından sonra Suudi Arabistan'a hicret eden Avvâme, uzun yıllar Suudi Arabistan'da yaşadıkdan sonra, orada yaşanan gelişmeler üzerine Türkiye'de hadis akademisyenlerinin yetişmesine katkıda bulunmak ve hadis alanında birikimini aktarmak üzere ülkemize davet edilmiştir. Böyle bir âlimin ülkemize kadar gelmesinin de verdiği bir heyecanla, hadis alanında ortaya koyduğu eserleri, alanda geliştirdiği yöntemleri ve hadis alanındaki katkılarını tanıtmak maksadıyla tez konusu, "Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği" olarak belirlenmiştir.

Tezimiz, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Girişte araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynaklarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Birinci bölüm Muhammed Avvâme'nin hayatını ve tahsîlini konu edinmektedir. Hayatının aktarıldığı bölümde konular; doğumu, ailesi, yetişmesi ve evliliği başlıklarıyla ele alınmıştır. Tahsili ise akademik ve geleneksel/meşîhiyye metot ile tahsili şeklinde taksim edilmiş, geleneksel metot ile eğitim aldığı başlıca hocaları kendisine etkisi yönüyle tanıtılmıştır.

İkinci bölümde Muhammed Avvâme'nin ilmî hayatı üst başlığı altında; öğretim hayatı, talebeleri, icazetleri, akranları konusu ele alınmış, akabinde kurduğu müesseseler, ilmî seyahatleri, davet çalışmaları, konuşma ve konferansları konuları işlenmiştir. Aynı bölümde şahsiyet özellikleri başlığı altında ilmî şahsiyeti, ilmî titizliği ve ahlakı, mezheb ve meşrebi incelenmiş, sonrasında Muhammed Avvâme hakkında yapılan çalışmalar ve ilmî kişiliği hakkında söylenen sözler detaylandırılmıştır. Bölümün Eserleri başlığı altında ise hadis sahasında yazdığı eserler üçüncü bölüme tahvil edilerek öncelikle hadis ilmi dışındaki eserleri incelenmiş ve bu alandaki mevcut (basılmış - basılmamış) bütün eserleri tanıtılmıştır. Bölüm yapmayı düşündüğü ve tavsiye ettiği çalışmalar konusu ile tamamlanmıştır.

Tezin ana konusu olan Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği son bölümde ele alınmıştır. Hadis sahasında yaptığı çalışmalar; telif çalışmaları, şerh çalışmaları ve tahkik/tevsik, talik, tahrir çalışmaları başlıkları altında eserleri tanıtılmıştır. Bölümün ikinci kısmı ise hadis ilmi çalışmalarında takip ettiği usuller başlığı altında; telif metodu, şerh metodu, tahkik/tevsik, talik, tahrir metodu, cerh ve tadildeki metodu olarak incelenmiştir. Bölümün üçüncü kısmında Avvâme'nin bazı hadis meseleleriyle ilgili görüşleri, dördüncü kısmında da bazı hadisler hakkındaki hükümleri ifade edilmiştir.

Tezin yazımında Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 2022 yılında hazırladığı tez yazım kılavuzu esas alınmış, atıf sistemi olarak ise *İsnad Atıf 2. Edisyon* sistemi kullanılmıştır. Müellif ve eser isimleri; tez metninde, dipnot ve kaynakçada *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin yazım usulünce yazılmıştır.

Covid-19 salgını ve daha sonrasında yaşanan 6 Şubat depremlerinin etkilerinden dolayı uzayan doktora dönemi boyunca, tez konusu ile ilgili verdiği özgüven, süreç boyunca gösterdiği müsamahasıyla beni destekleyip bu tezin her aşamasını ve çalışmalarımı

kolaylaştıran muhterem danışmanım Prof. Dr. Ebubekir Sifil hocama hürmetlerimi, teşekkürlerimi arz ederim. Tez konusunu bana ilk olarak teklif ve tavsiye eden, konunun belirlenmesindeki kıymetli tevcihlerinden dolayı sayın Prof. Dr. Halil İbrahim Kutlay hocama müteşekkirim. Doktora ders dönemlerinde kendilerinden çokça istifade ettiğim saygıdeğer Doç. Dr. Fatma Kızıl ile bu tezin her aşamasında Avvâme'nin en mühim hocalarından biri olan Abdulfettâh Ebû Gudde üzerine yaptığı doktora tezinden faydalandığım muhterem Doç. Dr. Muhammet Beyler hocalarıma şükranlarımı sunarım. Muhammed Avvâme hocanın kendisine ulaşma, eserlerini temin etme konusunda eşsiz yardımlarından dolayı oğlu Dr. Muhyiddin Avvâme'ye; Muhammed Avvâme'nin ilmî çalışmalarındaki usullerini aktaran Dr. Mecd Mekki ile araştırmayla ilgili çeşitli konularda kendilerine başvurduğum; Prof. Dr. Serdar Demirel, Doç. Dr. Hamza Bekrî, Dr. M. Fatih Kaya ve Öğr. Görevlisi Emre Yazıcı'ya müteşekkirim. Ayrıca savunma sınavı öncesi resmî usullerde bana yardımını esirgemeyen değerli genç araştırmacı arkadaşlarım; Dr. Kübra Çakmak, dt. Sabiha Yılmaz ve tezi okuyup katkı ve değerlendirmelerini samimiyetle paylaşan Dr. Ayşe Nur Yamanus'a çok teşekkür ederim. Vaize olarak görev yaptığım Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Yalova İl Müftülüğü kurum âmirlerinin tez yazımı ve teslim süreçlerindeki desteklerine, ilmî sürecin her bir aşamasında beni teşvik eden kardeşlerime, tezimi tamamlamamı beklerken Covid-19 salgınıyla vefat eden merhum babama, tez konusunu kendisine arz ettiğimde memnuniyet ve duasına mazhar olduğum kıymetli büyüğüm, muhterem dayım merhum Emin Saraç hocam ile değerli kız kardeşi ve ilim yolunda beni yetiştiren ilk hocam olan anneme medyûn-u şükrânım.

Doktora talebeliğim ile tezin yazılması esnasında maddî-manevî ve ilmî her türlü kolaylık ve desteği fedakârlıkla bana sunan muhterem zevcim Dr. Salim Sancaklı ile hafızlık yolunda ilerleyen kıymetli kerimelerimiz Meryem Betül ve hafız Zeynep Selva'ya minnettârım.

Bu mütevâzı gayretimi rızasına vesile kılmasını Cenâb-ı Vâhibi'l-Atâya Hazretlerinden niyaz ederim.

Ağustos – 2024

Hatice SANCAKLI

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	İ
ÖNSÖZ.....	İİ
İÇİNDEKİLER.....	İV
KISALTMALAR	Vİİİ
ÖZET	İX
ABSTRACT	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.3. Araştırmanın Yöntemi	4
1.4. Araştırmanın Kaynakları	4
2. MUHAMMED AVVÂME’NİN HAYATI VE TAHSÎLİ	6
2.1. Hayatı	6
2.1.1. İsmi ve nesebi	6
2.1.2. Doğumu	6
2.1.3. Ailesi.....	6
2.1.4. Yetiştirilmesi	8
2.1.5. Evliliği ve çocukları.....	9
2.2. Tahsili	10
2.2.1. Akademik ve resmî tahsîli	10
2.2.2. Geleneksel / Meşîhiyye metodu ile tahsîli	13
2.2.3. En çok etkilendiği hocaları	14
2.2.3.1. Muhammed b. İbrahim es-Selkînî (ö. 1422/2001).....	14
2.2.3.2. Abdullah Sirâceddîn (ö. 1422/2002).....	15
2.2.3.3. Abdulfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997)	20
2.2.3.4 Abdulfettâh Ebû Gudde ve Muhammed Avvâme: Benzer ve farklı yönleriyle bir karşılaştırma.....	25
2.2.3.5. Diğer hocaları	27
3. İLMÎ HAYATI VE ESERLERİ	29
3.1. İlmî Hayatı	29
3.1.1. Öğretim hayatı	29
3.1.2. Talebeleri	31
3.1.3. İcâzetleri.....	32
3.1.3.1. Aldığı icâzetler.....	32

3.1.3.2. Sahip olduğu isnadlar.....	37
3.1.3.3. Avvâme'den icâzet alanlar.....	38
3.1.3.4. Karşılıklı olarak rivâyette bulunduğu akranları	40
3.1.4 Muhammed Avvâme'nin kurduğu ve onun adına kurulan ilmî müesseseler	42
3.1.5. İlmî seyahatleri	44
3.1.6. Dâvet çalışmaları	48
3.1.7. Konuşmaları ve konferansları	49
3.1.8. Şahsiyet özellikleri.....	53
3.1.8.1. İlmî titizliği	53
3.1.8.2. Ahlâkı.....	55
3.1.8.3. Mezhebi ve meşrebi	57
3.1.9. Muhammed Avvâme hakkında yapılan çalışmalar.....	60
3.1.10. İlmî kişiliği hakkında söylenen sözler	72
3.1.10.1. Övgüler	72
3.1.10.2. Tenkitler.....	77
3.1.10.3. Değerlendirme	80
3.2. Eserleri.....	81
3.2.1. Hadis ilmi dışındaki eserleri	82
3.2.1.1. Basılmış telif eserleri	82
3.2.1.2. Basılmış tahkîk eserleri.....	84
3.2.2. Basılmamış ve devam eden çalışmaları	85
3.2.3. Tebliğ ve makaleleri	86
3.2.3.1. Tebliğleri.....	86
3.2.3.2. Makaleleri	87
3.2.4. Müşterek çalışmaları.....	89
3.2.5. Takdîm ve takrîzleri.....	90
3.2.6. Yapmayı düşündüğü ve tavsiye ettiği çalışmalar	94
4. MUHAMMED AVVÂME'NİN HADİSÇİLİĞİ	99
4.1. Hadis İlmine Dair Eserleri	99
4.1.1. Telif çalışmaları	99
4.1.2. Şerh çalışmaları.....	112
4.1.3. Tahkîk/Tevsîk, ta'îlîk, tahrîc çalışmaları	113
4.2. Hadis İlmî Çalışmalarında Takip Ettiği Usuller	136
4.2.1. Telif metodu.....	137
4.2.2. Şerh metodu	138

4.2.3. Tahkîk/Tevsîk, ta'îlîk ve tahrîc metodu	139
4.2.4. Cerh ve ta'dîl metodu	149
4.3. Bazı Hadis Meseleleri Hakkındaki Görüşleri	151
4.3.1. Zayıf hadisle amel konusu	151
4.3.2. Sahabenin adaleti konusu.....	155
4.3.3. Hadislerin mana ile rivayeti meselesi	158
4.3.4. Mürsel hadis konusu	159
4.3.5. Bilgiyi orijinal kaynağından nakletmemek / tevârüd konusu	161
4.3.6. Tahrife dönüşecek aktarımlardan sakınma konusu.....	162
4.3.7. İmam Müslim'in Sahih'indeki muallal hadislerin durumu.....	163
4.3.8. Muhaddisler tarafından bir kısmı ihtisâr/hazfedilmiş hadisleri aktarırken müteyakkız olmak konusu	165
4.3.9. İbn Huzeyme'nin <i>Sahih</i> 'indeki illetli hadisi gösterme metoduna dikkat edilmesi konusu.....	166
4.3.10. İbn Hibbân'ın sika ravilerin bilinmesi hakkındaki görüşü	166
4.3.11. Ravilerin likâi konusu	167
4.3. Bazı Hadisler Hakkındaki Görüşleri.....	168
4.4.1. Özürsüz olarak iki namazı bir vakitte cemetmekle ilgili İbn Abbâs hadisi.....	168
4.4.2. Allah toprağı cumartesi günü yarattı hadisi	170
4.4.3. Ebû Süfyân'ın, kızı Ümmü Habîbe'yi (r.anha) Hz. Peygamber (s.a.s.) ile evlendirmeyi teklif ettiği hadis	173
4.4.4. Telli çalgılarla ilgili hadis hakkındaki görüşü	174
4.4.5. Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile 9 yaşında evlendiğini bildiren hadis hakkındaki görüşü.....	175
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	177
KAYNAKLAR.....	182
ÖZGEÇMİŞ	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
EKLER	192
EK 1	192
EK 2.....	193
EK 3.....	195
EK 4.....	199
EK 5.....	205
EK 6.....	208
EK 7.....	209
EK 8.....	212

EK 9.....	213
-----------	-----

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
b.	: Bin, İbn (oğlu)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
bs.	: Basım
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
doğ.	: Doğumu
Erişim	: Erişim Tarihi
HADITH	: Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
mlf.	: Müellif
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
ör.	: Örnek
r.a.	: Radiyallahu Anh
r.anha.	: Radiyallahu Anha
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik Eden
thc.	: Tahric
ts.	: Tarihsiz
y.y.	: Yayıncı Yok

MUHAMMED AVVÂME’NİN HADİSÇİLİĞİ

ÖZET

Muhammed Avvâme (doğ.1358/1940 -), gerek dirâyetu'l-hadîs gerekse rivâyetu'l-hadîs alanında yaptığı ilmî çalışmalarla, gerçekleştirdiği tenkitli neşirler/tahkiklerle, hadis ilminin kadîm ve güncel problemlerine dair verdiği telif eserler ve yetiştirdiği talebelerle günümüzde hadis ilminin önde gelen isimlerinden biridir.

Avvâme’nin hadisçiliği, hadislerin Allah’tan Hz. Peygamber’e gönderilen vahyin bir çeşidi olduğu görüşüyle modernist hadisçilikten ayrılırken, hadisleri kitaplarında tedvin edip günümüze ulaştıran muhaddislerin, eserlerinde takip ettikleri metotları araştırıp tam olarak usullerini anlamadan ve onların metotlarına bağlı kalmadan özellikle sahih isimli sünnet kitaplarını doğru anlamamanın mümkün olmadığı, hadislerle doğru şekilde amel edebilmek için fikhî mezheplere bağlı kalmanın zorunlu olduğu anlayışıyla da selefî hadis temâyülünden ayrılır. O, çalışmalarını geleneksel hadisçiliğin metotlarına uygun olarak sürdürür, fakat geleneği takdis etmez. Dolayısıyla onun hadisçiliği, yaptığı tahkik ve tevsik çalışmalarıyla mütekaddim ulemanın çalışmalarını tahkim ederek, onların çalışmalarında tesbit ettiği kusurları yine onların metotlarına sahip çıkarak takviye eden, geleceği geçmişe bağlayan bir köprü mahiyetindedir.

Avvâme, bir yandan kaynaklarla ve onları oluşturan ulemayla irtibatı kavî tutarak mevcut müktesebatı doğru anlama hassasiyetini yaşatırken, diğer yandan günümüz dünyasında genel olarak hadislere yönelen çok yönlü eleştirilerle de yakından ilgilenen ve onlara gerekli ilmi cevaplar vermekten geri durmayan dinamik ve üretken bir ilim anlayışına sahiptir.

Bu çalışmada, Muhammed Avvâme’nin biyografisi, ilmî hayatı, çok yönlü hadisçiliği, telif eserleri, muhakkik kişiliği ve hadis alanına katkıları detaylı şekilde araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muhammed Avvâme, Tahkik, Tevsik, Rical Edebiyatı.

HADITHISM OF MUHAMMAD AWWAMAH

ABSTRACT

Muhammad Awwamah (born in 1358/1940-) is a prominent figure in the field of hadith studies. He is known for his scholarly research in both *dirayatu'l-hadith* and *riwayatu'l-hadith*, as well as his critical publications and investigations. He has also authored copyrighted works addressing both ancient and contemporary issues in the science of hadith and has trained numerous students in this field.

While Awwamah's hadith studies differs from modernist hadith studies with the view that hadiths are a type of revelation sent to the Prophet from Allah, it also differs from the Salafi hadith studies with the understanding that it is not possible to understand correctly the *sunnah* books, especially the ones called *sahih*, without researching the methods followed by the hadith scholars who compiled the hadiths in their books and conveyed them to the present day, and without adhering to their methods, and that it is necessary to adhere to the schools of jurisprudence in order to act correctly with the hadiths. He continues his work in accordance with the methods of traditional hadith studies, but does not sanctify the tradition. Therefore, his hadith studies are like a bridge connecting the future to the past by reinforcing the works of the previous scholars with the studies of verification and verification he conducted, and by reinforcing the flaws he identified in their works by adopting their methods.

Awwamah not only maintains a strong connection with sources and scholars to understand existing knowledge accurately but also has a dynamic and productive understanding of science. He is interested in the multifaceted criticisms of hadiths in today's world and does not hesitate to provide scientific answers to these criticisms.

In this study, a comprehensive investigation was conducted on the biography, scientific contributions, versatile hadith, authored works, and scholarly personality of Muhammad Awwame, along with his significant contributions to the field of hadith.

Keywords: Hadith, Muhammad Awwamah, Tahqiq, Tevsîk, Rijal Literature.

1. GİRİŞ

Bu kısımda araştırmanın konusu ve kapsamı, amacı, önemi ve araştırmada takip edilen yöntemle ilgili bilgi verilecek, ardından araştırmanın kaynaklarına değinilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Âlimler yaşadıkları dönemde ilim ve irfanları ile etraflarını aydınlatan, tarihten aldıkları birikimle geleceğe yön veren kimselerdir. İlim, fikir, görüş ve amelde âlimlerimizin metotlarını ortaya çıkarmak, onları ve eserlerini tanımak ve tanıtmak; geçmiş ile gelecek arasındaki köprüyü kurmak ve aynı zamanda sağlamlaştırmak için gereklidir. Böyle bir çalışma, eser sahibinin gayretlerinden yararlanmanın yanısıra üzerlerine yenisini de ekleyebilme imkânını da verecektir.

Muhammed b. Muhammed Avvâme, hayatını hadis ilmine hizmetle geçirmiş, kurduğu müesseseler, kaleme aldığı eserler, yetiştirdiği talebeler ile ilim ehlinin haklı takdirini kazanmış, aynı zamanda tahkik konusunda döneminin seçkin otoriteleri arasında yer almış, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam âleminin önde gelen hadis âlimlerinden biridir.

Avvâme doğduğu belde olan Halep'te 40 yaşına kadar, kendisinin de tahsil gördüğü Şa'baniyye medresesinde talebe yetiştirmiş, bu süreçte camiilerde umumi vaaz ve hutbe vermiş, aynı zamanda telif ve tahkik alanında ilk çalışmalarına yine Halep'te iken başlamıştır. Suriye'de Hama olaylarını müteakiben Suudi Arabistan'a yerleşen Avvâme, burada açtığı müesseseler ile tahkik alanına yoğunlaşmıştır. 40 yıla yakın Medine hayatında çok sayıda çalışmanın sahibi olan Avvâme, resmî davet ile 2016 yılı itibariyle ülkemize yerleşmiş ve ilmî çalışmalarına Türkiye'de devam etmiştir. Avvâme'nin yaşadığı dönemde ilim dünyasına etkisi sadece ikamet ettiği coğrafyalar ile sınırlı kalmamış, Halep'teyken yazdığı telif eseri *Eserül-hadis* ile ilim çevrelerinde tanınmış, Medine yıllarında özellikle edisyon kritik / tahkikli neşirleriyle ve nihayet Türkiye'de devam eden tahkik-tevsik proje çalışmalarıyla, eserleri İslam dünyasının kütüphanelerinde yerini almıştır.

Avvâme, iman kitapları olarak tanımladığı sünnet kitaplarına yaptığı tahkikler ile İslam kültür mirasına çok değerli katkılarda bulunmuştur. Onun bu özelliği, ilmî alt yapısının pek değerli bir muhakkik, muhaddis âlim Abdulfettâh Ebû Gudde'ye olan talebeliğine dayanmaktadır. Ebû Gudde'nin kendisini "el-cihibiz el-muhakkık" olarak nitelemesi, Muhammed Said Tantâvî'nin "yeryüzünde tahkik ilmini ondan daha iyi bilen birisini bilmiyorum" demesi buna işaret eder. Avvâme'nin çalışmalarını Türkiye'de sürdürmeye karar vermesinden sonra,

Ülkemizde hayatı ve eserlerinin tamamını kapsayan bir çalışmanın yapılmamış olmasından hareketle Haziran 2017’de Tez İzleme Komitesine verdiğimiz bir raporla, doktora tez konusu olarak Muhammed Avvâme’nin Hadisılığı konusu doktora tez çalışması olarak belirlenmiştir.

Son yıllarda ülkemizde hadis ana bilim dalında akademik düzeyde muasır / yaşayan muhaddislerin hadisılığı tez konusu olarak çalışılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki 2012 yılında tamamlanan Prof. Dr. Enbiya Yıldırım danışmanlığında İlyas Karaduman tarafından hazırlanan “Sözlü hadis geleneği ve günümüz temsilcilerinden Mehmet Emin Saraç” isimindeki yüksek lisans tezidir. 2021 yılında “Mehmed Said Hatiboğlu ve hadis tenkitılığı” konulu yüksek lisans tezi Pof. Dr. Mehmet Emin zafşar danışmanlığında Rabia Sena akır tarafından hazırlanmıştır. Bir diğeri Zeynep Kellerbağı tarafından Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan “Mehmet Yaşar Kandemir hayatı, eserleri ve hadis ilmine katkısı” isimli yüksek lisans tezidir. Yine Sefa Nur şirin tarafından “İsmail Lütfi akan’ın Hayatı, Eserleri ve Hadis ğretimine Katkıları” yüksek lisans tezi Dr. Mesut akan danışmanlığında devam etmekteyken, Furkan Otkan tarafından çalışılan Doç. Dr. Emine Demil danışmanlığındaki “İsmail Lütfi akan’ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri” isimli yüksek lisans tezi de halen devam etmektedir.

Yaşayan bir âlimin hadisılığı gibi bir konuyu çalışmanın elbette alana olumlu katkıları vardır. En başta ilgili âlimin vefatından önce biyografisi ve bibliyografyasının, yeni çalışmalara elverir bir halde akademik çevrelerin ilgisine sunulmasıdır. Bunun yanısıra, o âlimin eserlerinin sayısını tam olarak belirlemekten, ilgili eserlerdeki metoduna ve varmak istediği ilmî hedeflerine varıncaya kadar kendisine ve etrafındaki ilmî hareketliliği devam ettiren yetiştirdiği talebelerine sorup netleştirmek imkân dâhilindedir.

Muhammed Avvâme gibi muhakkık bir âlimin hadisılığını tam olarak ortaya çıkarmak, onun bütün tahkik/tevsik çalışmalarında takip ettiği usûl ile uygulamasındaki mutabakata ve buralarda yaptığı ta’lik ve hadis tahriclerine hakkıyla vakıf olmayı, böylece alandaki benzer çalışmaların ışığıyla yapılacak çapraz sorgulama ile kitaplarının mukaddimelerinde ifade ettiği esaslara ne ölçüde bağlı kaldığının tespitini de gerektirir. Fakat sadece bir alışması (İbn Ebu şeybe’nin *Musannef*’inin tahkiki) 26 cildi bulan Avvâme hakkında bunu yapmak araştırmacı için bu tezde mümkün olmamıştır. Bunun yanısıra Muhammed Avvâme’nin bayan talebeleri birebir okutmaması da tez yazımında yaşanılan önemli zorluklardan biridir. Ancak bu badire, oğlu Muhyiddin Avvâme’nin bilvasıta desteğinin yanısıra, Muhammed Avvâme ile ilmî münasebetleri uzun yıllara dayanan, aynı zamanda son 7 yıl boyunca *Tedrîbu’r-râvi*

kitabını kendisinden okuyarak icazet alan danışman hocam ile tez jürisi hocalarımın kıymetli tevcihleriyle önemli ölçüde aşılmıştır.

Bir şahıs ve eserleri üzerinde yapılan araştırmalarda, öncelikle o çalışmaların sahibinin tanıtılması önem arz etmektedir. Bir müellifi doğru tanıyabilmek; o kişinin içinde yaşadığı zaman diliminin ve yetiştiği ortamın bilinebilmesine bağlıdır. İnsanın yönelimleri, kişisel ya da ilmî yönlerinin oluşumunda, zaman, mekân ve içinde yaşadığı şartlar önemlidir. Bu sebeple; tezin birinci bölümünde öncelikle Muhammed Avvâme'nin Hayatı ve Tahsili konusu ele alınacaktır.

Tezin ikinci bölümünü İlmî Hayatı ve Eserleri başlığı altında öğretim hayatı, talebeleri, icazetleri, ilmî seyahatleri, konuşma ve konferansları, tebliğ ve makaleleri, hadis ilmi dışında verdiği eserleri ile yaptığı diğer çalışmaların tetkik edileceği bir bölümdür.

Üçüncü bölüm olan Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği, hadis alanında yaptığı çalışmalar üzerinden ele alınacaktır. Bunlardan; telif çalışmaları, şerh çalışmaları, tahkik/tevsik, ta'lik ve tahrir çalışmaları bölümün birinci kısmında, hadis ilmi çalışmalarında takip ettiği metotlar başlığı altında telif, şerh, tahkik/tevsik, ta'lik ve tahrir metotları ile cerh ve tadildeki metodu bölümün ikinci kısmında anlatılacaktır. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda ise Muhammed Avvâme'nin bazı hadis meseleleri ile bazı hadisler hakkındaki görüşleri incelenecektir.

Muhammed Avvâme'nin, yaşadığımız dönemin âlimlerinden biri olması sebebi ile biyografisiyle ilgili bilgiler henüz yazılı eserlere girememiştir. Bundan dolayı “Muhammed Avvâme'nin Hayatı ve Tahsili” kısmında matbu olan tek yazılı başvuru kaynağımız Avvâme'nin oğlu Dr. Muhyiddîn Avvâme tarafından kaleme alınan *Safahât mudîe min hayati seyyidi'l-vâlid el-allâme Muhammed Avvâme* adlı kitabı olmuştur. Avvâme'nin diğer bir oğlu olan Dr. Abdullah Avvâme'nin henüz basılmamış “Vâlidî kemâ araftuhu” isimli hatırat yazısı da bu bölümün yazımında kullanılmıştır. Bunlara ilaveten yaşayan ilim adamlarına yönelik olarak Cidde'de tanınmış edebiyatçı Abdulkasım Hoca gözetiminde faaliyet gösteren Uluslararası Edebiyat Buluşmaları Merkezi tarafından düzenlenen “İsneyniyye” (Pazartesi) toplantılarında, 2007 yılında Muhammed Avvâme adına düzenlenen “Hafletü't-Tekrim”e ait yazılı ve görsel kayıtlara da internet üzerinden erişilerek başvurulmuştur. Yine sosyal medya üzerinden yayın yapan drjasemtv'deki Dr. Câsim Muhammed el-Mutavvi'nin Muhammed Avvâme'yi konuk ettiği, Avvâme'nin; hayatı, yetişmesi ve eserleri hakkındaki kısa bir tanıtımı; bizzat kendisinin anlattığı “Hadîsu'z-zikrayât mea'ş-şeyh Muhammed Avvâme” röportajından da bu bölümün yazımında faydalanılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, son yıllarda ilmî çalışmalarını ülkemizden sürdüren Muhammed Avvâme'yi biyografi, bibliyografi ve hadisçiliği açılarından, ülkemizin hadis araştırmacılarına ilk defa Türkçe olarak akademik düzeyde derli toplu bir çalışmayla tanıtmak, eserlerini vasfetmek, yaptığı çalışmalardaki metotlarını ve görüşlerini doktora tezi düzeyinde sunarak hem hâlihazırda hadis araştırmalarına hem de hadis tarihine ve ricâl edebiyatına katkı sağlamaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Buna göre Muhammed Avvâme'nin eserlerinin zengin mukaddimleri, hadis meselelerini ele aldığı telif eserleri dikkatli bir şekilde okunarak konunun başlıkları ve sınırları tespit edilmiştir. Ayrıca 2019 yılında bazı hadis meseleleri üzerine yaptığı 20'şer bölümlük hadis ilmi ile alakalı iki dizi halindeki söyleşiler defalarca izlenip ilgili kitaplarıyla karşılaştırma yaparak notlandırılmıştır. Bununla birlikte imkanlar ölçüsünde ülkemizde katıldığı sempozyum ve konferanslar takip edilmiş, böylece son dönemde yaptığı konuşmalarıyla önceden yazdığı kitaplarında kaydettiği görüşlerinde bir değişiklik olup olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde konuyla ilgili genel ve özel kaynaklardan elde edilen tüm bilgiler, onenote ortamında fişler halinde ana ve alt başlıklar altına yerleştirilmiş, akabinde bu bilgiler tez planına uygun olarak tasnif ve tavsif edilerek tez metni yazılmıştır.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız esnasında konu birliği olan herhangi bir akademik tezden istifade etmek mümkün olmamıştır. Zira Muhyiddin Avvâme ile 2018 yılında tez konusuyla ilgili yapılan bir özel görüşmede Türkiye dışında, özellikle Sudan'da, Muhammed Avvâme konulu birçok tez yazıldığını öğrenmemize rağmen, tezimizin üçüncü bölümünde yer alan "Hakkında Yapılan Çalışmalar" kısmında da belirttiğimiz üzere, Sudan'daki sosyal kargaşa ve istikararsızlık sebebi ile bu tezlerle ilgili bilgilere ulaşma imkânımız bulunamamıştır.

Türkiye'de ise Muhammed Avvâme'nin hayatı ve ilmî çalışmaları ile ilgili araştırmalar, akademik düzeyde henüz yeni yeni yapılmaya başlanmıştır. M. Avvâme konulu ilk akademik çalışma, İnönü Üniversitesi'nde Abdullah Turgut tarafından 2022 yılında hazırlanan *Muhammed Avvâme'nin Tedribu'r-Râvî Tahkikiindeki Hadis İlmi ile İlgili Değerlendirmeleri* başlıklı bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışmanın ilk kısmı olan

“Muhammed Avvâme'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği” kısmı, tezimizin aynı başlığa sahip kısımların muhtevasıyla büyük bir oranda örtüşmektedir. Avvâme'nin biyografisi ile ilgili yegâne yazılı kaynağın tek oluşu bu benzerliği zorunlu kılmakla beraber, ilgili kısmın tarafımızdan yazılmış hali Aralık 2017'deki Tez İzleme Komitesine sunduğumuz birinci raporda yer almıştır. Dolayısıyla tezimizin ilgili bölümünün yazılmasında sadece Muhyiddin Avvâme'nin *Safahat Mudie* kitabından tercüme etmek suretiyle aktarılmıştır. Turgut'un tezinin ikinci bölümü ise “Muhammed Avvâme'nin Tedribu'r-râvî Tahkikindeki Hadis İlmi ile İlgili Değerlendirmeleri” dir. Bu kısımda, Avvâme'nin ilgili çalışmasının ta'lik kısmında yer alan bazı görüşleri, hadis ilmine dair 26 başlık altında belirtilmiştir. Tez, yüz dört sayfa olup tezin danışmanı Prof. Dr. Veysel Özdemir'dir.

Türkiye'de henüz Muhammed Avvame veya çalışmalarıyla ilgili doktora tezi düzeyinde bir araştırma bulunmamaktadır.

Konunun kaynaklarına gelince; Dr. Muhyiddin Avvame'nin yazdığı babasına ait tercüme-i hali ile müellifin bütün eserleridir. Muhammed Avvame'nin kaleme aldığı tahkik/tevsik, tahric, telif ve şerh türü eserlerine yazdığı kapsamlı mukaddimeler incelenmiş, Avvame hakkında kitap, makale, söyleşi ve verdiği konferanslar, kendisiyle yapılan mülakatlar toplanmış ve tezde belirtilen başlık altında belirtilmiştir.

Zikredilen kaynakların dışında gerek oldukça hadis ilmi ve dallarına ait diğer eserler ve konu ile ilgili çalışmalara başvurulmuş, bunların hepsi açık künyeleriyle birlikte kaynakça kısmında zikredilmiştir.

2. MUHAMMED AVVÂME’NİN HAYATI ve TAHSÎLİ

2.1. Hayatı

2.1.1. İsmi ve nesebi

Muhammed b. Muhammed b. Abdulkâdîr b. Ömer b. Ali Avvâme, en-Naî‘mî, el-Hüseynî.¹ Künyesi Ebu’l-Fadl’dır.²

Annesi, Âişe binti Ahmed b. Ali, Âlu Sirâcüddin, el-Hüseyniyye hanım olup hocası Abdullah Sirâcuddîn’in amca kızlarındandır. Muhammed Avvâme, böylece hem anne hem baba tarafından şerif sülâlesindendir. Zira nesebi, Rasulullah Efendimizin (s.a.s.) kızı Hz. Fâtıma’nın (r.a) oğlu Hz. Hüseyin’e (r.a) dayanmaktadır.³

2.1.2. Doğumu

Muhammed Avvâme 14 Zilhicce 1358/1 Ocak 1940 günü Halep’in meşhur mahallelerinden Bâbu’l-Makâm mahallesinde⁴ dünyaya geldi.⁵ Doğduğu zaman yüzünde Halep halkının *burka* diye isimlendirdiği ince bir zar bulunuyordu. Halep halkının inanışına göre, bu durum geleceğinde hayır ve salah umulan çocuklarda meydana gelir.⁶

2.1.3. Ailesi

¹ Muhyiddin Avvâme, *Safahât mudîe min hayati seyyidi’l-vâlid el-allâme Muhammed Avvâme* (Durban: Dâru’l-Hadîsi’l-Avvâmiyye, 2018),7; Casim Muhammed el-Mutavvi‘, “Hadîsu’z-zikrayât mea’ş-şeyh Muhammed Avvâme”, *YouTube* (03 Aralık 2018), 02:40-02:46.

² Avvâme, *Safahât*,7.

³ Avvâme, *Safahât*,7. Muhammed Avvâme’nin Hz. Hüseyin’e ulaşan nesebin şeceresi, Suriye’deki harp sebebiyle bombalanıp yıkılan erkek kardeşinin evinde, yıkıntıların altında kaldığını ifade ettikleri için elde edilememiştir. Bununla birlikte Muhyiddin Avvâme, o muhitte anne babasının her iki taraftan Hüseyinî olmak ile meşhur ve neseplerinin tevatürle maruf olduğunu ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “Dr. Muhyiddin Avvâme’nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşme, 31 Ocak 2024.”

⁴ Avvâme, *Safahât*, 7.

⁵ Râbitatu’l-ulemâi’s-Sûriyyin (İslâmsyria), “Hivâr mea fadîleti’ş-şeyh Muhammed Avvâme” (Erişim 05 Aralık 2018); İsneyniyye (alithnainya), “Haflü Tekrim Fadilet eş-Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme” (Erişim 5 Aralık 2018); Mutavvi‘, “Hadîsu’z-Zikrayât mea’ş-Şeyh Muhammed Avvâme”, 02:26-02:48. M. Avvâme, kendisi ile yapılan bu söyleşide, bazı yayınevlerine 1359 hicri senesini verdiğini, fakat bu söyleşi vesilesi ile bunu düzeltmek istediğini ifade etmektedir.

⁶ Avvâme, *Safahât*, 8.

Muhammed Avvâme, Halep'in pek muhafazakâr ailelerinden birinde, ilmî bir ortam ve kültürlü bir çevrede; müttakî, sâlih, mütevâzi ve maîşeti vasat olan, altısı erkek ve ikisi kız olan sekiz çocuklu bir ailede büyüdü.⁷

Babası Muhammed güzel ahlakı, iyi muamelesi ve uzak görüşlülüğüyle bilinen salih ve müttaki bir kimse olarak tanındığından, aile olarak çevrelerinde saygın bir konuma sahipti.⁸

Babası, ilim ehli olarak bilinen kimselerden değildi. Bilakis ümmî bir insan gibiydi. Kur'an-ı Kerîm okumasını bile yaşlılığında öğrenmişti. Fakat âlimleri çok sever, hocalarla beraber bulunur, onlardan ayrılmazdı. Öyle ki hocası Ahmed eş-Şemma'nın (ö. 1953)⁹ derslerini otuz sene boyunca hiç terk etmedi. Bu arada diğer âlimlerden de istifade etmeyi sürdürdü. Ancak fıkıh ve tefsir derslerine katıldığı hocası Ahmed Şemma'a karşı özel bir bağlılığı vardı.¹⁰ Babasının, derslerine kesintisiz devam ettiği ve yanında yetiştiği başka bir Halepli âlim de İbrahim es-Selkînî'dir (ö. 1367/1947).¹¹

Özellikle babasının bu hocasıyla ilgili bir tutumu, çocuk yaştaki Avvâme'nin kalbinde, ilim ve ulema sevgisinin yerleşmesine sebep olmuştur. Henüz on üç ya da on dört yaşlarında iken bir gece babası, evinde büyüdüğü hocası İbrahim es-Selkînî'nin ilmini, takvasını, Allah Teâla'nın ona olan özel ikramlarını anlatmıştı. Onun o geceki sözleri, küçük yaştaki Avvâme'yi çok etkilemiş, bu âlime karşı kalbinde büyük bir sevgi ve bağlılık meydana getirmişti. Öyle ki bu muhabbet, daha sonraları İbrahim es-Selkînî'nin oğlu olan Muhammed

⁷ bk. Ekler, Ek 4, "Dr. Muhyiddin Avvâme ile görüşme, 31 Ocak 2024."

⁸ Avvâme, *Safahât*, 9.

⁹ Ahmed b. Muhammed, Ebu Muhammed eş-Şemma' 1287/1870 yılında doğdu. Zamanının meşhur âlimlerinden dersler aldı. Birçok medreselerde dersler verdi. Halep'in birçok camilerinde de imam-hatiplik yaptı. Pek çok ilim adamının yetişmesine sebep oldu. 1373/1953 tarihinde vefat etti. Tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerinde meşhur olmuştur. bk. Muhammed Beyler, *XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri ve Abdulfettah Ebu Gudde*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 93-94.

¹⁰ Mutavvi', "Hadisu'z-zikrayat mea's-şeyh Muhammed Avvâme", 05:46- 06:39.

¹¹ İbrahim b. Muhammed b. Said el-Hatib es-Selkînî 1256/1840 yılı civarında dünyaya geldi. Döneminin tanınmış ilim adamlarından ders aldı. Halep'te çeşitli medreselerde uzun yıllar ders verdi. Çok sayıda ilim adamı yetiştirdi. Arap dili, tefsir, hadis, fıkıh, usul-ü fıkıh ile meşgul oldu. 19 Muharrem 1367/2 Aralık 1947 Salı günü vefat etti. bk. Muhammed Âlu Reşîd, *İmdadu'l-fettâh bi esânîdi ve merviyâtî's-şeyh Abdulfettah*, (Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi, 1999), 150; Beyler, *XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri*, 89-90. Ayrıca ileride geleceği gibi oğlu Muhammed b. İbrahim es-Selkînî (ö. 1422/2001) Muhammed Avvâme'nin hocasıdır. Avvâme'nin muasırı olan torun Dr. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim es-Selkînî (ö. 1432/2011) ise Halep Müftüsü olarak görev yapmıştır. bk. Abdurrahman b. Huseyn el-Üveysî, *Nuhbetün min a'lâm Haleb eş-şehbâ*, (Haleb: Dâru'r-Rıdvân, 2003), 767-769.

es-Selkînî'ye senelerce mülazemet etmesine, ondan ders okuyup yanında yetişmesine sebep olmuştur.¹²

Muhammed Avvâme'nin babası hakkındaki şu sözleri çok dikkat çekicidir:

“İlim talebi yolunda elli senemi harcadım. Ancak fıkıh ve tefsir ilimlerinde babam kadar olabilmek için daha on seneye ihtiyacım var ki, babam ümmî olarak nitelendirilebilecek bir insandı. Fakat hocalarına olan muhabbeti ve bağlılığı yanında, anlayış, zekâ, hafıza ve zihin kuvvetiyle, Allah Teâla'nın ona olan lütuf ve keremi kendisine bu ilimleri kazandırmıştır.”¹³

Annesi Âişe Hanım, hocası Abdullah Sirâceddîn ailesinden, ilim ve salah ehli, dindar bir sülâledendi. Dindarlık ve ilme olan merakında annesinin, üzerinde çok büyük bir etkisi olduğunu yine kendisi ifade etmektedir.¹⁴ Avvâme'ye göre genç bir kimse, hayatının bir döneminde istikbaline ait örnek alacağı doğru, üstün bir model bulamayabilir. Özellikle ergenlik ve daha sonraki dönemlerde, dünyevî işlere ve şer'î ilimlerin dışındaki yönlerle teveccüh etmiş arkadaşlarının hali genç kimseyi cezbedebilir. Kendisi de hayatının bir döneminde bu merhaleyi yaşamıştır, fakat annesinin üzerindeki olumlu tesiriyle bu dönemi kolay atlatmış, ilim yolunda sebat etmiştir.¹⁵

Muhammed Avvâme'nin bütün kardeşleri de kendi ifadesine göre ilim sevgisi üzere yetişmişlerdir.¹⁶

2.1.4. Yetiştirilmesi

Muhammed Avvâme, dinî bir ortam ve kültürlü bir çevrede yaşadı. İlk olarak babasının hem yakın dostu hem de hocası İbrahim es-Selkînî'nin oğlu olan, fıkıh âlimi, takva sahibi bir âlim aynı zamanda o mahallenin imamı da olan Muhammed es-Selkînî'nin derslerine katıldı.¹⁷ Henüz on yaşlarında iken, beş vakit namazlarını onun mescidi olan Tavâşî mescidinde kılıyor, derslerine katılıyor, vaaz meclislerinde hazır bulunuyordu. Avvâme, güzel ahlak, tevazu, zühd ve takva, Allah korkusu gibi meziyetlerde bu hocasından çok etkilendi. Hocasının bütün

¹² Mutavvi', "Hadisu'z-zikrayat", 08:12-09:00.

¹³ Mutavvi', "Hadisu'z-zikrayat", 06:44-06: 55.

¹⁴ Mutavvi', "Hadisu'z-zikrayat", 06:58.

¹⁵ Mutavvi', "Hadisu'z-zikrayat ", 09:31-10:12.

¹⁶ Mutavvi', "Hadisu'z-zikrayat", 10:50. Üç erkek kardeşiyle bir kız kardeşinin vefat ettiğini, iki erkek kardeşi ile bir kız kardeşinin halen hayatta olduğunu öğrendiğimiz Muhammed Avvâme'nin kardeşlerinin ilimle irtibatı, ilim ehline saygı ve muhabbet duyma şeklinde olup, ilim tahsiliyle meşgul olmamışlardır. bk. Ekler, Ek 4, Dr. Muhyiddin Avvâme ile görüşme, 31 Ocak 2024."

¹⁷ Alithnainya, "es- Siretü'z-zâtiyye li fadileti'ş-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme".

hareketleri yeni yetişen bu çocuk için, uygulamalı bir eğitime ve ruhî bir gelişmeye sebep olmuştu.¹⁸

Muhammed Avvâme diyor ki: “Hayatımda bana tesir eden kimselerin sayısı çoktur. Ancak beni en çok üç kişi etkilemiştir. Kalbime ilmin sevgisini ve tahsil talebini ekenler, beni bazı özel ilimlere yönlendirenler onlardır. Bunlardan birisi Muhammed es-Selkînî’dir (ö. 1422/2001).¹⁹ İlim tahsiline başlamadan önce ona devam ettim. Bu da babamın eseridir. Çünkü bu hocamın babası İbrahim es-Selkînî, babamın arkadaşı ve samimi dostuydu. Aynı mahallede yaşıyorlardı. Ben ona üç veya dört sene devam ettim.”²⁰

2.1.5. Evliliği ve çocukları

Muhammed Avvâme’nin ilk hanımı; biri kız ve beşi erkek, altı çocuğunun annesi olan,²¹ Avvâme’nin hayatının elli yedi senesini birlikte geçirdiği, Halep’in meşhur âlimlerinden Ahmed b. Mahmûd eş-Şâyit’in (ö. 1952) en küçük kızıdır.²² Hanımı, hayatı boyunca ona ilmî çalışmalarında destek olmuş, mihrap ve minber sorumluluğunu tam olarak yerine getirebilsin diye evin yükünü omuzlamış, gece namazı ve Kur’an kıraatinde de eşine ortak olmuştur. Evlatlarına göre o, “her başarılı adamın arkasında bir kadın vardır” sözündeki kahraman hanımlardan biridir.²³ Avvâme’nin bu hanımı 2021 yılı Şubat ayında bir cuma gecesinde COVID-19 salgını sebebi ile vefat etmiştir.²⁴

Erkek evlatlarının çoğu, kendisi gibi İslâmi ilimler ile meşgul olmayı tercih etmişlerdir. En büyük çocukları olan Muhammed Ebul-hayr, Mekke Ümmü’l-Kura Üniversite’si Şeriat Fakültesi mezunudur.²⁵ Kızı Meymune, Prof. Dr. Said Bektaş ile evli olup, İslâm hukukunda

¹⁸ Avvâme, *Safahât*, 9-10. Aynı yerde Muhyiddin Avvâme, böylesine bir âlimin küçük bir çocuğa değer vererek, ihtimam ederek, eğiterek ve öğreterek yetiştirmesinin tesiri sebebiyle Muhammed Avvâme’nin kendi evlatlarını da ondan aldığı bu terbiye üzere yetiştirdiğinden bahsetmektedir.

¹⁹ Kendisini en çok etkileyen diğer iki hocası ise Abdullah Sirâceddîn (ö. 1422/2002) ile Abdülfettâh Ebû Gudde’dir (ö. 1417/1997).

²⁰ Mutavvi‘, “Hadisu’z-zikrayat”, 12:25 -13:00.

²¹ İslâmsyria, “Hivâr mea fadîleti’ş-şeyh Muhammed Avvâme”

²² Fadîlet eş-şeyh el-allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*, (12 Şubat 2021); İslâmsyria, “eş-şeyh Ahmed eş-Şâyit” (14 Temmuz 2024).

²³ Abdullah Avvâme, “Validî kemâ araftuhu”, *Uluslararası Allâme Muhaddis Muhammed Avvâme ve Hadis ilmindeki Çalışmaları Sempozyumu*, (İstanbul: 27-28 Nisan 2018), 3.

²⁴ Muhammed Avvâme çocuklarının annesi olan bu hanımının vefatından sonra evlatlarının isteği üzerine Özbekistanlı bir hanımla ikinci bir evlilik daha yapmıştır.

²⁵ Muhammed Ebul-hayr Avvâme’nin hali hazırda hac ve umre şirketi olup, ticaret ile meşguldür. bk. Ekler, Ek 4, Dr. Muhyiddin Avvâme’nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşme, 31 Ocak 2024.”

doktora yapmıştır. Ondan bir küçüğü Abdullah (ö. 31 Ağustos 2019) Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi Eğitim Fakültesi İslâmî Araştırmalar bölümü mezunudur. Hadis bölümünde doktora yapmıştır. Diğer oğlu Ahmed Sa'düddin yine aynı üniversitede lisans eğitimi almış, daha sonra el-Ezher'e giderek Hadis alanında yüksek lisansını tamamlamıştır.²⁶ Şu anda Medine Tayba Üniversitesinde hadis profesörüdür.²⁷ En küçük oğlu Muhyiddin Avvâme ise lisans eğitimini Yemen Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâmî İlimler Bölümü'nde tamamlamış ve aynı üniversitede "İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nüzhetü'n-nazar*'ında İbn Salah'ın *Ulûmu'l-hadîs*'ine Yaptığı Ziyâdeler" isimli yüksek lisans teziyle 2005 yılında mezun olmuş, Kanada Concordia Üniversitesi'nde "İslâm Fıkında Ta'zir ve Hükümleri" isimli teziyle ilk doktora derecesini almıştır. Sudan'ın başkenti Hartum'da bulunan Kur'ân-ı Kerim ve İslâmî İlimler Üniversitesi'nde "Kâdî İyaz ve *el-Meşâriku'l-Envâr* isimli Eserindeki Metodu" isimli teziyle ikinci doktorasını, Sudan Ummü Derman İslâm Üniversitesi'nde "Sünnete Yaklaşım Konusunda Hanefî ve Şafîilerin Usûl Meseleleri-Mukayese Çalışması" isimli teziyle üçüncü doktorasını tamamlamıştır.²⁸ Oğullarından hafız olan İmâdüddîn Avvâme ise mühendis olup çalışma alanı bilgisayar programcılığıdır.²⁹

2.2. Tahsili

2.2.1. Akademik ve resmî tahsîli

Muhammed Avvâme, 1952'de mahallesindeki Medresetü Umer b. Abdilaziz / Ömer b. Abdulazîz İlkokulu'ndan mezun oldu. 1953 senesinde Osmanlı dönemi Halep valilerinden Şaban Paşa'ya nispet edilen Halep'teki şer'î medreselerden biri olan Şa'baniyye Medresesine³⁰, hocası Muhammed es-Selkînî'nin tavsiyesi ile kaydoldu.³¹ Eğitim ve şer'î

²⁶ İslâmsyria, "Hıvar mea fadîleti"ş-şeyh Muhammed Avvâme"; Mutavvi', "Hadisu'zikrayat", 11: 00-11:45.

²⁷ bk. Ekler, Ek 4, "Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşme, 31 Ocak 2024."

²⁸ İbn Haldun Üniversitesi (İHÜ), "Dr. Muhyiddin Avvâme", (Erişim 19 Ara. 18).

²⁹ Ekler, Ek 4, "Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşme, 31 Ocak 2024."

³⁰ Şa'baniyye Medresesi için bk. Kâmil el-Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fî târîhi Haleb*, (Halep: Daru'l-Kelâmi'l-Arabî, 1419), 2/116. Medrese Halep muhassıl-ı emvâli/vergi memuru Şaban Ağa tarafından 1085/1647 tarihinde inşa edilmiştir. İlk olarak satın aldığı arsa üzerine öncelikle çocuklara okuma yazma öğreten bir bina oluşturmuştur. Daha sonra 1085/1647 yılında Şaban Ağa b. Ahmed Şa'baniyye Medresesi'ni inşa etmiştir. Şa'baniyye Medresesi tıpkı öteki Osmanlı medreseleri gibi bir külliye içinde yer almaktadır. Cami, revaklar, dersane, şadırvan ve türbe gibi yapıların bulunduğu külliye medrese için bir değirmen, bir fırın ve büyük bir dükkân vakfedilmiştir. bk. Anas Aljaad-Kubatalı Topchubaev, "Halep'te Osmanlı Medreseleri", ed. Fuat Aydın vd. *Osmanlı Medreseleri Eğitim-Yönetim ve Finans*, (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018), 405-406. Günümüzde ise Suriye Devletinin din eğitimi veren okullarından sorumlu olan Cemiyetü't-ta'lim eş-Şer'î'nin denetiminde eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir. İdari yönden Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı bulunan medrese altı yıllık

programlarında Maarif Bakanlığına tabi olmayıp, Evkaf Bakanlığına bağlı olan bu medrese, geleneksel öğretim (Meşîhiyye) usûlünü muhafaza ediyor ve bu metotla tedrisat yapıyordu. Avvâme, Şa'bâniyye medresesinden çok istifade etti. Ona göre ilmî bakımdan yetişmesi, bütün ilimlere aşamalı olarak başlaması, ilmî anlamda edindiği kuvveti ve sağlamlığı hep bu medresenin eseridir.³² Zihninde ilim dallarının yer etmesi ve şekillenmesi de burada olmuştur. Zira bütün şer'î / dînî ilimleri burada tahsil etmiştir. Muhammed Avvâme, Şa'bâniyye Medresesi'nde beşinci sınıfın (lise ikinci sınıf) sonuna kadar okuyarak döneminin birincisi olmuştur.³³

1379/1959 senesi başlarında, Şa'bâniyye Medresesi, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kapatıldı. Bakanlık, Suriye'deki küçük ve dağınık durumda bulunan bütün dînî medreseleri ilga etti. Hepsini, Halep, Hama ve civar şehirlerinin büyük âlimlerinin yetiştiği, köklü bir medrese olan, Hüsreviyye diye bilinen şer'î liseye bağladı.³⁴ Suriye'nin muâsır âlimlerinden Muhammed el-Hâmid'e (ö. 1389/1969) göre ise bu medrese, ilmî seviye olarak o zamanki el-Ezher'e denkti. Hüsreviyye Medresesi Millî Eğitim Bakanlığına bağlıydı ve bakanlık bu medresenin diplomasını tanıyordu. O dönemin devlet erkânı şer'î ve modern ilimlerin tahsili için, dağınık durumda olan bütün medreselerdeki talebelerin tamamını Hüsreviyye medresesine topladı.³⁵ Bunun üzerine Muhammed Avvâme, Şa'bâniyye'deki hocaları Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde'nin izni ile eğitimini Ezher Üniversitesi'nde tamamlamak üzere, Abdülmecid Kattan ve Hasan Kattan (ö. 2021) isimli iki arkadaşıyla beraber Mısır'a gitti. Sirâceddîn ve Ebû Gudde, Halepli olup el-Ezher Üniversite'sinde

ilkokul eğitiminden sonra medreseye gelen talebelere, üç yıl orta ve üç yıl lise eğitimi verilmektedir. Mezun öğrencilere lise mezuniyetine denk bir diploma verilmektedir. 1959 yılından sonra medresenin idaresini üzerine alan Abdullah Sirâceddin, Şa'bâniyye Medresesi için yeni bir sistem kurmuş ve müfredatını yeniden düzenlemiştir. Medrese bu sistem ve müfredatla o tarihten günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmektedir. bk. Omar Kalhussien, *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 49-50.

³¹ Şa'bâniyye Medresesi o zamanlar büyük âlimler yetiştirdiği ve çok yüksek bir eğitim programına sahip olduğu için Halep'in Ezher'i diye meşhur olmuştur. bk. Muhammed Muhyiddin Sirâcuddin, *İthâfu'l-muhibbîn bi zikri menâkibi'l-imâm eş-şeyh Abdullah Sirâcuddîn*, (b.y. ts.), 55.

³² Avvâme, *Safahât*, 11-12.

³³ Avvâme, *Safahât*, 12.

³⁴ Halep'teki Hüsreviyye Medresesi o dönemde bir üniversite fakültesinin ilmî seviyesine denk eğitim veren, İbrahim es-Selkînî tarafından tesis edilen ilmî bir kuruluştur. bk. Üveysî, *Nuhbe*, 767, 768. Hüsreviyye Medresesi I. Dünya savaşının başlaması ile asker barınağı olarak kullanılmaya başlamıştır. 1946 yılında Fransız işgalinden kurtulan Suriye'de Hüsreviyye Medresesi de yenilenerek alanını genişletmiştir. Talebeleri tekrar kendine çeken bu medrese, topluma pek çok âlim kazandırması üzerine Hüsreviyye Medresesi de Ezherü'l-Halep diye anılır olmuştur. bk. Gazzi, *Nehriü'z-zeheb*, 2/93-97; Anas Aljaad-Kubatali Topchubaev, "Halep'te Osmanlı Medreseleri"400-403.

³⁵ Muhyiddin Avvâme, *Safahât*, 12-13.

yetişmiş olan; Muhammed Fevzî Feydullah (ö.2017), Mısırlı meşhur yayıncı, araştırmacı ve yazar Hüsameddin el-Kudsî ve Abdulvehhab Abdullatif'e (ö.1970) ulaştırılmak üzere kendilerine mektuplar vermişti. Fakat Avvâme Mısır'da sadece iki ay kalabildi. Bu süreçte birçok büyük âlimle tanışma imkânı buldu. Zamanının büyük muhaddislerinden olan Ahmed b. Sıddık el-Gumârî (ö. 1960) ve kardeşi Abdullah b. Sıddık el-Gumârî (ö. 1993) ile evlerinde görüştü. Kısa bir süre sonra Ahmed el-Gumârî vefat etti. Abdullah el-Gumârî ise hapse atıldı. Hapisten çıktıktan sonra Abdullah el-Gumârî ile ilmî yazışmaları ve mektuplaşmaları hayatı boyunca devam etti. Daha sonraları Abdullah b. Sıddık el-Gumârî umreye geldiği zamanlarda Avvâme'yi Medine'deki evinde ziyaret ederdi.³⁶

Mısır'da ayrıca Abdulvehhab Abdullatif, Muhammed Ebu Zehre (ö.1974) gibi âlimlerle ve başka ilim adamları ile görüştü.³⁷ Ancak bazı şartlar sebebi ile Mısır'da ilim tahsili mümkün olmayınca adı geçen hocalarının tavsiyesi ile Halep'e geri döndü.³⁸ Daha sonra Hüsreviyye Lisesi'ne intikal eden Muhammed Avvâme 1382/1962 senesinde bu okuldan mezun oldu.³⁹

Bu arada, şa'bâniyye Medresesi hükümet tarafından kapatıldığında, Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde meşhiyye yoluyla tahsilin devam etmesinin gerekli olduğunu, talebelerin zihin ve gönül dünyalarında bu metotun sabitleşmesinin zarurî olduğunu düşündüler. Avvâme'nin de içinde bulunduğu talebelerinden, zekâlarıyla temayüz eden on kişiye seçerek, Hüsreviyye Lise'sinin resmî derslerinin bitiminden sonra, ikindi ile akşam arasında, Halep'in tarihi camilerinden biri olan Hamevî Camii'nde, İslâmî ilimlerin her dalında sahalalarında mütehassıs olan meşhur hocalardan müteşekkil bir ders halkası kurdular.⁴⁰

Hamevî Camii'ndeki bu özel dersler tam bir sene boyunca devam etti. Bu faaliyet Abdullah Sirâceddîn'in sonradan tesis edeceği "Medresetü't-Ta'lîm eş-şer'î" ile bu medresenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurduğu "Cemiyetü't-Ta'lîm eş-şer'î"nin ilk nüvesini oluşturmuştur.⁴¹

³⁶ İslâmsyria, "Hıvar mea fadileti'ř-şeyh Muhammed Avvâme".

³⁷ İsneyniyye, "es-Sîretu'z-zâtiyye li fadileti'ř-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme".

³⁸ Avvâme, *Safahât*, 13.

³⁹ Avvâme, *Safahât*, 12-13.

⁴⁰ Muhyiddin Avvâme'nin isimlerini tespit edebildiği kadarıyla bu ders halkasına seçilen diğer talebeler ise şunlardı: Züheyr Nasır, Abdulmecid Muaz, Abdussettar Ebu Gudde, Abdulhafız Kal'aci, Abdulmecid Kattan. bk. Avvâme, *Safahât*, 19-20.

⁴¹ Avvâme, *Safahât*, 19-20.

Muhammed Avvâme, 1962 yılında yirmi iki yaşında iken Dımaşk (Şam) Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne (Külliyetü'ş-Şerîa) kaydoldu. 1966 senesinde de bu fakülteden mezun oldu.⁴²

Avvâme'nin Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde ders okuduğu hocalarının en tanınmışları ise şunlardır: Muhammed Abdülkadir el-Mübarek (ö.1981), Dr. Mâzin Abdülkadir el-Mübarek, Abdulffetâh Ebû Gudde, Dr. Emin Mısırî vd. O sırada orada ders okutan genç hocalar ise şunlardı: Dr. Muhammed Edîb es-Sâlih, Dr. Fevzî Feydullah, Dr. Vehbe ez- Zuhaylî, Dr. Fethî ed-Derînî.⁴³

Avvâme'nin Dımaşk Üniversitesi'ndeki eğitimi düzenli olmayıp intisaben olmuştur, yani fakülteye bir müddet devam ediyor, sonra Halep'e dönüyordu. Çünkü hocası Abdullah Sirâceddîn bu talebesini fakülteye kaydolduğu ilk sene olan 1382/1962 yılında, kendi çabalarıyla yeniden canlandırdığı Şa'bâniyye Medresesine hoca olarak seçmişti.⁴⁴ Avvâme, böylece hem okuyor hem okutuyordu. Bir yandan ilim tahsil ediyor, diğer yandan bu medresede ders veriyordu. Bu da onun ilmî kuvvetinin ve marifetinin artmasına, muhakemesinin zenginleşmesine yardım etmişti.⁴⁵

Avvâme'nin fakülteden mezun olmasıyla birlikte resmî ve akademik tahsili böylece sona ermiştir. Yüksek lisans ve doktora eğitimi almamıştır. Akademik olarak yüksek tahsil yapmamasını oğlu Muhyiddin Avvâme iki şekilde izah etmektedir. Birincisi, o yıllarda resmî manadaki akademik yüksek tahsil önemsenmiyor ve olması gerekli bir şey olarak kabul edilmiyordu. Asıl ve yaygın olan, âlimlerden dersler okuyup icazet almaktır. Diğer sebep ise Avvâme'nin kendisini hocası Abdullah Sirâceddîn'in hizmetine vakfetmesi ve tamamıyla kendini ona vermesidir. Öyle ki bu hizmet için yaşıyor, sadece bu hocasına hizmete göre hayatını düzenliyordu. İhtimal ki kendisini akademik olarak lisansüstü öğrenimden alıkoyan asıl sebep de budur.⁴⁶

2.2.2. Geleneksel / Meşîhiyye metodu ile tahsîli

⁴²Avvâme, *Safahât*, 14.

⁴³ Avvâme, *Safahât*, 14.

⁴⁴Avvâme, *Safahât*, 14. Avvâme'nin bu şekilde 1962 senesinde başlayan Şa'bâniyye Medresesi'ndeki hocalığı Halep'ten ayrılacağı 1400/1980 yılına kadar devam etmiş, bu sırada medrese kütüphanesinin genel sekreterliğini de yaptığı gibi kısa bir dönem medresenin idareciliğini de üstlenmiştir. bk. İsneyniyye, "Haflü tekrim fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme"; Âlu Reşid, *İmdâdu'l-Fettâh*, 114.

⁴⁵ Avvâme, *Safahât*, 12.; İsneyniyye, "es-Sîretü'z-zâtiyye li fadîleti'ş-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme".

⁴⁶ Avvâme, *Safahât*, 15.

Muhammed Avvâme, şer'î ilimleri öğrenmede meşîhiyye ismi ile anılan geleneksel öğretim metotunun yaygın olduğu bir dönemde yaşadı.⁴⁷ Bu metot üzere bir tahsil aldı. Bu eğitim metotunda ilim hocalardan öğrenildiği gibi edep de yine onlardan tevariüs edilerek her ikisiyle de Rasulullah'a (s.a.s.) ulaşıyordu.⁴⁸ Bu öğretim yolu, resmî ve akademik tedrisatla irtibatlı değildi. Avvâme'nin öğrenim hayatı buna göre şekillenmiş, ilmî hayatı bu metot üzere oluşmuştu.⁴⁹

2.2.3. En çok etkilendiği hocaları

Daha önce de geçtiği gibi; geleneksel metotla istifade ettiği ilk hocası Muhammed es-Selkinî'dir. Aslında -yine kendi ifadesine göre- hayatında etkili olan pek çok âlim vardır, fakat ilmî şahsiyetinin oluşumunda kendisini en çok etkileyen âlimler üç kişidir. Bunlar; Muhammed b. İbrahim es-Selkînî, Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde'dir.⁵⁰

Bu kısımda, meşîhiyye metodu ile kendilerinden ilim aldığı ve ilmî şahsiyetinin oluşumunda etkili olan mezkûr âlimleri Muhammed Avvâme'yle ilgileri yönüyle tanıtacağız.

2.2.3.1. Muhammed b. İbrahim es-Selkînî (ö. 1422/2001)

⁴⁷ Meşîhiyye usulünde hocalar talebelerine, ümmetin geçmiş ve seçkin âlimlerinin öğretme usulünce ders okutur ve şerh eder, kaynak kitaplara istinat ederlerdi. Tedrisin her safhasında edeb ilme refakat ederdi. Bu metot, Muhyiddin Avvâme tarafından şöyle izah edilir: “Meşîhiyye metodu, geçmiş ulemanın özel talebelerine verdikleri özel dersleridir. Talebeler hocanın etrafında toplanır, diz üstü otururlardı. Sanki başlarının üzerinde bir kuş bulunurdu. İlimden önce ilim âdâbını, kitapları okumadan önce kitaba ve hocaya karşı muameleyi öğrenirlerdi. Büyük âlimlerin kaynak kitaplarını dikkatli bir şekilde mütalaa ederler, günümüzde olduğu gibi muhtasar ders notlarına hiç ihtiyaç duymazlardı. Bu ilimler kendilerine ilmî bir ruh ve baba şefkati ile memzuc bir halde ulaşır, kalplerinde kolayca yer bulurdu. Şa'bâniyye Medresesi hocaları da meşîhiyyet usûlünü muhafaza etmişlerdi.” Avvâme de bu metot üzere yetişmiştir. bk. Avvâme, *Safahât*, 15.

⁴⁸ Fadîlet el-Allâme Muhammed Avvâme, “Meâlimu irşâdiyye (4) mea's-şeyh Mecd Mekkî ve Muhammed el-Avvâme”, *Telegram* (18 Kasım 2018) ,23:16-23:35. Meşîhiyyet metodunun özelliklerinden olan; hocaya bağlanmak ve hocaya müdavim olmak anlamına gelen “mülazemet”, hocanın ilmi konulardaki sohbetlerinden ayrılmamak anlamında “musahabe”, bir mecliste beraberce çokça birlikte olmak anlamında “mücalese” gibi konularda Muhammed Avvâme yaptığı çeşitli konuşmalarda dört büyük fıkıh imâmının yetişmesinden örnekler vermektedir. Onlara ilave olarak, ayrıca verdiği örneklerden biri de şöyledir: İmam Mâlik'in talebelerinden Yahya b. Yahya Mağrib'ten gelerek hocasından Muvatta'ı aldıktan sonra tam bir sene daha hocasının yanında kalarak, hedy, semt, dell, yani nasıl oturulur, nasıl kalkılır, suallere nasıl cevap verilir, nasıl ders verilir gibi bütün bu hususları yine hocasını takip ederek öğrenmiştir. bk. Makki, “Meâlimu irşâdiyye (4) mea's-şeyh”, 23:49-24:46.

⁴⁹ Avvâme, *Safahât*, 9.

⁵⁰ Uzun yıllar bu hocalarından ilim alan Muhammed Avvâme'nin ilgili hocalarla birlikte çekilmiş bir fotoğrafını Dr. Muhyiddin Avvâme'den istediğimizde, Avvâme “o dönemlerde âlimlerin zarurî olmadıkça fotoğraf çekirtmeyi haram kabul ettiklerinden böyle bir resmin bulunmadığını” ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 6, “Dr. Muhyiddin Avvâme'ye 27 Temmuz 2024 tarihinde gönderilen sorular ve cevapları.”

Muhammed b. İbrahim es-Selkînî, Avvâme'nin uzun yıllar kendilerine talebelik yapacağı Abdullah Siraceddin ve Abdulfettâh Ebû Gudde'nin hocalarından birisi olup⁵¹ Muhammed Avvâme'nin babasının hocası olan İbrahim b. Said es-Selkînî'nin oğlu ve aynı zamanda babasının arkadaşıdır.⁵² Muhammed es-Selkînî, öğretme sevgisi ve ilmî yönden insanlara hizmeti ile maruf, görevini eda etme ve ilim öğretme hususunda kendisinden beklenenler konusunda gayet titiz bir insandı.⁵³ Avvâme, bu hocasının derslerine üç veya dört sene devam etmiş, kendisine tam bir bağlılıkla bağlanmıştır.

Muhammed es-Selkînî, ders verdiği mescide bir saat uzaklıkta bulunan bir mahallede otururdu. Buna rağmen, kar, yağmur ve soğuk demeden, yaz gecelerinin kısa olduğu günlerde bile sabah namazını mescidinde kılar. Sabah namazından önce mescitte bulunanlar ile ders yapar, daha sonra namazını kılar, akabinde tekrar derse dönerdi. İşrâk namazını kıldıktan sonra bu defa şer'î lise olan Hüsreviyye Medresesine gider, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü derslerini verirdi. Akşamları ise halka okuttuğu bir dersi vardı. Özellikle cuma günleri ders yönünden çok doluydu. Sabah namazından önce bir ders verir, namazı kılar, arkasından bir ders daha yapardı. Cuma günü ikindiden sonra da dördüncü ya da beşinci dersi olurdu.⁵⁴ Muhammed Avvâme, Selkînî ile geçirdiği bu dönemi “ilim tahsiline başlamadan önceki dönem” diye vasfeder ve Muhammed es-Selkînî'yi de kendisini etkileyen hocalarının ilki olarak zikreder.⁵⁵

2.2.3.2. Abdullah Sirâceddîn (ö. 1422/2002)

1343/1924'te Halep'te ilmî bir ortamda doğan Abdullah Sirâceddîn b. Muhammed Necîb, nesebi Hz. Hüseyin'e (r.a.) dayandığı için Hüseyinî nisbesiyle anılır.⁵⁶ Avvâme'nin asıl ilim tahsili dönemi 1953 senesinde hocası Muhammed es-Selkînî'nin tavsiyesi üzerine kaydolduğu Şa'bâniyye Medresesinde Abdullah Sirâceddîn'e talebe oluşuyla başlamıştır. Hocası ilk karşılaştığı günlerden itibaren kendisi ile çok ilgilenmiş, Avvâme'yi, aynı mahallede oturan Muhammed es-Selkînî'ye selamını ulaştırmakla görevlendirmişti. Muhammed es-Selkînî de Abdullah Sirâceddîn'e, talebe Avvâme vasıtasıyla selam gönderirdi. Şa'bâniyye

⁵¹ Muhammed Avvâme, “Havle'ş-Şeyh Abdullah Sirâc”, 2.

⁵² Hayatı hakkında bk. Üveysî, *Nuhbe*, 768-769.

⁵³ Mutavvi', “Hadisu'z-zikrayat”, 14:18-14:40.

⁵⁴ Mutavvi', “Hadisu'z-zikrayat”, 12:22 -16:18.

⁵⁵ Mutavvi', “Hadisu'z-zikrayat”, 12:28.

⁵⁶ Nureddîn İtr, *Safahâtun min hayâti'l-imâm şeyhu'l-islâm eş-şeyh Abdullah Sirâcuddîn el-Hüseyinî*, (Dimaşk: Dâru'r-Ruye, 2002), 14; Sirâcuddîn, *İthâf*, 17; Muhammet Beyler, “Abdullah Sirâceddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/13.

Medresesi'nin birinci sınıfından itibaren bu iki büyük âlim arasında selam götürüp getirmesi, küçük Avvâme'nin ruhunda çok müspet etkiler meydana getirmiştir. Bu şekilde Abdullah Sirâceddîn, talebesi Avvâme'nin âlimler murakabesi altında yetişmesini sağlamıştır. Böylece Abdullah Sirâceddîn'e, onu medresede, Muhammed es-Selkînî de mahallesinde murakabe altında tutuyor, ilgisinin sadece kendileri üzerinde odaklanmasına sebep oluyorlardı. Bundan dolayı bu iki hocanın ilk tahsil dönemlerinden itibaren Avvâme'nin yetişmesinde çok büyük hakları vardır.⁵⁷ Kendisinde zekâ, merak ve üstün vasıflar gördükleri bu talebeyi medreseden çıktıktan sonra bile yalnız bırakmıyorlardı. Muhammed Avvâme her gün Abdullah Sirâceddîn'le beraber medreseden çıktıktan sonra evine kadar yürüyerek hocasına refakat ediyordu. Hocası yolda yürürken bile ona irşad, nasihat, tâlim ve tevcihe devam ediyordu.⁵⁸

Avvâme, ilim talebesi olarak hocası Abdullah Sirâceddîn'i yirmi yedi sene boyunca bir gölge gibi takip etmiş, yanından hiç ayrılmamıştır. Hocasını öyle seviyordu ki, yeni doğan bütün erkek çocuklarını önce ona götürüp tahnîk⁵⁹ yaptırıyor, isim koyduruyor ve duasını alıyordu. Abdullah Sirâceddîn arasındaki bu muhabbet, hocasının kendi çocuklarına ve torunlarına verdiği isimlerin aynısını Avvâme'nin çocuklarına da vermesine sebep olmuştur. Her ikisinin çocuklarının isimleri bundan dolayı aynıdır.⁶⁰

Muhammed Avvâme, Suriye'de meydana gelen Hama olayları sebebi ile 1980 senesinde Medine'ye giden hocası Abdullah Sirâceddîn⁶¹ ile beraber Medine-i Münevvere'ye gitmiş,⁶² orada dört sene beraberce kalmışlardır. Hocası daha sonra Halep'e geri dönmesine rağmen,⁶³ Muhammed Avvâme Medine'de ikamet etmeye devam etmiştir. Halep'e bir daha geri dönmemiş, bununla birlikte hocasının vefatına kadar tam elli yıl boyunca onunla olan bağı

⁵⁷ Avvâme, *Safahât*, 30; Muhammed Avvâme, "Havle's-Şeyh Abdullah Sirâc", *Celse Hassa fi'n-Nedve*, 2.

⁵⁸ Avvâme, *Safahât*, 30.

⁵⁹ Tahnîk terim olarak "ağızda yumuşatılan hurmanın veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğmuş ve henüz süt emmeye başlamamış bebeğin damağına sürülmesi" demektir. İslâm'dan önce de uygulanan bu âdet Hz. Peygamber tarafından onaylandığı ve bizzat uygulandığı için müstehap kabul edilmiştir. bk. Zekeriya Güler, "Tahnîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/416.

⁶⁰ Avvâme, *Safahât*, 65.

⁶¹ Sirâcuddîn, *İthâf*, 527; Alithnainya, "Haflü tekrim fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme (İsneyniyye-325)"; Beyler, "Abdullah Sirâceddîn", Ek-1/13.

⁶² Mutavvi', "Hadîsu'z-Zikrayât", 16:53.

⁶³ Abdullah Sirâceddîn, Medine'ye gidişi, ikamet edişi ve dönüşü ile ilgili ذهبت بإذن و أقممت بإذن و رجعت بإذن و ilgili نسال الله تعالى ان يتولانا في جميع قضائنا "Peygamberimizin izniyle gittim, onun izniyle ikamet ettim ve yine onun izniyle döndüm. Allah Teâlâ bütün işlerimizi üstlensin" demektir. bk. Sirâcuddîn, *İthâf*, 529.

da hiç koparmamıştır.⁶⁴ Aralarında çok kuvvetli bir irtibat, derin bir muhabbet vardı. Bu uzun süreçte büyük küçük demeden her işini hocasına danışmaya devam etmiştir. Fakat hocasına olan muazzam saygısı, tazimi, edebi ve hayâsı sebebiyle ona telefon açamıyor, irtibatını kendisine çok yakın talebelerinden ve Şa'bâniyye Medresesinin ileri gelen hocalarından Muhammed Ali el-İdlîbî vasıtasıyla ile sürdürüyordu.

Oğlu Muhyiddin Avvâme'nin naklettiğine göre; babası, hocası Medine'den Halep'e döndükten on beş sene sonra onunla sadece bir defa, o da kendisinden razı olmasını talep maksadıyla bir telefon görüşmesi yapmış, başkaca bir şey de konuşmamıştır. Abdullah Sirâceddîn de bu konuşmasında ondan razı olduğunu beyan ederek uzun uzun kendisine dualar etmiştir.⁶⁵

Muhammed Avvâme'nin ifadesiyle; Abdullah Sirâceddîn allâme, rabbanî bir örnek, muhakkik, mütekellim, müfessir, muhaddis ve büyük bir sûfî olup,⁶⁶ tefsir ilminin her dalında yani rivâyet, dirayet ve işârî tefsirde imamdır. Bunlara ilave olarak tasavvuf, sülûk eğitimi, ahlakî tasavvuf ve irfanî tasavvufta da imamdır.⁶⁷

Halep'te doğan Abdullah Sirâceddîn'in babası ise büyük bir âlim ve muhaddis olan Muhammed Necib Sirâceddîn'in (ö.1373/1954)⁶⁸ Halep'in büyük camilerinde verdiği derslere toplumun her tabakasından ve her meslekten insanlar katılırdı. Bu sebeple Necib Sirâceddîn, “derslerim umumî -halka açık- derslerdir fakat avam dersleri değildir” derdi. Konuştuğu zaman Kur'an ve sünnetten delil getirmeden hiçbir şey söylemez, “Kur'an ve Sünnet gibi iki adaletli şahit olmadıkça benim sözlerimi kabul etmeyiniz” derdi.⁶⁹ Muhammed Avvâme'ye göre Abdullah Sirâceddîn de bu konuda aynen babası gibiydi.⁷⁰

⁶⁴ Mutavvi', “Hadîsu'z-Zikrayât”; 17:00; İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâcuddin-Siretu Âlimin Rabbaniyy”, 5 Aralık 2018. Avvâme Sirâceddîn'e 1953 yılında Şa'baniyye Medrese'sinde öğrenci oluşuyla başlayan talebeliği 1984 yılına kadar vicahen sürmüştü, 1984'ten Sirâceddîn'in vefat ettiği 2002 yılına kadar talebesi olarak hocasıyla irtibatını hiç koparmamıştır.

⁶⁵ Avvâme, *Safahât*, 79.

⁶⁶ Avvâme, *Eserü'l-Hadisi's-şerif*, 20; İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâcuddin-Siretu Âlimin Rabbaniyy”. 5 Aralık 2018.

⁶⁷ Avvâme, “Havle's-Şeyh Abdullah Sirâc”, 1. (Hindistan'da Nedvetü'l-Ulema'da yaptığı konuşma metninden)

⁶⁸ Sirâceddîn, *İthâf*, 10.

⁶⁹ İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâcuddin”.

⁷⁰ Mutavvi', “Hadîsu'z-Zikrayât”, 18:24.

Abdullah Sirâcuddîn, on iki yaşında Kur'ân-ı Kerim'i hıfzettikten sonra ilim tahsiline başlamış ve hadis hıfzına yönelmiştir.⁷¹ Resmî tahsilini bitirdikten sonra kendisini tamamıyla hadis ezberlemeye verdi. İlk olarak lafız, râvî ve rivâyet farklılıkları ile *Teyssîru'l-Vüsûl* kitabındaki hadisleri ezberledi. Hadis ezberine olan ihtimamı ömrünün sonuna kadar devam etti.⁷² Onun hadis hıfzına başlaması ise şöyle olmuştur:

Hüsreviyye Şer'î Lisesi ikinci sınıfta iken hadis dersinde Tirmizî'nin *eş-Şemâilî'l-Muhammediyye* kitabını okuyorlardı. Dersin hocası Muhammed Râgıb et-Tabbâh (ö. 1370/1951), talebelerinden Peygamberimizin şemâilini anlatan meşhur Ümmü Zer' hadisini garip kelimeleriyle beraber ezberlemelerini istedi. O sırada Abdullah Sirâceddîn on dört yaşında idi. Hadis-i şerifi büyük hocalardan oluşan bir komisyonun önünde hiç şaşırmadan ezberden okudu, garip kelimeleri de açıkladı. Bu durum, hocası Tabbâh'ı çok sevindirdi ve onu hadis ezberlemeye teşvik etti.⁷³ Böylece Sirâceddîn o senenin yaz tatilinde İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî'nin (ö.944/1537) *Teyssîru'l-Vüsûl ilâ Ehâdîsi'r-Rasûl* kitabının hadislerini ezberlemeye başladı.⁷⁴ Otuz beş yaşında iken, hicrî 1378 senesinde, bir gün Muhammed Avvâme'ye: “Şu anda, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'ini ikinci kez okumayı tamamladım” demişti. Bu okumada, Kütüb-i sitte'de mevcut olmayıp da *Müsned*'de olan, aynı şekilde Kütüb-i sitte'de olup da *Müsned*'de ziyadeliği bulunan hadisleri tahrir ediyor ve ezberliyordu. Daha sonra Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecmeu'z-Zevâid*, Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve't-terhîb* ve Zürkanî'nin (ö. 1122/1710) *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye* hadislerini ezberine aldı.⁷⁵

Avvâme'ye göre; Abdullah Sirâceddîn yüz bin hadisi ezbere bilirdi.⁷⁶ Bu yönden hadis ilminde bir benzeri yoktur.⁷⁷ Bu konuda şöyle demektedir: “Benim kendileriyle görüştüğüm,

⁷¹ İtr, *Safahât*, 15. Sirâceddîn'in Kur'an'ı böyle küçük sayılabilecek bir yaşta ezberlemesi onun Hüsreviyye Medresesi'ne erkenden kabul edilmesine sebep olmuştur. Zira medrese o dönemde on beş yaşından önce talebe kaydı yapmıyordu. bk. Sirâcuddîn, *İthâf*, 44.

⁷² İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâcuddîn”.

⁷³ O sıralarda Hüsreviyye Medresesi müdürü olan Muhammed Rağıb Tabbah, Abdullah Sirâceddîn'in bu başarısı üzerine ayağa kalkmış sevincinden başındaki sarığı çıkarıp Sirâceddîn'e giydirmiştir. bk. İtr, *Safahât*, 21; Sirâcuddîn, *İthâf*, 46.

⁷⁴ Sirâcuddîn, *İthâf*, 54.

⁷⁵ Avvâme, “Havle's-Şeyh Abdullah Sirâc”, 1.

⁷⁶ Avvâme, “Havle's-Şeyh Abdullah Sirâc”, 1.

⁷⁷ Bu konuda farklı rakamlar da ileri sürülmektedir. Meselâ; Abdullah Sirâceddîn'in kız kardeşinin oğlu ve damadı olan muhaddis Nurettin İtr'a göre Abdullah Sirâceddîn'in hadis mahfuzatı seksen bindir. bk. İtr, *Safahât*, 28.

ıstılâhî manada “Hafız” lakabı verilen üç kişi vardır. Onlar da: Abdullah Sirâceddîn, Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî ve kardeşi Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî’dir.”⁷⁸

Abdullah Sirâceddîn 1959 senesinde Evkaf Bakanlığına bağlı olan, imam-hatip ve vaizler yetiştiren Şa’bâniyye Medresesi ilgâ edilince, bu medresenin fonksiyonunu icra edecek yeni bir oluşum için Şer’î İlimleri Öğretme Derneğini (Cemiyetü’t-Ta’lîm eş-Şer’î) kurdu. Bu dernekten de Şer’î İlimler Medresesi (Medresetü’t-Ta’lîm eş-Şer’î) ortaya çıktı. Bu medresede ortaokul, lise ve Ezher Üniversitesi ile bağlantılı olarak üniversite eğitimi veriliyordu. 1967 senesinde ise Kıraat-i Aşere üzere Kur’ân-ı Kerim’i Ezberleme Enstitüsü (Ma’hedü Hıfzî’l-Kur’ânî’l-Kerim bi Kıraâtihi’l-Aşere) kuruldu. Bu enstitüden mezun olan yüzlerce talebe Halep ve köylerindeki câmîlerde mihrap ve minberlerde görev aldılar. Ayrıca Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin birçok şehrinde dînî görevlerde bulundular. Allah-u Teâla Abdullah Sirâceddîn sebebiyle Halep şehrinde dînî ilimleri ihya ettiği gibi ilim talebeleri arasında bile yok olmaya yüz tutan Kur’ân-ı Kerim hıfzı ve kıraatını da ihya etmiştir. Özellikle hayatının son döneminde binlerce kişinin katıldığı, Halep’in büyük camilerindeki halka açık dersleri ise ilmî açıdan nitelikli, eğitim yönü ağır basan ve ruha tezkiye kazandıran derslerdi. İlmî seviye olarak ise bu dersler köklü üniversitelerin derslerine denkti.⁷⁹ Muhammed Avvâme, hocasının vaaz ve irşat konuşmalarının iman, ilim ve maneviyat ile dolu meclisler olduğunu zikreder. Bu konuşmalarının Halep’in Bankûsâ mahallesindeki Büyük Câmi’de her cuma günü ikindiden sonra olmak üzere senelerce sürdüğünü anlatır. Abdullah Sirâceddîn önce Âl-i İmrân 3/164. ayetinin tefsiri hakkında dersler yapmıştır. Bu ayetin tefsiri bittikten sonra el-Beyyine 98/2 ayetini tefsir etmeye başlamış, aynı şekilde bu da onun senelerini almıştır. Avvâme’nin ifadesine göre bu konuşmalar çok az bir düzeltmeyle basılabilecek bir durumdadır. Katılanları cennet iklimine götüren bütün bu tefsir derslerine rağmen Sirâceddîn kendisinin bir müfessir olmadığını söyleyerek yaptığı işi tefsir saymaz, Allah’ın kitabının tefsirinin çok daha yüksek bir iş olduğunu ifade ederdi. Bu sebeple bu konuşmalarından basılan kitaplarına “...Suresinin Tefsiri” isminin verilmesine razı olmamıştır. Bilakis, bu kitaplarını “...Suresinin Tefsiri Hakkında” (*Havle Tefsiri Sureti Keza...*) şeklinde isimlendirmiştir.⁸⁰

⁷⁸Avvâme, “Havle’ş- Şeyh Abdullah Sirâc”, 1; Avvâme Hadisu’z-Zikreyat programında ise kendisine yaptığı çok ısrarlardan sonra hocası Abdullah Sirâceddîn’in on beş bin hadis ezberlemiş olduğunu bizzat söylediğini nakleder. bk. Mutavvî, “Hadisu’zikrayat”, 17:30-17:39.

⁷⁹ İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Siracuddin”.

⁸⁰ İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâceddîn”.

Bütün bunlarla birlikte Abdullah Sirâceddîn'in telifâtı da çoktur. Vefat ettiğinde arkasında yaklaşık otuz kadar eser bırakmıştır. Bunların çoğu; İslâm'ın şartlarının şerhi, konulu tefsir, bazı ayetlerin tefsiri, siret-i nebeviyye, şemâil-i rasûl, zühd, takva, ahlak ve usûl-ü hadis ile ilgilidir.⁸¹

Abdullah Sirâceddîn, 20 Zilhicce 1422/2002 Pazartesi günü Halep'te vefat etti. Cenazesi büyük bir kalabalık tarafından kaldırıldı. Şa'bâniyye medresesi dâhilinde bulunan mezarlığa defnedildi.⁸²

Muhammed Avvâme hocasının fazileti ile ilgili olarak da şöyle demektedir: “Bu büyük zat yaşadığı dönemin insanları için, ilâhî bir ikram olup sıkıntıların çoğaldığı zamanlarda Muhammedî bir örnek idi.”⁸³

Avvâme, talebelik hayatının ilk yıllarından itibaren kendilerine bağlandığı ve üzerinde en çok hakkı olan iki hocası Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde ile tanınmış, bilinmiş ve onların has talebesi olarak meşhur olmuştur.⁸⁴ Onları, ilmi ve ameli, seyr ve sülûk, metot ve takip edilecek yol olarak kendisine rehber ve önder edinmiştir. Hocalarına karşı senelerce süren bu derin muhabbeti sebebi ile onların sözlerini harfîyyen ve kendi lafızları ile nakletmiştir.⁸⁵

2.2.3.3. Abdulfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997)

Elli sene boyunca Abdullah Sirâceddîn'den ayrılmayan Muhammed Avvâme, 1378/1959 senesinden itibaren Abdulfettah Ebû Gudde'ye talebeliğe başlamış, bu hocasına da vefatına kadar yaklaşık kırk sene boyunca mülazemet etmiş ve ondan istifade etmiştir.⁸⁶

Bir mülakatta kendisinden hocasını anlatması istendiğinde “ben onun talebesiyim demeye hayâ ederim, zira ben ona layık değilim” diyerek hocasına olan saygısını ifade etmiş ve bu sözünde mübalağa etmediğini söylemiştir. Muhammed Avvâme şöyle der; “Hocam Ebu Gudde ‘büyüklerin ölümü beni büyüttü’ derdi. Sözlerinde mübalağa yapmak onun âdetinden

⁸¹ İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâceddîn”.

⁸² İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâceddîn”.

⁸³ İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâceddîn”. Muhammed Avvâme, kitaplarında Abdullah Sirâceddîn'in eserlerinden nakilde bulunduğu sırada, hocasının ilimine olan ihtiramını “el-Allâmetü'l-ecell, Muhyi'l-ilmi ve'd-dîn” gibi ifadelerle belirtmektedir.. bk. Bâgandî, *Müsnedü Ömer b. Abdülaziz*, thk. Muhammed Avvâme, 67.

⁸⁴ Alithnainya, “es- Siretü'z-zâtiyye li fadileti's-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme”.

⁸⁵ Avvâme, *Safahât*, 42.

⁸⁶ Avvâme, *Safahât*, 38; Alithnainya, “es- Siretü'z-zâtiyye li fadileti's-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme”.

değildi. Benim ondan etkilendiğim bir yönü de budur, ben de mübalağayı sevmem. Bundan dolayı kendim ve hocalarım için bu sözü söylediğimde mübalağa etmiyorum, sadece hakikati söylüyorum. Çünkü hocalarım, ilim, amel, davranış, fikir ve örnek olmak yönünden gerçekten de tam bir âlim ve öğreticiydiler, makamları da çok yüksek idi.”⁸⁷

Muhammed Avvâme hocası Ebû Gudde’nin mütehasıs bir fakih, parlak bir usulcü, bâriz bir muhaddis ve kendisi ile delil getirilen bir nahivci olduğunu, bu şekilde birçok ilimde söz sahibi ve pek çok ilmi şahsında cemetmiş bir insan olduğunu şöyle ifade eder: “Meselâ, o hadis ve hadis ilimleri, fıkıh, Hanefî fikhı, usûl-i fıkıh ve karşılaştırmalı fıkıh ilimlerinde derinleşmiş bir âlimdi. Bağlı bulunduğu Hanefî fikhında söz sahibi olduğu gibi, Suriye’de yaygın diğer bir mezhep olan Şafiî fikhında da kuvvetliydi. Uzun zaman ahkâm hadislerini ders olarak okutması sebebi ile hükümler konusunda sadrı geniş, fetva ve tatbikatlarında da müsamahakâr idi. Usûl-i fıkıh ilmini Halep’in önde gelen âlimlerinden ve Ezher ulemasından okumuştı. Onun şöyle dediğini de hatırlarım: “Usul-i fıkıh ilmini Ezherlilerden al.” Kendisi de bu ilmi onlardan almıştı. Hadis ilmine gelince bu ilmi de diğer ilimlerle beraber tahsil etmiş, ancak son olarak hadis ilminde karar kılmıştı. Özellikle son senelerinde vaktinin ve gayretinin çoğunu hadis ilmine harcıyor ve vaktini bu ilme tahsis ediyordu. Neticede Allah-u Teâla da kendisini hadis ilimlerinde çok kıymetli eserler vermeye muvaffak etmiştir.”⁸⁸ Bunlara ilave olarak, sarf, nahiv, belâğat, îrab ve kavaid yönünden Arap dili ilimlerine, Arap şiiri ve nesrine ve Arap edebiyatına tam bir şekilde vakıf idi. Adeta bir şiir râvisi gibi veya sanki ihtisas sahası sadece şiirmiş gibi şiir ve nesirleri ezbere bilirdi. Ben kesinlikle inanıyorum ki büyük edebiyatçılar şiir ezberi konusunda onu geçemezler, nahivde mütehasıs büyük nahivciler de îrab konusunda onun önünde duramazlar. Çünkü o bu konularda nahiv âlimlerinin ekollerini bile hıfzetmişti.” şeklinde vafsetmektedir. Teracim ve bibliyografya bilgisinde ile siyer ilminde basılmış veya el yazması eserlere gelince Ebu Gudde bu ilim dallarında da eşine az rastlanır bir kimseydi.”⁸⁹

Abdulfettah Ebu Gudde’nin ilim ehline maruf olan, mamur ve nadide eserlerden oluşan kütüphanesine gelince, talebesi Avvâme bu konuda da şöyle demektedir: “Riyad radyosunun kendisi ile yaptığı bir röportajda çok zengin olan kütüphanesinde kaç adet kitabının olduğu sorulduğunda hocam Abdulfettah Ebu Gudde önce, büyük bir tevazu ile: “Sıradan bir

⁸⁷ Mutavvi‘, “Hadîsu’z-Zikrayât”, 23:34.

⁸⁸ Eserlerinin tam listesi için bk. Beyler, XX. *Yüzyıl Halep Muhaddisleri*, 183-216.

⁸⁹ Mutavvi‘, “Hadîsu’z-Zikriyât”, 23:40.

talebenin kitaplığıdır” diye karşılık vermiş, fakat röportajı yapan kişi sorusunda ısrar edip takriben kaç kitap olduğu konusundaki ricasını tekrar edince “yirmi bin kitap civarındadır” diyerek cevap vermişti.”

Ebu Gudde bu kütüphaneyi ruhuyla, canıyla, kalbiyle ve rahatını terk ederek toplamıştı, otuz seneden beri bu kütüphane onun yanındaydı. Hocalarından birisi onun bu kütüphanesi hakkında şöyle demişti: “Şeyh Abdulfettah’ın kütüphanesine giriniz, içerisinden herhangi bir kitabı alınız. Aldığınız kitapta muhakkak ya bir ta’lik, ya bir istidrak veya faydalı bir ilave bilgi ya da bir haşiye yazılmış olduğunu göreceksiniz.”⁹⁰

Abdulfettah Ebû Gudde 1335/1917’de Halep’te dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Sahâbî Hâlid b. Velîd’in soyundan geldiği de nakledilir.⁹¹ İlköğrenimini Halep’te tamamladıktan sonra çalışma hayatına atıldı. On dokuz yaşında iken ticareti bırakıp Halep’in ünlü Hüsreviyye Medresesi’ne kaydoldu. Buradan mezun olunca (1942) Kahire’ye giderek Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi’nde okudu (1944-1948). Aynı üniversitenin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi’nde iki yıl öğretim metotları ihtisası yaparak pedagoji diploması aldı, ardından Halep’e döndü. Abdulfettah Ebû Gudde zamanının âlimlerinin pek çoğundan istifade etti. Kendilerinden ilim aldığı hocalarının sayısı yüz yirmi veya daha fazladır. Çoğunluğu Halep, Dimaşk ve Ezher âlimleridir. Sonradan Hind, Pakistan ve Mağrib’li âlimlerden de ders almıştır.⁹² Başlıca hocaları arasında Îsâ el-Beyânûnî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Ahmed Muhammed ez-Zerka, Mustafa Ahmed ez-Zerka, Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdullah el-Gumârî gibi ünlü âlimler yer almaktadır. Yetişmesinde hocası Zâhid el-Kevserî’nin ise ayrı bir yeri vardır. İlk oğluna Zâhid adını vermesi, bazı eserlerini ona ithaf etmesi ve kendisini “Kevserî” diye ona nisbet etmesi bunu göstermektedir. Çeşitli hocalarından 119 icâzet alarak devrinin en çok icâzet sahibi âlimlerinden biri olmuştur. Muhammed Avvâme’nin yanısıra Nûreddin İtr, Mahmûd Mîre, Hasan el-Katircî ve Türkiye’den Nurettin Boyacılar gibi İslâmî ilimlerde maruf şahsiyetler onun talebeleri arasında yer almaktadır.⁹³

Suriye ve Mısır’da büyük ve seçkin pek çok âlime talebelik yapmış olan Ebû Gudde’yi ilmi olarak en çok etkileyen, Türkiye’den Mısır’a hicret edip orada ikamet eden Muhammed Zahid

⁹⁰ Alithnainya “Hafletü tekrîmi fadîleti’ş-şeyh Abdulfettah Ebu Gudde”, (İsneyniyye-152), 18 Mayıs 2018.

⁹¹ Muhammet Beyler, “Ebu Gudde, Abdulfettâh”, *Türkiye Diyanet vakfı Ansiklopedisi* (Ankara; TDV Yayınları, 2020), Ek-1/362.

⁹² Alithnainya, “Hafletü tekrîmi fadîleti’ş-şeyh Abdulfettah Ebu Gudde”, (İsneyniyye-152).

⁹³ Beyler, “Ebû Gudde, Abdulfettâh”, Ek-1/362.

el-Kevserî (ö. 1952) olmuştur. Ona olan hayranlığını “tüm hocalarımla karşılaştığımda; ben de bu hoca gibi olabilirim derdim. Fakat Kevserî ile karşılaştığımda hayır; benim bu üstad gibi olmam mümkün değil demişimdir” şeklinde ifade etmiştir.⁹⁴ Bir başka yerde de: “Daha ilk dersimizde onun bir ilim deryası olduğunu, hadis, fıkıh, usûl-ü fıkıh, belağat, akaid ve Arap edebiyatında ihtisas sahibi olduğunu gördüm ve Halep’e gitmekten vazgeçip hocamın eteğine yapıştım. Ezher’de ders okurken hep hocamın verdiği dersleri tekrarlıyordum. Onun dersleri ile uyuyor ve onunla uyanıyordum”⁹⁵ demiştir. Türk talebeleri Riyad’da kendisini evinde ziyaret ettiklerinde de onlara: “Ben Zahidu’l-Kevserî hocamın üzerimdeki hakkını nasıl öderim? Çünkü ben Türk talebelerine yeterli derecede faydalı olamadım, onlara özel dersler veremedim” diyerek hocasının emeğine olan saygısını ifade etmiştir.⁹⁶ Ebû Gudde, Konya ziyareti sırasında sohbetlerinde etrafındakilere şöyle demişti: “İlmi müktesebâtımı Zahidu’l-Kevserî’ye borçluyum. Bende ne varsa sizin ecdadınızdandır.”⁹⁷

Muhammed Avvâme’ye göre Zâhidu’l-Kevserî, talebesi Ebû Gudde’yi yaşayan bir kütüphane haline getiren ilim menbaıdır. Ebu Gudde’nin Kevserî ile olan münasebetine dair ise şunları söylemektedir: “Üstad, Ezher’den ayrıldıktan sonra bütün vaktini ya kütüphanede ya da Kevserî’nin yanında geçirirdi.” Çünkü Ebû Gudde’nin gözündeki Kevserî “elinde bir lamba olan ve onu, kitapların içine tutup bilgileri aydınlatan, kitaplarda saklı olan kıymetli metinleri bulup araştırmacıların dikkatlerine sunan bir âlimdir.” Zahidu’l-Kevserî’de Ebû Gudde gibi bir talebeye sahip olmaktan dolayı iftihar ederdi. Nitekim Kevserî, Ezher’de okuyan Ebu Gudde’nin, Zeylai’nin *Nasbu’r-râye*’sindeki bir meseleyi farklı kaynaklardan derlediği bilgilerle onaylayan bir ibaresini gördüğünde, ibarenin altına şöyle bir not düşmüştür: “Aziz Kardeşim! Bu nakillerinde beni sevinçten sarsan bilgiler gördüm.” Ebû Gudde, Kevserî’nin bu ilgisine ondan hiç ayrılmayarak karşılık verdi. Yalnızlık çektiği yıllarda ona sadık bir dost oldu. Ebû Gudde’nin rüyaları Kevserî’nin yanında gerçek oldu. Gerek yazma gerekse de matbu birçok eseri tanıma imkânı buldu. Avvâme’ye göre Abdulfettah Ebû Gudde, müşşidinde fâni olan bir mürid gibi adeta Kevserî’de yok oldu. Onun gibi giyinir, sarığını

⁹⁴ Âlu Reşid, *İmdâdu’l-Fettâh*, 120; Alithnainya, “Hafletü tekrîmi fadîleti’ş-şeyh Abdulfettah Ebu Gudde”.

⁹⁵ Nurettin Boyacılar, “Abdulfettah Ebû Gudde Hocamız”, *İnkişaf Dergisi*, 7 (Ekim – Aralık 2006): 66.

⁹⁶ Boyacılar, “Abdulfettah Ebû Gudde Hocamız”, 63.

⁹⁷ Boyacılar, “Abdulfettah Ebû Gudde Hocamız”, 66.

onun gibi sarardı. Hocası gibi, ziyaret ettiği şehirlerin öncelikle kütüphanelerine uğradı.⁹⁸ O sebepten Avvâme, Zahid Kevserî'yi: “O hocalarımızın hocasıydı” diye vasfetmektedir.⁹⁹

Yine Avvâme'ye göre Abdulfettah Ebû Gudde, Allah tarafından te'yid edilen âlimler zümresinden olup, yaşadığı asrın lehine ve aleyhine bir hüccettir. Kendisini tanıyanların bildiği üzere Ebu Gudde ilimde, tahkikte, edebî zevkte ve tetkikte mükemmel bir ekol, mütekâmil bir medresedir. Bu medresenin en has talebesi de Muhammed Avvâme'dir. Yaklaşık kırk yıl süren bir bağlılıkla Ebu Gudde'nin ilmi sahada ve tahkikte ilk eseri olan *er-Ref'u' ve't-Tekmîl*'den (Birinci baskı, Halep 1383/1963) başlayarak *el-Ecvibetü'l-fâdileh*, *Risâletü'l-müsterşidîn*, *İkâmetü'l-hucce*, *et-Tasrîh fî mâ tevâtere fî nüzü'lü'l-mesîh*, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm* ve *Fethu bâbi'l-inâye*'nin ilk cildi olmak üzere tüm tahkiklerinde; el yazmalarının istinsâhı, karşılaştırılması ve tetkikinden, kitabın basımına kadar olan tüm süreçlerde hocasına hizmet etmiş, bu hizmetlerine, 1967 yılında Ebû Gudde Halep'ten Rıyad'a intikal ettikten sonra da devam etmiş, Avvâme'nin Halep'ten ayrıldığı sene olan 1980 yılına kadar sürmüştür.¹⁰⁰

Avvâme'nin telif ve özgün araştırmalara ilk adımı atması da bu hocasının gözetiminde olmuştur. Ebû Gudde Avvâme'den, İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim'in Ahmed b. Hanbel'in ifadelerindeki zayıf hadis değerlendirmesinin hasen anlamına geldiği görüşleri ile İbn Teymiye'nin 'hasen hadis' teriminin ilk defa Tirmizî tarafından kullanıldığı yönündeki görüşünün doğru olmadıkları yönünde bir araştırma yapmasını Avvâme'den istemiş, bu araştırmayı Tânevi'ye ait *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* isimli çalışmasının dipnotunda “dünün talebesi, bugünün arkadaşı” taltifiyle yayımlamıştır.¹⁰¹

Avvâme, Ebu Gudde'ye kırk yıl boyunca süren mülazemeti sırasında içinden bile bir kere dahi “hocam şöyle bir söz söylemeyeseydi daha iyi olurdu, şöyle yapmasaydı daha iyi olurdu” şeklinde düşünmediğini, çünkü hocasının Allah'ın salih kullarına bahşettiği bir lütfu ilâhî gereği her zaman doğrudan isabet eden bir şahsiyet olduğunu söylemektedir.¹⁰²

⁹⁸ Ahmed Faruk, “Haremeyn Notları”, *İnkışaf Dergisi*, 7, (Ekim – Aralık 2006): 79.

⁹⁹ İhsan Şenocak, “Muhammed Avvâme: İmam Zahid Kevserî ile Alakalı Her Türlü Soruyu Cevaplamaya Hazırım”, *İnkışaf Dergisi*, 9 (Bahar 2008), 39.

¹⁰⁰ Avvâme, *Safahât*, 48.

¹⁰¹ Zafer Ahmed el-Usmânî et-Tehânevî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2007), 100; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Yeni Usûl-i Hadis*, çev. İbrahim Canan, (İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı, 1982), 96.

¹⁰² Alithnainya, “Ümsiyyetü'l-isneyniyye-152”, *YouTube*, (3 Ocak 2003). 47:23-1:00.

Böylece bu uzun süreçlerde hocasıyla bir usta-çırak ilişkisi içerisinde hem teorik hem de pratik olarak tahkik ameliyesine tüm yönleri ile vakıf olmuştur. Mahtutaları sevmeyi, yerlerini keşfetmeyi, istinsâhın keyfiyyetini, hat ve zabtının kurallarını, baskılarının tam ve zarif bir şekilde yapılmasını Ebû Gudde'den öğrenerek, onun sanki elçisi, temsilcisi ve has mutemedi olmuştur. Avvâme o günlere olan özlemini “mutlulukta benzeri sadece cennette yaşanacak günlerdi” diyerek vasfetmektedir.¹⁰³

Abdulfettah Ebû Gudde, genel olarak İslâmî ilimlerde, özellikle de hadis ilimlerinde tahkikin imamıdır. Gerek çağdaş âlimler gerekse ilim talebeleri onu, tahkik konusunda kendilerine numune-i imtisal edinmişlerdir. Yapmış olduğu elli bir adet tahkik ile ilim dünyasına büyük bir hizmette bulunmuştur.¹⁰⁴

Eserlerinde münekkit bir muhakkik oluşuyla fakat her hâlükârda insafî ve mutedil bir âlim kimliği ile dikkat çekmektedir. Tahkik ettiği kitaplara koyduğu zengin notlarla ve hazırladığı geniş fihristler ile bu eserlerin hacimlerini bazen birkaç kat genişletmiş, yayımladığı eserlerin yeni baskılarına zengin ilâveler yapmıştır.¹⁰⁵

Abdulfettah Ebû Gudde'nin hadis ile ilgili kırk eseri, hadis dışı alanlarda otuz bir kitabı basılmıştır. Kitaplarının bir kısmı telif, büyük bir çoğunluğu ise tahkik ve neşir çalışmalarıdır.¹⁰⁶ Avvâme, hocası Ebû Gudde'nin yazdığı kitapların sadece bir isnad ve rivayet kitabı değil, aynı zamanda onları müminin imanını artıran kitaplar olarak nitelemektedir.¹⁰⁷

Abdulfettah Ebû Gudde için birçok tez, kitap ve makale çalışması yapılmıştır. Ülkemizde hakkında yapılan ilk çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Muhammet Beyler'in hazırladığı “XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdulfettah Ebû Gudde'nin Hadisçiliği” isimli doktora tezidir. (Konya 2008)

2.2.3.4 Abdulfettâh Ebû Gudde ve Muhammed Avvâme: Benzer ve farklı yönleriyle bir karşılaştırma

¹⁰³ Muhyiddin Avvâme, *Safahât*, 51.

¹⁰⁴ Muhammet Beyler, *XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdulfettah Ebû Gudde'nin Hadisçiliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 288.

¹⁰⁵ Beyler, “Ebu Gudde”; Ek-1/ 364.

¹⁰⁶ Ebu Gudde'nin bütün eserleri için bk. Beyler, *XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri*, 183-216.

¹⁰⁷ Beyhakî, *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, 1/24. Avvâme özellikle Ebû Gudde'nin *Safahâtun müşrika* ve *el-Isnadü mine'd-din* kitaplarının bu nitelikte olduğunu belirtmektedir.

Abdulfettâh Ebû Gudde ve Muhammed Avvâme, yani hoca ile talebesi arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, bu iki şahsiyetin bazı yönlerden birbirlerine benzedikleri, bazı yönlerden ise ayrıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte benzer yönlerinin ağırlıkta olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu iki âlimin hayatları yakından incelendiğinde Ebû Gudde ile Avvâme arasında önemli benzerlikler olduğu görülmektedir. Meselâ her ikisinin de velûd âlimlerden olmaları, çok miktarda eser telif etmeleri (Ebu Gudde 186 kitap, Avvâme 81 cildi bulan 29 adet kitap), her ikisinin de hadis alanında, tahkik ve tahrirde mâhir olmaları ve çoğu eserlerinin de bu türden olması benzerliklerindendir.

Ebû Gudde ve M. Avvâme; üstün vasıflarıyla ilmî meselelerdeki tafsilatlı ve nadide çalışmaları sebebiyle de birbirlerine benzemektedirler. Gerçekten her iki âlim kendi dönemlerindeki Suriye'deki iç savaşlar sebebiyle ağır sosyal ve siyasal şartlar altında bulundukları bir zaman diliminde yaşamışlardır. Buna rağmen taassuptan, ifrat ve tefritten uzak bir şekilde, İslâmî bilginin geleneksel ilmî mirasını tahkim etmek ve bunun devamını sağlamak için gayret sarfetmişlerdir.

Her iki âlim de ilmî kimlikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Henüz neşredilmemiş olan elyazması nâdir kitaplardan faydalanmaktaki maharetleri, ilmî çalışmalarındaki objektif ve titiz tavırlarıyla dikkat çekmektedirler.

Abdulfettâh Ebû Gudde kendisine, döneminin “ilim seyyâhı” denilecek kadar çok ilim yolculukları yapmıştır. Ayrıca sahip olduğu 119 icazet ile Muhammed Abdulhay el-Kettânî'den (ö. 1962) sonra döneminin en çok icazet sahibi âlimi olmuştur.¹⁰⁸ Pakistan ve Hidistan'daki hadis birikiminin Arap ve İslâm dünyasına aktarılmasında büyük rolü olmuştur.¹⁰⁹ Bunun yanı sıra Abdülfettâh Ebû Gudde çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Sadece İslâmî ilimlerin çoğunda söz sahibi olan bir ilim adamı değil aynı zamanda onun ilmî kişiliğinin yanında siyasi bir yönü de vardır.¹¹⁰ Halep'te iken iki dönem, merkezi Mısır'da bulunan Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın Suriye liderliğini üstlenmiş, bir dönem de Halep'ten Suriye Parlamentosu'na milletvekili seçilmiştir. 1966 senesinde birçok ilim, fikir ve siyaset adamıyla birlikte tutuklanıp, Tedmür Askerî Hapishanesi'ne konulmuştur. Yaklaşık on

¹⁰⁸ Beyler, XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri, 24.

¹⁰⁹ Beyler, XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri, 24.

¹¹⁰ Beyler, XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri, 25.

bir ay süren tutukluluk döneminin arkasından serbest bırakılıp bir müddet sonra da ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır.¹¹¹

Muhammed Avvâme'ye gelince yukarıda belirtildiği gibi o, icazet alma ve verme konusuna mesafeli durmuştur. İlmî seyahatlerine gelince, Ebû Gudde gibi ilim seyyahı ünvanıyla meşhur olmamıştır. Avvâme siyasetle de aktif olarak ilgilenmemiştir. O kadar ki Suriye'den ayrıldığı sene meydana gelen ve Hama olaylarının arka planını oluşturan Halep'teki karışıklığa, hayatının anlatıldığı yerlerde hiç değinmemiştir.

2.2.2.5. Diğer hocaları

İlmî hayatında kendisini en çok etkileyen üç hocasını zikrettikten sonra, şimdi de aynı metotla tedrisat yapan Şa'bâniyye Medresesi'ndeki diğer hocalarının isimlerini ve kendilerinden okuduğu dersleri arz edeceğiz. Bunlar:

Muhammed Zeynelabidin Cezbe, *Hadis ve Tevhid*,

Muhammed el-Hammad, *Hadis*,

Tahir Hayrullah, *Tefsir ve Hitabet*,

Abdullah Sirâceddîn, *Hadis Istılahları ve Haneî Fıkhu*,

Abdullah Hayrullah, *Haneî Fıkhu*,

Bekri Receb, *Haneî fıkhu ve Arûz*,

Muhammed el Muaddil, *Nahiv*,

Sami Basmacı, *Feraiz ve Nahiv*,

Eminullah Ayrûd, *Mantık ve Fıkıh Usûlü*,

Ahmed Ebu Salih, *Tevhid*,

Abdulfettah Hamide en-Nasır, *İslâm tarihi*,

Abdurrahman Zeynelabidin, *Nahiv*,

Edib Hassun, *Ahlak*,

Necib Hayyat, *Feraiz ve Tecvîd*,

Muhammed Mehdi el-Kürdi, *Haneî Fıkhu*,

¹¹¹ Beyler, XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri, 161-163.

Mustafa Mizrab, *Haneî Fıkıhı ve Fıkıh Usûlü*.

Bu dönemde aynı medresede görev yapan, kendilerinden ders okumadığı fakat ilmî sorularına kendilerinden aldığı açıklama ve cevaplarla istifade ettiği hocalar ise şunlardır: Es'ad Abeci, Muhammed el-Ğuşeym, Abdulvehhab Sükker ve Muhammed Ebu'l-hayr Zeynelabidin.¹¹²

Suriye hükümetince kapatılan Şa'bâniyye Medresesi'nden sonra, Mısır dönüşü şer'î lise olan Hüsreviyye Medresesi'ne kaydolan Avvâme'nin bu medresede ders veren o zamanın meşhur birçok âliminden de dersler okumuştur. Bu hocalarını da sık sık rahmet ve sitayişle zikreder. Hüsreviyye şer'î lisesinde kendilerinden ders gördüğü hocaları ve bu hocalardan okuduğu dersleri şöyle ifade edebiliriz:

Abdulvehhab Sukker, *Siyer-i Nebi*,

Ebu'l-Hayr Zeynelabidin, *Tevhid, Tefsir ve Kur'an ilimleri*,

Muhammed el-Mellah, *Belağat*,

Muhammed es-Selkînî, *Haneî Fıkıhı ve Fıkıh Usûlü*,

Abdullah Sirâceddîn, *Hadis, Hadis Istılahları ve Tefsir*,

Abdurrahman Zeynelabidin, *Nahiv*,

Necib Hayyat, *Tecvid ve Kur'ân-ı Kerim*,

Ömer Yahya, *Arap Edebiyatı*,

Ziyaeddin Sabuni'den de *Arap Edebiyatı* derslerini okumuştur.¹¹³

¹¹² Avvâme, *Safahât*, 16-17.

¹¹³ Avvâme, *Safahât*, 17-18. Muhammed Avvâme haftanın günlerinde hangi dersleri kimlerden okuduğuna varana kadar o günleri hafızasına kaydetmiştir. Bunlar;

Muhammed Ebu'l-Hayr Zeynelabidin; Cumartesi, Tefsir dersi, Beyzavi Tefsiri.

Abdullah Sirâceddîn, Pazar, Hadis, Feyzu'l-Kadir.

Muhammed Selkinî, Pazartesi, Haneî Fıkıhı, el-İhtiyar.

Abdulfettah Ebû Gudde, Salı, Fıkıh Usûlü, Nesimâtü'l-Eshar.

Ahmed Kellaş, Çarşamba, Nahiv, Evdahu'l-Mesalik.

Muhammed Selkinî, Perşembe, Haneî Fıkıhı, el-İhtiyar. bk. Avvâme, *Safahât*, 19-20.

3. İLMÎ HAYATI ve ESERLERİ

3.1. İlmî Hayatı

3.1.1. Öğretim hayatı

1379/1959 senesinin Rebiulevvel ayında lise tahsilini yaptığı Şa'bâniyye medresesinin kapatılması üzerine Mısır'a giden ve aynı sene iki ay sonra memleketine dönen Muhammed Avvâme, artık Halep'te hocalarının safında yerini almıştı. Ravda Mescidi'ne, genç yaşta, yani kırk yaşından önce hoca olarak seçilmesiyle öğretim hayatına başlamış oldu.¹¹⁴ O zamanki Halep'in gelişmiş ve yeni bir mahallesinde yer alan bu mescide kültürlü kesim ve üniversiteliler gelirdi. Avvâme bu mescitte haftalık derslere başlamadan önce “Şezerât min dikkati'l-eimmeti'l-muhaddisin fi'l-inayeti bi sünneti Seyyidi'l-Mürselin” isimli bir konferans vermişti. Burada muhaddislerin metin tenkidi yapmadığı konusundaki iddialara değinmişti. Daha sonra aynı camide “Eserü'l-hadisi's-şerif fi'htilâfi'l-eimmeti'l-fukaha” başlıklı meşhur konferansını verdi. 1980 yılında Hama olayları başlayıncaya kadar Ravda Camii'nde Buharî'nin *Edebü'l-müfred*'ini Fadlullah Ceylanî'nin *Fadlullahi's-Samed* şerhi ile birlikte okuttu. Avvâme, bu kitabın ilk dersinde kitaba ve kitabın İmam Buharî'ye kadar uzanan tariklerinin yer aldığı isnadını okuyarak başlamıştı.¹¹⁵

Avvâme, Halep'te iken Hz. Ömer döneminden kalan eski ve küçük bir mescitte cuma günleri akşam namazını bizzat kıldırdıktan sonra bazı mühendisler ile Said Bekdaş, Abbas Zağnun, Abdülmelik Akş, Mecd Mekki'nin de aralarında bulunduğu bir grup ilim talebesine Abdullah Siraceddin'in *Beykuniyye* şerhini iki yılda okutmuştur. Daha sonra evinde bir ders halkası oluşturmuş orada da Leknevî'nin *er-Ref' ve'tekmil*'ini okutmuştur.¹¹⁶

Bu arada Şam'daki Dimaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesine başladığı 1962 yılında, hocası Abdullah Sirâceddin onu, kendi medresesine hoca olarak seçmiştir. Avvâme, Şa'bâniyye Medresesi'nde on sekiz sene boyunca, yani 1980 senesinde Suriye'den ayrılıncaya kadar çeşitli dersleri okutmuştur. Bu medresenin kütüphanesinin genel sekreterliğinin yanı sıra kısa bir dönem medresenin idareciliğinde de görev almıştır.¹¹⁷

¹¹⁴ Alithnainya, “es-Siretü'z-zâtiyye”; Avvâme, “Hitâbu Muhyiddin Avvâme ilâ Mecd Mekki”, 1.

¹¹⁵ Mekki, “Fi Suhbeti'l-allâme”.

¹¹⁶ Mekki, “Fi Suhbeti'l-allâme”.

¹¹⁷ Avvâme, *Safahât*, 14, 53; Alithnainya, “Ümsiyyet el-isneyniyye,325”, *Youtube*, 13 Ara 2012, 12:37-12:59.

Avvâme, 1985-1987 seneleri arasında Riyad'da bulunan İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi'ne bağlı Medîne'deki yerleşkesinde yüksekisans bölümünde dersler vermeye başladı. Daha sonra yine Medine'de bulunan Melik Abdulaziz Üniversitesine bağlı olan Eğitim Fakültesi'nde (Külliyetü't-terbiye) 1988-1992 yılları arasında hocalık yaptı.¹¹⁸

Aynı şekilde Muhammed Avvâme, İslâm ülkelerindeki bazı ilmî müesseselerin istişare kurullarında yer almış, aşağıda isimleri yer alan, çeşitli ilmi ve kültürel birçok merkezin danışman üyesi (uduvv istişâri) ve ilmi otoritesi (merci' ilmî) olarak görev almıştır:

1. Ürdün'ün başkenti Umman'da bulunan 'Merkezü't-türâs lil bermeciyyât'
2. Kahire'de bulunan 'Cemiyetü'l-meknezi'l-İslâmî'
3. Yine Kahire'de bulunan 'eş-Şerike'l-arabiyye li takniyeti'l-malumat'
4. 'Şebeketü menâreti's-şerîa'
5. Hindistan'daki İslâm Fıkıh Birliği gibi akademik kuruluşlarda misafir öğretim üyesi olarak ağırlandmıştır.¹¹⁹

Özellikle selefî meyli olmayan bir muhaddis olarak Avvâme, kırk yıla yakın bir süre (36 yıl) Suudi Arabistan'da yaşamıştır. Daha sonra Suudi Arabistan hükümeti ılımlı İslâm projesini uygulamaya başlayınca Avvâme orada da sıkıntılar yaşamaya başladı.¹²⁰ Bu sırada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Avvâme'yi Türkiye'ye davet etmesi için dönemin Diyanet İşleri Başkanı olan Prof. Dr. Mehmet Görmez'i bu görev ile Medine'ye gönderdi. Davete icabet eden Muhammed Avvâme, Şevval-1437/Ağustos -2016'da İbn Haldun Üniversitesi'nde hâdis alanında hizmet vermek üzere Türkiye'ye geldi.¹²¹ Bu arada kendisine ve ailesine Türk vatandaşlığı verildi.¹²²

¹¹⁸ Alithninya, "es-Siretü'z-zâtiyye li faileti's-şeyh Muhammed".

¹¹⁹ Alithnainya, "es- Siretü'z-zâtiyye li faileti's-şeyh Muhammed".

¹²⁰ Serdar Demirel, "Hadisleri Sloganlarla Değil, İlmi yöntemle Müdafaa etmeliyiz" (Kazım Albayrak, Baran Dergisi, 10.05.2018).

¹²¹ Mehmet Görmez, Allame Muhaddis Muhammed Avvâme Sempozyumu, Açılış Konuşması. Muhyiddin Avvâme tarafından bu davetin Cumhurbaşkanının evinde gerçekleşen özel bir görüşme olduğu, aynı görüşmede ittifak edildiği üzere Muhammed Avvâme'nin Medine-i Münevvere'de kurduğu şahsî kütüphanesinin de İstanbul'a nakledildiği ifade edilmiş ve yine Medine'de olduğu gibi idaresi Dr. Muhyiddin Avvâme tarafından üstlenildiği belirtilmiştir. bk. Ekler, Ek 3,

¹²² Albayrak, "Hadisleri Sloganlarla Değil, İlmi Yöntemle Müdafaa Etmeliyiz". Bununla birlikte Muhammed Avvâme Medine'deki oturum hakkını da iptal etmemiştir. Bundan dolayı sene içerisinde Türkiye'den Medine'ye gidip gelmektedir. bk. Ekler, Ek 5, "Dr. Muhyiddin Avvâme'ye 20 Temmuz 2024 tarihinde whatsapp hesabı üzerinden gönderilen yazılı soruların dökümü"

Muhammed Avvâme'nin Türkiye'deki hadis çalışmalarına katkıda bulunması¹²³ için İbn Haldun Üniversite'sinin Süleymaniye yerleşkesi içinde yer alan Dâru'l-Hâdis binası, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü'ne bağlı olarak açıldı.¹²⁴ Aynı zamanda bu üniversitede kendisine rektör danışmanlığı ünvanıyla görev verildi.¹²⁵

Avvâme, Medine-i Münevvere'den ayrılıp, ilmî çalışmalarını Türkiye'de sürdürmesi için ülkemize yerleşmesi hakkında talebelerinden Muhammed b. Hârûn'a şunları söylemiştir: “Nebi'nin (s.a.s.) sünnetine kırk yıl boyunca Sevgili Resulullah'ın (s.a.s.) şehrinde hizmet etmeme izin vermesini, Allah'ın bana büyük bir lütfu olarak sayıyorum. Allah'ın bana bundan sonraki en büyük lütfu ise İslam hilafetinin son başkenti İstanbul'da bana İslâm'a hizmet etmeye izin vermesidir.”¹²⁶

3.1.2. Talebeleri

Yukarıda bahsedildiği üzere daha fakülte yıllarında hocalığa başlayan Muhammed Avvâme çok sayıda talebe yetiştirmiştir. İslâm coğrafyasının farklı noktalarında pek çok öğrencileri vardır. Kendisi ile yapılan bir röportajda Avvâme şöyle demektedir: “Allah'a hamdolsun kırk beş seneden beri ders veriyorum, bu sebeple talebelerim pek çoktur.”¹²⁷ Bunlardan ilmî hayatlarını sürdürüp, araştırmalarda bulunan ve telif sahibi olanlardan bahsederek: Suud-i Arabistan'ın Ahsâ kentinde Kral Faysal Üniversitesi'nde hadis bölümünde hocalık yapan Prof. Dr. Muhammed Abdullah Hayyânî, Medine-i Münevvere'de Tayba Üniversite'sinde Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh hocalığı yapan (aynı zamanda damadı olan) Prof. Dr. Sâid Bekdaş, Cidde'de ilmî çalışmalarını devam ettiren araştırmacı, (Ümmü'l-Kura Üniversite'sinde Hadis bölümünde doktora yapmış olan) Dr. Mecd Ahmed Mekkî, Dubai'deki el-Ahmediyye Dergi'sinin yayın yönetmenliğini yapan Dr. Abdulhakîm el-Enîs ve Lübnan Trablus ve

¹²³ Awwamah.net internet adresinde Muhammed Avvame'nin 1436 / 2014 yılının Şevval ayında, eski bir Osmanlı geleneği olan devlet erkânı için yapılan huzur dersine katılmak üzere Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından davet edilen ilim adamları arasında bulunduğu, o ders esnasında yurt dışından gelen ve Türk olmayan tek ilim adamının Muhammed Avvâme olduğu, yapılan dersin akabinde İstanbul'da talebe yetiştirmesi ve kendisinden istifade edilmesi için Türkiye'ye davet edildiği, Muhammed Avvâme'nin de bu daveti Medine ile irtibatını sürdürmek şartıyla kabul ettiği ifade edilmektedir. bk. Awwamah.net, “an fadileti's-şeyh”.

¹²⁴ Albayrak, “Hadisleri Sloganlarla Değil; İbn Haldun Üniversitesi (İHU), “Süleymaniye Yerleşkemiz Törenle Açıldı”, Erişim: 11 Şubat 2020.

¹²⁵ İHU, “Muhammed Avvâme”; bk. Ekler, Ek 7, “Araştırmacı tarafından, Prof. Dr. Serdar Demirel'e 20.07.2024 tarihinde gönderilen sorular ve cevapları”, Ekler, Ek 8, “20 Temmuz 2024 tarihinde Doç. Dr. Hamza Bekrî ile yapılan görüşmenin dökümü.”

¹²⁶ Al-Miftah, “İltizâmu's-şeyh Muhammed Avvâme bi hidmeti'l-hadîs” (20 Şubat 2021).

¹²⁷ İslâmsyria, “Hıvar mea fadileti's-şeyh”.

Akkar'da şeriat kadılığı ve müftülük görevini sürdüren Dr. Usâme er-Rifâi talebelerimden bazılarıdır.”¹²⁸

Muhammed Avvâme'nin Medine-i Münevvere'deki ikameti sırasında da elbette ki kendisinden çok sayıda ilim talebesi istifade etmiştir. Bunun yanında Güney Afrika'ya yaptığı seyahatlerde de dersler vermiş, orada da çok sayıda talebeleri olmuştur. Öyle ki oğlu Muhyiddin'in ifadesine göre babasının Medine'den Türkiye'ye getirdiği muaazzam kütüphanesini yerleştirmek üzere, sırf bu iş için Güney Afrika'dan özel olarak talebeleri gelmiş, İstanbul'daki evinde kitaplarının tasnifini, tertip ve düzenini Güney Afrikalı talebeleri gerçekleştirmiştir.¹²⁹ Ayrıca Malezya'ya yaptığı seyahatlerinde de oradaki derslerini takip eden pek çok talebesi olmuştur.

Son olarak Avvâme, resmi unvan olarak rektör danışmanlığında bulunduğu İbn Haldun Üniversitesi'nde, İSAM'da başlayıp Süleymaniye yerleşkesi içinde yer alan Dârülhadis'te devam eden *Tedribu'r-râvî* derslerine, 2020 yılı Covid-19 salgınıyla birlikte çevrimiçi olarak devam etmiştir. Türkiye ilahiyat akademiyasından ve akademi dışından pek çok hadis araştırmacısı yedi yıl boyunca bu derslere katılarak Muhammed Avvâme'nin rahle-i tedrisinden geçmek suretiyle kendisine talebe olmuşlardır.¹³⁰

3.1.3. İcâzetleri

3.1.3.1. Aldığı icâzetler

Muhammed Avvâme'nin terceme-i hayatını konu edinen *Safahât mudîe*'de açıklandığı üzere, zamanındaki Suriye ulemasının âdetinin aksine o, icazet toplama faaliyetine girişmemiştir. O, ilim hayatı boyunca da senetler ve icâzet cemetme işine yönelmemiştir. Oğlu Dr. Muhyiddin Avvâme'nin ifadesine göre, şayet ilk talebelik yıllarından itibaren icazet toplamaya bir eğilimi olsaydı, tabaka yönünden daha yüksek ve zaman yönünden de daha kadîm âlimlerden de

¹²⁸ İslâmsyria, “Hıvar mea fadileti”ş-şeyh Muhammed”; Tokat, “Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat”, *Rihle Dergisi*, 71.

¹²⁹ Muhyiddin Avvâme ile yapılan özel görüşmeden, Nisan 2018.

¹³⁰ Bu araştırmacıların isimleri için bk. Bu tez, Avvâme'den İcazet Alanlar. Dr. Muhyiddin Avvâme'ye babasına sorması için, Türkiye'ye yerleştikten sonra Avvâme'nin mütemeyyiz talebeleri kimlerdir diye sordüğümüzda, Hamza Bekri, Ahmed Snober, Mehmet Fatih Kaya'nın sıklıkla, Bekir Kuzudişli'nin de arasına Muhammed Avvâme'ye gelip giden araştırmacılar olduğunu, bu akademisyenler ile birlikte Ebubekir Sifil, Halil İbrahim Kutlay ve Muhammet Beyler'in menhecî yönden Muhammed Avvâme'nin temeyyüz eden talebelerinden olduğunu ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü.”

icazet alabilirdi.¹³¹ Avvâme için asıl olan ilim talebi ve esas olan ilmin kendisini amel vesilesi kılarak öğrenmektir. Fakat bu esnada kendisine bir icazet verilirse onu almaktan da geri durmamıştır. Bu tutumuna bir örnek olarak şunu zikredebiliriz: Hocası Abdullah Sirâceddîn'e mülazemeti yirmi yıla ulaşmasına rağmen Avvâme ondan icazet istememişti. Ancak Şa'bâniyye Medresesi'ndeki eğitimi bitip aynı medreseye müderris olup, orada ders verme makamına yükselince ve hocası, kendisini buradaki talebelere *Sahih-i Müslim*'i okutmak için vekil olarak tayin edince, işte o zaman hocasından icazet istemiş, Abdullah Sirâceddîn de ona icazet vermiştir.¹³²

Bununla birlikte Muhammed Avvâme asrının büyük meşayih ve ulemasının pek çoğundan icazetlere de sahip olmuştur. Muhammed Avvâme'nin kendi açıklamalarına göre ilk icazetlerini Mısır'da bulunduğu sırada görüştüğü Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî ve Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî kardeşlerden almıştır. Daha sonra hocaları Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde'den icazetler aldı. Bunlardan başka daha pek çok âlimden icazet aldığını ifade eder. Onların başında Hint ulemasından Habiburrahman el-Âzamî ile Ebu'l-Hasen en-Nedevî, Pakistan âlimlerinden Muhammed Abdurreşid en-Numânî gelir. Bu hocalarını *Sünen-i Ebu Dâvud* tahkikinin ikinci baskısının sonunda zikretmiştir. Bunlara ilaveten Muhammed Cafer el-Kettânî'nin torunu İdris el-Kettânî ve Yemen âlimlerinden İsmail el-Ekva'da icazet aldığı tanınmış hocalarındandır.¹³³

Avvâme'nin kendilerinden icazet aldığı âlimleri zikrettiği en mufassal liste Yusuf Karadâvî'ye, arzusuna binaen verdiği icazette bulunmaktadır.¹³⁴ Bu icazetnameye göre Muhammed Avvâme elli yedi âlimden icazet almıştır.

Bu icâzette yer alan âlimlerin isimleri ve bulundukları şehir ve ülkeleri şu şekildedir:

Halep: Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettâh Ebû Gudde,¹³⁵ Muhammed Es'ad Abacî, Abdullah Hammâd, Muhammed Zeynulâbidîn Cezbe, Mustafa ez-Zerkâ.¹³⁶

¹³¹ Avvâme, *Safahat*, 103. Muhyiddin Avvâme'ye bu konuyu sordüğümüzda, aslında o dönemde, icazet toplama âdetinin hatta modasının zamanımızda olduğu gibi yaygın olmadığını ifade etmek üzere, bir önceki tabakadan Abdullah Sirâceddin gibi büyük bir âlimin bile sadece iki şeyhten icazeti olduğunu ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, "31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü."

¹³² Avvâme, *Safahat*, 103.

¹³³ İslâmsyria, "Hıvar mea fadîleti's-şeyh"; Tokat, "Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat", 71.

¹³⁴ Avvâme, *Safahat*, 105.

¹³⁵ Bu iki âlim, Muhammed Avvâme tarafından farklı meclislerde defaatle zikrettiği üzere ve bu icâzetnâmede de özel olarak beyan ettiğine göre, hadis ilminde onun veli nimetidir.

Hama: Muhammed Ali el-Murad

Humus: Abduzaziz Uyûnussûd, Vasfî el-Meseddî

Dimaşk: Muhammed Ebu'l-Yûsr Âbidîn, Edîb Kellâs, Abdurrezzak el-Halebî, Ahmed Nasîb el-Mehâmid, Muhyiddin el-Kürdî, Vehbî Süleyman el-Gavcî.

Medine-i Münevvere: Muhammed Haydar el-Eyyübî ve Muhammed Abdullah Veled-i Âd

Mekke-i Mükerreme: Hasen el-Meşşat, Muhammed Yasin el-Fâdânî, İbrahim Fetânî, Abdulfettâh Râve, Muhammed Alevî el-Mâlikî.

Tâif: Muhammed Emin es-Saatî.

Cidde: Abdullah en-Nahıbî

Rabığ: Abdulkâdir Kerâmetullah el-Buhârî

Ahsâ: Ahmed ed-Doğan

Filistin: Muhammed Nemir el-Hatîb

Lübnan: Hüseyin Useyrân

Irak: Abdulkerim el-Müderriş, Sâtı' el- Cümeylî

Yemen: İsmail el-Ekva'

Hadramevt: Abdulkâdir es-Sakkâf, Muhammed Ahmed eş-Şâtırî.

Mısır: Hüsameddin el-Kudsî

Sudan: Muhammed el-Meczûb el-Müdessir el-Haccâz

Mağrib: Ahmed es-Sıddîk el-Gumârî ve kardeşi Abdullah es-Sıddîk el-Gumârî, İdris b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Abdurrahman b. Muhammed Abdulhay el-Kettânî, Abdullah et-Telîdî, Muhammed el-Bakkâlî.

Libya: Melik Muhammed İdris es-Senûsî'nin hanımı eş-Şerife Fatima es-Senûsiyye.

Tunus: Muhammed eş-Şâzelî en-Nîfer

Türkiye: Muhammed Emin Saraç ve Muhammed Emin Er

¹³⁶ Muhammed Avvâme muhtelif yerlerde Mustafa ez-Zerkâ'dan bahsederken kendisi için "o hepimizin hocasıdır" ve "o hocamdır ve hocalarımızın hocasıdır" derdi. bk. Şenocak, "Muhammed Avvâme: İmam Zahid Kevserî ile Alakalı.", 34, 39.

Hindistan: Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî, Habîburrahmân el-A‘zamî, Ebu’l-Hasen en-Nedvî, Mücâhidu’l-İslâm el-Kâsımî, Ahmed es-Sevretî, Ahmed Rıza el- Bicneverî, Muhammed Hayat es-Senbehî, Muhammed A‘kıl es-Seharenforî, Habibullah Kurbân el-Mezâhirî

Pakistan: Muhammed Abdurreşid en-Numanî, Muhammed A‘şık İlâhi el-Bernî.¹³⁷

Muhammed Avvâme Yusuf Karadâvi’ye vermiş olduğu bu icâzetinde rivayet hakkına sahip olduğu sebetlerinden de¹³⁸ bahsetmektedir: “Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, son zamanlarda -çoğu basılmış olmasına rağmen- verilen icâzetlerin medârı üç sebettir. *el-Emîru’l-Kebîr’in sebeti*, Muhammed Said Sünbül el-Mekkî’nin *el- Evâili’s-Sünbüliyye sebeti* ve Muhammed Abdulhay el-Kettânî *Fihrisu’l- Fehâris’i*.”¹³⁹

el-Emîru’l-Kebîr’in Sebeti: Muhammed Avvâme bu sebate pek çok hocası yoluyla ulaşmaktadır.

Bu tariklerden birincisi şudur: Halep Şâfiî müftüsü Muhammed Es’ad Abaci > Ahmed el-Mektebî el-Halebî el-Ezherî > eş-Şems el-Enbabî > Mustafa ez-Zehebî > el- Emiru’l- Kebîr.

İkincisi: Suriye eski Suriye müftülerinden Muhammed Ebu’l-Yüsr Âbidîn > babası > dedesi, > amcası İbn Âbidîn, şeyhülislâm Arif Hikmet ve el-Emîru’s-Sağır > el-Emîru’l-Kebîr.

Üçüncüsü: Abdullah Sirâceddîn > babası Muhammed Necib Sirâceddîn > Bekrî ez- Züberî > el-Bâcûrî > el- Emiru’l-Kebîr.

Dördüncüsü: Abdurrahman el-Kettânî > babası Muhammed Abdulhay el-Kettânî > Hüseyin Minkâra et-Tirablusî > Ahmed el-Mirsafî el-Kebîr > el-Emîru’l-Kebîr.

Zamanının müsnidi ve Avvâme’nin hocalarından Muhammed Yâsin Fâdânî (ö.1990), el-Emîr’in bu sebetini, isnatlarıyla kırk altı âlimden rivâyet etmektedir.¹⁴⁰

Muhammed Saîd Sünbül el-Mekkî’nin el- Evâilü’s-sünbüliyye’si: Avvâme bu Evâil’i¹⁴¹ birçok tarikten rivâyet eder.

¹³⁷ Avvâme, *Safahât*, 105-107.

¹³⁸ Bir kimsenin içinde, hocalarının isimlerini, senedlerini, semâ ettiği hadisleri, hadis öğrenimi arkadaşlarının isimlerinin yazdığı kayıt defteri. bk. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 6. Basım,2006), 272.

¹³⁹ Avvâme, *Safahât*, 107.

¹⁴⁰ Avvâme, *Safahât*, 108.

Birincisi: Abdurrahman el-Kettânî > babası Abdulhay el-Kettânî > Muhammed Tâhir b. Ömer b. Abdulmuhsin b. Muhammed Tâhir b. Muhammed Saîd Sünbül > babası Ömer > dedesi Abdulmuhsin > babası Muhammed Tâhir > müellif Muhammed Said Sünbül. Bu tarik babalar yoluyla müselseldir.¹⁴²

İkincisi: Abdulfettâh Ebû Gudde > Muhammed Zâhid el-Kevserî > Hasan el-Kastamonî > Ahmed el-Ervâdî > Abdurrahman el-Küzberî > Muhammed Tâhir Sünbül > babası Muhammed Saîd Sünbül.

Üçüncüsü: Habiburrahman el-A‘zamî > Enver el-Keşmîrî > Mahmud el-Hasen > Muhammed Kâsım en-Nânôtevî > Abdulganî ed-Dehlevî > Muhammed İshak ed-Dehlevî > Ömer el-Attâr > Muhammed Tâhir Sünbül > babası.

Dördüncüsü: Muhammed Yâsin el-Fâdânî > Abdüssettâr ed-Dehlevî el-Mekkî > Hüseyin el-Habeşî el-Mekkî > Muhammed b. Hasen el-Habeşî el-Mekkî > Ömer b. Abdulkerim el-Attâr el-Mekkî > Muhammed Tâhir Sünbül el-Mekkî > babası Muhammed Saîd Sünbül. Bu tarik Mekkeliler ile müselsel olup, Muhammed Avvâme bu evâili hocası Abdulfettâh Ebû Gudde’den Mekke-i Mükerreme de dinlemiştir.¹⁴³

Muhammed Abdulhay el-Kettânî’nin (1886-1962) *Fihrisu’l-fehârisi*: Tam ismi *Fihrisu’l-fehâris ve’l-esbât ve mu‘cemu’l-meâcim ve’l-meşîhât ve’l-müselselât*’dır. Avvâme’ye göre bu isim birebir müsemmaya mutabıktır. Avvâme bu sebeti de birçok hocalarının tarîkiyle rivâyet etmektedir. Onlardan biri olarak oğlu Abdurrahman el-Kettânî > Abdulfettâh Ebû Gudde > Hasan el-Meşşât > Muhammed Yâsin el-Fâdânî ve başkaları > müellifinden.

Avvâme’nin Yusuf Karâdâvî’ye verdiği icâzetnâmede zikrettiği iki sebet daha vardır ki onlardan biri ile Osmanlı Devleti âlimlerine, diğeri ile de Hint ulemasına ulaşmaktadır. Bunlardan ilki; Allâme Zâhid el-Kevserî’ye ait olan *et-Tahrîru’l-vecîz fî mâ yebteğîhi’l-müstecîz*’dir. Avvâme bu sebeti: Kevserî’nin ilmî vârisi olan Abdulfettâh Ebû Gudde,

¹⁴¹ Birçok hadis kitabının ilk hadislerini bir araya toplayarak meydana getirilen kitaplar. Bu çeşit kitaplar, içlerindeki hadislerin kendilerinden çıkarılmış olduğu kitapların rivayet hakkına sahip olan hoca veya hocalardan dinlenilerek (semâ‘ edilerek), söz konusu kaynak kitapların ilk hadislerinin rivayet hakkını elde etmiş olurdu. Bu kitaplardaki diğer hadislerin rivayeti için icazet de alınınca bu kitapların rivayet hakkına, kısmen semâ‘ (baş tarafları), kısmen de (geri kalan kısımları için) icazet yoluyla sahip olunmuş olurdu. bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 74.

¹⁴² Rasûl-i Ekrem’in bir hadisi söylediği sırada yaptığı bir hareketi veya kullandığı bir sözü ya da hem hareketi hem sözü senetteki bütün râvilerin aynen tekrarladığı hadise denilir. bk. Mehmet Efendioğlu, “Müselsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32/85.

¹⁴³ Avvâme, *Safahât*, 110.

Kevserî'nin en eski talebesi olan Hüsameddin el-Kudsî'den ve Muhammed Emin Saraç'tan (ö. 19 Şubat 2021), Abdulaziz Uyûnussûd (ö. 1979), Muhammed Emin Sââtî ve Ahmed es-Sıddîk el-Gumârî ile Abdullah el-Gumârî'den, Muhammed Yâsîn el-Fâdânî'den rivâyet etmektedir.

Hint ulemasına ulaştığı sebeti ise *el-A'nâkîd el-gâliye fî'l-esânîdi'l-âliye*'dir. Avvâme bu sebeti de Pakistan âlimlerinden, sebetin müellifi olan allâme Muhammed Âşık İlâhî el-Bernî'den direkt olarak rivâyet etmektedir.¹⁴⁴

Karâdâvî'ye 24 Rebiulevvel 1431/10 Mart 2010 tarihinde yazdığı icazetten sonra Avvâme ayrıca şu âlimlerden de icâzet almıştır:

1. Muhammed b. Sâlim el-Kâsımî; bu icazeti birçok şeyh yoluyla almıştır. Bunların en bariz olanı el-Kâsımî'nin babası olan Hâkîmu'l-İslâm diye vasıflandırılan Muhammed et-Tayyib'tir. O babası Ahmed'ten, o da babası İmam Muhammed Kâsım en-Nânôtevî'den almıştır.
2. Muhammed Muavvad İbrâhîm el-Mısırî.
3. Kârî Emîru'l-Hasen.¹⁴⁵

3.1.3.2. Sahip olduğu isnadlar

Muhammed Avvâme, elde ettiği icâzetler ile tahkik ettiği kitapların isnadına da sahip olmuştur. Bunlardan tespit ettiklerimizi burada vereceğiz.

Avvâme'nin, iki tarikle İbn Ebu Şeybe'ye kadar ulaştığı *el-Musannef* kitabının isnadı şu şekildedir:

Abdullah Sirâceddîn >Hasen el-Meşşâd ve İbrahim el-Huteni Umer >Hamdân- Ahmed el-Berzencî >İsmail el-Berzencî >Salih el-Füllânî >Muhammed Saîd Sefer el-Medenî >Muhammed b. Abdullah el-Mağribî >Abdullah b. Sâlim el-Basrî.

Avvâme *el-Musannef*'i bir de şu tarikten rivayet etmektedir:

Abdulfettah Ebû Gudde ve Hasen el-Meşşat ve Muhammed Yâsîn el-Fâdânî ve Aburrahman el-Kettânî vd. Bunların hepsi Abdulhay el-Kettânî >babası Abdulkebir >Abdulganî ed-Dihlevî >Hasru's-şârid kitabının şarihi Muhammed Âbid es-Sindi >Amcası Muhammed Hüseyin b.

¹⁴⁴ Avvâme, *Safahât*, 110.

¹⁴⁵ Avvâme, *Safahât*, 112-113.

Muhammed Murad el-Ensârî >Ebu'l-hasen b. Muhammed Sâdık es-Sindî >Muhammed Hayat es-Sindî >Abdullah b. Salim el-Basrî.

Abdullah b. Salim el-Basrî > Muhammed b. Alauddîn el-Bâbilî >Ali b. İbrahim el-Halebî> Şems Muhammed er- Remlî >Kâdî Zekerîyya el-Ensârî >Hafız İbn Hacer.

İbn Hacer >Ebu İshak et-Tenûhî > Ebu'l-Abbâs el-Haccâr >Ebu'l-Fadl Cağfer el-Hemdânî >İbn Beşkuvâl >Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb >İbn Abdulberr >Ebû Ömer el-Bâcî > babasından >Abdulah b. Yûnus el-Kabrî >İbn Ebu Şeybe.

İbn Hacer'den gelen senedin diğer bir tariki ise şöyledir:

İbn Hacer >Ümmü İsâ Meryem bnt. Ahmed el-Ezreyye >Yunus b. İbrahim b. Abdulkaviyy >Abdurrahman b. Mekkî > İbn Beşkuvâl >Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb >İbn Abdulber >Ebû Ömer el-Bâcî > babasından >Abdulah b. Yûnus el-Kabrî >İbn Ebu Şeybe.¹⁴⁶

Avvâme'nin tahkik ettiği diğer bir rivayet kitabı olan Ebu Dâvûd'un *Kitabu's-Sünen*'in müellifine pek çok tarikle ulaşan isnadını kitabın son cildinin son sayfalarında vermektedir.¹⁴⁷

3.1.3.3. Avvâme'den icâzet alanlar

Muhammed Avvâme talebelik yıllarının başlarından itibaren icazet almaya önem vermemesi ve buna iltifat etmemesi sebebiyle, hocalık döneminde de icazet verme konusunda pek çetin davranmıştır. İcazetini ya sadece kendisinden ders okuyan ve yakından tanıdığı talebelere ya da uzaktan bile olsa ilmî olarak mutkin, iyi ve güzel şöhretini, namını duyduğu kimselere vermiştir. Bu tutumu, 1432/2011 senesinin Rebiulevvel ayının başlarında yaptığı Hindistan ziyaretine kadar sürmüştür. Ziyaret öncesinde, sevenlerinden birinin gördüğü bir rüyayı¹⁴⁸ Avvâme ilim talebelerine icazet verme hususunda müsamahakâr davranması gerektiği ile ilgili bir emir ya da bir izin olarak tevil etmiş ve bundan sonra talebe-i ulûmdan olmak şartıyla

¹⁴⁶ İbn Ebu Şeybe, *el Musannef*, thk. Muhammed Avvâme 1/218.

¹⁴⁷ Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvud es-Sicistanî, *Kitâbu's-Sünen = Sünenü Ebû Dâvud*; thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Darü'l-Yüsr-Darü'l-Minhâc, 2010/1431), 5/599-600.

¹⁴⁸ Ziyaret öncesinde talebelerinden birinin görmüş olduğu rüya şu şekildeydi: Büyük âlim ve meşhur muhaddis Muhammed Bedrüddin el-Hasenî (ö. 1935) büyük bir ilim meclisinin baş tarafında oturuyor ve yanında da Muhammed Avvâme bulunuyordu. Bedrüddîn el-Hasenî Muhammed Avvâme'ye dönerek: "Sana asrın müsnidi lakabını verdik" diyordu. bk. Avvâme, *Safahât*, 113. Muhtemelen bu ziyarette verdiği icazet-i ammedir. Zira Muhammed Avvâme, icazet-i hassa vermedeki titizliğini halen sürdürdüğünü, 2017 yılında başlayıp 2024 yılında tamamlanan *Tedribü'r-râvî* tedrisinin hitamında verdiği icâzette göstermiş, yedi yıl boyunca derslere ara sıra katılanlar da bu icazete talip olmalarına (müsteciz) rağmen sadece derslerin tamamına ve çoğuna katılanlara icazetini vermiştir. Ayrıca o bunlar arasında da fark gözeterek hangisinin kitabın tamamına katıldığını, hangisinin de çoğuna katıldığını icazet belgesinde açıkça belirtmek cihetine gitmiştir. Bu tavrı kendisinin halen icâzet-i hâssa verirken hayli titiz davrandığını göstermektedir.

icazet isteyen herkese icazetini vermeye başlamıştır. Buna binaen Hindistan ziyareti sırasında Haydarâbâd, Leknev, Diyobend ve Sefarenfûr şehirlerinde; Güney Afrika’da da Johannesburg, Durban ve Cape Town’da kendisi için icazet meclisleri akdedilmiş ve bu meclislerde sayılamayacak kadar çok kimseye icazet vermiştir.¹⁴⁹

Muhammed Avvâme, Mescid-i Nebevî müezzinlerinin şeyhi olan Abdurrahman b. Abdullilâh Âlu Hâşukcî (Kâşıkî)’ye, sahip olduğu Ezan-ı Muhammediye’nin icazetini vermiştir. Avvâme, bu icazeti şu dört âlimden; Ahmed Sıddık el-Gumârî el-Mağribî, Abdulazîz Uyûnussûd el-Humusî, Muhammed Ali el-Murâd el-Hamevî el-Medenî ve Vasfî el-Meseddî’den, onların her biri de Muhammed Hâlid el-Ensârî el-Humusî’den almışlardır. Bu icazet muttasıl bir senetle Bilal b. Rabâh’a, o da ezanla ilgili rüyayı gören ve bu rüyayı Rasulullah Efendimiz (s.a.s.) tarafından ikrar edilen Abdullah b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî’ye ulaşmaktadır. Muhammed Avvâme bu icazeti, 14 Receb 1429/4 Temmuz 2008 tarihinde Medine-i Münevvere’de, mezkûr zatın talebini yerine getirmek üzere kendisine vermiştir.¹⁵⁰

Muhammed Avvâme, 1428/2007 yılında Suudi Arabistan Yüksek Âlimler Heyeti üyesi, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Fıkıh ve Usûlü Bölümü başkanı (Kral Fehd’in başdanışmanlarından) Prof. Dr. Abdulvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman’a da Medine-i Münevvere’deki kütüphanesinde icâzet vermiştir. Ebû Süleyman, bu icazetin kendisi için büyük bir şeref olduğunu, bununla iftihar ettiğini, Avvâme için düzenlenen İsneyniyye Onur Gecesi’ndeki konuşmasında ifade etmiştir.¹⁵¹

Muhammed Avvâme, tahkikini yaptığı eserlerden biri olan İmam Süyûtî’nin *Tedrîbü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî* isimli 5 ciltlik kitabını, Türkiye’ye geldikten sonra Hadis Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi bünyesinde 7 yıl boyunca hadis mütehassıslarından oluşan akademisyen ve akademi dışında hadis eğitimi veren müderrislere okuttuktan sonra, derslere devamlı katılanlara kitaba ait bir icazet-i hasa vermiştir.¹⁵² Bu icazete hak kazanan hadis araştırmacılarının isimleri şöyledir: Serdar Demirel, Halil İbrahim Kutlay, Muhammet Beyler, Muhyiddin Avvâme, Hamza Bekri, Seyit Ali Güşen, Dursun Ali Yılmaz, Bekir Kuzudişli,

¹⁴⁹ Avvâme, *Safahât*, 113.

¹⁵⁰ Ezân-ı Muhammedi’nin icâzeti için bk. Ekler, Ek 2, “Avvâme’nin Mescid-i Nebevî’nin müezzinine verdiği, Bilal b. Rebâh ve Abdullah b. Zeyd el-Ensârî’ye muttasıl senetle ulaştığı icâzet.”

¹⁵¹ Alithnainya, “Haflü Tekrim Fadilet eş-Şeyh Muhammed”.

¹⁵² Türkiye Cumhuriyeti devlet başkanının himayeleriyle 19 Şubat 2024 Cuma günü Süleymaniye Camii’ndeki icazet törenine dair resim ve davetiye için bk. Ekler, Ek 9, “Muhammed Avvâme ile İlgili Resimler”, ayrıca bk. Ekler, Ek 9, “Tedrîbü’r-râvî İcazet Belgesi”.

Muhammed Bağdatlı, Fatih Çimen, İbrahim Bayraktar, Cemil Ertem, Ebubekir Sifil, Muhammed Fatih Kaya, Ahmed Snober, Muhammed Adil Buhârî, Arafat Aydın, Emre Yazıcı, Muhammed Teysir Safi, Nüzülü Kader Abdullah, Nevid Chizeri, Muhammed Ahmed Rıda, Ataullah b. Muhammed, Beytullah Akyol, Bilal Aydın.¹⁵³

3.1.3.4. Karşılıklı olarak rivâyette bulunduğu akranları

Bilinen bir hadis ıstılâhı olarak akran kimselerin birbirlerinden karşılıklı olarak rivayette bulunmalarına müdebbec, bu olaya da tedbîc denilmektedir.¹⁵⁴ Muhammed Avvâme'nin bu şekilde rivayette bulunduğu akranları; Vasfî el-Meseddî, Muhammed Mutî' el-Hafız, Muhammed Alevî el-Mâlikî, Muhammed Nemr el-Hafîb, Abdullah et-Telîdî, Muhammed Âkil es-Sehârenfûrî, Habîbullah Kurbân el-Mezâhirî, Muhammed Emin Saraç ve Yusuf Karâdâvî'dir.¹⁵⁵ Burada Muhammed Avvâme'nin tedbîc yolu ile karşılıklı icâzet aldığı en meşhur iki akranına kısaca değineceğiz.

- Emin Saraç (ö. 19 Şubat 2021)

Yukarıda görüldüğü üzere Muhammed Avvâme Türkiyeli âlimlerden muammerun tabakasından Muhammed Emin Er'in yanısıra kendi akranı durumundaki M. Emin Saraç'tan da icazet istemiştir. Bunun üzerine M. Emin Saraç da ondan icazet istemiş ve böylece birbirlerinden icazet almışlardır. Bu vesileyle kısaca iki âlimin irtibatlarına değinilecektir.

Muhammed Avvâme'nin Emin Saraç ile gerek Suudi Arabistan'da bulunduğu dönemde gerekse Avvâme Türkiye'ye geldikten sonra irtibatları kuvvetli olmuştur. Avvâme Medine-i Münevvere'de bulunduğu zamanlarda M. Emin Saraç da sıklıkla umreye gelir, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî ve Mescidler Konseyi toplantılarına katılırdı. Medine'ye her gelişinde mutlaka Avvâme'ye uğrar onu evinde ziyaret ederdi. Avvâme de İstanbul'a geldiğinde M. Emin Saraç'ı evinde ziyaret ederdi. Bu ziyaretleşmelerde İslam âleminin ahvâli ve ilmî konularda karşılıklı uzun görüşmeleri olurdu. Avvâme Türkiye'ye geldikten sonra M. Salih Ekinci, M.

¹⁵³ Dr. Muhyiddin Avvâme'ye babasına sorması için, Türkiye'ye yerleştikten sonra Avvâme'nin mütemeyyiz talebeleri kimlerdir diye sorduğumuzda, Hamza Bekri, Ahmed Snober, Mehmet Fatih Kaya'nın sıklıkla, Bekir Kuzudişli'nin de arasıra Muhammed Avvâme'ye gelip giden araştırmacılar olduğunu, bu akademisyenler ile birlikte Ebubekir Sifil, Halil İbrahim Kutlay ve Muhammed Beyler'in menhecî yönden Muhammed Avvâme'nin temeyyüz eden talebelerinden olduğunu ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 3, 31 Ocak 2024.

¹⁵⁴ Salahattin Polat, "Müdebbec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31, 463.

¹⁵⁵ Muhammed Avvâme'nin tedbîc yolu ile rivayette bulunduğu akranları için bk. Ekler, Ek 3, Muhammed Avvâmenin Dr. Muhammed Abdülber Âl Cüneyd'e verdiği icazet.

Emin Er, Lütfi Doğan ve Mahmut Ustaosmanoğlu gibi ilim adamlarıyla da görüşürdü.¹⁵⁶ Son zamanlarında M. Emin Saraç'ın Süleymaniye Dârulhadisinde Avvâme'nin derslerine teberrüken gittiği bilinmektedir.¹⁵⁷

İki âlimin birbirleriyle olan irtibatlarını her iki âlime de yakın olan talebesi Halil İbrahim Kutlay şöyle anlatır: “Emin Saraç hocamız, Mekke’de öğrenci olarak bulunduğum senelerde bazı resmi toplantılara katılmak üzere sık sık Hicaz’a gelir ve her Medine’ye gelişinde mutlaka Muhammed Avvame, Emin Saraç hocamızı ve beraberinde bulunanları evine davet ederdi. Bu davetlerde Muhammed Avvame, Türkiye’deki ilmî seviyenin giderek yükselmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirirdi. Emin Saraç’ın talebeleri sıfatıyla bu davetlerde bulunduğumuzda iki ilim erbabının muhabbet ve hürmet dolu ifadeler arasında ümmetin dertlerini ve sorunlarını nasıl paylaştığını müşahade etme imkânımız olmuştur. Her ikisi muhabbet ve hürmette sanki öz abi-kardeş gibiydiler. Muhammed Avvame ile Emin Saraç’ın ortak yönlerinden biri, her ikisinin de ifrat ve tefritten uzak, mutedil ilmî anlayışı sergilemeleriydi. Her ikisi de güncel konulara sakın yaklaşır ama istikamet ve dirayetten taviz vermezlerdi. Her ikisi de siyasî olayları takip eder ama siyasî yorum yapmaktan, siyasî polemiklere girmekten sakınırdı. Her ikisinin de İbn Teymiyye, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, Muhammed Nasıruddin el-Elbanî gibi şahsiyetleri değerlendirirken kullandıkları ifadeler birbirine benzerdi. Her ikisi de ümmetin ittifak ettiği konuları gündeme getirir, şâz görüşlere itibar etmezdi. Avvame ile M. Emin Saraç’ın ayrıldıkları en önemli nokta, M. Emin Saraç kalemi kuvvetli olduğu halde eser yazmamış, sadece “müderris üstadlar” arasında yer almıştır. Muhammed Avvame ise “müellif üstadlar” arasında yer aldığı gibi, hitabeti güçlü olduğu halde genellikle eser yazma veya yazma eser tahkiki ile meşgul olmuştur. Ancak son yıllarda TV programlarına konuk olarak katılmıştır.”¹⁵⁸

Her iki âlime de yakınlığıyla tanınan bir başka talebesi Mehmet Fatih Kaya, aralarında olan muhabbet ve ihtiramı şöyle ifade etmektedir: “2007 yılında hac ibadeti için Suudi Arabistan’a gitmeden önce M. Emin Saraç hocanın İstanbul’dan Avvâme’yi iki kere telefonla arayıp gelişimi haber vermesi vesilesiyle ile tanışmıştım. Bu tanışma akabinde o sıralar Medine’den pek çıkmayan Muhammed Avvâme’yi İstanbul’a davet ettim. Avvâme İstanbul’a geldiğinde bir tarikat grubu kendisini toplantılarında bulunmak için davet ettiğinde, beni arayarak “ben

¹⁵⁶ 05 Ağustos 2024 tarihli Emin Saraç hocanın talebelerinden Dr. Salim Sancaklı ile yapılan görüşme.

¹⁵⁷ Henüz yayınlanmamış İHU Tedrîbu’r-râvî ders kayıtları.

¹⁵⁸ 29 Temmuz 2024 tarihli Prof. Dr. Halil İbrahim Kutlay’dan whatsapp üzerinden alınan yazılı belge.

herhangi bir cemaatin hanesine kaydedilmek istemem, benim yanımda mutlaka M. Emin Saraç hocanın talebelerinden biri olsun” demesi üzerine M. Emin Saraç’ın bir talebesi olarak, o ziyarette her toplantıya Avvâme ile birlikte katıldım. Avvâme’nin Emin Saraç’a çok büyük bir muhabbeti, hürmeti ve tâzimi vardı. Saraç’tan bahsederken “el-allâme, el-mücâhid es-samit” diye bahsederdi. M. Emin Saraç da onun ilmî gayretlerini çok takdir ederdi. Avvâme her zaman M. Emin Saraç ve talebeleriyle arasında bir bağ olsun ve o bağ hiç kopmasın isterdi.”¹⁵⁹

- **Yusuf Karadâvî (ö. 26 Eylül 2022)**

Avvâme’nin icazet verdikleri arasında pek çok ünlü ilim adamı ve ileri gelen şahsiyetler vardır. Bunlardan biri de Avvâme’nin çağdaşlarından büyük âlim ve davetçi, asrımızın fikir ve ilim dünyasının önderlerinden biri olan Yusuf Karadâvî’dir. Avvâme 1429/2008 senesinin Receb ayının başlarında Katar’ın Doha şehrinde Karadâvî’yi evinde ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında Karadâvî Avvâme’ye umumî icazetini verdi. Yusuf Karadâvî de Muhammed Avvâme’den okuduğu ilimler ile ilgili kendisine tedebbüc¹⁶⁰ yoluyla icazet vermesini istemesi üzerine, Avvâme bu ricayı emir telakki etmiştir. Kendi ifadesiyle “Sizin gibi bir âlime icazet vermek bana layık değildir ama sizin bu talebinizi ben bir emir telakki ediyorum, emre imtisal etmek edepten daha hayırlıdır diyerek size icazetimi veriyorum” diyerek Avvâme, hocalarını en mufassal bir şekilde zikrettiği icâzetini Karadâvî’ye takdim etmiştir.¹⁶¹

3.1.4 Muhammed Avvâme’nin kurduğu ve onun adına kurulan ilmî müesseseler

Avvâme, Medine’ye gittiği 1980 yılında İslam Üniversite’sinde (el-Câmia el-İslamiyye) rehberlik (tevcih) kısmında görev yaptı.¹⁶² Aynı zamanda İslâm Üniversitesi’nde Merkezü’l-Bahsi’l-İlmi / İlmî Araştırma Merkezi’ni kurdu. Bu merkezde Ahmed el-Kallâş, Vehbi Süleyman el-Gavcî, Muhammed Na’sân Urvanî el-Hamavî gibi tanınmış Suriyeli âlimler ile birlikte çalıştı. Bu arada Avvâme üniversiteye İbn Hacer’in *İthâfu’l-meher*e kitabının tahkik edilmesi teklifinde bulundu. Yazma nüshaları topladıktan, kitabın tahkik ve neşir planları belirlendikten sonra tahkik başladı. Kitabın tahkiki epey bir mesafe katettikten sonra,

¹⁵⁹ 21 Temmuz 2024 tarihli Dr. M. Fatih Kaya’nın whatsapp üzerinden gönderdiği sesli kayıt.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*’da Akran olan râvî ile şeyhin karşılıklı olarak birinin diğerinden rivayette bulunmasına Müdebbec demektedir. bk. *İbn Hacer el-Askalânî, Nüzhetu’n-nazar fî tavzihi Nuhbeti’l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfullah, Riyad: Matbaat-ü sefir, 1429/2008, 145.

¹⁶¹ Avvâme, *Safahat*, 105. Bu icazetin tam metni kitabın 104-112 sayfaları arasında yer almaktadır.

¹⁶² Awwamah.net, “an fadîleti’ş-şeyh” (Erişim 18.08.2024).

Avvâme'nin *Müsnedü Ömer b. Abdülaziz* tahkikinde yer alan ilmî bir talîki bahane edilerek bu tahkik durduruldu. Böylece üniversiteye bağlı bu merkezdeki işine son verildi.¹⁶³ Bu olayın ardından Muhammed Avvâme, Dr. Muhammed Abduh Yemânî'nin yönetimindeki Dâru'l-Kıble yayınevine bağlı olarak 1985 yılında Mektebü Tahkîki't-Türâs isimli tahkik ofisini kurdu. Zamanla büyük bir ilim merkezi haline gelen bu merkezde Avvâme birçok talebeyi tahkik hususunda yetiştirdi. İlmî hayatının semerelerini de bu sırada verdi. Kapsamlı bir mukaddime ve müellif nüshasından tahkik ile İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'i, geniş bir takdimin yer aldığı müstakil bir ciltlik araştırma / Dirâsât ve Sıbt İbnu'l-Acemî'nin (ö. 841/1438) haşiyesi ile birlikte Zehebî'nin *el-Kâşif*'i, yine kapsamlı bir mukaddime ve pekçok tashihler neşrettiği Zeylai'nin *Nasbu'r-râye'si*, İbn Hacer'in elyazması nüshası ve yedi ayrı nüshanın karşılaştırmasıyla tahkik ve tevsik ettiği *Sünenü Ebu Davud'u*, ayrıca muhtevası açısından bir fıkıh ve hadis şaheseri olarak nitelenen, Avvâme'nin on altı senelik bir çalışmasının sonucu olarak yirmi altı cilt halinde tahkik ettiği, hayatının en büyük ve en geniş çalışması sayılan, İbn Ebu Şeybe'nin *el-Musannef*'i bunlardandır.¹⁶⁴

Avvâme, on dört ülkede yüz yetmişden fazla şubesi bulunan “Dâru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye” isimli merkezin de müdürüdür.¹⁶⁵ Merkez, ilk olarak Muhammed Yusuf Bennûri'nin (ö. 1977) çizgisinde sünnet ile ilgili konularda hizmet hedefi ile Daru'l-Hadis Araştırma Merkezi ismiyle açılmıştı. Avvâme'nin Haziran 2012'de Güney Afrika'ya yaptığı ilk ziyarette İslâmî bilginin çeşitli alanlarında uzmanlaşma ihtiyacını vurgulaması üzerine, kendisinin oradaki talebelerinden Muhammed b. Hârûn tarafından bu merkez güçlendirildi.¹⁶⁶ Enstitü, Avvâme'nin Ocak 2014'te Güney Afrika'ya yaptığı bir sonraki ziyaretle aynı zamana denk gelecek şekilde kuruldu.¹⁶⁷

¹⁶³ Mekki, “Fi Suhbeti'l-allâme”.

¹⁶⁴ Mekki, “Fi Suhbeti'l-allâme”.

¹⁶⁵ İHU, “Muhammed Avvâme” (Erişim 11 Aralık 18). Güney Afrika dışında Malezya, Endonezya ve başka ülkelerde de Avvâme'nin adına kurulmuş akademik araştırma merkezleri bulunduğu dair bk. Avvâme, Safahât, 55.

¹⁶⁶ Dâru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye, “An” (Erişim 2 Ocak 2024). Aynı sayfada Dâru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye isminin merkeze verilmesinden dolayı Muhammed Avvâme'nin bir mektubu bulunmaktadır.

¹⁶⁷ Dâru'l-hadîsi'l-Avvâmiyye'nin faaliyetleri hakkında kurucusu sıfatıyla Muhyiddin Avvâme şunları ifade etmiştir: Daru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye'lerin ana merkezi Güney Afrika'nın Durban şehrinde. Yaklaşık 14 ülkede 170'i aşkın şubesi bulunan merkezler, bazı ülkelerde bu isimle, bazı ülkelerde de başka isimler altında faaliyet göstermektedir. Merkezin kurucusu Muhyiddin Avvâme olup merkezlerdeki her türlü ilmî faaliyet Muhammed Avvâme'nin gözetiminde gerçekleşmektedir. Özellikle hadis ilmine ait bütün faaliyetlerde Muhammed Avvâme'nin kontrolünde belirlenmiş olan programlar uygulanmaktadır. Bu ülkelerde bulunan merkezler, içinde bulundukları bölge ve ülkelerin ihtiyaçlarına göre eğitim vermektedir. Meselâ; Arapça, Kur'an-ı Kerim ve İslâmî ilimlerin temel bilgilerini veren, küçük çocuklar için açılmış kütüphaneler olduğu gibi aynı

Ayrıca 2024 yılı Şubat ayında Süleymaniye camiinde yapılan *Tedribu'r-râvî* icazet töreninde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, Muhaddis Muhammed Avvame riyasetinde Uluslararası Sünnet ve Siyer-i Nebeviyye Araştırma Merkezi'nin kurulmasının planlandığı ilan edilmiştir.¹⁶⁸

3.1.5. İlmî seyahatleri

Muhammed Avvâme, Halep'ten ayrılmadan Suriye'nin farklı şehirlerinde yaşayan âlimlere ilmî ziyaretlerde bulunmuştur. Bunlardan, Mecd Mekki ve babasıyla birlikte Hama'da yaşayan Muhammed Ali Murad'ı, başka bir zamanda da Humus'ta yaşayan Abdulaziz Uyunûssûd'u ziyaret etmiş, Uyunûssûd bu ziyarette kendisine ait merviyyatın icazetini Avvâme'ye vermiştir.¹⁶⁹

Medine'ye yerleştikten sonra ilk zamanlar uzunca bir süre Medine'den çıkmamış, daha sonra Avvâme de hocası Abdulfettah Ebû Gudde gibi birçok ülkeye pek çok ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Avvâme, Mağrib, Mısır, Sudan, Hindistan, Güney Afrika, Malezya, Özbekistan ve Lübnan'a¹⁷⁰ gitmiştir. Bütün bu ülkeleri ziyaretlerinde ilmî toplantılar yapmış, büyük kalabalıkların katıldığı dersler vermiş, bunların dışında o sırada tertiplenen sempozyumlara da katılmıştır. Meselâ Mağrib'in Rabat şehrinde Daru'l-Hadis el-Haseniyye'nin tertip ettiği sempozyumda hazır bulunmuş ve bir tebliğ sunmuştur. Fas şehrinde Abdurrahman b. Abdulhay el-Kettânî ile görüşmüş, İdris b. Muhammed b. Cağfer el-Kettânî'yi evinde ziyaret

zamanda bazı yerlerde de hadis ilimleri konusunda yüksek düzeyde eğitim veren merkezler bulunmaktadır. Örnek olarak Kamerun Cumhuriyeti'nde Dâru'l-hadisî'l-Avvâmiyye'ye bağlı olan iki medrese ve bir mescitte ilk temel bilgiler öğretilmektedir. Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde ise hadis ilminde yüksek ihtisas eğitimi verilmektedir. Durban'daki merkezde, yalnız eğitim değil aynı zamanda basım, yayın, tercümenin yanı sıra bölgenin ihtiyaç duyduğu her türlü hizmet verilmektedir. Bunun yanı sıra güncel hadis problemlerine cevaplar veren, Amerika ve İngiltere gibi ülkelere çokça takipçileri olan bir internet sitesi (<https://darulhadith.co.za/about/>) bulunmaktadır. Güney Afrika'da bir de İngilizce kitap basım ve yayımı da yapılmaktadır. Kamboçya'da Tako şehrinde, Malezya, Endonezya, Srilanka, Filipinler, Bangladeş, Pakistan, Hindistan ve Özbekistan'da çok sayıda benzer merkezler vardır. Sadece Filipinler'de altmıştan fazla merkez bulunmaktadır. Bütün bu Avvamiyye merkezleri itikat, fıkıh, hadis ve tasavvufta Ehli's-Sünnet ve'l-cemaat yolu üzeredir. Fakat bu merkezler talebelere burs verme işine girmemişlerdir. bk. Ekler, Ek 5, "Dr. Muhyiddin Avvâme'ye 20 Temmuz 2024 tarihinde whatsapp hesabı üzerinden gönderilen yazılı soruların dökümü".

¹⁶⁸ AA, "İbn Haldun Üniversitesi hadis alanındaki projelerinin tanıtımı ile icazet töreni yapacak" (Erişim 15 Ocak 2024); IHU, "Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın Teşrifıyla Uluslararası Hadis Araştırmaları Takdim ve İcazet Merasimi Gerçekleştirildi" (Erişim 19 Ocak 2023).

¹⁶⁹ Mecd Mekki, "Fî suhbeti'l-allâme".

¹⁷⁰ Muhammed Avvâme bu ziyaretini 2024 yılının 7-10 Eylül tarihleri arasında Lübnan Diyanet İşleri başkanının davetiyle, adına tertiplenen ilmi toplantılara katılmak üzere gerçekleştirmiştir. bk. Ekler, Ek 9.

etmiştir. Ayrıca yine Rabat şehrinde el-Hazâne el-Melekiyye isimindeki büyük kütüphaneyi ziyaret etmiştir.¹⁷¹

Oğlu Muhyiddin Avvâme'nin ifadesiyle, Muhammed Avvâme her seyahatini bir ilim yolculuğuna dönüştürmüştür. Bazı seyahatleri tam olarak ilmî yolculuk değilse de o esnada yaptığı ilmi çalışmalar sebebi ile onlara da ilmî bir boyut kazandırmıştır.

Muhyiddin Avvâme'nin, babasının ilmî hayatını anlattığı “*Safahât mudîe*” adlı kitabında yer verdiği ilmî seyahatleri şunlardır:

Avvâme'nin ilk olarak Mısır el-Ezher Üniversitesine gitmesi ile başlayan ilim yolculukları bütün hayatı boyunca sürmüştür. Muhammed Avvâme Ezher Üniversitesine 1379/1959 senesinde gitmiş, orada iki ay kalmıştır. Ancak bu kısa süreye rağmen pek çok âlimle tanışma ve görüşme imkânı bulmuştur.

Muhammed Avvâme Suriye’de meydana gelen Hama olayları sebebi ile 1980 senesinde Medine’ye gitmiş,¹⁷² oraya yerleşmiş, 2016 senesine kadar Medine’de ikamet etmeye devam etmiştir. Suudi Arabistan’da bulunduğu yıllarda Mağrib, Hindistan, Bahreyn, Türkiye ve birçok ülkeye seyahat etmiştir.¹⁷³

Bunlardan biri 1432/2011 senesinin Rebiulevvel ayının başlarında Hindistan’a yaptığı seyahatidir. Bu seyahatinde Hindistan’ın, Haydarâbâd, Leknev, Diyobend, Sehârenfûr gibi birçok önemli şehrine gitmiştir. Bu ülkede bulunan, dünyaca ünlü Nedvet’ü’l-ulema gibi ilmî müesseselere, Mezâhiru’l-ulûm, Enver el-Keşmirî, Erşed el-Medenî gibi üniversitelere ziyaretlerde bulunmuştur. Gittiği şehirlerde öncelikle o beldenin âlimleri ile görüşmüş, kimi âlimlerden icazet almış, kendisi de bazı âlimlere icazetler vermiştir. Bunun yanı sıra gittiği yerlerde konuşmalar yapmış, dersler vermiş, konferanslar tertip etmiş ve sohbetlerde bulunmuştur.¹⁷⁴ Aynı zamanda bu şehirlerde kendisi için hadis meclisleri kurulup icazet merasimleri tertiplenmiş, sayılamayacak ölçüde ilim talebelerine icazetler vermiştir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Mecd Mekî, “Fi suhbeti’l-allame”.

¹⁷² Alithnainya, “es-Siretü’z-zâtiyye li fadîleti’ş-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme”.

¹⁷³ Alithnainya, “es-Siretü’z-zâtiyye”.

¹⁷⁴ Bu konuşmaların metinleri özel arşivimizde bulunmaktadır.

¹⁷⁵ Avvâme, *Safahât*, 113. Muhammed Avvâme aynı zamanda gittiği şehirlerin kütüphanelere de uğramış, el yazmaları ve özellikle bunlardan müellif hattı olanlar hakkındaki vukufiyeti sebebi ile yazma eserler bölümlerindeki eserler üzerinde araştırmalarda bulunmuştur.

Hindistan seyahatinin, en mühim tarafı İmam Abdülhayy el-Leknevî'nin evine yaptığı ziyarettir. Bu ziyarette kendisine Leknevî'nin evi açılmış, Leknev şehrinin ileri gelen ilim adamları, şehrin eşrafi ve İmam Leknevî'nin akrabaları bu evde toplanmış, bir icazet meclisi tertip edilmiştir. Muhyiddin Avvâme'nin ifadelerine göre; o gün o evdeki toplantıyı vakar ve sükûnetin kuşattığı manevî bir atmosfer kaplamıştır.¹⁷⁶ Hindistan'a yaptığı bu ziyarette, Leknev şehrinde Avvâme'ye, yapılan bir merasimle Uluslararası Ebu'l-Hasan en-Nedvî ödülü de takdim edilmiştir.¹⁷⁷

Muhammed Avvâme 1432/2011 yılının yaz aylarında Türkiye'ye gelmiş, Bursa Uludağ eteklerindeki bir yazlıkta on beş gün kalmıştır. Bu seyahati sırasında *Tedrîbu'r-râvi* kitabının prova baskıları üzerinde çalışmıştır.¹⁷⁸

1433/2012 Haziran ayında Güney Afrika'ya yaptığı ilk seyahati sırasında, bu ülkenin Johannesburg, Durban ve Cape Town şehirlerini ziyaret etmiş, kitaplarını da yanında götürmüştür. Özellikle *Meâlimu İrşadiyye* kitabının tashih, ta'dil ve tenkihini bu seyahati sırasında yapmıştır. Bu üç şehirde de pek çok talebeye icazetler vermiştir.¹⁷⁹

Güney Afrika'dan dönerken Birleşik Arap Emirlikleri'ne uğramış, oradan da Malezya'ya geçmiştir. Başkent Kuala Lumpur şehrinde bulunduğu müddetçe kaldığı otelden sadece konferans ve konuşmalar yapmak veya bazı üniversiteleri ve müftülükleri ziyaret etmek yahut da âlimleri ziyaret etmek için çıkmıştır.¹⁸⁰ Malezya'da ülkenin en saygın ilmi/akademik birimi olan Temeyyüz Kürsü'sünde hocalık yapmıştır.¹⁸¹

Muhammed Avvâme Medine'de ikamet etmekteyken Türkiye'ye birkaç defa gelmiş ve 2016 yılı itibariyle de Türkiye'ye yerleşmiştir. Muhammed Avvâme, İstanbul Beykoz'da üç katlı bir binada ikâmet etmeye başlamış, hemen yanındaki binada ise oğlu Muhyiddin Avvâme yerleşmiş, karşısında da dört katlı bir binada muazzam kütüphanesi yer almıştır.¹⁸² Daha sonra güvenlikle ilgili bazı sebeplerden dolayı Muhammed Avvâme evini değiştirmiştir.¹⁸³

¹⁷⁶ Avvâme, *Safahât*, 113-114.

¹⁷⁷ Alithnainya, "es-Siretü'z-zâtiyye li fadileti's-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme".

¹⁷⁸ Avvâme, *Safahât*, 32.

¹⁷⁹ Avvâme, *Safahât*, 32-33.

¹⁸⁰ Avvâme, *Safahât*, 34.

¹⁸¹ MehmetYüksel – Bilal Bal, "Muhammed Avvâme Hocaefendi ile Söyleşi", *Din ve Hayat Dergisi* 11/35, (Yaz 2018), 58.

¹⁸² Serdar Demirel, Baran Dergisi, "Hadisleri Sloganlarla Değil, İlmi Yöntemle Müdafaa Etmeliyiz" (Baran dergisi: Röportaj, 10.05.2018). Demirel'in muazzam diyerek ifade ettiği Muhammed Avvâme'nin şahsî

Avvâme, Türkiye'ye yerleştikten sonra da ilmî seyahatlerine devam etmiştir. Son olarak Ağustos 2018 tarihinde Özbekistan'a bir seyahatte bulunmuştur. Burada önce Semerkant şehrine gitmiş, İmam Buhârî'nin türbesini ziyaret etmiştir. Kabir başında Özbek âlimlerin de bulunduğu topluluğa Sahih-i Buhârî dersi yapmış, İmam Buhârî'nin kitabından hadisler okumuştur. Avvâme, buradan Uluslararası İmam Buhârî Merkezi'ne giderek, oradaki Kur'ân-ı Kerim ve hadis ilmi tahsil eden öğrencilere hitap etmiştir. Daha sonra Buhara, Karşı, Tirmiz, Taşkent ve diğer bazı şehirleri de ziyaret etmiştir.¹⁸⁴

Avvâme'nin Buhâra'ya gelmesi münasebetiyle, Özbekistan Diyanet İşleri Başkanlığı ülkenin tüm şehirlerinde bulunan hadis hocalarını, İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'ini doksan bin kişiye okuttuğu mescidin yerine 16. yüzyılın başlarında yapılan Kelan Mescidi'nde toplamıştır. Buhara uleması Avvâme'ye kendilerine geleneksel bir şekilde tevâris ettikleri İmam Buhârî'nin cübbesinin bir benzerini giydirmişlerdir. Avvâme de bu cübbe ile Kelan Mescidinde bulunan topluluğa hadis dersi yapmıştır.¹⁸⁵ Özbekistan ziyaretinde, Karşı şehrinde Ebu'l-Muîn en-Neseî; Şerâbâd şehrinde İmam Tirmizi ve Tirmiz şehrinde de Hakîm Tirmîzî'nin kabirlerini ziyaret etmiştir.

Avvâme Özbekistan ziyaretini değerlendirdiği bir yerde şöyle demektedir: “Buhara, Semerkand ve diğer Özbekistan topraklarını ziyaret ettiğim için kendimi şanslı sayıyorum, çünkü bu topraklar İslâmî bilginin zengin tarihinin güçlü hatırlatıcılarıdır. Ben bunu Allah'ın bir öncekine -Medine-i Münevvere ve İstanbul'da sünnete hizmet etme luftuna- eşit bir şerefi olarak görüyorum. Bu -Özbekistan- toprakları öyle ki, her tuğla ve taş bilginin tarihini anlatıyor, her ağaçtaki her yaprak bunu söylüyor!”¹⁸⁶

kütüphanesinde kaç kitap olduğunu, bu kitapların, tertip, bakım ve muhafazasıyla sorumlu oğlu Dr. Muhyiddin Avvâme'ye sorduğumuzda, tanıdığı ve gidip geldiği İslâm âlimlerinin şahsî kütüphaneleriyle kıyasla babasının kütüphanesinin en büyük kütüphane olduğunu söylemiştir. Bu kütüphanede takriben 100 bin cilt kitap bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca mahtuta / el yazmaları eserlerin dijital ortamlar aracılığıyla ilim ehli arasında yaygınlaşmadan evvel 17 bini aşan el yazmasının bu kütüphanede olduğu, bunların on tanesinin ise fotokopi olmayıp asıl nüsha olduğunu, ayrıca çok sayıda yaşları 200 ya da 250 yıl olan orijinal baskı kadim kitapların bulunduğunu, bu nadir kitapların babasının özel araştırmalar yaptığı kitaplar olduğunu söylemiştir. Ayrıca ömürleri 100 ila 150 yıl olan kitapların ise binlerce olduğunu ve diğer nadir kadim kitaplar ile bunların artık kitap kurdu tehlikesine maruz kaldığı için, kitaplık içine rutubeti ve harareti ayarlayan, virüsleri yok eden özel cihazlar yerleştirmek suretiyle bu tarihî mirası muhafaza ettiğini beyan etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

¹⁸³ bk. 13 Şubat 2024 Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği Tez Savunması kaydı.

¹⁸⁴ Anadolu Ajansı (AA), “Ünlü Hadis Âlimi Avvâme Buhârî'nin Kabrini Ziyaret etti” (Erişim Ağustos 2018).

¹⁸⁵ bk. Ekler, Ek 9, “M. Avvâme'nin 2018 yılında Özbekistan ziyareti sırasında Buhara Kelan Mescidinde İmam Buhârî'nin ders esnasında giydiği cübbenin benzeriyle yaptığı hadis dersi”.

¹⁸⁶ Al-Miftâh, “İltizâmü's-şeyh Muhammed Avvâme bi hidmeti'l-hadîs” (Erişim 2 Ocak 2024).

2022 yılı Aralık ayında Dr. Muhyiddin Avvâme'nin, babasının Özbekistan ziyaretini anlattığı *Rihletü Uzbekistân bi hidmeti seyyidî el-vâlid el-allâme* kitabı Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc tarafından basılmıştır.

3.1.6. Dâvet çalışmaları

Muhammed Avvâme, çalışmalarını sadece ilim talebeleri yetiştirmek bunun yanı sıra kitap telif ve tahkik etmek suretiyle kültür seviyesi yüksek kesime has kılmamıştır. Onun hizmet dairesi, belli bir kültür seviyesine ulaşmış ya da tahsil görmemiş herkese ulaşmak şeklinde olmuştur.

İlk olarak vaaz kürsüsüne henüz on sekiz yaşındayken Halep'in Attarlar Çarşı Mescidi'nde çıkmış, Suriye'den ayrıldığı kırk yaşına kadar farklı farklı mescitlerde vaazlar vermeye devam etmiştir. Vaazlarında toplumun genelini ilgilendiren müşterek paydaya göre konular seçmiştir. Konuşmalarını, Halep ulemasının âdeti olduğu üzere, muhataplarıyla göz teması kurarak irticalen vermiş, herhangi bir yerden bakarak anlatmamıştır.¹⁸⁷ Hitaplarında zikrettiği hadisleri sahih ya da hasen türlerinden seçmiş, bu mahfillerde, merdud olan zayıf hadislerle hiçbir suretle delil getirmemiş, hikmetsiz ve mesnetsiz kıssaları kullanmamaya son derecede özen göstermiştir. Gençliğinden itibaren sahih ve hasen hadisleri hıfzetmesi onda böyle bir meleke oluşturmuştur. *Safahât* kitabında yer alan bilgiye göre onun hutbe, konuşma veya vaazlarında geçen hadislerin hükmünün makbuldan başka bir şey olmadığını bilmek gerekir.¹⁸⁸

Avvâme seyahatlerinde de tebliğ, irşad ve davet hizmetinden geri durmamıştır. 2011 senesinde Hindistan'a yaptığı seyahatinde Hindistan'ın, Haydarâbâd, Leknev, Diyobend, Sehârenfûr gibi birçok önemli şehrine gitmiştir. Gittiği yerlerin ilim merkezlerinde konuşmalar yapmış, dersler vermiş, konferanslar tertip etmiş ve sohbetlerde bulunmuştur. Buna misal olarak Nedvetü'l-ulemâ'da Abdullah Sirâceddîn ile ilgili tertiplenen özel bir oturumda yaptığı konuşma, Nedvetü'l-ulemâ salonunda yaptığı bir konuşma, yine Nedvetü'l-ulemâ mescidinde yaptığı konuşması, mevlid kandili konuşması, Mezâhiru'l-ulûm Üniversitesi, Enver Şah Keşmîrî Üniversitesi ve Erşed el-Medenî Üniversitesi'ndeki konuşmaları, Nanôtevi köyünde erkek ve kadınlara yaptığı ayrı ayrı sohbetler ve Felet köyü

¹⁸⁷ Avvâme, *Safahât*, 52.

¹⁸⁸ Avvâme, *Safahât*, 53.

mescidindeki konuşmalarını zikredebiliriz.¹⁸⁹ Aynı zamanda bu şehirlerde kendisi için hadis meclisleri kurulup icazet merasimleri tertiplenmiş, sayılamayacak ölçüde ilim talebelerine icazetler vermiştir.¹⁹⁰

Muhammed Avvâme, Suudî Arabistan’a gittikten sonra bu tür faaliyetlerini Cidde’den yayın yapan Kur’ân-ı Kerim radyosunun programlarına katılarak sürdürmüş, İkra TV kanalında “Nesemât min Taybe” programının bazı bölümlerine katılmıştır. Aynı şekilde Katar’da bulunan el-Cezire Televizyonunda yayınlanan “eş-Şerîa ve’l-Hayat” programında yer almıştır.¹⁹¹

3.1.7. Konuşmaları ve konferansları

Türkiye’de ikamet etmeye başlamadan önce Türkiye’ye her gelişinde ve yerleştikten sonra kendisinden talep edilen sohbet ve konferans taleplerini geri çevirmemiştir. Türkiye’deki konferans ve sohbetlerinin bir kısmı internet üzerinden erişilebilir durumdadır. İlmî birikiminin belli bir yönüne ışık tutması ve hassasiyetlerini özetle göstermesi açısından onlardan bazıları hakkında bilgi vereceğiz:

- “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat Konferansı”

2016 yılı Mayıs ayında Konya İl Müftülüğü’nün tertiplediği bu konferans, Avvâme’nin ifadesiyle ‘tashîfus-sem’ işitme yanılgısının bir neticesi olarak, kendisinden “*Men hümm Ehli’s-sünne ve’l-cemaa*” şeklinde istenmiş olan konferansı “*Menhecü Ehli’s-sünne ve’l-cemaa*” olarak hazırladı. Konferansta sıfatullah denilince problemlerin mihverinde yer alan vech, ayn, yedeyn ile ilgili ayetler üzerinden Ehl-i Sünnet ve’l-cemaat’ın metodunu açıklamıştır.¹⁹²

- “Klasik Kaynakların Neşrine Dair Mülâhazalar”

23 Mart 2016’da İSAM araştırmacılarına verdiği seminerlerdendir.¹⁹³

- Âlim-i Rabbânî Abdulfettâh Ebû Gudde

¹⁸⁹ Bu konuşmaların metinleri özel arşivimizde bulunmaktadır.

¹⁹⁰ Avvâme, *Safahât*, 113.

¹⁹¹ AlJazeera Arabic, “Keyfe neteâmel mea’s-sünneti’n-nebeviyy” (9 Haziran 2008).

¹⁹² Konya İl Müftülüğü, “Allame Muhaddis Muhammed Avvâme’den ‘Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat’ Konferansı”, *YouTube* (14 May 2016).

¹⁹³ İslâmî Araştırmalar Merkezi (İSAM), “Klasik Kaynakların Neşrine dair Mülâhazalar” (14 Ocak 2023).

21 Aralık 2017’de Konya Necmeddin Erbakan Üniversitesi’nde yüksek lisans ve doktora öğrencilerine özel olarak verdiği konferanstır.

- Âlim-i Rabbânî Abdullah Sirâceddîn konferansı

21 Mart 2018’te Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi’nin düzenlediği konferanstır.

- Sınaatu’l-bahsi’l-ilmî konulu konferans

Sirâceddîn konuşmasına yakın tarihlerde İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi’nde yaptığı konuşmadır.

- Tahkikli Neşir Sanatı Üzerine Düşünceler

4 Temmuz 2018 Çarşamba günü Muhammed Avvâme, İSAM’ın düzenlediği 10. Uluslararası Tahkik Kursu kapsamında *Lefetât fî fenni’t-tahkîk* konulu bir seminer vermiştir.¹⁹⁴ Konuşmasına “Sizler tahkik konusunda uzmanlaşan kişilersiniz. Benim çalışmalarım ise ferdi bir gayrettir ve şahsî bir çabadan ibarettir. Sizin huzurunuzda bu sanat hakkında konuşmaktan dolayı sizden nasıl özür dilerim bilmiyorum” ifadeleriyle başlayarak, tüm samimiyetiyle bunca ehliyetine rağmen tevazuunu göstermiştir. Konuşmasında; tahkik demekle Arapça’da *ihkaku’l-hak* manasının kastedildiğini, muhakkıkın vazifesinin gerçeği ortaya çıkarmak olduğunu, yani kültürel mirasımız veya yazmalarda musannifin yazdığı ya da yazmayı kastettiği şeyi ortaya çıkarmaktan ibaret bulunduğunu belirtmiştir. Musannifin yazdığı ile yazmayı kastettiği şey arasındaki farkı misallendirmek üzere; musannif, tahkik yazar fakat zihni ya da kalemi sürçer ve tehakkuk şeklinde elinden çıkabilir. Bundan dolayı tahkikten maksadın ya müellifin yazdığı ya da yazmayı kastettiği şeyi ortaya çıkarmak olduğunu, seminer boyunca çeşitli başlıklar ve misaller ile izah etmiştir.¹⁹⁵

- Vakafât fî’l-cevanibi’l-hafiyye fî Sahihi’l-Buhârî

Avvâme, İbn Haldun Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi’nin 1-3 Kasım 2019 tarihlerinde düzenlediği “Sahîh-i Buhârî: Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar” üst başlığı altında “Vakafat fî’l-cevanibi’l-hafiyye fî Sahihi’l-Buhârî” adlı tebliği ile açılış konferansını vermiştir. Sözlerinin başında tevazu veya başkasını cerh makamında değil, bu sahada söz söylemeyi hiç kimse için uygun görmediğini ifade ederek, Buhârî, Dârekutnî ve İbn Hâcer el-Askalânî gibi üç âlimin, yaşadıkları dönemin imamları olmalarına, yani onların çalışmalarındaki kapsam ve

¹⁹⁴ İSAM, “Tahkikli Neşir Sanatı Üzerine Düşünceler” (4 Temmuz 2018).

¹⁹⁵ Allâme Muhammed Avvâme, “Lefetât fî fenni’t-tahkîk”, *Youtube* (4 Temmuz 2018).

derinliklerine îmâda bulunarak, hazirundan özür dileyerek ve Allah'tan mağfiret umarak sunumuna başlamıştır.¹⁹⁶ Konunun başlangıcı İbn Salah'ın (ö. 643/1245) meşhur sözüdür. O da; İbn Salah'ın *Mukaddime*'sinde değindiği üzere âhâd olan sahih hadis, kuvvetli zan ifade eder. Eğer karineler ile örülmüş ise o zaman kesinlik ve nazari ilim ifade etmektedir. *Sahihayn* hadislerinin âhâd olanlarının karineler ile örülü olduğunu, bundan dolayı bu hadislerin nazarî ilim ifade ettiğini tercih ettiğini beyan etmiştir. Karine ise *Sahihayn* hadislerinin âlimler tarafından telakki bil kabul¹⁹⁷ görmesidir. Şu halde karine ile kuvvetlenen *Sahihayn*'ın âhâd hadisleri, ona göre nazarî ilim ifade etmektedir. Fakat İbn Salah, *Sahihayn* hadislerinden Dârekutnî gibi tenkit edenlerin olması hasebi ile istisna yapmıştır. Yani tenkit edilenler telakki bil kabul karinesi ile desteklenmemiş demektir. Fakat bu durumda olan hadisler, sahihlik vasfını ve sübut vasfını kaybedip de zayıf seviyesine inmez. Tellakkî bi'l-kabul ile desteklenmeyen hadisler sadece nazarî ilim ifade etme vasfını kaybetmiş olur. Avvâme de sunumunda bu görüşün, ulemanın genel bir kabulü olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁸ Bu noktada Avvâme, araştırmacı olan her bir öğrenciye iki tavsiyede bulunur. Bu tavsiyeleri de: her araştırmacının tenkit ve edeb gibi iki huy ile bezenmesidir. Tenkitten kasıt, hür araştırma demektir, yani bu görüş kabul edilebilir mi edilemez mi? İşte bu mecrada ilerlerken, tenkit edeb ile edeb de tenkit ile beraber olmalıdır. Avvâme'ye göre bir araştırmacı bulduğu herhangi bir şey üzerine araştırma, görüş hürriyeti, ilim hürriyeti ve buna benzer söylemler ile edepten mahrum bir şekilde tenkide girişmemelidir.

İkinci tavsiyesi İmam Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî'nin (ö. 584/1188) *Şürûtu'l-e'immeti'l-hamse* 'de yer verdiği “آفة العلوم التقليد” sözüdür. Avvâme bu sözü et-tevarüd şeklinde tevil etmektedir. Yani sonra gelenin öncekinden, öncekinin de daha öncekinden nazar, teemmül ve araştırma olmadan bilgiyi alıp nakletmesi bir tevarüttür. Bu prensipler ışığında İbn Salah'ın sözünde bazı vakafat, üzerinde durulması gereken noktalar var diyerek değerlendirmesini takdim etmiştir.

¹⁹⁶ Muhyiddîn Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.) fî Sahîhihi rivâyetin ve dirâyetin*; (Durban: Dârü'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye. 2020), 107.

¹⁹⁷ Telakki bi'l-kabul: Konu ile ilgili yapılan bir tezin tanımına göre terimin tarifi şöyledir: Telakki bi'l-kabûl, mütevâtirden ve meşhurdan daha kapsamlı olup, sayıya ve tabakaya itibar edilmeksizin, tenkit edilmeden, ümmetin âlimlerinin husn-i kabûlüne mazhar olan ve gereğiyle amel edilen sahih bir hadistir. bk. İbrahim İhsan Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-kabûlün Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 147.

¹⁹⁸ Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.)*, 108.

Avvâme, İmam Dârekutnî'nin kitabının adının *et-Tetebbu* olduğunu, Arap dilinde *tetebbu* kelimesinin; araştırmak, tetkik etmek anlamına geldiğini, yani Dârekutnî'nin, *Sahihayn* hadislerine sened sened, metin metin tek tek baktıktan sonra, hepsinin “sahih ve la gubara aleyh” olduğunu gördüğü manasına geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Avvâme'ye göre Dârekutnî, *Sahihayn*'da yer alan her bir rivayetin sahih olduğuna kaildir. Öyleyse Dârekutnî, illetli olanların böyle bir kitapta zikrinin uygun olmadığını düşünerek onları cerh etmiştir.¹⁹⁹ Zira kitabın ismi *es-Sahih*'tir. Şu hâlde Dârekutnî illetli rivayetlerin böyle bir kitapta bulunmasını *tetebbu* etmiştir.²⁰⁰ Yine Dârekutnî (ö.383/995) ve Buhârî (ö. 256/870) arasında anlayış, metot ve hadise bakış farklılığı sebebi ile Dârekutnî tenkitlerde bulunmuştur. Avvâme'ye göre ise bunlar illet değildir. Örneğin Buhârî'nin tek hadis olarak gördüğü bir rivayeti Dârekutnî iki ayrı rivayet olarak anlar ve tenkit eder. Bütün bunların varlığı *Sahihayn*'ı sıhhatten düşürmez, za'f derecesine ise hiç indirmez. Avvâme'ye göre Dârekutnî'de *Sahihayn*'da yer alan rivayetleri sahih görmektedir.²⁰¹ Avvâme, ince ve titiz araştırmalara ve bazı imamların kavillerine dayanarak kendi görüşünün de böyle olduğunu, yani *Sahihayn*'ı rivayet ve i'lal kitabı olarak gördüğünü ifade etmektedir. Avvâme'ye göre Buhârî ve Müslim (ö. 261/875) sahihlerinde herhangi bir hadisi rivayet eder, varsa onun illetine de işaret eder. Böyle büyük muhaddisler sessiz, gizli ve titiz işaretler ile yürümüşlerdir. Avvâme'ye göre bu şifreleri de ancak onların emsalleri anlayabilmiştir.²⁰²

Avvâme, “Siz Buhârî'yi kutsuyorsunuz” şeklindeki yaygın ithama, bu konferansta “Biz bu imamların ardındaki ümmeti kutsuyoruz, onların tercihlerine muvafakat eden ümmeti kutsuyoruz” diyerek sunumunu tamamlamıştır.²⁰³

- İ'lâü's-Sünen ve İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe Konferansı

Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (ö. 1974) Hanefî mezhebinin görüşlerini destekleyen hadisleri toplayıp şerhlerini yaptığı eseri olan *İ'lâü's-Sünen*'in Türkçe tercümesinin tanıtım toplantısında verdiği konferanstır.

Avvâme Türkiye'ye geldikten sonra internet üzerinden yayın yapan Da'vet TV'de sunumunu Dr. Mecd Mekki'nin yaptığı 20 bölümlük *Meâlimu irşadiyye* isimli söyleşi dizileri

¹⁹⁹ Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.)*, 115.

²⁰⁰ Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.)*, 114

²⁰¹ Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.)*, 121.

²⁰² Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.)*, 109, 110, 112, 113,

²⁰³ İHU, “Sahih-i Buhârî Sempozyumu Açılış Oturumu”, *Youtube* (30 Aralık 2019).

yayınlanmıştır. Bu dizinin 11. bölümüne kadar aynı isimli kitabının muhtevassından seçilen, talebenin yetişmesi ve yetiştirilmesine dair konuları açıklamış, 11. bölüm ile birlikte hadis araştırmalarına dair ta'liklerini topladığı *Hadis Araştırmaları / Ebhas hadisiyye* serisinde yer alan -zayıf hadis ile amel etmenin hükmüne dair yazdığı ilk risale hariç- tüm risaleleri özlü bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca yine aynı kanalda Usame er-Rifâi'nin sunduğu 20 bölümlük *Eserü'l-hadis* kitabı üzerine de 20-25'er dakikalık söyleşiler yapmıştır.²⁰⁴ Her iki dizide yer alan bölümler, Hadis ilmi üzerinde altmış yılı aşkın ilmî tecrübelerini, Avvâme'nin fasih, adetâ muhataba belletircesine konuştuğu sakin ve temkinli Arapçasıyla ilmî birikimini süzerek takdim ettiği bu söyleşiler, hadis alanında meşgul olanlar için oldukça özlü ve faydalıdır.²⁰⁵

3.1.8. Şahsiyet özellikleri

3.1.8.1. İlmî titizliği

Muhammed Avvâme, ilmî dikkatlerinin yanı sıra bidat ehline karşı salâbetleri ile marûf olan Kevserî ve Ebû Gudde çizgisindeki medresenin son halkasıdır. Avvâme, bu ekolün tahkik, tahric ve telifteki itkanını kuvvetlendirerek sürdürmüştür. Katıldığı seminer, konferans ve sohbetlerde ilim edinme yolu olarak ısrarla tavsiye ettiği; mütalaa,²⁰⁶ müracaa,²⁰⁷ metinlerin ezberlenmesi, hoca ile uzun süreli musahabe ve neticeyi Allah'a bırakarak her sabah namazı sonrasında sünnette yer alan ilim talebi duası²⁰⁸ yolunu kendisi de bizzat hayatında uygulamıştır.²⁰⁹

Oğlu İmâduddîn Avvâme'nin ifadesine göre; babası Avvâme'nin okumaya ayırdığı özel bir vakit yoktur. Zira o, yirmi dört saatin tamamını okuma işi üzerinden yaşamaktadır. Ailesi ile

²⁰⁴ Muhammed Avvâme'yi ilmî çevrelere tanıtan ilk telif eseri olan *Eserü'l-hadis* kitabının ilk baskısını 1398/1978 yılında yapmıştı. Kitabın ilk baskısının ardından 40 sene sonra 2018 yılının Aralık ayında Da'vet TV'de yayınlanmaya başlayan bu söyleşilerde açıkça görüleceği üzere Muhammed Avvâme o zamandan bu tarihe kadar kitapta savunduğu görüşlerinin arkasında durmaya devam etmektedir.

²⁰⁵ Dawaah TV, "Eserü'l-hadisi'ş-şerîf mea dr. Üsâme er-Rifâi ve el-İmam Muhammed Avvâme" *YouTube*.

²⁰⁶ Ertesi günün dersine birkaç defa okuyarak hazırlık yapmak. bk. Fadîlet el-allâme Muhammed Avvâme, "el- Hayâtü'l-ilmiyye fî Suriyâ ba'de'l-Usmâniyyîn", *YouTube* (19 Aralık 2021), 18:58-19:11.

²⁰⁷ Hocadan alınan dersi evde tekrar etmek. bk. Fadîlet el-allâme Muhammed Avvâme, "el- Hayâtü'l-ilmiyye fî Suriyâ ba'de'l-Usmâniyyîn", 19:00.

²⁰⁸ Avvâme'nin her sabah namazı sonrasında ilim talebesinin okumasını tavsiye ettiği dua metninin rivayeti şöyledir: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، عَنْ مَوْلَى لَامٍ سَلَمَةَ عَنْ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ إِذَا صَلَّى الصُّبْحَ حِينَ يُسَلِّمُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا، وَرِزْقًا طَيِّبًا، وَعَمَلًا مُتَقَبَّلًا"

(İbn Mâce, "İkame", 32).

²⁰⁹ Fadîlet el-allâme Muhammed Avvâme, "el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Suriyâ ba'de'l-Usmâniyyîn", 26:01

oturduğu zaman dahi elinde kitap ile oturmakta, ilmî toplantılara giderken de kitaplarını yanından ayırmamaktadır. Oğulları aracılığıyla kendisini ziyaret etmek isteyenlerin arzusu ona ulaştırıldığında eğer ilim yolunda bir kimse ise: “Onun ilmi soruları vardır, şu vakitte görüşelim” derken, eğer talepte bulunan kendisini daha önceden ziyaret etmiş ve ilim ile meşgul olmayan bir kimse ise, “kıssalarla kaybedilecek vaktimiz yok” diyerek özür beyan etmiştir.²¹⁰

Bayram ve çeşitli münasebetlerle yakınlarıyla oturduğunda bile, siyaset ve yönetim konularına hiç girmeden, sadece ilmî meselelerden veya salihlerin hallerinden bahseden konuşmalar yapması ise ilmin, sadece satırlarda bulunan değil, tatbikatta karşılığı olan bir hakikat olduğuna inanmasının bir tezahürüdür.²¹¹

Onun çalışmalarını muhkem hale getirmek için takip ettiği yol, bilginin izini sürerek, uğradığı yerlerden (mevârid) vardığı kaynaklara (mesâdir) kadar usanmadan peşini takip etmesidir. O bütün çalışmalarını sabırla bu minvâl üzere yürütmüştür. İlmî çalışma yapacağı bir eser hakkında çok uzun zamanı alsa da defaatle okumadan bir şey yazmaz.²¹²

Öyle ki on beş seneyi aşan bir süre *el-Musannef* üzerinde çalışmış, defalarca çalışma planını köklü bir şekilde değiştirmiştir.²¹³ Tahkikle uğraştığı bu uzun süreçte, kendisine çıkardığı güçlüğüne rağmen, “tamamına ulaşılamayan şeyin çoğu da terk edilmez” ilkesine tabi olarak, başvurduğu kaynakların yenilenen sağlam baskıları üzerinden çalışmalarını yürütmüştür.²¹⁴ Yine İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef*’inde yer alan yeni doğan çocuğa dua²¹⁵ ile ilgili bir

²¹⁰ Avvâme, “Vâlidî kemâ araftuhu”, 4. Diğer bir oğlu olan Dr. Muhyiddin Avvâme de babasının başarısının bu ziyaretleri kabul etmemesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Zira onun ilmî hedef ve projelerinin düzenli olarak gerçekleşebilmesi için Dr. Avvâme, teberrük kabilinden babasını ziyaret etmek isteyen ziyaretçi taleplerinin neredeyse tamamını geri çevirdiğini ifade etmektedir. Bk. Ekler, Ek 2, “Dr. Muhyiddin Avvâme’nin sesli kayıt ile cevapladığı görüşme kaydı. 31 Ocak 2024”.

²¹¹ Avvâme, “Vâlidî kemâ araftuhu”, 5.

²¹² Meselâ H. İ. Kutlay’ın Avvâme’nin Medine’deki yerinde 1981, 1982 ve 1983 senelerinin Şevval ayında yaptığı ziyaretlerde, masasında İmam Müslim’in Mukaddime’sini üzerinde çalıştığını, her sene ziyaretinde hep aynı eser üzerinde çalışmasına hayret etmesi üzerine “bu sene onuncu defa İmam Müslim’in Mukaddime’sini okudum” demesi Avvâme’nin çalışmalarındaki temkin, sabır ve ilim anlayışını gösterir. (Halil İbrahim Kutlay, 13 Şubat 2024 Muhammed Avvâme’nin Hadisçiliği Doktora tez savunması kaydı.) Bununla birlikte hayli zaman alan ve emek verdiği bu çalışmasını tamamlamasına rağmen Avvâme, o konudaki görüşlerinin değiştiğini ifade ederek tabetmekten vazgeçmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme’nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

²¹³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi, *el-Muşannef*. thk. Muhammed Avvâme. (Cidde: Dârü’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 2006/1427), 1/42.

²¹⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/42.

²¹⁵ Bahsedilen hadisin metni şu şekildedir: عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَتَى بِالْمَوْلُودِ (قال): اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ بَارًّا. تقياً رشيداً ، وأنبتة في الإسلام نباتاً حسناً Süyûtî’nin *el-Câmiu’l-kebîr*’inde başka bir hadisin tahririni araştırdığı esnada

mesele onu tam otuz yedi sene meşgul etmiş, nihayetinde ulaştığı çözümü ta'lik olarak ilgili yere düşmüştür.²¹⁶ Neşrettiği bütün kitaplarda metinleri dikkatlice karşılaştırmak ve mukaddimelerine onlarla ilgili kapsamlı birer dirase / araştırma yazmak onun vazgeçmediği bir çalışma disiplini.

Özellikle büyük hacimli hadis kitaplarından biri olan İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'ine yaptığı tahkikte ve diğer çalışmalarında takti', ihtisar, ziyade, noksan gibi sebeplerle tekrar eden hadisleri birbirleriyle irtibatlandırır. Bu ise, rivayet lafızlarından isnada ve metne dair faydaların toplanmasını ve metinlerin bağlamında anlaşılmasını sağlayan takdire şâyân titiz bir çalışmadır.²¹⁷

Sahih İslâmî bilgiyi bize kadar taşıyan geçmiş âlimlere olan saygısı ve geleneğe bağlı çizgisi kendisini, gerekli gördüğü yerlerde ve edep sınırlarını muhafaza ederek onlara ilmî itirazlarda bulunmaktan engellememiş, aynı zamanda hakikati takdir etmesine de mâni olmamıştır.²¹⁸

3.1.8.2. Ahlâkı

Yazdığı eserlerinde ve yaptığı tavsiyelerinde sürekli olarak ezber, anlayış ve tatbik ile içselleştirilmiş ilim talebini öğütleyen Muhammed Avvâme'nin ahlakı; özellikle meşîhiyye yolu ile tahsilin ve aynı zamanda tavsiye ettiği ilmin hayat bulmuş şeklidir. Zira ona göre ilmin en esaslı gayesi, kişinin niyetini ve kalbini mâsivadan temizlemesidir. Hz. Peygamber'e olan ihtiram ve muhabbeti, derslerine ve sohbetlerine başlarken yaptığı duanın salve kısmındayken, genellikle titrek bir hal alan sesinden ve yaşaran gözlerinden okumak

rastladığı bu hadisi, araştırmacı Dr. Mecc Ahmed Mekki'nin ısrarı üzerine *el-Musannef*'teki 146. babın في السقط و ما يدعى لهما به başlığı altında yer alan 30455 nolu hadise istitrad olarak kaydetmiştir. Avvâme'yi otuz yedi sene boyunca meşgul eden merakın hareket noktası ise Medine'de İslâm döneminde doğan çocukların Hz. Peygamber'e (s.a.s.) getirilip onlara isim koyması, tahnik yapması ve onlara bereket duası ettiği ile ilgili çokça meşhur haberlerin varlığıdır. O halde Avvâme'ye göre Rasullullah'ın (s.a.s) yeni doğana yaptığı dualarla ilgili sahabeden ve tabiinden nakiller olması gerekir. Avvâme bu duayı ancak geniş tetkikler ve araştırmalar sonunda ortaya çıkarabilmiştir. bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 15/393-396.

²¹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 15/393-396.

²¹⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/57.

²¹⁸ İslâm ilim mirasına yaklaşımları farklı olduğu için kendisiyle ilmî açıdan sert ihtilaflar içinde bulunduğu Nâsirüddin el-Elbânî (ö. 1999) hakkındaki ifadeleri bu tutumunun bir tezahürüdür. ör. "Allah onu hayırla mükâfatlandırın, Allah ona rahmet eylesin, Nâsirüddin el-Elbânî de *Mışkâtul-Mesabih*'te konuyla ilgili hadis hakkında, benim söylediğim ile aynı manada ta'likte bulunmuştur, ve'l-hamdülillah". bk. Muhammed Avvâme, *Hel fi hadis halekallahu't-türbete* (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2017), 32; Aynı şekilde mütekaddim ulemaya saygısı yeri geldiğinde onları edep ölçüsünde eleştirmesine engel olmamıştır. ör. "...Aksine müdakkik, muhakkik ve nakid bir imam olduğu halde İbn Kesir'in bu sözü aşırı gariptir.. Bu sözü müşkildir.. İbn Kesir bu konuyu iyi tetkik etmemiştir." bk. Avvâme, *Hel fi hadis halekallahu't-türbete*, 23-24.

mümkündür. Hz. Peygamber'in Allah'ın bir rahmeti ve lütfu olduğuna olan itikadını, genel olarak velâdet-i nebî olarak kabul edilen 12 Rebiulevvel / Mevlid Kandilinde

ذکری ولادة سلطان العوالم سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم

şeklinde tebriklerle O'nun (s.a.s.) doğumundan duyduğu sevinci paylaşır.²¹⁹

İlim meclislerinde takdim edileceği sırada, kendisine ve ilmine yapılan takdirlerin ardından, hali ve sözleri ile tevazuyu kuşanmış bir halde istiğfar etmesi, vakârı ve ilmin heybetini hissettiren, Osmanlı âlimlerinin tarzı olan cübbesi ve sarığıyla Avvâme, adeta kalbinin inceliğini ve mizacının yumuşaklığını yansıtmaktadır.

Sağlam muhakeme gücünü ilmî çalışmalarıyla ispat eden Avvâme, belîğ bir lisan ve ahlakî erdemler ile muttasıftır. Onun, İslâm kültür mirasına katkısı olan tüm âlimlere ama özellikle de hocalarına karşı sergilediği saygı ve edep, anlatılarak yaşatılması gereken kayıplarımızdandır. İlim yolunda kendilerinden istifade edilen hocaların, talebe için manen baba makamında olduğunu ifade eden Avvâme, kendileri ile uzun yıllar ilmî mesaide bulunduğu hocalarının yanında küçük bir öğrenci gibi hareket etmiş, yürürken sağ arka taraflarından yürümüş, imkân olduğunda ellerini öpmüş, arabalarının kapılarını açmış, onlarla yeme içme gibi bir ortamı paylaşırsa hocalarından önce elini yemeğe uzatmamış, önlerinde oturmak gerektiğinde ise sırtını dahi yaslamadan intibah ve yakaza duruşu ile oturmuştur. Onun hocalarına olan ihtiram ve edebi sadece yüz yüze karşılaşmalarıyla da sınırlı değildir. Kendileriyle telefonda konuşmak icap ettiğinde, kesinlikle ayakta konuşması, sesini alçaltması ve en latif lafızları seçerek onlarla muhatap olmasını müşahade edenler, onun bu vaziyetinden hocaları ile konuştuğunu anlamışlardır. Kütüphanesine girerken ise, sanki kitapların değil de müelliflerinin huzuruna giriyormuş gibi kılık kıyafetine dikkat etmiş, aynı şekilde evlatlarının da üstatların huzuruna çıkmaya münasip olmayan kıyafetler ile kütüphaneye girmelerine razı olmamıştır.²²⁰ Çocuklarının her birine ayrı ayrı sevgi ve şefkat gösterip ve onları terbiye etmede sünnet-i seniyye üzere hareket eden Muhammed Avvâme, kız çocuklarını Rasulullah (s.a.s)'in vasiyyeti olarak görmüş ve onlara öylece muamele

²¹⁹ bk. Ekler, Ek 9, Muhammed Avvâme'nin Mevlid Kandilini Tebrik Etmesi; ayrıca bk. Fadîlet el-Allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*, 26 Eylül 2023.

²²⁰ Avvâme, "Vâlidî kemâ araftuhu", 2-4.

etmiştir.²²¹ Muhammed Avvâme, yetiştirdiği talebelerine karşı kendi nezdinde onların değerli olduğunu hissettiren samimi fakat hürmetkâr ifadeler ile hitap etmiştir.²²²

3.1.8.3. Mezhebi ve meşrebi

Muhammed Avvâme itikatta Maturîdi mezhebine mensuptur.²²³ İbadet ve muamelatta ise, doğduğu şehir olan Halep halkının büyük çoğunluğunun tâbi olduğu²²⁴ Hanefî mezhebine bağlıdır. Bu mezhep üzerine yetişmiş, Hanefî hocalardan ders almıştır. Hadis rivayet tarihinde Mâlik, Nâfî, İbn Ömer tarîkinin altın silsile olarak nitelendirildiği gibi,²²⁵ bazı araştırmacılar tarafından asrımızın “es-Silsiletüz-zehebiyye”si olarak ifade edilen,²²⁶ Zahid el-Kevserî (ö.1952) ve Abdulfettah Ebu Gudde (ö. 1997) çizgisinin son halkası olan Muhammed Avvâme, ilmî metotlar yönünden, ahlak ve yaşayış bakımından mezkûr hocaları ile aynı çizgide olması gibi her biri amelde de aynı mezhep üzeredirler. Özellikle kendisine en çok tesir eden hocaları olan Muhammed es-Selkîni, Abdullah Sirâceddîn ve Abdulfettah Ebû Gudde’den Hanefî fıkhi okumuştur.²²⁷ Vehhabî-Selefi çevrelere göre ise Hanefiyyü’l-Mezheb olması Avvâme’nin yazdığı kitaplarda mezhep taassubunu hâkim kılmıştır. Onlara göre İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef*’ine yaptığı tahkikte yazdığı ta’lîk ve haşiyeler, *Hukmu’l-ameli bi’l-hadisi’-d-daif* ve *Dirasetun hadisiyyetun fıkhiyyetun li hadisi İbn Abbas fi’l-cem’i beyn salateyn min ğayri uzrin* gibi risalelerinin telif sebebi de Hanefî mezhebini desteklemek içindir.²²⁸ Gerçekte ise Muhammed Avvâme’nin Şâfiî âlimlerin kitaplarına yaptığı tahkikler sırasında, Hanefî görüşü de ifade eden talik ve şerh düşmesi, mezhepçilikten değil, yaygın olan bu kitapların Hanefî çevrelerde ders kitabı olarak da okutulması sebebiyle, başlangıç

²²¹ Avvâme, “Validî kemâ araftuhu”, 3.

²²² Misal olarak uzun süre Avvâme’ye talebelik yapmış olan Dr. Hamza Bekrî’ye Tedrîbu’r-râvî derslerindeyken, metni okumasını talep edeceği sıra da ismi veya soyismi ile değil de فاضل يا دكتور diyerek hitap etmesi gibi.

²²³ Serdar Demirel ile yapılan telefon görüşmesi, (15 Ocak 2024); Hamza Bekri ile yapılan telefon görüşmesi, (15 Ocak 2024). Muhammed Avvâme’nin itikadî konularda telif ve tedrisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Dr. Muhyiddin Avvâme babasının, kendisine Maturîdi akaidini Eş’arî akadiyle birlikte karşılaştırmalı ve usul bilgisine dayalı olarak okuttuğunu ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme’nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

²²⁴ Beyler, XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri, 51.

²²⁵ Ahmet Yücel, “Silsiletü’z-zeheb” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 38/208-210.

²²⁶ Mehmet Görmez, *Uluslararası Allâme Muhaddis Muhammed Avvâme ve Hadis ilmindeki Çalışmaları Sempozyumu*, (İstanbul: 27-28 Nisan 2018), Açılış Konuşması.

²²⁷ Avvâme, *Safahât*, 16-19.

²²⁸ Mahmud Said b. Muhammed Memduh, *Derri’l-gamâme bi mübahaseti’ş-Şeyh Muhammed Avvâme*, (Kahire: Dâru’l-ilmî’-d-dîniyye, 2017), 25.

seviyesindeki ilim talebelerinin ilmî kargaşaya düşmemeleri içindir. Yoksa hem kitapları ve hem de yaptığı konuşmaları, bağlı bulunduğu mezhebinde mutaassıp olmadığının bir göstergesidir. O, diğer mezhepler konusunda şöyle demektedir: “İlmî insaf beni şunu söylemeye mecbur ediyor; ictihad meselelerinde hüküm vermek zordur, fakat imkânsız değildir. Mütেকaddim ya da müteaahir nesilden olsun -bir mezhebin diğerine üstünlüğü konusunda- böyle bir çaba içinde olmak- gereksiz bir uğraştır. Benim, Allah'a ibadet etme hususunda tâbî olduğum mezhebin, her bir hususta delilleri vardır. Bu deliller o mezhebin kaide ve usullerine göredir. Başka bir mezhebin kaide ve usullerine göre değildir.”²²⁹

Avvâme yaptığı bir söyleşide; “Ben Ebu Hânife, Ebubekir Sıddık’ten, Hz. Ömer veya Said b. Müseyyeb’ten veya diğerlerinden üstündür, demem. Maazallah! Allah korusun! Biz insanları Hanefî ekolünü taklide davet ettiğimizde, bu ekolün tahkik şartlarını, cüz’î meseleleri dile getirmesindeki kural, kayıt ve şartlarının belli olmasından ve bunların binlerce imam tarafından tartışılarak işlenmesinden hareket ediyoruz. Mukallid olarak bizler, Said b. Müseyyeb, Şüreyh veya Zührî’den daha bilgiliyiz, demiyoruz. Allah’a sığınırım! Ancak Allah Teâlâ bu mezhep imamlarını ve talebelerini nakledilen görüşleri tartışmaya, toplamaya ve kayıtlar altına almaya muvaffak etmiştir” ifadeleri taassubî davranmaktan uzak durduğunun beyanıdır.²³⁰

Fıkhu’l-ekalliyat / azınlıklar fıkhi konusunda yaptığı bir söyleşide de Avvâme; “Ben Hanefî olarak yetiştim ve ona bağlı kalmayı isterim. Medine’de İslâmî bir atmosferde yaşamaktayım.”²³¹ Gayrimüslim bir ülkede yaşayan ve ticaretle uğraşan bir müslümanın orada karşılaştığı ve ticaret konusunda yeni ortaya çıkan bir mesele hakkında benden fetva istese, bende Hanefî mezhebine göre caiz değildir desem, bana ittiba ederek o işten vazgeçse, ikinci bir mesele sorsa, yine caiz değil desem ve bana uysa, üç, dört... ve hepsinde Hanefî mezhebince caiz değildir desem, bu kimse verdiğim fetvalara uysa ya ticareti sonlanacak, ya da sorduğu halde aksini yaparsa kendisini günahkâr hissedecektir. Fakat Şâfiî veya Mâlikî bir

²²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2016/1437), 1/27. Avvâme konuya örnek olarak İmam Beyhakî'nin Şâfiî mezhebine bağlı olma gerekçesini açıkladığı “Benim bildiğime göre (İmam Şâfiî) imamlar içinde Kitap ve Sünnete en bağlı, ihticac bakımından en kuvvetli, kıyas bakımından en doğru, irşad bakımından en açık olan imamdır” sözü için, Beyhakî'nin “bildiğime göre” demekle zimmetini tebrîe ettiğini yani mezhebinde mutaassıp olmadığını belirtmiştir. bk. Beyhakî, *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, 1/27.

²³⁰ Fadîlet el-Allâme Muhammed Avvâme, “Eserü'l-hadisi-i-şerif mea semâhat dr. Usame er-Rifâi ve'l-İmam Allame Muhammed Avvâme 11”, *Telegram* (Nisan 2019, 13:00-16:57).

²³¹ Avvâme bu söyleşi sırasında Medine’de ikamet etmektedir.

âlime sorsa belki de bu konuda ona cevaz verecektir. Şu hâlde bu kimsenin dînî durumunda sıkıntı ortaya çıkacak, kalbindeki imanı zayıflayacaktır. O halde ben zor bir durumdayım; ya doğduğum ve yetiştiğim mezhep üzere fetva vereceğim ya da diğer muteber mezheplere göre fetva vereceğim. O sebeple ben, İslâm sadece Hanefî mezhebidir demem, maazallah! Bunu hak mezhebe bağlı olan kimse söylemez. Bu mezheplerin hepsi şeriatın mezhepleridir. Hepsi kitap ve sünnete dayanmaktadırlar” ifadeleriyle, diğer mezheplere olan bakışını da net olarak ifade etmektedir.²³²

Tasavvufla ilgili düşüncelerine gelince; Avvâme’ye göre tasavvuf da diğer ilimler gibi bir ilimdir. Ona göre tasavvuf ilmi, dervişlik ilmi ya da zikir halkaları ilmi değildir. Diğer şer’î ilimler gibi metodu, imamları, musannefatı, hilafiyyatı olan mütekâmil bir ilimdir. Tasavvuf ilminde kabul edilen görüşler olduğu gibi reddedilen görüşler de vardır. Tasavvufu tamamen reddedenlerin inkârı, tasavvufun üç kısma ayrıldığından gaflet etmeleri sebebiyledir. Avvâme nezdinde tasavvuf ilminin üç kısmı vardır:

1. Seyr-u Sülûk ilmi; yani mürebbi bir şeyhin önünde talebelik yapmak.
2. Tehzib-i Ahlak; ahlakı güzelleştirme ile ilgili kısım.

Avvâme’ye göre bu iki kısımda hiçbir âlimin aykırı sözü yoktur, ihtilaf da yoktur.

3. Hakikat ve irfan ilmi; işte burası tasavvuf ilminin ihtilaflarının olduğu kısımdır. Bazıları bu kısmı imanın kendisi olarak görürken, bazıları ise bu kısmı zındıklık olarak nitelemektedir.²³³

Avvâme’ye göre âlimlerimizin hepsi sûfidir. Ancak her tasavvuf ile ilgilenen kişiye de sûfi denmez. Ona göre tasavvufun aslı İslâm’ın ruhudur. Muhammed Avvâme’ye göre zannedilenin aksine İbn Teymiye ve İbnu’l-Kayyım da büyük bir sûfidir.²³⁴

Oğlu Dr. Muhyiddin Avvâme’nin ifadesine göre; Muhammed Avvâme Rifaî tarikatına müntesiptir. Tarikata intisabı hocası Abdullah Sirâceddîn vasıtasıyla olmuştur.²³⁵ Bununla

²³² Fadîlet el-Allame Muhammed Avvâme, “Eserü’l-hadisi-i-şerif mea semâhat dr. Usume er-Rifâi ve’l-İmam Allame Muhammed Avvâme12”, (Mayıs 2019,05:00-05:58).

²³³ Konya İl Müftülüğü, “Allame Muhaddis Muhammed Avvâme’den "Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat" Konferansı” *YouTube* (14 Mayıs 2016), 1:33:50-1:36:47.

²³⁴ İslâmsyria, “Hıvar mea fadîleti”ş-şeyh Muhammed Avvâme”; Ömer Faruk Tokat, “Muhammed Avvâme Hocayla Mülakat”, *Rihle Dergisi*, 2 /5-6 (Nisan- Eylül 2009), 83.

²³⁵ bk. Ekler, Ek 4, “Dr. Muhyiddin Avvâme’nin 31 Ocak 2024’te sesli kayıt ile cevaplandığı görüşme kaydının dökümü”. Ayrıca Serdar Demirel ile yapılan görüşme (15 Ocak 2024). Avvâme bu tarikatın sadece evrâd ve ezkâr iznini şeyhi Abdullah Sirâceddîn’den almıştır. Kendisinin aynı zamanda bu izni başkalarına verme icazeti ya da şeyhine hilafet izni yoktur. O, bu tarikatın evrâd ve ezkârını halen hergün sabah namazından önce kalkmak suretiyle uygulamaktadır. bk. Ekler Ek 5, “Dr. Muhyiddin Avvâme’ye 20 Temmuz 2024 tarihinde whatsapp hesabı üzerinden gönderilen yazılı soruların dökümü, Soru 5”.

birlikte Türkiye’deki Nakşibendî tarikatının şeyhlerinden sayılan Mahmud Ustaosmanoğlu’nu sık sık ziyaret etmiş, onun müridleri üzerindeki etkisini takdir etmiştir.²³⁶ Bu bakımdan, hocalarının gölgesine basmaktan bile hayâ etmesiyle, kütüphanesine girerken müelliflerinin huzuruna giriyormuşçasına libâsını ve vakârını kuşanmasıyla, hocaları ile telefon görüşmesinde dahi ayakta el pençe dîvan durmasıyla,²³⁷ onların sözlerini harfî harfine hafızasına kaydetip nakletmesiyle yani hal lisânıyla o, tam bir sûfî gibidir.

3.1.9. Muhammed Avvâme hakkında yapılan çalışmalar

Muhammed Avvâme’nin 60 yılı aşkın ilim, tedris, te’lif ve tahkik ile bezenmiş ilmî kişiliği hakkında, ilmî mafhiller ve akademik çevrelerde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Avvâme hakkında, akademik tez, biyografi ve reddiye türünde kitaplar; ilmi değerlendirme, reddiye ve tekrim türünde makalelerin yanı sıra, kendisiyle yapılan mülakatlar, adına düzenlenen onur gecesi, sempozyum ve icazet töreni türünde çalışmalar bulunmaktadır.

Türkiye dışında Muhammed Avvâme hakkında yapılmış akademik düzeyde çalışmaların olduğunu ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan Muhammed Avvâme’nin mütemeyyiz talebelerinden olan Dr. Hamza el-Bekrî, Sudan’da Muhammed Avvâme adına yapılmış tezler bulunduğundan bahsetmiştir.²³⁸ Ayrıca Dr. Muhyiddin Avvâme ile 2018 yılında yaptığımız özel görüşmede Türkiye dışında, özellikle Sudan’da, Muhammed Avvâme konulu on sekiz tez çalışması yapıldığını ısrarla belirtmiştir. Ancak Sudan’daki iç savaş sebebiyle bu çalışmalarla ilgili bilgilere tarafımızdan ulaşılamamıştır.²³⁹

²³⁶ Tokat, “Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat”, 77-78.

²³⁷ Avvâme, “Vâlidî kemâ araftuhu”, 2-4.

²³⁸ Hamza el-Bekri, “et-Ta’rif bi’l-Mu’tameri’d-Düveli (el-Allame el-Muhaddis Muhammed Avvâme ve Cuhudühü’l-Hadisiyye)” *Mecelletü Külliyyeti’l-Ulumi’l-İslâmiyye: Camiatü’s-Sultan Muhammedi’l-Fatihi’l-Vakfiyye = İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, (Ocak 2020), 433.

²³⁹ İlgili tezlere ulaşmak için 2023 Aralık ayında, Sudan Ümm Derman Üniversitesi’nde doktorasını yapmış olan, Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hadis ABD öğretim üyesi Dr. Najmaddin İsa ile irtibata geçip bu tezler hakkında bilgi edinmeye çalıştık fakat var olduğu ifade edilen bu çalışmalar ile ilgili herhangi bir kayıt, künye ve araştırmanın konusu gibi herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca yine Yalova İslâmî İlimler Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Mühenned el-Allâm ve Dr. Abdulnasır Sultan Sallam hocaların Sudanlı akademisyenlerle yaptıkları yazışmalar neticesinde de Hartum Üniversitesi’nin tahrip edildiğini ve Muhammed Avvâme konulu hiçbir bilgiye ulaşamadıklarını ve bu tezler ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadığı ifade etmişlerdir. Bu konudaki yazışmalar şahsî arşivimizdedir. Ayrıca Mekke-i Mükerreme Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi öğretim üyelerinden ve aynı üniversitenin Davet Fakültesi eski dekanı Prof. Dr. Muhammed Tahir Nur Veli vasıtasıyla, İslâm ülkelerindeki bütün akademik çalışmaları takip eden Suudi Arabistan’ın başkenti Riyad’da bulunan Kral Faysal İlmî Araştırmalar Merkezi’ne (Merkez Melik Faysal li’l-buhûs ve’d-dirâsâti’l-islâmiyye) yapılan başvuruya gelen resmi cevapta; merkezde Muhammed Avvâme ile ilgili hiçbir akademik çalışmanın bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu konuyla ilgili resmi yazışma tezimizin sonunda Ekler, Ek 1 kısmında yer almaktadır. Şu hâlde bu konudaki bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

Yine Avvâme'nin talebelerinden olduğunu ifade eden Dr. Ebu'n-Nasr Attâr, sosyal medya üzerinden Avvâme hakkında yapılan tenkitlere cevap verdiği 32 dakikalık kayıta,²⁴⁰ Halepli âlim Mahmut Mîra'nın, Avvâme'nin *el-Kâşif* tahkikine yazdığı *Dirâsâtü'l-Kâşif*'i tez konusu olarak verdiğini, kendisinin de *Muhammed Avvâme'nin İbn Ebu Şeybe'nin Musannef'indeki Tahkiki* konulu bir master tezi takdim edeceğini ifade etmektedir.²⁴¹

Türkiye'de ise 2022 yılında, İnönü Üniversitesi'nden Prof. Dr. Veysel Özdemir danışmanlığında, Abdullah Turgut tarafından hazırlanan *Muhammed Avvâme'nin Tedribu'r-Râvî Tahkikiindeki Hadis İlmi ile İlgili Değerlendirmeleri* adlı bir yüksek lisans tezi kabul edilmiştir. Tez 104 sayfa olup YÖK Ulusal Tez Merkezi web sayfasından erişime açıktır.

Avvâme'nin çağımızın yaşayan âlimlerinden olması hasebiyle özellikle hayatı ile ilgili biyografik eserler henüz ilmi şöhretiyle uyumlu düzeyde değildir. Eserleriyle ortaya koyduğu görüşleri konusundaki mevcut tematik çalışmalar ise literatür açısından belki ancak başlangıç döneminde sayılabilir.

Hakkındaki kitap düzeyinde yapılan çalışmaların biri biyografi, ikisi Muhammed Avvâme'nin görüşlerinin derlendiği eserler bir diğeri de Muhammed Avvâme'nin Özbekistan seyahatinin anlatıldığı çalışmalar olup hepsinin müellifi Dr. Muhyiddin Avvâme'dir. Bunlar:

1. Biyografisi hakkında detaylı olarak yazılmış yegâne eser, oğlu Dr. Muhyiddin Avvâme tarafından kaleme alınan 2018 yılında Durban'da Dâru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye tarafından yayımlanan *Safahât mudîe min hayati seyyidi'l-vâlid el-allâme Muhammed Avvâme*'dir.²⁴²

2. *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.) fi Sahîhihi rivâyeten ve dirâyeten*. Dr. Muhyiddîn Avvâme'nin telifiyle, babası Muhammed Avvâme'nin farklı zaman ve farklı mekânlarda, İmam Buhârî'nin metotlarına dair beş konuşmasını / konferansını toplayıp tertip ettiği bir kitaptır. Birinci yazı, *el-Kelam alâ ahiri hadisin fi el-Camiu's-Sahih lil-Buhârî*

²⁴⁰Dr. Abo Al Nasar Attar, "Reddû'l-iftiraati'l-mülkât ale'l-muhaddis el-cihbiz el-muhakkik", *Youtube*, Yayın Tarihi, 5 Eylül 2019.

²⁴¹ Attâr, "Reddû'l-iftiraâti'l-mülkât ale'l-muhaddisi'l-cihbiz eş-şeyh Muhammed Avvâme", *Youtube*, (5 Eylül 2019). Fakat Attar ile görüşmemize ve İslâmi Fakültelerinin tezleri arasında araştırmamıza rağmen her iki bilgiyi de belgeleyen bir kayıda rastlayamadık. bk. Ekler, Ek 1.

²⁴² Ayrıca Avvâme'ye ait özgeçmiş mahiyetinde kısa biyografik bilgiler İsneyniyye-325 kayıtlarında (bk. Alithnainya, "Haflü tekrim fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme (İsneyniyye-325) ve Avvâme ile yapılan yazılı ve görsel ropörtağların girişlerinde de bulunmaktadır. (Bk. Muhammed Avvâme, "Muhammed Avvâme Hocaefendi ile Söyleşi", (Görüşmecisi: MehmetYüksel – Bilal Görüşme Transkripsiyonu), *Din ve Hayat Dergisi* 11/35, (Yaz 2018), 58; Muhammed Avvâme, "Muhammed Avvâme hocayla Mülâkât", (Yayına hazırlayan: Ömer Faruk Tokat), *Rihle Dergisi*, 2 /5-6 (Nisan- Eylül 2009), 83; İslâmsyria, "Hıvar mea fadîleti'ş-şeyh"; el-Mutavvi', "Hadîsu'z-zikrayât mea'ş-şeyh MuhammedAvvâme".

seneden ve metnen başlığıyla Muhammed Avvâme'nin 2012 yılında Güney Afrika'da Daru'l-ulum Zekeriyya Üniversitesi'nde yaptığı konuşmadır. İkinci yazı 2016 yılında Medine'de *Sahih-i Buhârî*'de yer alan üç hadis hakkında ileri sürülen şüpheler hakkında ilmi bir dergide yayımlanması için kaleme aldığı yazıdır. Üçüncü konuşma, 2018 yılında Özbekistan ziyareti sırasında Semerkant şehrinde İmam Buhârî Akademisinde verdiği konferanstır. Dördüncü konuşma ise yine 2018 yılında Özbekistan ziyareti sırasında İmam Buhârî'nin *Sahih*'ini okuttuğu Buhara şehrindeki mescidin yerine inşa edilen Kel'an Mescidinde yaptığı konuşmadır. Beşinci konuşma ise 2019 yılında İbn Haldun Üniversitesinin İmam Buhârî konulu yaptığı sempozyumda yaptığı açılış konuşmasıdır.

Kitap haline getirilmiş bu konuşmalar, 2020 yılında Durban'da Dârü'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye tarafından yayımlanmıştır. Kitap 175 sayfadır.

3. Mezhep değiştirme ve bir mezhebe bağlı kalma konusunda babası Muhammed Avvâme'ye isnad edilen görüşlere açıklık getirmek üzere; Muhyiddin Avvâme tarafından düzenlenen, Muhammed Avvâme'nin soruları cevaplandığı ilmî bir celsenin yazıya döküldüğü *Taklîdü'l-mezâhib mâ yecûzü minhu ve ma lâ yecûz* adlı 48 sayfalık kitapçık 2020 Durban'da Dârü'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye tarafından yayımlanmıştır.

4. Yine Muhyiddin Avvâme babasının 2018 yılında Özbekistan'a yaptığı ilmi ziyaretleri anlattığı ve zengin fotoğraflar ile belgelediği *Rihletu Uzbekistan* isimli kitabı Dârü'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye tarafından 2022 yılında 560 sayfa olarak yayımlanmıştır.

Avvâme hakkında kitap şeklinde yapılmış reddiyeler ise şunlardır:

1. Avvâme'nin hasen hadis konusundaki görüşlerini tenkit maksadıyla yazılmış bir kitap çalışması, Rabi b. Hâdî Umeyr el-Medhalî'ye aittir. *Taksîmu'l-hadîs ilâ sahih hasen ve daîf beyne vâkı'l-muhaddisîn ve müğâlatatil-müteassibîn - reddun ala Ebî Gudde ve Muhammed Avvâme* adlı kitap 138 sayfa olarak yayımlanmıştır.²⁴³

2. Avvâme'nin telif eserlerinden hadis problemlerine dair görüşlerinin yer aldığı *Ebhâs Hadisiyye* serisi içindeki *Hukmu'l-amel bi'l-hadîsi'-daîf* çalışması üzerine yapılan

²⁴³ Rabi b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, *Taksîmu'l-hadîs ilâ sahih hasen ve daîf beyne vâkı'l-muhaddisîn ve müğâlatatil-müteassibîn - reddun ala Ebî Gudde ve Muhammed Avvâme*, (PDF: Dârü'l-Minhâc, 2003). Muhammed Avvâme, bu reddiyenin artık hükmü kalmadığı için el-Medhalî'ye karşı cevap mahiyetinde reddiye yazmadığını ifade etmiştir. Ekler, Ek 4, 31 Ocak 2024.

tenkitlerden kitap düzeyindeki bir reddiye Zekerîyya b. İsmail el-Yusûfî'ye aittir.²⁴⁴ *el-Cevabü'l-latîf ala kitabî's-Şeyh Muhammed Avvame hükmi'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf* kitabı, 2020 yılında Kahire'de Merkezu İhyâi li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât tarafından 416 sayfa olarak basılmıştır.²⁴⁵

3. Yine Muhammed Avvâme'nin *el-Musannef* tahkikinde mevkuf ve maktu hadisleri tahrir etmemesine reddiye sadedinde Mahmud Said b. Muhammed Memduh tarafından *Derrü'l-gamâme bi-mübâhaseti's-Şeyh Muhammed Avvâme - Takyidiün muhtasar havle'l-cem'i beyne's-salateyn fi'l-hadar* adlı kitabı Beyrut'ta (Darü'l-Ulumi'd-Diniyye 2017/1438) 384 sayfa olarak yayımlanmıştır.²⁴⁶

4. İrşâdü'l-Hak el-Eserî, Avvâme'nin hem *Eserü'l-hadîsi's-Şerîf fi'htilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ* çalışmasındaki görüşleri hem de *el-Musannef* tahkik çalışması üzerine *el-Esbâbü'l-hakîkiyye ve'l-mustanea* isimli bir reddiye Pakistan'da (Ümmü'l-Kura -2010) 213 sayfa olarak yayımlanmıştır.²⁴⁷

Yukarıda zikredilen müstakil kitap olarak yayımlanan reddiyelerin dışında bazı kitap bölümlerinde de Muhammed Avvâme'nin görüşleri değerlendirilmiş ya da tenkit edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu çalışmalar şunlardır:

1. Mahir Yasin el-Fahl'ın 703 sayfa olarak 2006 yılında Riyad'da basılan *Kesfü'l-ihâm limâ tezammenehu Tahrîrû't-takrib mine'l-evham*'ı içinde Avvâme'nin *Takrîbu't-Tehzîb* üzerine yaptığı tahkik de değerlendirilmiştir.

2. Meşhûr Hasen Âli Selman tarafından iki cilt halinde telif edilen *Kütüb hazzere minha'l-ulema*'nın 1. Cildinin 169-177. sayfaları arasında, oldukça ağır ifadelerle (zalim, mutaassıp, cahil vb.) Muhammed Avvâme'nin *Eserü'l-hadîsi's-Şerîf fi'htilâfi'l-fukaha*'sından

²⁴⁴ Ayrıca Prof. Dr. Şerif Hâtim el-Avnî de Avvâme'nin *Hukmu'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf* adlı çalışmasını tenkit ettiği bir tartışmayı sosyal medya kanalı üzerinden yayınlamıştır. bk. eş-Şerif Hâtim bin Arif el-Avnî, "Münakaşatu Kitab; Hukmü'l ameli bi'l-hadîsi'd-daîf li's-Şeyh Muhammed Avvâme vefekahullah", *Youtube* (20 Aralık 2018).

²⁴⁵ Bu kitaba, Osman Çavuş tarafından "Zekerîyya b. İsmail el-Yûsufî. *el-Cevâbü'l-Latîf ala Kitâbi's-Şeyh Muhammed Avvâme Hükmi'l-amelî bi'l-hadîsi'd-daîf*" adıyla bir değerlendirme yazısı kaleme alınmış, yazı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde Aralık 2021 sayısında yayımlanmıştır.

²⁴⁶ Muhyiddin Avvâme, Yusufî ve Mahmud Saîd'in reddiyelerine karşı Bilal Faysal el-Bahr tarafından yazılıp tamamlanan bir reddiyenin yakında basılacağını ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, 31 Ocak 2024.

²⁴⁷ Muhammed Abdulmalik bu kitaba karşı Bangladeş'te "Kitâb el-Esbâb el-hakîkiyye ve'l-mustanaa fi'l-mîzan ve hüve dirâsetün nakdiyye li kitâb 'Esbâb ihtilâf el-fukahâ -el-Esbâb el-hakîkiyye ve'l-mustanaa' li's-Şeyh İrşâdü'lhak el-Eserî ellezî ellefuhu fi nakdi kitâb 'Eserü'l-hadîsi's-Şerîf fi'l-hadîsi's-Şerîf fihtilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ' li's-Şeyh Muhammed Avvâme" isimli bir reddiye yazmış ve 2018 yılında İstanbul'da gerçekleşen Avvâme Sempozyumunda tebliğ olarak sunmuştur.

okuyucuları sakındırmaya yönelik bir bölüm yer almaktadır. Kitap 1995'te iki cilt olarak Dâru'l-Asîmî tarafından basılmıştır.

3. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî'nin tahkiklerinden, Ebü'l-Berekat Hayreddin Numan b. Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî'ye ait olan *el-Ayatü'l-beyyinat fî ademi semai'l-emvat inde'l-Hanefiyyeti's-sadat* adlı kitabın Elbânî'ye ait girişinde Avvâme'nin *Eserü'l-hadîsi's-şerif fî ihtilafî'l-fukaha* ağır ifadelerle tenkit edilmiştir. Kitap, Riyad'ta Mektebetü'l-Maarif tarafından 2005 yılında 187 sayfa olarak basılmıştır.²⁴⁸

Gördüğümüz kadarıyla Avvâme'nin görüşlerini tanıtmaya veya reddiye olarak Arapça, İngilizce ve Türkçe olarak yazılmış toplam 6 makale bir kitabının tanıtımı ile bazı dergi ve internet sitelerinde yayınlanan makale ve yazılar şöyledir:

1. Hüseyin Kahraman, “Hadis-Fıkıh İlişkisi veya Mezhep İmamlarının Otoritesi - Muhammed Avvâme'nin İmamların Fıkıh İhtilaflarında Hadislerin Rolü isimli Eserinin Tenkidi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*” 26/1, 2017.
2. Abdulvahap Özsoy, “Muhammad Awwamah's Critical of Tadreeb al-Rawi of Reconstruction of a Book = Muhammed Avvâme'nin Tedrîbu'r-Ravi Tahikiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası”, *HADITH*, 2, Temmuz / 2019. Makalenin dili İngilizce'dir.
3. Hamza el-Bekrî, “et-Ta'rif bi'l-Mu'temeri'd-Devlî (el-Allame el-Muhaddis Muhammed Avvame ve Cuhudühü'l-Hadisiyye)” *Mecelletü Külliyyeti'l-Ulumi'l-İslâmiyye: Camiatü's-Sultan Muhammedi'l-Fatihi'l-Vakfiyye = İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 2020.
4. Muhammet Beyler, “Son Dönem İlim Adamlarının Mâna ile Rivayet Konusuna Yaklaşımları: Muhammet Avvâme Örneği”, *İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 6/1, 2020.
5. Fatih Çimen, “Muhammed Avvâme'nin Cerh ve Ta'dîlin Kabulüne Dair Bazı Değerlendirmeleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, Haziran / 2021.
6. Muhammed Salâh el-İtrebî, “Ta'rif ve nakd li-kitâbi Muhammed Avvâme Hükümü'l-ameli bi'l-hadîsi'd-daîf”, *Salafcenter/1972/*, Erişim 11.28.2021.

²⁴⁸ Muhammed Avvâme'nin ilmî görüşlerine karşı reddiye yazan bu yazarlara niçin reddiye yazmadığını oğlu aracılığıyla kendisine sorduk. Reddiyelerdeki kitabetin cehalet üzere olduğunu, bu sebeple o seviyedeki ilmî olmayan yazılara reddiye yazılmayacağını ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

7. Hamza el-Bekrî, Mahmud Said b. Muhammed Memduh'un *Derrü'l-gamâme bi-mübâhaseti's-şeyh Muhammed Avvâme* adıyla yazılmış reddiye kitabına “*Nazarât fî kitab Derrü'l-gamâme bi-mübâhaseti's-şeyh Muhammed Avvâme*” başlıklı bir reddiye kaleme alınmış ve Râbitatu Ulemâi's-Suriyyîn internet sayfasında yayımlanmıştır.²⁴⁹

8. Muhammed Avvame'nin, *Hucciyyetu Ef'âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadisiyyen ve fîhi İsmetuhû mine'l-Hata' ve'l-Hatfe*, kitabının tanıtımı Mustafa Ölmez tarafından 2017 yılında Marife Dergisinin kış dönemi 17. Sayısında yayımlanmıştır.

Bunlara ilave olarak Avvâme hakkında yazılmış fakat henüz yayımlanmamış makaleler de mevcuttur. Bunlar, Muhammed Avvâme 70 yaşına girdiğinde has talebeleri ve ilim adamları tarafından Avvâme'nin, gayreti ilmiyyesini, müktesebâtını ve ilme hizmetlerini ifade eden tekrim içerikli yazılar olup “makâlâtü's-seb'î'n” başlığıyla bir klasörde toplanmıştır.²⁵⁰

Tespit ettiğimiz kadarıyla kendisiyle yapılmış dördü Türkçe, biri Arapça mülakat bazı dergi ve internet sitelerinde yayımlanmıştır.

1. Muharrem Önder, “Üstad Muhammed Avvâme İle Sünnetin Önemi ve Çağdaş Problemleri Üzerine (Mülakat)” *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), 8/1, 2010.

2. Ömer Faruk Tokat, “Muhammed Avvâme Hocayla Mülâkât”, *Rihle Dergisi*, 2 /5-6, Nisan-Eylül 2009.

3. MehmetYüksel – Bilal Bal, “Muhammed Avvâme Hocaefendi ile Söyleşi”, *Din ve Hayat Dergisi* 11/35, Yaz 2018.

4. Rabitatu Ulemâi's-Suriyyîn, “Hivâr mea fadîlet eş-şeyh Muhammed Avvâme” Erişim 7 Kasım 2017.

5. 08.06.2008'de el-Cezire televizyonunda yayınlanan “Keyfe neteâmel mea'l-hadisi'n-nebeviyyi” isimli Muhammed Avvame ile yapılan söyleşi Nimetullah AKIN tarafından “Günümüzde Müslümanın Hadis İle İlişkisi Nasıl Olmalı?” başlığı ile Türkçeye çevrilmiştir.²⁵¹

²⁴⁹ Rabitatu Ulemâi's-Suriyyîn, “Nazarât fî kitâb Derü'l-gamâme” (Erişim 6 Aralık 2023).

²⁵⁰ İlgili klasörü tarafımızla da paylaşan Dr. Muhyiddin Avvâme, babasının ilmi işlerini düzenlemeyoğunluğundan dolayı bu yazıları henüz basmaya fırsat bulamadığını ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

²⁵¹ Muhammed Avvâme, “Günümüzde Müslümanın Hadis ile İlişkisi Nasıl Olmalı?”, çev. Nimetullah Akın, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2012/1, 1.

Ayrıca Avvâme adına düzenlenmiş Suudi Arabistan’da bir onur gecesiyle Türkiye’de bir sempozyum, bir icazet töreni ve bu icazet törenini tanıtan bir tv programı bulunmaktadır.

1. Yaşayan ilim adamları onuruna Cidde’de düzenlenen Uluslararası *İsneyniyye* - Pazartesi Toplantılarında, 2007 yılında Muhammed Avvâme adına *Haflëtü’t-Tekrim* düzenlenmiş, geceye çok sayıda ilim adamının iştirak ederek katkı sunmuştur. Bu toplantıya ait bilgi ve belgeler hem internet sayfasında hem de *İsneyniyye*’nin 24. cildinin 202-242 sayfaları arasında yayımlanmıştır.²⁵²

2. Avvâme hakkında yapılan en kapsamlı çalışma ise, İstanbul’da 27-28 Nisan 2018 tarihinde, İbn Haldun Üniversitesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’nin ortak çalışmasıyla, “Allâme Muhaddis Muhammed Avvâme ve Hadis ilmindeki Çalışmaları” başlıklı uluslararası sempozyumdur. Muhammed Avvâme’nin ilmî hayatı, İlmî ve terbiyevî metotları, Hadis istihlâhları hakkındaki görüşleri ve çalışmaları, Cerh ve Tadil konusundaki görüş ve çalışmaları ve Hadis eserlerine yaptığı tahkik çalışmaları şeklindeki üst başlıklardan oluşan yedi oturumda; Türkiye’den 10 akademisyen; Sudan Fas, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Mısır, Malezya, Hindistan, Lübnan, Pakistan, İngiltere, Bangladeş ve Güney Afrika ülkelerinden katılan 14 akademisyen ve araştırmacı tarafından 26 tebliğ sunulmuştur. Açıklamalar ve tebliğ özetlerinin bulunduğu bir kitapçık Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve İbn Haldun Üniversitesi işbirliğiyle yayımlanmıştır. Ancak sempozyum tebliğleri henüz kitap olarak basılmamıştır.²⁵³ Bu sebeple, araştırmacıların istifade etmesine kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle, sempozyumda sunulan tebliğ başlıkları ile tebliğcileri hakkındaki bilgiler aşağıda verilecektir:

1. Dr. Abdülilâh Arfec,²⁵⁴ “Eserü’s-sünneti’n-nebeviyye fi’htilâfi’l-mezâhibi’l-fıkhiyye” - “Fıkhi Mezheplerin İhtilafında Mezheplerin Rolü”.

2. Dr. Üsâme Abdurrezzak Rufai,²⁵⁵ “Menârât ilmiyye ve terbeviyye fî hayâtî’l-allâme el-muhaddis Muhammed Avvâme” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin İlim ve Eğitim Hayatına Dair Aydınlatıcı Notlar”.

3. Doç Dr. Abdulvahap Özsoy,²⁵⁶ “Avvâme Hocanın Tedrîbur-râvî Tahkiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası”.

²⁵² Alithnainya, “Haflü tekrim fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme (İsneyniyye-325)”.

²⁵³ Bk. Ekler, Ek 9, Muhammed Avvâme ile İlgili Resimler, Sempozyum Bildirileri Kitapçık Resmi.

²⁵⁴ Melik Faysal Üniversitesi Öğretim Üyesi, Ahsa Suudi Arabistan.

²⁵⁵ Akkar Müftüsü ve Şariat Mahkemesi Hâkimi, Lübnan.

4. Halid Seyfullah er-Rahmânî,²⁵⁷ “Kitab Edebü’l-ihtilâf fî mesâilî’l-ilmi ve’d-dîn liş-şeyh Muhammed Avvâme kıraaten vasfiyyeten tahliliyye” – “Âlim Muhammed Avvâme’nin *Edebü’l-ihtilâf fî mesâilî’l-ilmi ve’d-dîn* İsimli Eserin Vasıfları”.

5. Prof. Dr. En-Nâcî Lemîn,²⁵⁸ “Hucciyet ef’alin’n-nebiyyi sallahu aleyhi ve sellem li’l-allâme Muhammed Avvâme dirâseten vasfiyyeten nakdiyye” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin *Hucciyet ef’alin’n-nebiyy* Adlı Çalışmasının Tahlil ve Tenkidi.

6. Muhammed Abdülmelik el-Kümillâî,²⁵⁹ “Kitâb el-Esbâb el-hakîkiyye ve’l-mustanaa fi’l-mîzan ve hüve dirâsetün nakdiyye li kitâb ‘Esbâb ihtilâf el-fukahâ -el-Esbâb el-hakîkiyye ve’l-mustanaa’ li’ş-şeyh İrşâdülhak el-Eserî ellezî ellefihu fî nakdi kitâb ‘Eserü’l-hadîsi’ş-şerîf fi’l-hadîsi’ş-şerîf fihtilâfi’l-eimmeti’l-fukahâ’ li’ş-şeyh Muhammed Avvâme” – “Hakiki ve Sahte Sebepler Kitabı Mizanda: İrşâdü’l-Hak el-Eserî Hocanın Muhammed Avvâme’ye ait Olan *Eserü’l-hadîsi’ş-şerîf fi’htilâfi’l-eimmeti’l-fukahâ* Kitabını Eleştirmek İçin Yazdığı *el-Esbâbü’l-hakîkiyye ve’l-mustanea* Kitabının Hakkında Eleştirel Bir Araştırma”.

7. Porf. Dr. Fehmi Ahmed Abdurrahman el-Kazzaz,²⁶⁰ “el-Hadîsu’l-mursel ve tahrîru’l-mezheb fîh kabûlen ve reddeden li’l-üstâzi’ş-şeyh Muhammed Avvâme – Dirâsetun vasfiyyetun nakdiyye”.

8. Prof. Dr. Yusuf Hasen eş-Şerrâh,²⁶¹ “Dirâsetun fî kitâb ‘Hükmü’l-amel bi’l-hadîsi’ d-daîf beyne’nazariyye ve’t-tatbîk ve’d-da’vâ li’l-allâme muhaddis Muahmmmed Avvâme” – “Tahrîrî ve Eleştirel Bir Çalışma Olarak Allâme Muhammed Avvâme’nin *el-Hadîsü’l-mürsel ve tahîru’l-mezâhib fîhi kabûlen ve reddeden* Adlı Eseri”.

9. Doç. Dr. Necm Abdurrahman Halef,²⁶² “Menhecü’ş-şeyh Muhammed Avvâme fî tahkik ve tahrîc El-El-Musannef İbn Ebi Şeybe – Dirasetun Vasfiyyetun Nakdiyye” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin İbn Ebu Şeybe’nin *el-El-El-Musannef* Adlı eserinin Tahkîkindeki Metodun Tahlil ve Tenkidi”.

²⁵⁶ Atatürk Üniversitesi, Türkiye.

²⁵⁷ İslâm Fıkıh Konseyi Genel Sekreteri, Hindistan.

²⁵⁸ Dâru’l-Hadîs el- Haseniyye Fıkıh hocası, Mağrib.

²⁵⁹ İslâm Davası Merkezi Hadis İlimleri Alanında Danışman, Bangladeş.

²⁶⁰ İmam-ı Azam Fakültesi Eski Dekanı, Irak.

²⁶¹ Kuveyt Üniversitesi, Şeriat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kuveyt.

²⁶² Malezya İslâmî İlimler Üniversitesi, Hadis Bölümü Öğretim Üyesi, Malezya.

10. Dr. Ahmed Snober,²⁶³ “Ve li’l-eimmeti’n-nukkâd enzârûn tetecâvez el-vukûf inde zevâhiri’l-esânid – Dirasetun li nazarâtî’ş-şeyh Muhammed Avvâme fi’n-nakdi’l-hadîsiyyi’l-mebniyyi ala ilmi’l-ilel – Mukarenetun bi nazarati’l-muasiirîn fi’l-medrestî’ş-şâmiyye” - “Büyük Hadis Münekkidlerinin İsnadın Dış Görünümünü Aşan Görüşleri Vardır – *Muhammed Avvâme’nin İlelü’l-hadîs Tabanlı Hadis Tenkîdine Dair Görüşlerinin Çağdaş Şam Ekolü Temsilcilerinin Görüşleriyle Karşılaştırmalı Tahlîli*”.
11. Prof. Dr. Özcan Hıdır,²⁶⁴ “Muhammed Avvâme’nin, Elbânî’nin Hadis Tashih – Tad’if yöntemine Dair Değerlendirmeleri”.
12. Dr. Muhyiddin Avvâme,²⁶⁵ “Avâmili’n-nubûğ inde seyyid’l-vâlid el-allâme Muhammed Avvâme” – “Babam, Allâme Muhammed Avvâme’nin Temayüz Etmesindeki Etkenler”.
13. Dr Mecd Mekki,²⁶⁶ “Fî suhbeti’l-allâme el-muhakkik el-üstâz Muhammed Avvâme” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin Refâketinde”.
14. Dr. Abdurrezzak İskender,²⁶⁷ “Nazarât fi kitâb *Meâlimu irşâdiyye li sanaati talibi’l-ilm* li’l-muhaddis el-allâme Muhammed Avvâme” – “Muhaddis Allâme Muhammed Avvâme’nin *Meâlimu irşâdiyye li sinâati tâlibi’l-ilm* Eserindeki Eğitime Dair Görüşleri”.
15. Dr. Abdullah Avvâme,²⁶⁸ “Vâlidî kemâ araftuhu” – “Benim Gözümden Babam Muhammed Avvâme”.
16. Prof. Dr. El-Fatih el-Habr,²⁶⁹ “el-Meslekü’l-celiyy havle tevsik İbn Hibbân el-Büstî – Dirasetun vasfiyyetun tatbikiyyetun ala *Lemahât fî beyân mezhebi İbn Hibbân fî marifeti’s-sikât* li’l-allâme Muhammed Avvâme” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin *Lemahât fî beyân mezhebi İbn Hibbân fî marifeti’s-sikât* Adlı Eseri Üzerine Tavsif Edici ve Uygulamalı Bir Araştırma”.

²⁶³ İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İslâmi ilimler Öğretim Üyesi, Türkiye.

²⁶⁴ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye.

²⁶⁵ İbn Haldun Üniversitesi Süleymaniye Daru’l-hadisi Hadis İlimleri Öğretim görevlisi, Türkiye.

²⁶⁶ Hamad b. Halifa Ünivervitesi, İtidal ve Tecdid Merkezi Araştırmacısı, Katar.

²⁶⁷ Bennurî Town Üniversitesi Rektörü ve Vifâkü’l-medâris Başkanı, Pakistan.

²⁶⁸ Hadis Araştırmacısı, Suudi Arabistan.

²⁶⁹ Umm Derman Üniversitesi Sabık Dekanı, Hadis Alanı Öğretim Üyesi, Sudan.

17. Dr. Adil Harâzi,²⁷⁰ “Melâmih min menheci’l-muhaddis Muhammed Avvâme fi’l-cerhi ve’t-tadil” – “Muhaddis Muhammed Avvâme’nin Cerh ve Tadil Yönteminin Özellikleri”.

18. Dr. Hamza el-Bekrî,²⁷¹ “Fehmu muradi sahibey ‘es-sahîh’ hutvetun mühimme fi’d-difâi anhüma. Dirâsetun fî ma efâdehu’l-allâme eş-şeyh Muhammed Avvâme fî risâletihî -*min menheci’l-imâm Müslim fî ardi’l-hadîsi’l-muallel fî sahihi*” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin *min menheci’l-imâm Müslim fî ardi’l-hadîsi’l-muallel fî sahihi* Adlı Eserinde İfade Ettiklerine İlişkin Bir Araştırma”.

19. Prof. Dr. Seyyit Bahçivan,²⁷² “Re’yü’l-allâme muhaddis Muhammed Avvâme fî adâleti’s-sahabe min hilali risaletihî - *Hutuvâun menheciyye fî isbât adaleti’s-sahabe*” – “*Hutuvâun menheciyye fî isbât adaleti’s-sahabe* Adlı Risalesi Çerçevesinde Allâme Muhaddis Avvâme’nin Sahabenin Adaleti Hakkındaki Görüşü”.

20. Dr. Mahmud Misrî,²⁷³ “Nazarât fî tahkîki’ş-şeyh Muhammed Avvâme li kitâb Tadr’ib er-Râvî” – “*Tedrîbur-râvî*’nin âlim Muhammed Avvâme Tarafından Hazırlanan Tahkikli Neşrine Dair Bazı Değerlendirmeler”.

21. Dr. Abdulâtî eş-Şerkâvî,²⁷⁴ “Menhecü’l-allâme eş-şeyh Muhammed Avvâme fi’t-tahkîk Sünenü’l-imâm Ebî Dâvûd enmûzecen” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin Hadis Sahasındaki Tahkikli Neşirlerinde Takip Ettiği Yöntem – Ebû Dâvûd’un es-Sünen’i Örneği”.

22. Doç Dr. Halil İbrahim Kutlay,²⁷⁵ “Allâme Muhammed Avvâme ve *Kelimetun fî’t-tevakkî mine’t-tahrîf* İsimli Risalesi”.

23. Doç. Dr. Mustafa Ebu Zeyd,²⁷⁶ “Menhecü’l-allâme eş-şeyh Muhammed Avvâme fî tashîhi’l-mesâri’l-ilmîyy” – “Allâme Muhammed Avvâme’nin İlmî Usul ve Yöntemlerin Tashihine Dair Görüşleri”.

²⁷⁰ Davet ve İslâmi İlimler Merkezi Hadis Öğretim Görevlisi, Katar.

²⁷¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İslâmi İlimler Öğretim Üyesi, Türkiye.

²⁷² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

²⁷³ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye.

²⁷⁴ İlmî Mirası İhya Başkanı, İngiltere.

²⁷⁵ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye.

²⁷⁶ Ezher Üniversitesi, Mısır.

24. Hârun İsmail Abbâs Umer,²⁷⁷ “Tesbîtu’s-sunneti’ş-şerife inde’l-eimme ve tatbkîkuhu inde’l-muhaddis Muhammed Avvâme” – “Büyük Âlimlerde Sünnet-i İerîfe’nin Tespîti ve Muhaddis Muhammed Avvâme’deki Uygulaması”.

25. Prof. Dr. Saffet Sancaklı,²⁷⁸ “Muhammed Avvâme’nin *Ebu Süfyân’ın, Kızı Ümmü Habibe’nin Hz. Peygamberle Evlenmesini İstemesi Hadisinin Anlaşılmasına Yönelik Bir Bakış* İsimli Risalesinin Tanıtımı”.

26. Dr. Muhammet Beyler,²⁷⁹ Üstad Muhammed Avvâme’nin Hadislerin Mana İle Rivayeti Meselesine Dair Görüşleri”.

Muhammed Avvâme Türkiye’de hadis çalışmalarına başladıktan sonra tahkikleri arasında yer alan *Tedribu’r-râvî* kitabını 2017 yılında hadis araştırmacılarına okutmaya başlamış, kitabın tamamı Avvâme’nin tedrisiyle 2024 yılında tamamlanmıştır. Avvâme’nin bu derslerine katılanlara icazet vermesi maksadıyla 19 Ocak 2024 Cuma günü İstanbul Süleymaniye camiinde bir icazet töreni düzenlenmiştir. Yerli ve yabancı birçok ilim adamlarının ve diyanet başkanlarının yanısıra devlet erkânından da katılımcıların olduğu törende²⁸⁰ aynı zamanda Muhammed Avvâme yönetiminde tahkik ve tevsiki on iki cilt olarak tamamlanan *Sünen-i Tirmîzî* kitabının tanıtımı yapılmıştır. Aynı törende, Ocak 2023’te Avvâme yönetiminde başlayıp halen devam eden Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî’nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hayatı ve şahsiyetine dair önemli eseri *el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-mina’hi’l-Muhammediyye* ve Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî’nin bu esere yazdığı şerhin birlikte tahkik ve tevsik projesinin de otuz cilt olarak tamamlanacağı, sadece ilmî çevrelerin değil siyer ve şemailin halkın istifadesine de sunulacak şekilde kitapçıklar halinde de yayımlanacağı duyurulmuştur.²⁸¹

İlmî kişiliği hakkında yapılan tüm bu çalışmalara ilave olarak sosyal mecralarda, Avvâme’nin bazı öğrencilerinin yöneticiliğinde tartışma grupları ve ilmî içerikli kanallar mevcuttur.²⁸²

²⁷⁷ İn’amiyye Medresesi Şeyhu’l-hadisi ve Durban Dâru’l-Hadîsi’l-Avvâmiyye Dekanı, Güney Afrika.

²⁷⁸ İnönü Üniversitesi, Türkiye.

²⁷⁹ Yalova Üniversitesi, Türkiye.

²⁸⁰ bk. Ekler, Ek 9, Muhammed Avvâme ile İlgili Resimler.

²⁸¹ Avvâme adına düzenlenen bu tören, Prof. Dr. Özcan Hıdır’ın yönetiminde Prof. Dr. Serdar Demirel ve Dr. M. Fatih Kaya’nın katılımıyla 30 Ocak 2024’te “Günümüzde Hadis İlmi ve Temel Hadis Eserleri | Son Davet” programında değerlendirilmiştir. bk. Vav Tv, “Günümüzde Hadis İlmi ve Temel Hadis Eserleri | Son Davet”, Yayın Tarihi, 30 Ocak 2024.

²⁸² Fadîlet el-Allâme Muhammed Avvâme, *YouTube*; Fadîlet eş-Şeyh el-Allâme Muhammed Avvâme, *Facebook*; Fadîlet eş-Şeyh el-Allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*.

Muhammed Avvâme'nin tahkik ettiği eserlerin taliklerinde yer alan görüşlerinin derlendiği ve eserlerinin tanıtılıp paylaşıldığı bu mecralardan, özellikle Fadîlet eş-Şeyh el-Allâme Muhammed Avvâme isimli Telegram kanalı, Aralık 2018'den itibaren oldukça zengin bir içerik üretimi gerçekleştirmektedir. Günlük olarak Avvâme'nin mevcut birikiminden seçilmiş hikmetâmiz sözlerinden oluşan kartlar, *Min dürer el-Allâme Muhammed Avvâme, Dürer Mensûre* üst başlığıyla, hadis ve usulüne yönelik özlü bilgiler ise *Fevâid Hadîsiyye* başlıklarıyla paylaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kanalda çoğunluğu *Tedribû'r-râvî* ve *el-Musannef* taliklerinden ve diğer eserlerinden derlenen 17 makale yer almaktadır. Özellikle, Avvâme'nin *Melâlimu irşâdiyye* kitabında yer alan eğitime dair görüşleriyle, hadis problemlerine dair görüşlerinden oluşan *Ebhâs hadîsiyye* telifleri üzerine, Dr. Mecd Mekkî'nin sunumuyla Muhammed Avvâme ile söyleşi şeklinde 20 – 25 dakikalık 20 videolu anlatım; Dr. Üsâme er-Rifâî'nin sunumuyla Muhammed Avvâme'nin, Vehhâbi-Selefi çevrelerin hayli eleştirilerine maruz kalan kitabı *Eserü'l- hadisi's-şerif fi ihtilâfi'l-fukahâ*'daki görüşleriyle alakalı kendisiyle söyleşi şeklinde gerçekleştirilen 20 - 30 dakika civarındaki 20 videolu anlatım, ilgili kitaplarında yer alan görüşlerinde sebat ettiğini ve rücu'etmediğini belgelemesi yönüyle de dikkat çekmektedir.²⁸³

Muhammed Avvâme'nin İHU Süleymaniye Dâru'l-hadîs yerleşkesinde başlayıp yedi yıl süren *Tedribû'r-râvî* derslerinin kayıtları İbn Haldun Üniversitesi tarafından alınmış ve fakat henüz hiçbir platformda paylaşılmamıştır.²⁸⁴

Yine İbn Haldun Üniversitesi mütevelli heyeti başkan vekili Necmeddin Bilal Erdoğan ve Dr. Muhyiddin Avvâme'nin düzenlemesi ile Muhammed Avvâme'nin yetişmesi, fikirleri, projeleri, metotları, İslâm kültür mirasına katkıları hakkında geniş bir belgesel filminin, İslâm dünyasından 25 kişiyle röportaj çekimleri tamamlanmış olup, muasır bir üslup ve drama yöntemiyle çekimi devam etmektedir.²⁸⁵

İstilahî tabirle muammerun sınıfına dâhil olup olmadığı tartışmaları bir tarafa²⁸⁶ Hz. Peygamber'in ümmetinin ortalama yaşından haber verdiği hadisten²⁸⁷ hareketle, sırf ilimle

²⁸³ Fadîlet eş-Şeyh el-Allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*.

²⁸⁴ İbn Haldun Üniversitesi Hadis Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Serdar Demirel, talebimiz üzerine, bu tezin hazırlanmasına katkı sağlaması için kayıtların bir kısmını tarafımıza göndermiştir.

²⁸⁵ bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

²⁸⁶ bk. İbrahim Hatipoğlu, “Muammerun” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/323-324.

iççe geçmiş hayatı 60 yılı aşmış olan Muhammed Avvâme hakkında yapılan çalışmaların, sadece burada zikredildiği kadar olduğu iddia edilmemektedir. Yukarıdaki çalışmalar tespit edebildiğimiz kadarıyla olup, bir sonraki teracim çalışmalarına kolaylık sağlamak amacına matuftur.

3.1.10. İlmî kişiliği hakkında söylenen sözler

3.1.10.1. Övgüler

İlim ehli ve akademik çevreler Muhammed Avvâme'nin eserleri ve incelemeleri üzerinden haklı takdirlerde bulunmuşlardır. Hayatını İslam'ın ilmî mirası korumak için ilim tahsili ve araştırmalarına adan Avvâme, övülmekten hoşlanmayan yapısı gereği elbette çalışmalarını bu övgülere ulaşmak için yapmamıştır. Bununla birlikte ilim ehlinin takdirini, “sikâtın tevsiki” sayan mülahazaya göre bu kısımda kendisi hakkında yapılan övgülere yer vereceğiz.

Avvâme'nin “ilimde veli nimetimdir” diyerek tavsif ettiği hocalarından, döneminin muhaddis, müfessirlerinden olan Abdullah Siraceddin, talebesi Avvâme hakkında bir defasında “benim medresemde Muhammed Avvâme gibi bir kişi daha olsaydı başka hiçbir hocaya ihtiyaç duymazdım” dediği gibi bir başka seferde de “keşke benim Avvâme gibi on kişim olsaydı” demiştir.²⁸⁸

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ da Avvâme'nin *Eserü'l-hadîs* kitabını gördüğünde: “Bu kitabı, tıpkı müellifi gibi çok değerli buldum. Avvâme bu eseriyle hadis rivayeti ilmi ile ve hadis fıkı arasında bir köprü inşa etmiştir” demiştir.²⁸⁹

Abdulfettah Ebû Gudde, talebesi Avvâme'yi henüz otuzlu yaşlarında iken, “el-cihbiz el-muhakkik” şeklinde vasıflandırmış, daha sonra, kendisine tahkiklerinde yardımcı olmaya başladığında da onu “dünün talebesi, bugünün arkadaşı” diyerek övmüştür.²⁹⁰ Ebû Gudde, ayrıca ‘Zayıf hadislerle amel kıyastan evlâdır’ sözünü ve hadislerin, sahih ve zayıf şeklindeki taksimi ile hasen tabirinin Tirmizî ile birlikte kullanıldığına dair kanaatlerin tenkiti konusunda, Avvâme'den istediği araştırmadaki gayretinden duyduğu memnuyet üzerine de şöyle takdir etmiştir: “Üstad Avvâme, zikri geçen iki imamın (İbn Teymiyye ve İbnü'l-

²⁸⁷ Hz. Peygamber, bir hadisinde “Benim ümmetimin (ortalama) ömrü altmış-yetmiş yıl arasındadır, bunu aşanlar azınlıkta kalacaktır” buyurmuştur. bk. Tirmizî, Daavât 101; İbni Mâce, Zühd 27.

²⁸⁸ Avvâme, *Safahât mudîe*, 119.

²⁸⁹ Avvâme, *Safahât mudîe*, 118.

²⁹⁰ Avvâme, *Safahât mudîe*, 118.

Kayyım'ın) burada nakledilen sözleri üzerine değerli bir araştırmada bulundu ve ulaştığı neticeyi bu kitabın elinde bulunan nüshasına not etti. Ben de bu notları, bakılıp istifade edilmesi için burada neşrediyorum. Ortaya koyduğu bu gayretten dolayı şükranlanmı ve takdirlerimi arz ediyorum.”²⁹¹

Muhammed Avvâme için 2007 yılında, Cidde’de meşhur edebiyatçı Abdulkasud Hôca gözetiminde faaliyet gösteren Uluslararası İsneyniyye Edebiyat Merkezi tarafından düzenlenen “Pazartesi Toplantıları”nda, bir Onur Töreni (Hafletü’t-Tekrim) düzenlenmiştir. Bu törene Suudi Arabistan’ın ileri gelen ilim adamları, edebiyatçıları ve düşünürleri katılmış, Avvâme’yi tanıtan ilmî ve edebî pek çok sunumlar yapılmış, tören sonunda kendisine bir plaket takdim edilmiştir. Toplantıya Cidde Üniversitesi Rektörü Rıza Ubeyd, eski bakanlardan Muhammed Abduh Yemânî, Suudî Arabistan Kralı baş danışmanı Abdulvehhab İbrahim Ebu Süleymân, Avvâme’nin meşhur talebelerinden Trablus Müftüsü Usâme er-Rifâi ve meşhur Suriyeli şair Ziyaeddîn Sâbûnî gibi şahsiyetler katılmıştır.²⁹² Bu toplantıda son devrin büyük âlimlerinden, Mekke-i Mükerrreme’de hayatını geçirmiş olan, meşhur fakih ve tarihçi Muhammed Said Tantavi (ö. 2019) Avvâme hakkında “ben, yeryüzünde tahkik ilmini ondan daha iyi bilen birisini bilmiyorum” diyerek onun tahkik konusundaki seviyesini beyan etmiştir.²⁹³ Ayrıca Avvâme’nin ilk telifi hakkında “nice âlimler gördüm, nice kitaplar okudum, fakat gözlerim Muhammed Avvâme gibisini görmedi, onun *Eserü’l-hadis* kitabı gibi bir kitap da okumadım” diyerek takdirlerini beyan etmiştir.²⁹⁴

Bu asrın büyük muhaddislerinden Muhammed Zakeriyya el-Kandehlevî, müctehid imamların ihtilafları konusundan bahsederken, “günümüzde bu konuyu anlatmadaki üstünlük kıymetli kardeşimiz Allâme şeyh Muhammed Avvâme’ye aittir” demektedir.

Avvâme’nin hocalarının hocası tabakasından olan meşhur muhaddis ve muhakkik Habîburrahman el-Azamî, Avvâme’ye gönderdiği ve Muhyiddîn Avvâme tarafından muhafaza edilen birçok mektubunda Avvâme’yi şu hitap ve sıfatlarla vâsfetmiştir: “Değerli kardeş, saygıdeğer âlim, parlak muhakkik, seven ve sevilen kişi, işini en güzel bir şekilde

²⁹¹ Tehânevî, *Kavâid fî ulumi’l-hadis*, thk. Abdulfettâh Ebu Gudde, 100-108; Tehânevî, *Yeni Usul-i Hadis*, çev. Doç. Dr. İbrahim Canan, 95-104; Muhammed Ali Tekin, *Zafer Osmani Tanevi ve Hadisçiliği*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 161.

²⁹² Alithnainya, “Hafletü’t-tekrîm fadîleteş-şeyh Muhammed Muhammed Avvâme” (İsneyniyye).

²⁹³ Alithnainya, İsneyniyye-325. “Haflü Tekrim Fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme”.

²⁹⁴ Avvâme, *Safahât mudîe*, 118.

yapan kişi, fetanet ehli, dostların en hayırlısı, büyük fazilet sahibi, samimi muhabbetli kimse...” şeklinde tebcil etmiştir.²⁹⁵

Mağrib ülkelerinin büyük fıkıh ve usul âlimi, muhaddis, es-seyyid Abdullah b. Sıddık el-Gumârî Muhammed Avvâme’ye yazdığı çoğı oğı Muhyiddin Avvâme tarafından saklanan mektuplarının birinde Avvâme’ye olan muhabbetini ve takdirini şu sözlerle ifade etmiştir: “Saygıdeğer üstâd, büyük âlim şeyh Muhammed Avvâme... Gerçekten de ne üzücüdür ki aramızda uzun bir tanışma dönemi olmasına rağmen, sizinle çok daha fazla bir arada birlikte olmak, oturabilmek ve konuşabilmek bir türlü müyesser olmadı.” Diğer bir mektubunda da “uzun zaman süren ayrılığımıza rağmen sizinle olan buluşmamız gerçekten çok kısa oldu, bu yüzden sizin sözlerinize doyamadık.”²⁹⁶

Son asrın Türk âlimlerinden Muhammed Emin Er (ö. 2013) Avvâme hakkında “âlim, fâdıl, vakur ve mütevazı bir kimsedir. Her türlü övgü ve takdire layıktır” demektedir.²⁹⁷ Muhammed Avvâme’nin “hikmet ve sükûnet ile çalışan sessiz mücahid” diyerek nitelediğı,²⁹⁸ Osmanlı bakıyyesi, nesiller ve İslâm coğrafyasındaki ulema arasında köprü şahsiyet merhum Muhammed Emin Saraç (ö. 2021) Muhammed Avvâme’yi şöyle anlatmaktadır: “Âlimler arasında büyük bir âlim, başarılı bir muhakkik, parlak bir muhaddis, tecrübeli bir fakih. Benim gibi bir insanın onu hakkıyla anlatması ve takdir etmesi mümkün değildir. Hüsameddin Kudsî onunla ilgili takdir ve övgü dolu bir mektubunu bana göndermiştir. Ben bu zatta muhakkik fakihlerin titizliğini ve dikkatini, hafız muhaddislerin inceliğini ve salihlerin takvasını buldum. Avvâme’nin ilmi emaneti eda etmek konusunda tam bir titizliğı, sözleriyle sünneti seniyyeyi kötülemek isteyenlere karşı açık bir hassasiyeti vardır.”²⁹⁹

Suriye’nin muasır araştırmacılarından Vehbi Süleyman Gavcî Avvâme’ye yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: “Seni ilk defa Halep’teki evinde 1972 yılında ziyaret ettim. Genç olmana rağmen seni tam bir edep, tatlı dilli ve güler yüzlü bir kişi olarak gördüm. Seninle beraber bazı ilmi meseleleri müzakere ettik, senin üstün ahlak ve ilim ile dolu olduğunu gördüm. Hocamız Abdulfettah Ebû Gudde’nin zikrettiğı gibi ilk defa hasen hadis konusunu tahkik ederek tespit ettiğinde yine seni muhakkik bir âlim olarak buldum. El yazmalarının

²⁹⁵ Avvâme, *Safahat*, 116.

²⁹⁶ Avvâme, *Safahat*, 117.

²⁹⁷ Avvâme, *Safahât*, 120.

²⁹⁸ Tokat, “Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat”, 77.

²⁹⁹ Avvâme, *Safahât*, 122.

okunması ve onları tanımakta senden çok istifade ettim. Bundan dolayı Ebu Ubeyd'in *Fedâilu'l-Kur'an* isimli eserinin bazı ibarelerinin tahkikinde senden faydalanarak bu kitabı yayınladım. Muhabbetimizi yenilemek ve ilminin incilerini toplamak için ziyaretine koşacağım.”³⁰⁰

Abdullah Siraceddin'in yeğeni aynı zamanda damadı da olan Nurettin İtr (ö. 2020) onun hakkında: “Bu asrın bütün faziletlerinin toplandığı kişi” tabirini kullanmaktadır.³⁰¹

Suudi Arabistan eski Enformasyon bakanı Muhammed Abduh Yemânî Muhammed Avvâme'yi şöyle anlatır: “Allah Teâlâ bana Muhammed Avvâme isminde bir üstad ile bir müddet beraber çalışmayı, onunla bir arada bulunma nimetini ikram etti. Cenab-ı Hak, Rasullullah'ın (s.a.s.) duası gereği bu zatın yüzünü ağartmıştır. Ben gerçekten gördüm ki onunla bereber olduğum zaman zarfında veya ondan ders aldığım, ona öğrencilik ettiğim ya da beraberce hadis-i nebeviye hizmet ettiğimiz süre içinde anladım ki o, Mekke ehlinin dediği gibi gerçekten de o bir “avvam” yani engin denizlere dalan mahir bir dalgıçtır. Bu gibi nadir insanlar her türlü takdir ve yaptıkları hizmetler yönünden her türlü saygıya layıktır. Biz onunla iftihar ediyor ve kendisine Cenâb- Mevla'dan istikamet, muvaffakiyet ve uzun ömürler diliyoruz.”³⁰²

Muasır hadis âlimlerinden Mağrib'li Abdullah et-Telîdî (ö. 2017) Avvâme hakkında; “Bizim bu asrımızda hadis ilmi sahasında hadis ilminin uyanışına, ihyasına sebep olan birtakım dâhiler çıktı. Bunlardan birisi de kardeşimiz, arkadaşımız, çok değerli âlim, münekkit, muhaddis, araştırmacı, Rasulullah Efendimize (s.a.s.) mücavir olan Muhammed Avvâme'dir.”³⁰³

Mısır'ın sabık müftülerinden Ali Cuma (doğ. 1952) ise; “Bu sahanın ileri gelenlerinden değerli kardeşimiz, kıymetli allame, muhaddis Muhammed Avvâme, hadis ilmiyle meşgul olanlara, onun basiretini, dikkatini ve aynı zamanda geniş ilmini gösteren son derece titiz hazırlanmış kaliteli tahkikler ve eserler hediye etmiştir” demektedir.³⁰⁴

Suudi Arabistan Kralı baş danışmanı yüksek âlimler meclisi üyesi Abdulvehhab Ebu Süleyman (ö. 2023); “Günümüzde Allah yolunda hakkıyla cihad eden Müslüman âlimlerinin

³⁰⁰ Avvâme, *Safahât*, 120.

³⁰¹ Avvâme, *Safahât*, 122.

³⁰² Avvâme, *Safahât*, 122.

³⁰³ Avvâme, *Safahât*, 122-123.

³⁰⁴ Avvâme, *Safahât*, 124.

en güzel örneklerinden biridir. Kendisiyle tanışma şerefine nail olmadan önce onu ilmî sofralarına konuk oldum. Tanışmak ve onunla konuşmak benim bir hayâlimdi. Allah Teâlâ bana bunu nasip etti. Bu eşsiz âlime, yüksek ahlakı ve mükemmel alçakgönüllüğünden dolayı ona olan hayranlığım arttı.”³⁰⁵

İsneyniye gecelerini tertip eden edip Abdülmaksud Hôca Avvâme onuruna yapılan gecede şöyle diyordu: “Bu gece güzel işler yaptığı halde suskunluğu tercih eden, şöhretten kaçınan eşsiz bir şahsiyeti ödüllendiriyoruz. Eğer İslâm’da ruhbanlar sınıfı olsaydı ben onu kitapların önünde ilme kapanmış, ilmi araştırma merkezlerine kendisini vakfetmiş bir rahip olarak görürdüm.”³⁰⁶

Muhammed Avvâme’nin hocalarının yanısıra kendisine uzun yıllar talebelik yapan ve halen ilmi faaliyetlerine devam eden öğrencileri de ilmi mahfillerde minnettarlıkla takdirlerini sunmuşlardır. Bunlardan, Avvâme’ye Halep yıllarından itibaren başlayarak uzun yıllar talebelik yapan Suriyeli Âlimler Birliği kurucularından ve Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Mecd Mekki Nisan 2018’de İstanbul’da düzenlenen Muhammed Avvâme sempozyumunda sunduğu tebliğine şöyle başlamaktadır: “Kırk yıldan beri şeyhe refakat etmekteyim.”³⁰⁷ Eğer her sene için bir dakika konuşsam, kırk dakika konuşmam gerekir...Ben, çalışmalarını önce hocalarına arz edip, tahkik ve yazdıklarını neşretmek konusunda hocalarından izin alan, problemleri konularda hocalarıyla mektuplaşan, hocalarına bağlılıkta, vefada, onlara karşı saygılı olmakta kendisi gibi birini bilmiyorum. Onun İslâm âleminin büyük âlimleriyle yaptığı pek çok ilmi mektuplaşmaları vardır. Bunlardaki ilimden herkesin faydalanması için bu mektuplar yayımlanmaya layıktır.”³⁰⁸

Lübnan Akkar bölgesi müftüsü, Avvâme’nin Medine’den talebesi Uşame Abdurrezzak er-Rufâi hocasını şöyle anlatmaktadır: “Şeyhimi yakından tanıdım. Hocam hem davranışları hem sözleriyle tam bir nebevi varistir. Onun ilmî hizmetlerinin çoğunluğu Rasulullah’ın (s.a.s.)

³⁰⁵ Avvâme, *Safahât*, 126-127.

³⁰⁶ Avvâme, *Safahât*, 128-129.

³⁰⁷ Mekki Avvâme’ye talebeliğe başlama gerekçesini Ebu Gudde’nin *Kavaid fi ulumi’l-hadis* tahkikinde Avvâme’yi kastederek “dünün öğrencisi bugünün arkadaşı” taltifi olduğunu beyan eder. Mecd Mekki, “Fi subeti’l-allâme el-muhakkik eş-şeyh Muhammed Avvâme.” Henüz yayımlanmamış bu tebliği ile birlikte diğer yayımlanmamış tebliğler Muhyiddin Avvâme’den edindiğimiz özel arşivimizde bulunmaktadır.

³⁰⁷ Avvâme, *Safahât*, 130.

³⁰⁸ Mecd Mekki, “Fi subeti’l-allâme el-muhakkik eş-şeyh Muhammed Avvâme.” Muhammed Avvâme Türkiye’deki âlimler ve akademisler ile de mektuplaşmış, bunlardan Prof. Dr. M. Said Hatipoğlu ile ilgili olanları Prof. Dr. Enbiya Yıldırım tarafından hazırlanan *Hadis İliminin İncelikleri* kitabı içinde bir bölüm olarak basılmıştır. bk. Enbiya Yıldırım, *Hadis İliminin İncelikleri*, (İstanbul: Ensar, 2021), 264-267.

hadisleri üzerinedir. Bütün halleri Nebvî Muhammedî bir hayat üzeredir. Talebelerini sözlerinden önce davranışlarıyla, ahlakıyla terbiye eder. O bir ilim, fikir, eğitim ve ahlak çeşmesidir.”³⁰⁹

3.1.10.2. Tenkitler

Yukarıda da ifade edildiği gibi büyük ilim adamlarının ve ilmi çevrelerin takdirleriyle bilinen Muhammed Avvâme, bazı araştırmacılar tarafından tenkit de edilmiştir. İmam Mâlik’in (179/795), “şu kabrin sahibi (Rasûlullah) hariç herkesin sözü kabul edilebilir ve reddedilebilir.”³¹⁰ sözü gereğince ilmî ve müdellel olan her eleştiri elbette itibara alınmalıdır. Ancak Muhammed Avvâme’yi tenkit eden araştırmacıların, genellikle Vehhâbî – Selefi düşüncede olmaları; Avvâme’nin Abdulfettâh Ebû Gudde ve dolayısıyla Zahid el-Kevserî’nin ilmî geleneğini sürdüren çizgiye karşı olmaları, eleştirilerini de objektif olmaktan uzaklaştırmış, tenkitlerini daha çok Hanefî mezhebi karşıtlığından beslenerek yöneltmelerine sebep olmuştur.³¹¹ Bu karşıtlık ve eleştiriler, iletişim ve haberleşme teknolojisinin imkânlarının da kullanılması sebebiyle sosyal medya mecralarından kolayca yayılmıştır.³¹² Avvâme’ye yaygın olarak yöneltilen bu tenkitlerin bir kısmı şu şekildedir:³¹³

- Hadislere hüküm vermekten kaçınması

Muhammed Avvâme mümkün olduğunca yaptığı çalışmalarda hadisleri tashih ve tad’iften uzak durur. Kendisine *el-Musannef* tahkiki sırasında hadislere niçin sahih, hasen ya da zayıf şeklinde hüküm vermekten sakındığı sorulunca “buna gücüm yetmediğinden veya başka bir şeyden değil, ben hadis ricali ile ilgili bir hüküm zikrettiğimde bu hükümle talebeyi kendime değil, kadim hadis imamlarına bağlamayı tercih ettim” diyerek metodunu bu şekilde oluşturduğunu beyan etmiştir.

Rivayet asrında bile hadisler hakkında hüküm vermeyen âlimler mevcuttur. O tahkikine uzun yıllarını verdiğini İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef*’inin Mukaddime’sinde bu konudaki

³⁰⁹ Avvâme, *Safahât*, 130.

³¹⁰ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Nezir Hamdan, Müessesetü’r-Risale, 7. bs, Beyrut, 1410/1990, 8/93-94.

³¹¹ Yukarıda açık isimlerini ve eserlerini verip muhtevasına kısaca değindiğimiz üzere, görüşlerine karşı reddiye türünde kitap ve makale yazarların ağırlıklı yönelimi böyledir. bk. Bu tez, Muhammed Avvâme Hakkında Yapılan Çalışmalar Bölümü.

³¹² Al-Maktaba, Arşif Mültekâ ehli’l-hadis, “Ma ra’yüküm fî tahkîkâtî Muhammed Avvâme” (Erişim 3 Mart 2018); Müntediyât külli’s-selefiyyîn, “Ma hâlû Muhammed Avvâme” (Erişim 3 Mart 2018).

³¹³ Dr. Abo Al Nasar Attar, “Reddü’l-iftiraati’l-mülkât ale’l-muhaddis el-cihbiz el-muhakkik”, *Youtube*, Yayın Tarihi, 5 Eylül 2019.

metodunu şöyle açıklamaktadır: Herhangi bir hadis hakkındaki hükmü İbnu'l-Medînî, Ebu Zür'a, İbn Ebû Hatim, Dârekutnî, İrakî, Münzirî, Heysemî, Nevevî, İbn Hacer, Aynî, Kastallanî gibi mütekaddimîn imamların görüşlerinden araştırır ve onların görüşlerini nakletmekle yetinir. Eğer bunlarda bulamaz ise o zaman ictihad eder. Şayet sıhhat veya zafına kesin olarak hükmedemez ise o zaman senedini vermekle yetinir. Hadisler hakkında hüküm vermemesi bir ayıp değildir. Hadislere karşı yanlış yapmaktan aşırı çekindiklerinden, vera sebebi ile Ragıb Tabbah, Ebu Gudde, Siraceddîn de hadislere hüküm vermemişlerdir.

- Çözümü zor hadis problemlerine yönelik katkı sunmaması

Muhammed Avvâme'nin İbn Ebû Şeybe *el-Musannef*'in tahkikinin öncesinde yazdığı mukaddime / araştırma, Zehebî'nin *el-Kaşîf*'ine yazdığı dirasat, *Ebhasun Hadisyyetun Hadife li tashihi mesari'l-ilmi* serisi ve Süyûtî'nin *Tedribu'r-râvî*'sine yazdığı talikleri Avvâme'nin hadis problemlerinin çözümüne yönelik teklifleridir.

- Hadis ilmindeki seviyesi ve hıfzından rivayette bulunmaması

Avvâme'nin yetişmesini konu edinen *Safahât mudie* kitabında aldığı dersler ve ders aldığı hocaları bulunmaktadır. Avvâme'yi tenkit edenler onun hadis hafızı olmayışını da tenkit olarak ileri sürmüşlerdir. Avvâme, ne eserlerinde ne hitaplarında ne de oğlunun kaleme aldığı biyografisinde teknik anlamda hadis hafızı olduğuna dair bir iddia bulunmamaktadır. Bununla birlikte cerh ta'dîl konusunda çalışmalar yapmak, hadisler hakkında eser vermek için hadis hafızı olmak gibi bir şart yoktur. Aranan şart, zabtu's-satr ve zabtu's-sadr diye ifade edilen zabt şartıdır. Avvâme, muhakkik ve muhaddis bir âlimdir ancak ıstılahî manada bir hadis hafızı değildir.³¹⁴

- Tahkiklerinde mezhebine hizmet ettiği iddiası

Avvâme fıkhıta Hanefî mezhebine bağlıdır. Bu bağlılık onu taassuba sevk etmez. Fikrî olarak uzak olduğu farklı mezhepten bir âlimden bahsederken bile *es-sade'l Hanabile*, *es-sade's-*

³¹⁴ Muhyiddin Avvâme'ye babasının hadis mahfûzâtı ile ilgili soru sorduğumuzda, onun, gerçekten çok fazla hadisi ezbere bildiğini, fakat sayı olarak ne kendisinin ne de babasının hadis mahfuzatı hakkında kesin bir rakam veremeyeceğini ifade etmiştir. Fakat Sirâceddin'e ait aynı medreseseyi okuyan mezunlardan birisinin, Muhyiddin Avvâme'ye, Abdullah Sirâceddin'in Muhammed Avvâme'yi kastederek “onbinlerce hadisi ezberlemiştir” dediğini nakletmiştir. Halep'teyken 22 yıl boyunca hutbe ve vaazlarını irticalen veren Muhammed Avvâme'nin, bu hitaplarında istimal etmek üzere seçtiği hadisleri hıfzından nakletmesi, sadece sahih ve hasen hükmünü haiz olan hadisler olmasını kendisine prensip edinmesi sebebiyle, onun ezberinde olan hadislerin sadece makbul hadisler olmayıp, ilmi kaynaklara devamlı başvurduğu için, sahih olmayan zayıf ve mevzu türündeki hadislere de çok geniş bir malumatı olduğunu beyan etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

Şafîyye diyerek bahseder. Bununla birlikte, bir başka mezhebin usulünce kendi mezhebinin görüşlerinin zayıflığına dair hüküm verildiği yerde, konuyla ilgili Hanefi mezhebinin metodunu açıklaması mezhepçilik sayılmamalıdır.

- İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde sadece merfu hadisleri tahrir etmesi

Avvâme, *el-Musannef*'te yer alan mevkuf ve maktu hadisleri tahrir etmemesinin gerekçesini vakit yetersizliği olarak açıklamaktadır. Zira sadece *el-Musannef*'in merfu rivayetlerini tahrir etmesi bile 16 yılını almıştır.³¹⁵

- Tahkiki yapılmış kitapları tahkik etmesi

Avvâme bir kitabın tahkiki yapılmış bile olsa, esas nüsha veya müellif nüshası bulunmuşsa o kitabın tekrar tahkik edilmesinin gerektiğini düşünmektedir. Muhammed Avvâme, İslâm kültür mirasımızın ilmî ehliyetten yoksun, ya kalpleri ve kültürleri bozuk gayri müslimler yani müsteşrikler eliyle ya da dînî bilgiden mahrum kimseler tarafından, üstelik idarî ve ilmî otoritenin gözetimi de olmaksızın ticari maksatlarla tahkik edildiğini müşahade etmiştir. 2018 yılında İSAM'ın düzenlediği 10. Uluslararası Tahkik Kursu kapsamında düzenlenen “Tahkikli Neşir Sanatı Üzerine Düşünceler” başlıklı seminerinde, tahkik edilmiş eserlerin kahr ekseriyeti ehil olmayan kimseler tarafından yapıldığını vurgulamış, hadis kitabını hadis ilmini bilmeyen, tarih kitabını tarih ilmini bilmeyen, hatta hiçbir ilimde uzmanlığı bulunmayan kişiler tarafından tahkik edildiğini, bunun Allah'ın emaneti olan kültür mirasımıza, müelliflere, hatta dini metinlere karşı bir ihanet olduğunu belirtmiştir.³¹⁶

Muhammed Avvâme ricâl ilmi kitaplarında matbaa hatalarının çokça yer aldığını, bu hataların peşine düşünce bir tahrifi tashihten başka bir kitaptaki tahrifi tashihe, oradan da üçüncü bir kitaptaki üçüncü bir tashihe kadar uzadığını görünce basılmış ricâl kitaplarına güvenmekten vazgeçmiş, o sebeple bu eserleri yeniden tahkik etmiştir.³¹⁷ Matbaa hatalarından daha da mühim olanı ise muteber bir âlimin tevârüd ile nakilde bulunması sebebi ile muharref bir nakli alıp bir de mana ile rivayette bulunmasıyla hatanın katlandığını görmesi de takiki yapılmış kitapları tahkik etmesinde önemli amillerden biridir.³¹⁸

³¹⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, 1/42.

³¹⁶ Allâme Muhammed Avvâme, “Lefetât fî fenni't-tahkîk”, *Youtube* (4 Temmuz 2018).

³¹⁷ Avvâme, “Dirâsâtü'l-Kâşif”, mlf. Zehebî, *el-Kâşif*, 1/345.

³¹⁸ Avvâme, “Dirâsâtü'l-Kâşif”, 1/ 346.

Dolayısıyla önceki tahkikler Avvâme tahkiki ile karşılaştırılınca birçok hata ile dolu olduğu görülür. Onun yaptığı kuru bir iade olmadığı gibi dipnotları haşiyeler ile doldurmak hiç olmamıştır.

- Cerh ve ta‘dîl ilim dalı ile ilgili eserlerinin bulunmaması

Avvâme kendisini böyle tanıtmamakla birlikte zamanımızda cerh tadil mütehasısı, mütekaddim âlimlerin hükümlerini serdedip gerektiğinde kritiğini yapabilen kimsedir.

- Ebu Davud’un *Kitabu’s-Sünen* tahkikinde İbn Hacer’in nüshasını asıl nüsha edinmesi

İbn Hacer’in bu nüshayı kaleme aldığı yirmi yedi yaşında olmasından dolayı bu nüshanın kıymetini azaltan bir sebep olarak ifade eden çevrelere karşı Avvame şunları söylemektedir:

İbn Hacer, bu kitabın müellifi değil yazmak suretiyle nakledenidir. Zikredilen tenkit ise erken yaşta yapılan te’lifler için muhtemeldir. Bir âlimin herhangi bir kitabı istinsah ederken ihtiyacı olan şey eski yazıların ve yazdığı kitabın ıstılahlarına vakıf olmasıdır. İbn Hacer’in ise kitabı istinsah ettiği yaşta bu bilgilerden yoksun olduğu söylenemez. Zira İbn Hacer bu yaşına yakın bir dönemde *Tağlîku’t-ta’lîk* ve *Tehzîbü’t-Tehzîb* isimli eserlerini ikmal etmiş ve ilim çevrelerinin hüsnü kabulüne mazhar olmuştur.³¹⁹ Bu nüsha İbn Hacer’de kalmış ve ömrünün son senelerine kadar üzerine haşiye ve fevaid ilaveleri yapmıştır. Bu da genç yaşta istinsah etmiş olmasından dolayı yapılan eleştirinin yersiz olduğunu göstermektedir. İbn Hacer bu nüshasını, hocası İbn Mutarriz’e, imam, allâme, Müslümanların müftüsü şeklinde vasıfları olan bir cemaatin önünde okumuştur. Şayet ehil olmasaydı okumasına da müsaade edilmezdi.³²⁰

3.1.10.3. Değerlendirme

Bu eleştirilerden sonra genel bir değerlendirmeye geçmeden önce hadis ilminde “akran ravi / muasır cerhinde tedbirli yaklaşımın esas” olduğu ilkesi hatırlanmalıdır. Her ne kadar muasır olmak ve eser sahibini tanımak, onun hakkında yorum yapabilmek açısından bir öncelik olarak görülebilirse de aralarında cereyan eden bazı hadiselerden ve diğer bazı psikolojik ve sosyolojik sebeplerden ötürü akran olanların birbirleri hakkındaki sözlerine ihtiyatla yaklaşım

³¹⁹ *Tağlîku’t-ta’lîk* adlı çalışmasını İbn Hacer henüz otuz yaşında iken 350 kadar kaynaktan faydalanarak yazmış ve hicri 807’de (1404-1405) temize çekmiştir. bk. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/519.

³²⁰ Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvud es-Sicistani, *Kitâbu’s-Sünen = Sünenü Ebû Dâvud*; thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Darü’l-Yüsr-Darü’l-Minhâc, 2010/1431), 1/29-31.

esas olmalıdır.³²¹ Bu ilke ışığında bakıldığında Muhammed Avvâme'ye yapılan tenkitlerin, ilmî insaf ve objektiflikten uzak olduğu görülmektedir.

Avvâme'yi eleştirenlerin temel argümanlarını üç noktada toplamak mümkündür. Muhammed Avvâme'nin yaptığı tahkiklerde kaynak kitaplarda mezhebi lehine tahrif yaptığını ileri sürmeleri, mezhepçilik saikiyle ilmî çalışmalar yaptığını iddia etmeleri³²² ve işin esasında ise eleştirenlerin genel olarak Selefi-Vehhâbi bakış açılarından kaynaklanan ve Avvâme'nin Ebu Gudde üzerinden Kevserî'ye uzanan ilmî geleneğiyle olan hesaplaşmaları görülmektedir. Avvâme'nin sefilik akımına mesafeli duruşu, Hanefî mezhebine bağlılığı ve mezhebinin delil getirmedeki başarısını savunması onu yukarıdaki eleştirilerin hedefi yapmıştır.

3.2. Eserleri

Muhammed Avvâme'nin bir kısmı te'lif, pek çoğu tahkik, tahrir, ta'lik ve neşir olmak üzere pek çok basılı eseri vardır. Bu eserlerinin bir kısmını Suriye'de ikamet ettiği sırada, büyük çoğunluğunu ise Medine-i Münevvere'de iken kaleme almıştır. Türkiye'de ikamet etmeye başladıktan sonra ise Muhammed Avvâme on iki cilt olarak tamamlanan Sünen-i Tirmîzî kitabının tahkik ve tevsik çalışmalarını yönetmiştir.

Avvâme'nin kitaplarının çoğu birkaç baskı yapmıştır. Her bir baskısı bir öncekinden daha kapsamlı olmuştur. Hocası Abdulfettah Ebû Gudde'nin tavsiyesi³²³ üzerine, hiçbir kitabının olduğu gibi yani bir önceki baskısından hiçbir değiştirme ve geliştirme olmaksızın aynen basılmasını uygun görmemiştir.³²⁴ Avvâme, yaptığı tahkiklerin sağlam ve nitelikli olması için tahkik etmek istediği kitapların öncelikle müellif nüshalarını elde etmeye çalışmıştır. Allah Teâlâ da kendisini bu konuda muvaffak etmiştir.³²⁵

³²¹ Eymen Kamer, "Akran Ravî Tenkidinin Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 18/2 (Aralık 2020), 115.

³²² Mahmud Said Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karnî'r-râb'i el-hicrî*, (Kahire: Dâru'l-Besâir, 2009/1430), 148-150; 213, 216, 229, 231. Mahmud Said bu kitabında Kevserî, Ebû Gudde ve bir yerde de Avvâme'yi hadis ilmini Hanefî mezhebinin teyid etmek için istismar ettiklerini, birçok batıl rivayeti (Ebu Hanife bu ümmetin sirâcıdır gibi) mezheplerini yükseltmek için takviye ettiklerini, mezheplerini desteklemeyen mütevatir hadisleri ise (İmamlar Kureyştendir gibi) zayıflatıklarını iddia etmektedir.

³²³ Abdulfettah Ebû Gudde'nin kendisine bu konudaki tavsiyesi şöyleydi: "Bir kitabın ikinci baskısı yapılırken ilk halini değiştirmeksizin yayımlamak hoş bir davranış değildir. İkinci baskısında hiçbir geliştirme çalışmasının yapılmamış olması müellifin kitap üzerine çalışmadığını gösterir. İkinci baskıda birtakım eklemeler ve düzeltmeler olmalıdır." bk. Tokat, "Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat", 72.

³²⁴ Tokat, "Mülakat", 72.

³²⁵ Alithnainya, "Haflü Tekrim Fadilet eş-Şeyh Muhammed".

Muhammed Avvâme'nin ilmî çalışmalarını Hadis İlmi Dışındaki Eserleri ve Hadis İlmine Dair Eserleri şeklinde iki bölüm halinde inceleyeceğiz. Hadis sahasındaki eserleri tezin “Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği” bölümünde tafsilatlı olarak ele alınacaktır.

3.2.1. Hadis ilmi dışındaki eserleri

Bu bölümde Muhammed Avvâme'nin hadis ilmi dışındaki alanlarda kaleme aldığı eserleri tanıtılacak, bir sonraki bölümde ise hadis alanındaki çalışmaları ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.2.1.1. Basılmış telif eserleri

1. *el-Muhtâr min ferâidi'n-nukûl ve'l-ahbâr*

Avvâme'nin telif ettiği derleme bir kitap olup, Şa'bâniyye Medresesi'nde hoca olduğu yıllarda medresenin müdürü ve kendi hocası olan Abdullah Sirâceddîn'in talebi üzerine, yetişmekte olan öğrenciler için, kıraat veya mütalaa derslerinde okutulmak üzere, ibareyi sahih ve selim okumaya alıştırmaya yönelik bir takım metinler seçmekle görevlendirilmesiyle bu eseri derlemiştir. Kitabın her bir bölümü önce Kur'ân'dan ayetler, akabinde hadis-i şerifler ve selef-i salihinden ibretli alıntılar ile yönlendirici ve eğitici hikâyelerden oluşmaktadır.³²⁶ Bu kitaptan seçilen bazı kıssalar resimli hikâyeler ve animasyon çizgi filmler olarak hazırlanmış ve kendi adına kurulan sosyal mecralarda yayınlanmıştır.³²⁷

Üç bölümden müteşekkil olan kitap tek cilt ve 103 sayfa olarak üçüncü baskısını 1431/2010 tarihinde Beyrut'ta yapmıştır.

2. *Edebü'l-ihtilâf fî mesâili'l-ilm ve'd-din*

Kitabın tam adı *Safahât fî edebi'r-re'y: el- edebü'l-ihtilâf fî mesâili'l-ilmî ve'd-dîn* idi. Müellif ikinci baskıda eserin ismini *Edebü'l-ihtilâf fî mesâili'l-ilmî ve'd-dîn* olarak kısalttı. Müellifin daha önceden telif ettiği *Eserü'l-hadis* adlı kitabı İslâm ümmetinin ilmî ihtilaflarıyla ilgili iken, bu kitap ihtilafın adabından bahsetmektedir.³²⁸ Böylece iki kitap birbirini tamamlayan kitaplar şeklinde telif edilmiştir. *Edebü'l-ihtilaf kitabı* da *Eserü'l-hadis* gibi birçok yabancı dile tercüme edilmiş, bazı üniversitelerde ders kitabı olarak okutulması

³²⁶ Avvâme, *el-Muhtâr min ferâidi'n-nukûl ve'l-ahbâr*, (Beyrut: Dâru'l-yüsr-Dâru'l-minhâc, 3. Basım, 1431/2010), 5-9; Mutavvi', “Hadîsu'z-Zikrayât”, 38:23-39:29.

³²⁷ Fadîlet eş-şeyh el-allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*

³²⁸ Mutavvi', “Hadîsu'z-Zikrayât”, 35:55-36:00.

kararlaştırılmıştır.³²⁹ Son olarak her iki kitabın, bir arada olmak suretiyle (*Edebü'l-ihtilâf* 284 sayfa *Eserü'l-hadis* 247 sayfa olarak) tek cilt halinde 1434/2013 yılında Beyrut'ta beşinci baskısı yapılmıştır. Kitap dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm: İhtilafın tarifi, Hilaf ve İhtilaf arasındaki fark, İhtilafın sahası, Sebepleri, Hükümü ve Şartlarından ibarettir. İkinci Bölüm: Edebin tarifi ve genel manası, Önemi ve değeri, Şartları, İhtilaf Adabı, İmamların hayatlarından ihtilaf örnekleriyle ilgilidir. Üçüncü bölüm: Geçen konular hakkında bazı şüpheler ve onlara cevaplardan oluşmaktadır. Dördüncü bölüm: Kurtuluş reçetesi ve acı gerçeklerden selamet yolları unvanıyla verilmiştir.³³⁰

3. *Meâlimu irşâdiyye li sinaati tâlibi'l-ilm*

Eserü'l-hadis ve onun tamamlayıcısı durumunda olan *Edebü'l-ihtilâf* kitabını yazdıktan sonra, gördüğü lüzum üzerine Muhammed Avvâme *Meâlimu irşâdiyye li sinâa'ti tâlibi'l-ilm* kitabını telif etti. Bu eserde yetismekte olan bir talebenin yolunun ve yönteminin nasıl olması gerektiğini ifade etmektedir. Avvâme, şu zamanda talebelerin çoğunluğunun, açık ve belirgin olması gereken metot bilgisini kaybetmiş olduğunu, ilim yolunda neticeye ulaşmak için ise bunun çok mühim bir konu olduğunu vurgulamıştır. Muhammed Avvâme işte bu eserinde talebenin ilim yolunu aydınlatan ve yön gösteren levhalarını, işaretlerini kaleme almıştır.³³¹ Ona göre talebenin yürüyeceği yol, selef-i salihin ve ilmi ile âmil ulemamızın yürüdüğü yolun aynısı olmalıdır. Bu kitap, tüm başlıklarıyla beraber Avvâme'nin eğitim ve öğretim ile ilgili görüşlerinin bir hülasasıdır.

Avvâme'nin ifadesiyle kitabın ortaya çıkışı şöyle olmuştur: *Eserü'l-hadis* ve *Edebü'l-ihtilâf* kitaplarını telif edince ilim yolunda yürüyen talebelerin yetiştirilmesi konusunda günümüz lisaniyla yazılmış bir kitaba ihtiyaç olduğunu, bu kitabı da hem kadîm ve asil eğitim usulünü hem de modern eğitim usullerini kendi şahsında toplamış kabiliyetli bir insanın yazması gerektiğine inanıyordu. Bu isteğini hocası Abdulfettâh Ebû Gudde'ye arz etti. Ondan tıpkı *Safahât min sabri'l-ulemâ* ve *Kıymetü'z-zemen inde'l-ulema* eserleri gibi ilim talipleri için de bir eser telif etmesini istedi. Ebû Gudde bu talebi kabul etti ve fakat böyle bir eseri yazmak kendisine nasip olmadı. Bunun üzerine Avvâme kitabı bizzat kendisi yazmaya karar verdi. Tek cilt halinde basılan ve dört bölümden oluşan kitabın başlıklarını Avvâme şu şekilde

³²⁹Alithnainya, "Haflü Tekrim Fadilet eş-Şeyh Muhammed"; Hüseyin Kahraman, "Hadis-Fıkıh İlişkisi veya Mezhep İmamlarının Otoritesi", UÜİF Dergisi 26 /1 (2017): 2 ve 2 numaralı dipnot.

³³⁰ Avvâme, *Edebü'l-ihtilâf fi mesaili'l-ilm ve'd-din*, (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1997/1418), 7-8.

³³¹ Daawet TV, "Meâlimu İrşâdiyye", 1. Bölüm, 01:30-02:34.

belirlemiştir; İlimin Önemi ve Faziletleri, İlim Talebesinin Yolundaki İşaret Levhaları, Eğitimcinin Rolü ve Etkisi, Eğitimcinin Talebeleriyle Alakası ile İlgili İşaret Levhaları şeklindedir.³³²

Kitap 511 sayfa halinde ikinci baskı olarak Dâru'l-Minhâc tarafından 1438/2017 senesinde Beyrut'ta basılmıştır.

3.2.1.2. Basılmış tahkik eserleri

1. *Mecâlisu İbn Nâsiruddîn*

Avvâme, hadis hâfızı ve tarihçi İbn Nasıruddîn Muhammed b. Abdullâh ed-Dimeşkî'nin (ö. 842/1438) *Mecâlis fî tefsiri kavillâhi teâlâ "lekad mennallahu ale'l-mü'minîne iz bea'se fihim rasûlen min enfusihim"* adlı eserini müellif nüshasını esas alarak, hadisleri tahrir edip ta'liklerde bulunarak neşretmiştir. Müellif eserinde Âl-i İmrân suresi 3/164. ayetini şerh ve beyan ederek ayette yer alan Rasûlullâh Efendimizin (s.a.s.) üç özelliğinden tafsilatlı bir şekilde bahsetmektedir. Muhammed Avvâme'nin hocalarından Abdullah Sirâceddîn, bu kitabı el yazması nüshasından Halep'in Bankosa mahallesindeki Büyük Cami'de senelerce okutmuştur. Avvâme, kendisini derinden etkileyen bu meclisler sebebi ile bu kitaba yaptığı hizmeti hocasına ithaf etmiştir. Kitabın ikinci baskısı tek cilt halinde 564 sayfa olarak 1431/2010 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.

2. *el-Ensâb*

Muhammed Avvâme'nin Halep'te bulunduğu sırada tahkik ekibinde yer aldığı bir kitaptır. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî'ye (ö. 562/1166) ait *el-Ensâb* adlı kitabının bazı bölümlerini tahkik ederek Muhammed Avvâme bu sahaya ilk adımını atmıştır. Müellif Sem'ânî en meşhur eseri olan bu kitabını, kabilelerin nesebinin yanı sıra şehir, ülke, belde, meslek ve mezhep gibi nispetleri de esas alarak hazırlamıştır. *el-Ensab* kitabı yazıldığı dönemden asrımıza kadar sekiz asır boyunca kütüphanelerde el yazması olarak kalmıştır. Asrımızda birçok baskıları yapılmıştır. Bu baskılar arasında en iyisi, Abdurrahman Muallimî el-Yemânî'nin altı cildini tahkik ettiği Hindistan'da Haydarabâd ed-Dekken'de Dairetü'l-Meârif el-İslâmiyye'nin baskısıdır.³³³ Kitap, daha sonra bir grup araştırmacı tarafından da tahkik edilmiş ve basılmıştır. Bunlardan Muhammed Avvâme yedi ve sekizinci cildi tek

³³² Avvâme, *Meâlimu İrşâdiyye li Sınâati tâlibi'l-ilm*, (Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2. Basım, 1438 / 2017),6-9.

³³³ Mehmet Efendioğlu, "Sem'ânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/461.

başına, dokuzuncu cildi ise Riyad Murad ile tahkik etmiştir. Böylece bu eserin yedi, sekiz ve dokuzuncu ciltlerinde yer alan şin harfinden kaf harfinin bir bölümüne kadar olan kısmı Avvâme tarafından tahkik edilmiştir.³³⁴

Yedinci cilt Dımaşk'da Matbaatu Muhammed Haşim el-Kütbî'de 1976/1396 senesinde, sekizinci cilt de aynı matbaada basılmış olup, dokuzuncu cilt Beyrut'ta 1981/1401 senesinde Haydarabad, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1962'nin ofseti olarak basılmıştır.

3.2.2. Basılmamış ve devam eden çalışmaları

Muhammed Avvâme'nin basılmış pek çok eserinin yanında halen basılmamış durumda bulunan veya devam eden çalışmaları da vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserler şunlardır:

İmam Nevevî'nin Sahih-i Müslim Şerhindeki Mukaddimesinin Şerhi: Gençlik yıllarında çalıştığı bu şerh halen basılmamıştır.³³⁵

Nâsiruddin Elbânî'nin kadınların altın bilezik kullanmasının haram olduğu görüşünü ifade ettiği araştırmasına Avvâme bir reddiye yazmış, yarısını bitirmesine rağmen tamamlayamamıştır.³³⁶

Yakın arkadaşı Hüsameddin Kudsî'nin İbn Bedr el-Mevsilî'nin mevzu hadisler ile ilgili *el-Muğni ani'l-hıfz ve'l-kitâb* üzerine yazdığı reddiye olan *İntikâdü'l-Muğnî ve beyanu en la ğinâ ani'l-hıfz ve'l-kitâb* adlı kitaba yaptığı çalışma için Avvâme, ta'likte bulunmak, Kudsî'nin nakillerini tahrir ve yayınlamak üzere izin almıştı. Kitabın üçte birini bitirmesine rağmen *Takrîbu't-Tehzîb* çalışmasına başlaması sebebi ile bu çalışma yarım kalmıştır.³³⁷

³³⁴ Tokat, Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat, 71.

³³⁵ Muhyiddin Avvâme bu şerhin, babasının elyazısı ile tamamlanmış vaziyette olduğu halde basılmasını arzu etmediğini ifade etmiştir. Zira bundan tam kırk yedi yıl önce yazdığı bu şerhteki birçok görüşünün değiştiğini ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

³³⁶ Bu reddiye tamamlanmamasının gerekçesi olarak Dr. Muhyiddin Avvâme, o sıralarda ulemadan bir kişinin Elbânî'ye aynı konuda reddiye yazıp yayımladığını, Avvâme'nin bu reddiyenin maksadı karşıladığını görünce çalışmasını yarıda kestiğini ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, “31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü”.

³³⁷ Mekkî, “Fî suhbeti'l-allâme”; Tokat, “Avvâme Hocayla Mülakat”, Rihle, 72.

Muhammed Avvâme, Âi İmran 3/81. ayetiyle ilgili çalışmasını tamamlamış fakat halen basılmamıştır. Aynı şekilde Hz. Hadîce (r.anha) üzerine yaptığı çalışmayı da tamamlamış, henüz basımı yapılmamıştır.³³⁸

Mecd Mekki'nin ifadesiyle Avvâme'nin devam etmekte olan büyük çalışmalarından birisi de şudur: Suyutî'nin *Camîu's-sağîr* ve şerhi *Feyzu'kadîr*'in bablara göre düzenlenmesi ve nüshalarının karşılaştırılması, tashihi, bunun yanı sıra hadislerin tahriri şeklinde yaptığı çalışması devam etmektedir.³³⁹

Talebelerinin ondan beklediği en büyük çalışmalarından birisi de Zeylaî'nin *Nasbu'r-râye*'yi yeniden kendisiyle alakalı on kitapla birlikte geniş bir ilmî mukaddime yazmak suretiyle yapacağı tahkiktir.³⁴⁰

Muhammed Avvame'nin devam eden çalışmalarından biri de Ocak 2023 itibarıyla, Hadis Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde (İHU) kendi yönetimindeki çalışma ekibiyle beraber Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatı ve şahsiyetine dair önemli eseri *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muhammediyye* ve Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî'nin bu esere yazdığı şerhiyle birlikte tahkik ve tevsikidir.

3.2.3. Tebliğ ve makaleleri

İlmî çalışmalarının neredeyse tamamına yakını tahkik, tahrir ve te'lif eser şeklinde olan Muhammed Avvâme'nin bazı tebliğ ve makaleleri de bulunmaktadır:

3.2.3.1. Tebliğleri

1. *et-Te'sîlu's-şerî'yyu li temyizi ahvâli'n-nebiyyi (s.a.s):*

³³⁸ bk. Ekler, Ek 4, "31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü".

³³⁹ Dr. Muhyiddin Avvâme babasının bu çalışmasının bitmek üzere olduğunu 2024 senesi içerisinde basılabilecek duruma geldiğini ifade etmiştir. bk. Ekler, Ek 4, "31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü".

³⁴⁰ Mekki, "Fî suhbeti'l-allâme"; Mekki'nin yazısında on kitapla irtibatlı olarak planlanan çalışma daha sonradan beş kitapla sınırlandırılmıştır. Bunlar, *Nasbu'r-râye*, Kasım b. Kutluboğa'nın kitaba istidraki olan *Münyetü'l-elmaî*, *Nasbu'râye*'nin telhisi olan İbn Hacer'in *ed-Dirâye*, Türkmâni'nin *et-Tenbih*'i ve Kuraşî'nin *el-İnâye*'sidir. Çalışma neredeyse bitmek üzere olup 2024 yılı içerisinde basılmaya hazır hale gelecektir. bk. Ekler, Ek 4, "31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü".

Bu çalışma, Muhammed Avvâme'nin Mağrib'te Dâru-l Hadisi'l-Haseniyye'de yapılan bir sempozyumda sunmuş olduğu bir tebliğdir. Avvâme, 28-29 Zilkade 1430/16-17 Kasım 2009 senesinde yapılan ve iki gün süren “Havle temyizi ahvâli'n-nebiyy s.a.s. ve eseruhu fî taklîl'l-ihtilâf” konulu sempozyuma davet edilmişti. Burada “Peygamberimizin ahvalinin temyiz edilmesinin şer'i kökeni ve geçmiş âlimlerin bu konudaki gayretleri” anlamına gelen “*et-Te'sîlu's-ş-şeri'yyu li temyizi ahvâli'n-nebiyyi s.a.s. ve cuhûdu'l-ulemâi's-sâbikîn fî zâlik*” başlıklı oturumda *Hucciyyetu Ef'âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadisiyyen ve fîhi İsmetuhû mine'l-Hata' ve'l-Hatîe* isimli tebliğini sunmuştur.³⁴¹ Daha sonra bu tebliğini takdim, tehir ve ilavelerle neşredilmesinin faydalı olacağını düşünmüş ve aynı isimle tek cilt halinde kitap olarak basmıştır. Kitabın ikinci baskısı 1434/2013 tarihinde yapılmıştır.

2. *Menhecü'l-İmam Muhammed Zahid el-Kevserî fî nakdi'r-ricâl:*

24 – 25 Ekim 2007 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Düzce Belediyesi'nin birlikte düzenlediği “Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevserî Sempozyumu”nda Avvâme'nin sunduğu tebliğidir. Sempozyum bildirileri kitap olarak basılmış ve bu tebliğ kitabın 271-314 sayfaları arasında yayımlanmıştır.³⁴² Ayrıca bu sempozyumda takdim edilen arapça tebliğler “*Cuhûdu's-şeyh el-Kevserî fî hidmeti's-Sünne ve'l-Mezâhibi'l-fıkhiyye es-sünniyye ve'd-difâu ani'l-akâdeti'l-islâmiyye*” ismiyle 1432/2011 tarihinde birinci baskı olarak el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs tarafından Kahire'de de basılmıştır. Fakat maalesef Avvâme'nin tebliği bu kitaba dâhil edilmemiştir. Muhammed Avvâme bu bildiriye de daha sonra genişleterek kitap olarak neşretmiştir.³⁴³

3.2.3.2. Makaleleri

1. “eş-Şeyh Abdullah Sirâceddîn el-Allâmetü'r-Rabbanî el-Mürebî”

Muhammed Avvame, en çok etkilendiğini ifade ettiği hocalarından olan Abdullah Sirâceddîn'in ilmî hayatı hakkında kaleme aldığı bu makalesi *Mecelletü Külliyyeti'l-Ulumi'l-İslâmiyye: Camiatü's-Sultan Muhammedi'l-Fatîhi'l-Vakfiyye'de* 2020 yılında *İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*'nin 2. Sayısında yayımlanmıştır.

³⁴¹ Sempozyumun tüm tebliğleri için bk. Câmia el-Karâviyyîn, “Temyîz ahvâli'n-nebiyy s.a.s. ve eseruhu fî taklîl'l-ihtilâf” (Erişim 18 Aralık 2023).

³⁴² Muhammed Avvâme, “Menhecü'l-İmam Muhammed Zahid el-Kevserî fî nakdi'r-ricâl”, *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*, (Düzce: 2007), 271-314.

³⁴³ Avvâme, *Menhecü'l-İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî fî nakdi'r-ricâl*, (Medine; Dâru'l-Yüsr; Dâru'l-Minhâc, 2023).

2. “Neşrü’l-mîrâsi’n-nebeviyy; Fedâiluhu ve esbâbu da’fihi ve vesâili’n-nuhûdu bih”

Dr. Muhyiddin Avvâme, babasının daha önceden yazmış olduğu üç makalesini, Muhammed Avvâme gözetiminde yeniden gözden geçirerek, cem ve tertip ederek neşretmiştir. Çalışma, Nisan 2023’te Daru’l-Hadîsi’l-Avvâmiyye tarafından basılmıştır.

Ayrıca Muhammed Avvâme’nin talebeleri tarafından, yayımlamış olduğu kitapların bazı bölümlerinden oluşturulmuş makaleler, “Silsiletü’l-makâlâtî’l-ilmîyye li şeyhinâ Muhammed Avvâme” serisi içinde, *Vakfu dâri’l-hadîs* antetli word dosyaları şeklinde Avvâme’nin kendi adına kurulan telegram kanalında yer almaktadır. Bunlar:

1. “Darûretu’t-tesebbüt fi’n-nukûlâtî’l-ilmîyye” ve “Keşfu’s-sitâr an hâli’l-Kâdî’l-Hasen b. Amâre ve beyânî mâ fî ta’ni’l-imâm Şu’be leh” isimli makaleler, Avvâme’nin *et-Tahzîr mine’t-tevârüd alâ kavlin dûne’r-rucû’ ilâ masâdarihi*³⁴⁴ adlı çalışmasından özetlenmiş, metinlerde geçen nakiller, mezkur çalışmadaki yerinden değil ilk kaynaklardan verilmiştir.
2. “el-Hadîsi’l-kudsiyyi lafzuhu ve ma’nahu” isimli makale Avvâme’nin *Min sıhâhi’l-ehâdîsi’l-kudsiyye* kitabından çıkarılmıştır.³⁴⁵
3. “el-Farku beyne’l-hilâf ve’l-ihtilâf”, “Medhal ilâ fenni’l-ihtilâf ta’rîfu’re’y”, “Medhal ilâ fenni’l-ihtilâf mecâlâtuhu ve ahkâmuhu”, “Medhal ilâ fenni’l-ihtilâf esbâbu’l-ihtilâf”, “Medhal ilâ fenni’l-ihtilâf Hukmu’l-ihtilâfi fi’l-furû” ve “Medhal ilâ fenni’l-ihtilâf şurûtu’l-ihtilâfi’l-meşrû” isimli makaleler ise Avvâme’nin *Edebü’l-ihtilâf fi’l-mesâli’l-ilmî ve’d-dîn* kitabından seçilen bazı bölümlerdir.³⁴⁶
4. “İsmetü’l-enbiya ve’ktidâuhe’s-selâmete min külli kâdihin” isimli bu makale Avvâme’nin *Hucciyetu ef’âli rasûlillâh usûliyyen ve hadîsiyyen* çalışmasından seçilmiş bölümlerdir.³⁴⁷
5. “Kelimât ani’l-imam Buhârî ve evvelu hadîsin fî sahihi ve ahiri hadîsin fih” isimli makale *Kelimât an menheci’l-imam el-Buhârî fî Sahîhi’l-Buhârî* kitaptan derlenmiştir.³⁴⁸

³⁴⁴ Muhammed Avvâme, *et-Tahzîr mine’t-tevârüd alâ kavlin dûne’r-rucû’ ilâ masâdirihîve yelihi Kelime fi’t-tevakki mine’t-tahrîf*, (Cidde: Darü’l-Minhac - Medine: Darü’l-Yüsr), 2017/1438.

³⁴⁵ Muhammed Avvâme, *Min sıhâhi’l-ehâdîsi’l-kudsiyye: mie hadisîn kudsiyyîn maa şerhiha* (Medine: Daru’l-Yüsr, 2007/1428).

³⁴⁶ Muhammed Avvâme, *Edebü’l-ihtilâf fî mesâli’l-ilm ve’d-dîn*, (Beyrut: Dârü’l-Beşairi’l-İslâmiyye, 1997/1418).

³⁴⁷ Muhammed Avvâme, *Hucciyetu Ef’âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadîsiyyen ve fîhi İsmetuhû mine’l-Hata’ ve’l-Hatîe* (Beyrut: Dârü’l-Yüsr – Dârü’l-Minhâc, 2. Basım, 2013/1434).

³⁴⁸ Fadîlet eş-şeyh el-allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*

3.2.4. Müşterek çalışmaları

Muhammed Avvame, tahkik ettiği eserlerden Zehebî'nin *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fî'l-kütübi's-sitte*'nin mukabelesini, Dr. İzzet İd Atıyye ve Dr. Musa Muhammed Ali Mûşî'nin tahkik ettiği üç ciltlik 1392 Mısır baskısının kopyası üzerinden, Dr. Ahmed Muhammed Nemr Hatib ile birlikte yapmıştır. Bu mukabeleyi, Zehebî'nin aslı ile karşılaştırıp farklılıkları tespit ederek ve her bir biyografideki rumuzlar için karşılaştırma yaparak yürütmüşlerdir.³⁴⁹ *el-Kâşif*'in metinlerinde yer alan veya *lehu hadisun vahid* gibi ifadelerle işaret edilen tüm hadislerin tahririni Dr. Ahmed Nemr el-Hatib gerçekleştirmiştir.³⁵⁰

İbnu'l-Ekfânî olarak maruf Muhammed b. Sâid el-Ensârî'nin (ö. 749/1348) şer'î, arabî, nazarî ve tecrübî çeşitli dallara ait altmış ilimden bahseden *İrşâdü'l-kâsid ilâ esnâ'l-mekâsid* adlı eserini, Muhammed Avvâme gözden geçirmiş, zabtını ve itenasını ise Hasen İbecî yapmıştır.³⁵¹

Yine Hasen İbecî'nin tahrir ettiği Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) üç yüz yirmi bir ahkâm hadisini fıkıh bablarına göre tanzim ettiği eseri olan *ed-Dürri'l-manzum min kelami'l-Mustafa al-ma'sum* kitabının hizmetine, Muhammed Avvâme gözden geçirmek ve yönetmek suretiyle iştirak etmiştir.

Muhammed Avvâme yukarıda da geçtiği gibi Sem'anî'ye ait *el-Ensâb* adlı kitabın, dokuzuncu cildini Riyad Murad ile beraber tahkik etmiştir.³⁵²

Takdim yazdığı eserlerden olan Muhammed Ali el-İdlibbî'nin *Fihrisü'l-a'lâmi'l-mütercemîn fî't-Tabakati'l-kübra li-ibn Sa'd* adlı çalışmasında Muhammed Avvame'nin katkısı “ettemmehu ve kaddeme leh” ibaresiyle ön kapaktan verilmiştir.³⁵³

Avvâme, Ebû Dâvûd'un *Kitâbu's-Sünen*'inin tahkikinin ikinci baskısına yazdığı mukaddimede, bazı ilmî faidelerin eklenip kitap içerisinde uygun olan yerlere konulmasında Mücir el-Hatib'in ciddi yardımları olduğunu belirtmektedir.³⁵⁴

³⁴⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fî'l-kütübi's-sitte*. thc. Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992), Dirâsât, 343.

³⁵⁰ Avvâme, *Dirasâtu'l-Kâşif*, 1/344.

³⁵¹ İbnu'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsid ilâ esnâ'l-mekâsid*, Takdim, Muhammed Avvâme – İtina ve Zabt, Hasen İbecî, (Cidde: Dârü'l-Kible; Dimaşk: Müessesetü Ulumi'l-Kur'an, 1994).

³⁵² Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî Sem'anî, *el-Ensâb*, thk. Muhammed Avvâme ve Riyad Murad, (Beyrut: 1981/1401).

³⁵³ Muhammed Ali el-İdlibbî, *Fihrisü'l-a'lâmi'l-mütercemîn fî't-Tabakati'l-kübra li-ibn Sa'd*, etimme ve kaddem lehu Muhammed Avvâme, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986).

Avvâme'nin tashih ve tahkik çalışmasını yaptığı eserlerden olan Zeylaî'nin *Nasbu'r-râye*'sinin fihrist cildini Muhammed Avvâme'nin yönetiminde Hasen İbeci hazırlamıştır.³⁵⁵

Kalâidu'l-harâid: Bakşir el-Hadramî'ye ait olan Şafiî fıkına dair olan bu kitabı Muhammed Avvâme tahkik etmiş, kitap yayınevinin adıyla basılmıştır.³⁵⁶

Muhammed Avvâme'nin ilk çalışmalarından olan *Müsnedü Ömer b. Abdülaziz*'i tahrir etmeye karar verdiğinde her bir sayfasında 17 satır bulunan 12 sayfalık hicrî 1340 tarihli Mülta taş baskı olan nüshaya itimat etmişti. Ravi isimlerini ve bazı metinlerindeki lafızları tashihte güçlkle karşılaşınca, Bâgandî'ye ait bir yazmanın İstanbul Feyzullah Kütüphanesinde olduğunu haber aldı. Oradaki bir kimse için “Allah için kardeşim” diyerek ifade ettiği ismini vermediği bir şahıstan nüshayı mukabele etmesini rica etti. Avvâme o kişinin, mukabeleyi tam bir titizlik ve dikkatle yaptığını bu çalışmasında ifade etmektedir.³⁵⁷

Son olarak İbn Haldun Üniversitesi Hadis Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İHU) çatısı altında Muhammed Avvâme'nin riyasetinde bir çalışma ekibi tarafından 4 yıl (48 ay) süren bir mesainin sonucu olarak tamamı 12 cilt olan *Sünen-i Tirmizî* tahkik ve tevsik projesi tamamlanmıştır.³⁵⁸ *Sünen*'in 120'den fazla elyazma nüshasını arasından en iyi 28 nüsha seçilmiş, bunlardan dokuzu asil, bir kısmı eksik olması ya da asli nüshaların daha kuvvetli bir isnatla gelmesi sebebi ile on dokuzu da yardımcı nüsha olarak ayrılmıştır. Bu çalışmanın tevsiki ise, hadislerin tahriri sırasında gösterilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, arzusu doğrultusunda yapılan *Sünen-i Tirmizî*'nin tahkik ve tevsikinin tıpkı Sultan II. Abdulhamid Han'ın emriyle yapılan *Sahih-i Buharî*'nin en iyi baskısı olan Bulak neşri gibi olmasını istediğini, eserin tanıtımının yapıldığı törende ifade etmiştir.³⁵⁹

3.2.5. Takdîm ve takrîzleri

³⁵⁴ Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvud es-Sicistani, *Kitâbu's-Sünen = Sünenü Ebû Dâvud*; thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Darü'l-Yüsr-Dârü'l-Minhâc, 2010/1431), 1/7.

³⁵⁵ Hasen İbeci, *Feharis Nasb er-Râye*, İşraf. Muhammed Avvâme, (Cidde: Müesseses Reyyan, 1997).

³⁵⁶ Avvâme, *Safahât*, 94. Müessesetü'r-risale tarafından basılan kitabın kapağında Muhammed Avvâme ismi yazmamaktadır.

³⁵⁷ Muhammed b. Süleyman el-Bâgandî, *Müsnedü Emîru'l- müminîn Ömer b. Abdülaziz*, thc. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Yüsr- Dârü'l- Minhâc, 2009), 53.

³⁵⁸ İHU, “Projeler” (6 Ocak 2024).

³⁵⁹ İHU, “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın Teşrifiyle Uluslararası Hadis Araştırmaları Takdim ve İcazet Merasimi Gerçekleştirildi” (Erişim 22 Ocak 2024).

Avvâme, kendi eserlerini yayımlamadan önce eserini sunduğu âlimlerden aldığı takdim ve takrizler olduğu gibi, kendisinden istenmesi veya uygun görmesi durumunda yazdığı takdim ve takrizler de bulunmaktadır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şu şekildedir:

1. *İmdâdü'l-Fettâh bi-esânîdi ve merviyâtî's-şeyh Abdulfettâh*

Muhammed Avvâme, Muhammed b. Abdullah Âlu Reşid'in hocası Abdulfettâh Ebû Gudde'nin isnad ve rivayetlerini içine alan hatırat mahiyetinde kaleme aldığı kitabına 21 sayfalık bir takriz yazmıştır. Avvâme, ilmî hayatında en çok etkilendiği iki hocasından biri olan Ebu Gudde'yi "allâme, muhaddis, bahhase, muhakkik, nâkid ve eş-şeyh" şeklinde vasfederek hocasını "üstatların üstâdı, nesillerin terbiye edicisi, asrımızın ilim sütunlarından, kendisinden ilim alınmaya ve bu sebeple ziyaret edilmeye layık, edebinden, yolundan, görünüşünden, her şeyinden istifade edilen bir âlim" olarak tanıtmaktadır. Avvâme, Ebû Gudde'nin geçmiş nesiller ile günümüz nesillerini birbirine bağlayan silsilenin bir halkası olduğunu, pek çok ilmî seyahat yaparak selef-i salihîne mensup ileri gelen birçok âlimle buluştuğunu, onlar vasıtasıyla pek çok isnad ve rivayeti zatında cemettiğini ifade etmektedir. Avvâme'ye göre şayet Ebû Gudde isnad toplama konusuna erken dönemlerde yönelmiş olsaydı, bu sahada hocası Muhammed Abdulhay el-Kettânî'yi geçerdi.³⁶⁰

2. *Meclis fî fadli yevmi arefe vema yeteallaku bih; Kuvvetü'l-hicâc fî umumi'l-mağfire li'l-huccâc*

En büyük afv ve mağfiret mevsimlerinden biri olan arefe günü ile ilgili hadisleri içine alan bu eserin müellifi İbn Nâsiruddîn ed-Dimeşkî'dir. Muhammed Avvâme, kitabı neşre hazırlayan - aynı zamanda kurucusu da olduğu - Mektebü Tahkiki't-Türâs adına kitaba bir mukaddime yazmıştır. Kitabın, Mekke-i Mükerreme Ümmü'l-Kurâ Üniversite kütüphanesinde bulunan müellif nüshasına dayanarak hazırlandığını, senede bir defa yaşanan arefe gününü daha iyi değerlendirmeleri için hacılara takdim edildiğini açıklamaktadır. Bugünün önemine binaen kitaba, İbn Hacer el-Askalânî'ye ait, Abdullah b. Sıddık el-Gumârî tarafından daha önce neşredilen *Kuvvetü'l-hicâc fî umumi'l-mağfire* adlı risaleyi de eklediklerini, her ikisini birarada bastıklarını ifade etmektedir.³⁶¹

3. *Nusretü'l-hadîs fî'r-reddi alâ münkiri'l-hadîs*

³⁶⁰ Âlu Reşid, *İmdâdu'l-Fettâh*, 114-135.

³⁶¹ İbn ed-Dimeşkî, *Meclis fî fadli yevmi arefe vema yeteallaku bih*, i'tenâhu Mektebü tahkîki't-tür'as, (Cidde: Dâru'l-Kible,1993), 5-7.

Eser, son dönem hadis ulemasından Habîburrahman el-A‘zamî’nin (ö. 1992) hadis inkârcılarına karşı telif ettiği bir kitaptır. Muhammed Avvâme kitaba yazdığı mukaddimede; zâhirde bizden olan, fakat gerçekte bize muhalif olan hadis inkârcılarının ya akıllarını kaybetmiş olmalarını gerektiğini ya da dinden çıkmış olduklarını, fakat bunu açıkça söyleyemediklerini ifade eder. Bu sapkın kimselerin, İslâmî bilgileri az olan kimselerin zihinlerini bulandırmak suretiyle, onları da kendileri gibi din dairesinin dışına çıkarmaya çalıştıklarını söyler. Hocası el-A‘zamî’nin, Hindistan’da, meçhul bir kişi tarafından “Hadisleri Niçin İnkâr Ettim” adlı kitaba karşı bu eseri telif ederek, bu fitnenin önüne geçmeye çalıştığını ve kitabın hocası A‘zamî’nin gönlünde ayrı bir yeri olduğunu ifade eder.³⁶²

4. *Ref‘u‘ şe’ni’l-hubşân*

Celaleddin Süyûtî’nin İslâm’da eşitlik üzerine, insanlar arasında bir fark ve ırk üstünlüğünün olmadığına dair telif ettiği bir kitaptır. Muhammed Avvâme’nin Mektebü Tahkîkî’t-Türâs müdürü sıfatıyla kitapta bir mukaddimesi bulunmaktadır.³⁶³

5. *Ciyâdü’l-müselâat*

Ebü’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî’ye ait bu eseri Avvâme’nin has talebelerinden Dr. Mecid Mekkî tahkik etmiştir. Muhammed Avvâme kitabın başında yazdığı takdimde, müselâat hadislerin mühim bir konu olması sebebi ile âlimlerimizin konu ile alakalı pek çok kitap yazdığını vurgulamaktadır. Fakat bunların pek azının basılmış olması hasebiyle gün yüzüne çıkarılmasının faydalı olacağını belirtir. Süyûtî’nin bu alanda daha önce seksen beş hadisi ihtiva eden *el-Müselâatü’l-kübrâ* adlı kitabını telif ettiğini, daha sonra o hadisler arasından yirmi üç müselâat hadisi seçip *Ciyâdü’l-müselâat*’ı yazdığını ifade eder. Böylece zayıf hadislerin sayısı azalmış, hadisler değer olarak yükselmiştir. Bu itibarla kitap kendisiyle ilgilenip okuyucuya takdim edilmesi gereken bir kitap olmuştur. Avvâme, “kardeşimiz ve değerli araştırmacı” ifadeleri ile Mecid Mekkî’nin gençlik himmetiyle çeşitli yönlerden bu kitaba hizmet ettiğini, hadislerini de tahrir ederek okuyucunun karşısına çıkardığını söyleyerek takdimini tamamlamıştır.³⁶⁴

6. *Terâcimu Huffâzi’l-Hadis ve Nükkâdü’l-Eser*

³⁶² Habîburrahman el-A‘zamî, *Nusretü’l-hadîs fi’r-reddi alâ münkiri’l-hadîs*, Takdim; Muhammed Avvâme, (Müesses Ulumi’l-Kur’an, 1422), 7-8.

³⁶³ Celâleddîn es-Suyûtî, *Ref‘u‘ şe’ni’l-hubşân*, thk. Safvân Dâvûdî – Hasan İbeci, Cidde: Dârü’l-Kıble, tsz.).

³⁶⁴ Suyûtî, *Ciyâdü’l-müselâat*, thk. Mecid Mekkî, (Beyrut: Daru Nuri’l-Mektebat, 2002), 5-8.

Muhammed b. Rüstem b. Kubbas el-Hârisi el-Bedahşi (ö. 1161/1748) tarafından kaleme alınmış olan bu kitap, Zahidan Üniversitesi hocalarından Muhammed b. Abdulvahid Büzürkzâde tarafından tahkik edilmiştir. Eser Muhammed Avvâme ve Dr. Muhammed Abdulhâlim en-Numani'nin takrizleri ile başlamaktadır.³⁶⁵

7. *Fihrisü'l-a'lâmi'l mütercemin fi't-Tabakati'l-kübra li-ibn Sa'd*

Muhammed Ali İdlibbî'ye ait bu çalışma, Muhammed Avvame'nin takdimiyle başlamaktadır.³⁶⁶

8. *eş-Şeyh el-muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi: hayatuhu ve asaruhu*

Halîk Ahmed Nizâmî'nin kaleme aldığı bu eserinde Muhammed Avvame'nin mukaddimesi bulunmaktadır.³⁶⁷

9. *Risâle fi isbâti'd-tedvîn ve'l-cem'*

Muhammed Abdulhay b. Abdulkebir el-Kettanî el-Hasenî'ye ait olan eser, Muhammed Avvâme'nin takdimi ile başlamaktadır.³⁶⁸

10. *Marifetu Medâri'l-isnâd ve beyânu mekânetihî fi ilmi İleli'l-Hadîs*

Prof. Dr. Nûreddin İtr'ın yönetiminde Dr. Mücîr el-Hatîb tarafından Ümm Derman Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmaya Muhammed Avvâme de bir takdim yazısı yazmıştır.³⁶⁹

11. *el-Medhal ilâ Usûli'l-Hadis alâ Menheci'l-Hanefiyye*

Abdûlmecid et-Türkmânî, Câmîatu'l-Ulûmî'l-İslâmiyye'de hazırladığı hadis ihtisas alanı bitirme tezini ilk defa 2009 yılında *Dirâsât fi usûli'l-hadîs alâ menheci'l-Hanefiyye* adıyla kitaplaştırmış, daha sonra bu çalışmasını *el-Medhal ilâ Usûli'l-Hadis alâ Menheci'l-*

³⁶⁵ Bk Muhammed b. Abdulvahid Büzürkzâde, *Terâcimu Huffâzi'l-hadis ve nukkâdü'l-eser*, (Dâr Celîsi'z-zaman: 2020)

³⁶⁶ Bk. Muhammed Ali Edlebî, *Fihrisü'l-a'lâmi'l-mütercemin fi't-Tabakati'l-kübra li-ibn Sa'd*, etemmehu ve kaddeme lehu Muhammed Avvâme, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986).

³⁶⁷ Bk. Halîk Ahmed Nizami, *eş-Şeyh el-muhaddis Abdülhak ed-Dehlevi: hayatuhu ve asaruhu*, kaddeme leh Muhammed Avvâme, (Dımaşk: Darü'l-Kalem, 2013).

³⁶⁸ Bk. Muhammed Abdulhay b. Abdulkebir el-Kettanî el-Hasanî, *Risâle fi isbâti'd-tedvîn ve'l-cem'a*, takdîm Muhammed Avvâme, (Tanca; Beyrut: Darü'l-Hadisî'l-Kettaniyye, 2017).

³⁶⁹ Tez daha sonra kitap olarak basılmıştır. bk. Muhammed Mücîr el-Hatîb el-Hasenî, “*Marifetu Medâri'l-isnâd ve beyânu mekânetihî fi ilmi İleli'l-Hadîs*”, (Riyad: Dâru'l-Meyman, 2007).

Hanefiyye ismiyle telhis etmiştir. Muhammed Avvâme *el-Medhâl'e* bir takdim yazısı yazmıştır. Avvâme yazısında, fıkıhta Hanefî mezhebi ile amel eden başlangıç seviyesindeki ilim talebelerinin, Şâfiî mezhebine göre yazılmış yaygın hadis usûlü eserlerine göre tahsil görmelerinden dolayı, öğrendikleri Şâfiî hadis usûlünü, Hanefî fıkına tatbik etme karışıklığını bertaraf sadedinde bu kitabın önemini vurgulmuş ve müellifini ikinci baskıda kitabına yaptığı çalışmaları sebebiyle övmüştür.³⁷⁰

12. *İrşâdü'l-kâsid ilâ esnâ'l-mekâsid*

İbnu'l-Ekfânî'nin (ö.739/1348) bu eseri, Avvâme'nin Hasen İbecî ile birlikte hizmet ettiği bir çalışmadır. Avvâme, kitabı gözden geçirmiş (müracaat) Hasen İbecî de itena ve zabtını yapmıştır. Avvâme, kitabın başında 15 sayfalık bir uzunca bir mukaddime yazmıştır. Avvâme, mukaddimesinde İbnu'l-Ekfânî'nin kısaca terceme-i hayatına değinmiştir.³⁷¹ Daha sonra kitaba ait biri matbu diğer ikisi el yazması olan üç nüshayı karşılaştırarak doğruya en yakın metni tesbit ettiklerini, kitabın metnini bölümlere ayırdıklarını, okuyucuya kolaylık olması maksadıyla kelimeleri harekelediklerini, son olarak da kitapta müellifin kendine has bazı görüşlerinin olduğunu, kendilerinin bu görüşlere müdahil olmadığını ifade etmiştir.³⁷² Kitabın birinci baskısı, 1994 yılında Dımaşk- Müessesetü Ulumi'l-Kurân yayınlarından çıkmıştır.

3.2.6. Yapmayı düşündüğü ve tavsiye ettiği çalışmalar

Muhammed Avvâme'nin ilim talebelerine önemli bir tavsiyesi şudur. “İlmî hayatınıza insanlara reddiyeler yazarak ve insanların birbirleri hakkında söylediklerini tekrar ederek başlamayınız. Siz gücünüz yettiğinde yeni şeyler ortaya koyunuz. İnsanların kusurlarıyla uğraşmaktan uzak durunuz.”³⁷³

Bu kısımda Avvâme'nin tavsiye ettiği bazı çalışma konularına ve bunlar hakkında Avvâme'nin bazı açıklamalarına yer verilmektedir.

1. Fethu'l-bârî'nin bazı bölümlerinin yeniden ciddi bir şekilde ele alınması

³⁷⁰ Abdülmecid et-Türkmanî, *el-Medhal ilâ Usûli'l-Hadis alâ Menheci'l-Hanefiyye*, Ürdün: Darü'r-Reyyâhîn, 2021), 6.

³⁷¹ Muhammed b. Sâid el-Ensârî İbnu'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsid ilâ esnâ'l-mekâsid*, (Dımaşk: Müessese Ulumi'l-Kur'an, 1994), 11-18.

³⁷² İbnu'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsid ilâ esnâ'l-mekâsid*, Takdîm, Muhammed Avvâme, 18-20.

³⁷³ Ebu'n-Nasr Attâr, *Telegram*, 2 Eylül 2022.

Avvâme'nin de katıldığı görüşe göre İbn Hacer, kuvvetli bir Buhârî savunucusudur. Onun savunmasının özeti olarak *Fethu'l-bârî*'nin mukaddimesinde iki bölüm vardır. Bu iki bölümden ilki, Darekutnî'nin tenkit ettiği hadisleri ele aldığı sekizinci bölüm ile Buhârî'nin kendilerinden rivayet etmesine rağmen, muhaddis imamların tenkit ettiği ravileri savunduğu dokuzuncu bölümdür. Avvâme'ye göre bu iki bölüm ciddî bir araştırmaya, tahkike ve müstakil basılmaya, yani tam bir hizmete layıktır.³⁷⁴

2. İmam Müslim'in *Sahih*'i ile ilgili dikkatli bir ilmî çalışmanın gerekliliği

Muhammed Avvâme'ye göre, araştırma konusu olarak baştan ve yeniden *Sahih-i Müslim*'in dirasesi / araştırılması gerekmektedir. Zira ona göre İmam Müslim'in ilmi metotları tam olarak çalışılmamıştır. Geçmiş ulemamız İmam Buhârî'nin metotlarının inceliklerini çalışmaya titizlik göstermiş, ancak İmam Müslim'in menhecî yönünü tam olarak ortaya koymamışlardır. Avvâme, sadece Müslim'in terminolojisine dikkat çekme konusunda müfessir Kurtubî ile Müslim şerhinde Nevevî'nin *انه يختم الباب بالحديث و الرواية المعتمدة عنده* “O (Müslim), babı, kendine göre mutemed olan hadis ile bitirir” demelerinden başka, herhangi bir âlimden gelen başka bir açıklama görmediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra illetler, sikanın ziyadesi ve buna benzer konularda herhangi bir âlimden gelen bir tenbih ya da uyarı da yoktur” demektedir.

Avvâme, kendisinin, İmam Müslim'in *Sahih*'i ile ilgili açıklamalarına özen gösterdiğini, Müslim'in *Sahih*'inde zayıf hadis vardır demediğini, sadece bazı tariklerin illetli olduğunu ve İmam Müslim'in de bu hadislerin illetli olduğunu bilerek ve tad'ifini beyan etmek için naklettiğini, bizlerin ise onun kastını, siyakını ve tertibini anlamadığımızı vurgulamıştır. Bundan dolayı kınanacak olan Müslim değil, onun metodunu anlamayan kimselerdir. Avvâme, babın hadislerini gözden geçirmenin zarûrî olduğunu, Müslim'in, rivayetleri nasıl naklettiğine bakılması gerektiğini, bu naklin i'lal için olup olmadığı anlaşıldıktan sonra itimat edilebileceğini ve bunun da zaruri olduğunu ifade etmiştir. Avvâme'ye göre İmam Müslim, *Sahih*'inde metodunu açıklamamakla kendisine zulmetmiştir. Bu açıklamalar ışığında İmam Müslim'in *Sahih*'ini yeniden ve çok titiz bir araştırma ile çalışmak gerekmektedir.³⁷⁵

3. Sünen-i Ebû Dâvûd'un bazı nüshalarının ele alınması

³⁷⁴ İHU, “Sahihi Buhârî Sempozyumu açılış oturumu”, *Youtube*, 30 Aralık 2019.

³⁷⁵ Majd Makki, “Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 12”, *Youtube* (14:05-15:15).

Avvâme'ye göre *Sünen* nüshalarından Selahaddin Eyyübi'nin oğlunun nüshası, bir araştırmacının kendini vakfederek müstakil olarak bu nüshayı çalışmasını hak edecek düzeydedir. Ona göre İbn Hacer'in bu nüsha hakkındaki “bu nüsha itkan / sağlamlığın zirvesindedir” sözü araştırmaya teşvik etme yönünden kâfidir.

Avvâme, bu araştırmada incelenecek hususları ise şöyle sıralamaktadır: Semâ kayıtlarının güzelce ve sabırla okunması, kitaptaki fevâidin³⁷⁶ tespiti ve ona göre en mühimi bu çalışma sırasında yayınevi veya üniversite koşullarının baskısıyla acele edilmemesi gerekmektedir. Avvâme, çalışmayı yapacak araştırmacının, bu süreçte yedi, sekiz ve dokuzuncu asırların eşsiz âlimlerinin meclislerindeki ruhaniyeti ve maneviyatı yaşamasının bu çalışma için sarf edilecek çabaya değer olduğunu ifade eder. Böylece araştırmacı, âlimlerin izzetini, tevâzuunu ve bazı yöneticilerin, kendileri, evlatları ve köleleri için bile ilim öğrenmek konusundaki azim ve gayretlerini görecektir, büyük âlimlerin semâ ile sonrakiler arasındaki titizlik ve güvenilirliklerinin nasıl olduğunu gözleriyle müşahade edecektir. Araştırmacılar bu kayıtlarla, kimin hangi cüzden, nereden nereye kadar dinlediğini ve gösterişten uzak sadece ilmî bir sorumluluk olarak işitmediği kısmını da nasıl beyan ettiğini görebilecektir.³⁷⁷

4. Semâ kayıtlarının araştırılması

Avvâme'nin başka bir çalışma önerisi de; elyazmalarında ve onların semâ kayıtlarında zikredilen meşhur ve büyük âlimlerin isimlerini toplamak, daha sonra teracim kitaplarına başvurup biyografileri bulunan kimselerin kaynaklarını tespit etmek, bulunamayanların da isimlerini kaydetmektir. Böylelikle sonradan muttali olunan semâ kayıtlarından, hem tercümeleri bulunan kimseler ile ilgili yeni bilgilere ulaşılabilir, hem de tabakat kitaplarında hakkında bilgi bulunmayan kimselerin bilgileri semâ kayıtlarından bulunarak ortaya çıkartılabilir.³⁷⁸

5. Dârekutnî'nin *Tetabbu'* adlı eserinin incelenmesi

³⁷⁶ Fevâid: “Öğrenilen bilgi ve kazanılan mal” anlamındaki **fâidenin** çoğulu olan **fevâid** kelimesi “bir konuya dair faydalı bilgileri toplayan kitap” mânasında hemen her ilimde kullanılmakla beraber özellikle hadis ilminde bir âlimin veya çeşitli âlimlerin daha çok ferd ve garib rivayetlerini toplayan eserlerin adıdır. bk. Yaşar Kandemir, “Fevâid”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/500.

³⁷⁷ Ebû Dâvud, *Kitâbu's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, 1/46.

³⁷⁸ Ebu Dâvud, *Kitâbu's-Sünen*, 1/47, 1 nolu dipnottan. Avvâme burada aynı şekilde kitap nasihleri hakkında da böyle bir çalışma yapılabilceğini ifade etmiştir.

Dârekutnî'nin *Kitabu't-Tetebbu*'u, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhlerinde* yer alıp da illetli olduğunu söylediği 218 hadisi içeren bir cüzdür.³⁷⁹ Avvâme bu eserin de incelenmesini tavsiye etmektedir.³⁸⁰ Zira her iki imamın metotlarına uygun ciddî bir çalışma yapılırsa, Avvâme'nin zannına göre ya Darekutnî'nin *Tetabbu*'unun bütün hadisleri ilga olacak, ya da geriye çok az bir şey kalacaktır ki o da imamların bakış açılarının farklılığından dolayı olduğu ortaya çıkacaktır.³⁸¹

6. Ebu Hüreyre konusu

Avvâme'nin ifadesiyle sünnete ta'n eden kimselerin şöyle bir iddiası vardır: “Biz Ebu Hureyre'yi değil onunla sünnetten bize ulaşan haberleri itham ediyoruz. Çünkü ona Kab el-Ahbâr'ın görüşleri girmiş, sünnet-i nebeviyye ile aynı kulvarda yürümüştür. Bu görüşler üzerine İslâmî hükümler bina edilmiştir. Hâlbuki o ahkâmın delilleri Yahudi görüşleridir” diyenlere karşı, bu gibi şüpheleri tamamen izale etmek için Avvâme'ye göre tüm yazılanlara ilaveten konuyla ilgili tekrar müstakil kitaplar telif edilmelidir.³⁸²

7. Elyazmalarının ihyası

Muhammed Avvâme, sosyologların “geçmişini bilmeyenler, geleceğini bina edemezler” sözünden hareket ederek özellikle Türk talebelere, İstanbul'daki hemen her konferansında şu tavsiyede bulunmuştur: “Sizin ilmî eserlere karşı kayıtsız kalmanıza içim yanarak söylüyorum. Sizler gibi köklü, şerefli, yüce bir geçmişi olan, tarihinde İslâm âlimleri ve İslâm Sultanları bulunan, dünyanın her yerinde medeniyetinin izleri ve ilmî eserleri bulunan, değerli, asil ve derin ilim kökleri olan ilim taliplerine gaflet yakışmaz. Zira Hocam Ebû Gudde, Süleymaniye Kütüphanesinde çalıştığı son İstanbul ziyareti sonrası; ‘ben tahkik ile ilgili şer’î bir fetva veriyorum ki, hiçbir muhakkıka Türkiye kütüphanelerini görmeden tahkik yapması caiz değildir’, demiştir. Ülkenizin kütüphaneleri gerek şer’î ilimler gerek arapça eserler olsun veya İslâm tarihi ya da diğer ilimler olsun şerefli bir tarihin mahzenleridir. Sizler

³⁷⁹ İsmail Lütfü Çakan, “Darekutnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 8/488.

³⁸⁰ İHU, “Sahihi Buhârî Sempozyumu açılış oturumu”, *Youtube*, 30 Aralık 2019.

³⁸¹ Avvâme, *Kelimât an menheci'l-İmâm el-Buhârî (r.a.)*, 118. Bu konuya benzer bir çalışma Yalova Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Fatma Kızıl danışmanlığında Zehra Ülgür tarafından “Dârekutnî'nin Sahîh-i Buhârî'de İletli Gördüğü Rivayetler ve Tahlili” adıyla doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

³⁸² Muhammed Avvâme, *Hel fî hadis halekallahu't-türbe* (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2017), 29.

o değerli ceddinizin eserlerini ve hatıralarını diri tutunuz. Onların eserleriyle ve tarihinizle nesillerinizin geleceğini aydınlatınız. Bunları ihya etmeniz sizin üzerinize bir görevdir.”³⁸³

8. Oryantalizm ile ilgili çalışmaların dikkatli bir şekilde takip edilmesi

Muhammed Avvâme, Halep dönemi ve Medine hayatında belki de yaşadığı çevrenin kendisini kuşatan şartları sebebiyle istişrak sahasında direkt olarak bir çalışma yapmamıştır. Ancak o, müsteşrikler eliyle yapılmış İslam mirasına ait tahkik eserlere bir müminin tam olarak itimad etmesinin mümkün olmayacağını söyleyerek, tahkiki yapılmış olsa dahi bazı eserleri yeniden tahkik etmek suretiyle oryantalizm çalışmalarına dolaylı olarak katkı sağlamıştır. Bununla birlikte zamanın ve şartların farklılaşmasının da etkisiyle, çağımız araştırmacılarına müsteşriklerin tek tek ve ekol ekol ürettikleri her türlü çalışmaya karşı, sağlam ilmi reddiyeler yapmalarını tavsiye etmektedir. Fakat bu işe girişecek araştırmacının, öncelikle kendisini, İslâmî ilimlerde ve ona bağlı kültür mirası konusunda sağlam bir altyapı bilgisine sahip olarak korumaya almasının şart olduğunu da vurgulamaktadır.³⁸⁴

9. Selef-i salihin âlimlerinin hayatlarının incelenmesi

Muhammed Avvâme, her Müslümanın ama özellikle ilmî çalışmalar yapan kimselerin İslâmî ilimlerde imamlık derecesine yükselmiş selef-i salihinin hayatlarını ve biyografilerini özenle okumalarını tavsiye etmektedir.³⁸⁵

10. Osmanlı Padişahlarının yetişmesi ve onları yetiştiren hocalarının araştırılması

Avvâme, Türk talebeler tarafından, İslam tarihin parlak dönemlerinde İslâm medeniyetini inşa eden Osmanlı padişahlarının, yetişme dönemlerini ve onları yetiştiren hocalarının padişah yetiştirme usullerinin araştırılmasının gerekli olduğunu düşünmektedir.³⁸⁶

³⁸³ Fadîlet eş-şeyh el-allâme, “Muhammed Emin Er”, *Youtube*, 27 Haziran 2021.

³⁸⁴ Dr. Muhyiddin Avvâme’nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşme kaydı. 31 Ocak 2024.

³⁸⁵ Min düre’i’l-Allame Muhammed Avvâme, 20.

³⁸⁶ Muhammed Avvâme’nin 2018 yılında Çengelköy Yıldırım Beyazıt Camiinde merhum Emin Saraç, Hafız Osman Şahin, Mustafa Demirkan’ın da hazır bulunduğu sırada yaptığı konuşmadan.

4. MUHAMMED AVVÂME’NİN HADİSÇİLİĞİ

4.1. Hadis İlmine Dair Eserleri

İlmi muhitlerin kendisini allâme, muhaddis, muhakkik ve eş-şeyh sıfatlarıyla andığı Muhammed Avvâme, telif, tahkik, tahrir, talik ve şerh türünde eserler kaleme almak suretiyle hadis ilmi sahasında temeyyüz etmiştir. Hadis sahasındaki eserleri onun ilmi şahsiyetini ve özellikle hadisçiliğini ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Bu itibarla onun hadis alanında kaleme aldığı eserlerini incelemek gerekmektedir. Aşağıda yazım türlerine göre hadis alanında vermiş olduğu eserler bir bir ele alınacaktır.

4.1.1. Telif çalışmaları

Muhammed Avvâme’nin hadis alanında on dokuz telif eseri bulunmaktadır. Bunları baskılarındaki yayın tarihine göre tanıtmaya çalışacağız.

1. *Eseru’l-hadîsi’ş-şerîf fî ihtilâfi’l-eimmeti’l-fukahâ*

Bu eser, Muhammed Avvâme’nin telif olarak yayımladığı ilk kitaptır.³⁸⁷ Bu kitabı *Müsned-i Bâgandî* tahkiki ile takriben aynı vakitte 1398/1978 yılında yayınlamıştır. Eser daha sonra yedi baskı yapmıştır. Son baskısı *Edebü’l-ihtilâf* kitabı ile bir arada 1434/2013 yılında Dâru’l-Yüsr ve Daru’l-Minhâc tarafından Beyrut’ta basılmıştır.

Muhammed Avvâme’nin Türkiye’de ve İslâm âleminde ilk olarak ismi daha çok bu kitabı ile duyulmuştur. *Eseru’l-hadis* kitabı, fikhî mezhep imamları arasındaki ihtilafların hadislerle ilgili yönünü özet olarak sunan oldukça önemli bir araştırmadır. Bu özelliğinden dolayı kitap, başta İlahiyat fakülteleri gibi dini eğitim ve öğretim veren kurumlarda rağbet gören bir eser olmuştur. Eser, ülkemizde ilk olarak M. Hayri Kırbasoğlu tarafından “*İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*” ismiyle Türkçeye kazandırılmış ve çok defa basılmıştır. Çevirisinin bile birden çok baskı yapmış olması, kitaba ve muhtevasına duyulan ilginin bir göstergesi durumundadır. Bu tercümenin son baskısı Kayıhan Yayınları tarafından 2011 yılında İstanbul’da yapılmıştır.³⁸⁸ Kitabın son Türkçe tercümesi ise 26.02.2024 tarihinde İbn Haldun Üniversitesi yayınları arasında Macit Bilge’nin çevirisiyle *Hadisin Müessiriyeti: Fakih İmamların İhtilaflarında Hadislerin Tesiri* adıyla yayımlanmıştır.

³⁸⁷ Tokat, “Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat”, 71.

³⁸⁸ Hüseyin Kahraman, “Hadis-Fıkıh İlişkisi veya Mezhep İmamlarının Otoritesi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 26 /1 (2017): 2 ve 2 numaralı dipnot.

Bu çalışma, Türkçeden başka bazı yabancı dillere de tercüme edilmiş³⁸⁹ ve bazı üniversitelerde ders kitabı olarak kararlaştırılmıştır.³⁹⁰

Muhammed Avvâme Halep'te iken birçok camide özel ders halkalarında okuttuğu Hadis Istılahları derslerinde, gençlerin; İmam Şâfiî'nin "hadis sahih ise mezhebim odur" sözü ve "sünnete tabi olmak Ebu Hanife ve Şafi'ye tabi olmaktan daha iyidir" gibi³⁹¹ kendisini şaşırtıcı sorularla karşılaşması üzerine, onlara bu konularda bir konferans verme vaadinde bulunmuş ve bu konferans büyük bir katılım ile gerçekleşmişti.³⁹² 3 Safer 1398/12 Ocak 1978 tarihinde Halep'te Ravda Camii'nde verdiği konferans sonrasında dinleyicilerin çoğunun bu konuşmanın kitap olarak basılmasını istemeleri üzerine, konuşma metnine bazı misaller, deliller ve açıklamalar ilave etmiş ve selef-i sâlihînin ilmî bir âdetini ihya etmek gayesiyle çalışmasını hocaları, Abdullah Sirâceddîn, Abdulfettâh Ebû Gudde ve Habiburramân el-A'zamî'ye takdim etmiş, onların muvafakatini almıştır.³⁹³ Ebû Gudde ve Mustafa Ahmed ez-Zerkâ kitabın ilk baskısına birer takriz yazmışlardır.³⁹⁴ Avvâme ayrıca bu kitabını Zekerîyya Kandehevî'ye de takdim etmiş, o da hasta yatağında iken bir talebesinden kitabın tamamını kendisine okumasını istemiş ve akabinde bu kitap için bir takdim yazısı yazdırmıştır.³⁹⁵

Mezhepler arasındaki görüş farklılıklarında hadis-i şeriflerin rolü ile ilgili olarak yapılmış bu çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Her bir ana başlık altında konular, gerçekten sorulmuş veya müellif tarafından takdir edilmiş muhtemel sorulara verilen cevaplar şeklinde

³⁸⁹ bk. 27.05.2023 tarihinde Hamza Burak Çiçek tarafından *Der Einfluss der edlen Hadîte auf die Meinungsverschiedenheiten unter den Rechtsgelehrten* ismiyle Almancaya çevrilmiş, Tahkik yayınlarından çıkmıştır.

³⁹⁰ Alithnainya, "Haflü Tekrim Fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme" (Erişim 5 Aralık 2018.) Bunlar; Hanefi mezhebine uyan Hint Alt kıtasında Hindistan, Pakistan ile Güney Afrika, Amerika ve İngiltere'de bazı üniversitelerdir. bk. Ekler, Ek 4, "31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü".

³⁹¹ Muhammed Avvâme Davet Kanalı'nda bu kitap üzerine yaptığı sohbetlerde kendisini böyle bir eser yazmaya sevk eden âmillerden birini de şöyle anlatır: "Kırk yıldan daha fazla bir zaman önce insanlar o seviyeye ulaşmıştı ki imamın arkasında namaz kılip da kıraatte bulunmayanları tekfir etmeye başlamışlardı. Hâlbuki müslümanların geneli, fıkıh imamlarının çoğunluğuna göre imamın ardında namaz kıldıkları zaman kıraatte bulunmazlar. Onlara göre ise imamın ardında kıraatte bulunmayanların namazı sahih olmaz, namazı sahih olmayan namaz kılmamıştır. Namaz kılmayan ise kâfirdir. İşte bu mantık hadisleri ve fıkıhı anlayan imamlardan uzak bir mantıktır." bk. Kanât Da'veh, "Eserü'l-hadîsi's-şerîf 1 mea dr. Üsâme er-Rifâi ve'l- İmam Muhammed Avvâme" Youtube (Erişim 23 Aralık 2018), 11:15-12:06.

³⁹² Mutavvi', "Hadîsu'z-zikrayât", (Erişim 03 Aralık 2018), 34:12- 35:18.

³⁹³ Muhammed Avvâme, *Eserü'l-hadîsi's-şerîf fi'htilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ ve yelîhi Edebü'l-ihtilâf fi mesâili'l-ilmî ve'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Yüsr - Dâru'l-Minhâc, 7. Basım, 1434/2013), 20-22.

³⁹⁴ Avvâme, *Eserü'l-hadîs*, 17-19,21.

³⁹⁵ Avvâme, *Eserü'l-hadîs*, 8, 14-16.

ele alınmaktadır. Bu bölümler; hadis sıhhatinin tespit metotları, birbirleri ile çelişen nasların te'lif yolları, hadis anlama ve yorumlama usulleri ve hadis bilgileri arasındaki sayısal farklar başlıkları altında konular işlenmektedir.

2. *Dirâse hadisiyye mukarene li Nasbi'r-râye ve Fethi'l-Kadîr ve Munyetu'l-elma'i fî tahrîcî Zeylai*

Muhammed Avvâme'nin Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde Muhammed Fevzi Feydullah gözetiminde hazırladığı bitirme tezidir.

Bu tezde Zeyla'î'nin *Nasbu'r-râye*'si, *Hidâye*'nin en mühim şerhlerinden olan İbnu'l-Hümâm'a ait *Fethu'l-kadîr* ve Kasım b. Kutluboğa'nın *Münyetü'l-elmaî*' kitaplarının hadis ilmi yönünden mukayesesi yapılmaktadır.

Araştırmada üç kitap; müelliflerin biyografisi, kitap hakkında genel bilgi, kitabın özellikleri, kitaba yapılabilecek istidrakler ve üç kitabın birbirleri ile mukayesesi yönlerinden incelenmektedir.³⁹⁶ Avvâme, bu mukayeseli araştırmasını *Nasbu'r-râye* tahkikinin başında müstakil bir cilt halinde yayımlamıştır. Aynı zamanda M. Zâhid Kevserî'nin *Nasbü'r-râye*'ye mukaddime olarak kaleme aldığı, kitabın baskısı yapılırken Muhammed Yûsuf el-Bennûrî'nin de bu mukaddimeye yaptığı bazı ilaveler, daha sonra da Abdulfettah Ebû Gudde tarafından, bir kısım ziyade ve dipnotlar eklenerek *Fıkhü ehli'l-İrâk ve hadîsühüm*³⁹⁷ adıyla tabedilen risâlesi de çalışmanın ön kısmında yer almaktadır. İbn Kutluboğa'nın *Münyetü'l-elmaî*' kitabı ile birlikte, *Dirâse hadîsiyye mukârene li-Nasbi'r-râye ve Fethi'l-Kadîr ve Münyeti'l-elma'î*, adıyla Beyrut'ta 1418/1997 senesinde birinci baskı olarak neşretmiştir. Araştırmasını *Nasbu'r-râye* ile birlikte tabederken tezindeki İmam Zeylaî'nin kaynakları hakkındaki bölümünü hazfetmiştir. Bununla birlikte kendi gözetiminde Hasen İbeci tarafından *Nasbu'r-râye* için hazırlanan dokuz fihristi ilave etmiş, bunun dışında tezde biçim yönünden hiçbir değişiklik yapmadan yayımlamıştır.³⁹⁸

3. *Dirâsâtü'l-Kâşif*

Bu çalışma, Muhammed Avvâme'nin hadis hâfızı, tarihçi ve kıraat âlimi olan Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-*

³⁹⁶ Muhammed Avvâme, *Dirâse hadîsiyye mukârene li Nasbi'r-râye ve Fethi'l-kadîr ve Münyeti'l-elma'i* (Cidde: Dâru'l-kıble li's-sekâfeti'l-islâmiyye), 148.

³⁹⁷ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Hanefî Fıkhının Esasları*, çev. Abdulkadir Şener - M. Cemal Sofuoğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4.

³⁹⁸ Avvâme, *Dirase Mukarene li Nasbi'r-râye*, 15.

Kütübi's-sitte'sine yaptığı tahkikin ilk cildir. Kitap, *Dirâsâtü'l-Kâşif lil İmam Hafız ez-Zehebî ve Haşiyetuhu lil İmam Sıbt İbnu'l-Acemî* ismiyle, Avvâme'nin *el-Kâşif* kitabı üzerine ve muhakkikin ifadesiyle onu tamamlayıp taçlandıran Burhâneddîn Ebu'l-Vefa İbrahim b. Muhammed b. Halil yani Sıbt b. el-Acemî'nin (ö. 841/1438)³⁹⁹ haşiyesinin öncesinde yer alan, bazen kısa, bazen de uzun açıklamaların olduğu bir araştırmadır. Avvâme, bu incelemeleri; *el-Kâşif* hakkındaki incelemeler, haşiyeye ve onun müellifi hakkındaki incelemeler ile bu iki kitaba yapılan hizmetler başlıkları altında vermektedir.⁴⁰⁰

el-Kâşif ile ilgili olan birinci bölümde, kitabın değeri ve kitapla ilgili bazı faydalı bilgileri verdiği bölümün ardından İmam Zehebî'nin *el-Kâşif*'teki metodunu anlattığı bölüm yer almaktadır. Akabinde *el-Kâşif*'te yer alan cerh ve ta'dîl lafızlarının incelendiği bölüm, Zehebî'nin *el-Kâşif*'e has olan ahkâmı, *el-Kâşif*'in remizleri ve son olarak asıl nüsha ve ona dair semâların aktarıldığı bölüm yer almaktadır.⁴⁰¹

Avvâme'nin iki kitaba yaptığı hizmetlerin anlatıldığı bölümde *el-Kâşif*'in yazmaları ve onunla ilgili yapılan çalışmalar, Sıbt el-Acemî'nin haşiyesiyle ilgili yapılan çalışmalar ve iki kitaba yapılan teknik hizmetler anlatılmıştır.⁴⁰²

el-Kâşif'in incelemeleri olan *Dirâsât* cildinde (1. cilt) daha sonra bir seri halinde müstakil olarak yayımlanan *et-Tahzîr mine't-tevârüd al'a emrin dûne'r-rucûi ilâ aslihi*,⁴⁰³ *Lemehât fî beyâni mezhebi İbn Hibbân fî marifeti's-sikât*,⁴⁰⁴ *Min menheci'l-İmam Müslim fî ardi'l-hadîsi'l-muallel fî sahihih*⁴⁰⁵, *Min mustalahâtü'l-İmam İbn Huzeyme fî sahihih*⁴⁰⁶ ve *Kelimetun fî't-tevakki mine't-tahriş*⁴⁰⁷ adlı risaleleri yer alır. *Dirâsâtü'l-Kâşif* Ürdün'de bazı İslâmî İlimler Fakültelerinin lisansüstü eğitim bölümlerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır.⁴⁰⁸

³⁹⁹ bk. İbrahim Hatipoğlu, "Sıbt İbnu'l-Acemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/85-87; Yusuf Özmen, *Sıbt b. el-Acemî* (ö. 841) ve *et-Tebyîn lî esmâi'l-müdellisîn* Adlı Eseri Bağlamında Hadisçiliği, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 5.

⁴⁰⁰ Muhammed Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, (Cidde: Daru'l-Minhac-Medine: Daru'l-Yüsr, 2009/1430), 1/5.

⁴⁰¹ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/7.

⁴⁰² Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/335.

⁴⁰³ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/146-159.

⁴⁰⁴ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/160-187.

⁴⁰⁵ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/188-206.

⁴⁰⁶ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/207-210.

⁴⁰⁷ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/355-374.

⁴⁰⁸ bk. Ekler, Ek 4, "31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü".

Kitabın son kısmında Burhân el-Halebî olarak da meşhur Sıbt ibnu'l-Acemî'nin nüshasının başında ve sonunda yer alan *Fevâid*⁴⁰⁹ gelmektedir. Son olarak *el-Kâşif*'in müellif nüshası ve Sıbt ibnu'l-Acemî'nin haşiyesine ait nüshaların ilk ve son sayfalarının suretlerinin yer aldığı 7 sayfalık bir bölüm, onun akabinde ise Halep'te bulunan İbnu's-Şeddad Dâru'l-Hadîs'ine ait görseller ve başka resimler yer almaktadır.⁴¹⁰

4. *Hucciyetu ef'a'li rasulillâh*

Muhammed Avvâme'nin telif ettiği bu eser, aslı Mağrib'te Haseniyye Dâru-l Hadîs'inde yapılan bir sempozyumda sunmuş olduğu tebliğidir. Avvâme, 28-29 Zilkade 1430/2009 senesinde yapılan ve iki gün süren “Peygamberimizin ahvalinin temyizi ve ihtilafların azaltılmasındaki rolü” konulu sempozyuma davet edilmişti. Burada “Peygamberimizin ahvalinin temyiz edilmesinin şer'i kökeni ve geçmiş âlimlerin bu konudaki gayretleri” (*et-Te'sîlu's-şeri'yyu li temyizi ahvâli'n-nebiyyi s.a.s ve cuhûdu'l-ulemâi's-sâbikîn fî zâlik*) adlı tebliğini sunmuştur. Daha sonra bu tebliğin takdim, tehir ve ilavelerle neşredilmesinin faydalı olacağını düşünmüş ve *Hucciyetu Ef'âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadisiyyen ve fîhi İsmetuhû mine'l-Hata'* ve *'l-Hatîe* şeklinde isimlendirerek tek cilt halinde kitap olarak basmıştır. Kitabın ikinci baskısı 1434/2013 tarihinde yapılmıştır.

Eser giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393), es-Sehâvî (ö. 902/1497), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566) gibi âlimlerin, geniş bir şekilde yaptıkları “sünnet” tanımlamasına yer verilmiştir.⁴¹¹ Daha sonra Avvâme konuyu hem usul âlimlerine göre hem de hadis âlimlerine göre aşamalar halinde örnekleriyle anlatmaktadır.

Eser, küçük hacimde pek çok ilmî faydalar içeren, ibaresi kolay, içerisinde konuyla alakalı pek çok mühim ve ilmî tespitler barındıran, etkileyici bir kitap olup, bu eserde meşihîyyet yolunun etkisi gözükmemektedir. Özellikle müellifin bu kitaptaki görüşlerinde Abdullah Sirâceddîn'in etkisi bârizdir.⁴¹²

- *Ebhâs Hadisiyye hâdife li tashîhi'l-mesâri'l-ilmiyy*

⁴⁰⁹ Avvâme'nin tespitiyle bu kısımda ricâla ait bazı konular ve bazı râvilerin rivayetleri hakkında çok değerli bilgiler yer almaktadır. bk. Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/375-381.

⁴¹⁰ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/382-389, 390-395.

⁴¹¹ Avvâme, *Hucciyetu Ef'âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadisiyyen ve fîhi İsmetuhû mine'l-Hata'* ve *'l-Hatîe*, 5-8.

⁴¹² Avvâme, *Hucciyet*, 71-71; Muhammed Emmâne, “min zikreyâti feysbook” *Telegram* (20 Haziran 2022).

Çoğunluğu, müellifin İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'ine yaptığı tahkikin mukaddimesi ve yine Zehebî'nin *el-Kâşif*'ine yaptığı tahkikin araştırma bölümlerinde yer alan, bazıları da Süyutî'ye ait *Tedribu'r-ravî*'ye yaptığı tahkikin ta'lik kısmında bulunan, daha sonradan Muhammed Avvâme'nin müstakil risaleler olarak seri halinde yayımladığı 7 ciltten oluşan 14 ayrı hadis araştırmasından ibaret olan bu çalışma, Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc tarafından 1438/2018 yılında ilk baskı olarak basılmıştır. Bu ilmî çalışma, Avvâme'nin has talebelerinden biri olan Dr. Mecd Mekkî tarafından; altmış yılı aşkın hadis ilimlerine yapılan bir hizmetin, hocalarına olan mülâzemetin, kendileriyle yaptığı ilmî sohbetlerin, ilmî mektuplaşmaların, ilmî soruşturma ve araştırmalarının bir hulâsası,⁴¹³ ve aynı zamanda Avvâme'ye ait *Tedribu'r-râvî* tahkikinin tetimmesi olarak ifade edilmektedir.⁴¹⁴

Müellif, mezkûr risalelerin çoğunun girişinde, hadis ilimlerinin önemli bazı meselelerini böylece müstakil olarak ele aldığını ve tafsilatlı bir şekilde incelediğini, bu çalışmalarıyla, günümüz araştırmacılarından bazıları arasında yaygın olan ilmî gidişatı tashih etme gayesini gözettiğini ifade etmektedir.⁴¹⁵ Tashih etmek ile kastettiği konular ise şunlardır:

1. Eski ve yeni kaynakları kullanmada ve onlardan bilgi nakletmekte son derecede dikkatli olmanın zarureti.
2. Araştırma ve ihtilaf noktalarının tespit edilerek araştırılması.
3. Nakledilen sözlerin sahibine nispet edilmesinin tespiti.
4. Sünnet kitaplarının her birine bakış açısının tashih edilmesi.
5. Sünnet kitaplarını kullanma metodunun tashih edilmesi.
6. Hadisleri kaynaklardan tahrir etmenin bir usûle göre olması.
7. Çoğu ilim talebelerinin muhtaç olduğu ilmî metotlara dair diğer başka konular.

Avvâme'ye göre; imamların ilmî yollarına bağlı kalmak, onların yazdıklarını doğru bir şekilde anlamaya çalışmak, okuma ve araştırma sırasında acele etmemek ile bütün bu sayılan hedeflere ulaşılır.⁴¹⁶

⁴¹³ Kanât Da'veh, "Meâlimu irşâdiyye 11" *Youtube* (Erişim 23 Aralık 2018), 00.00-4:11.

⁴¹⁴ Fadilet eş-şeyh el-allâme Muhammed Avvâme, "Mukaddime fadilet Mecd Mekkî li Silsileti Şeyhina Allâme Muhammed Avvâme", *Youtube*, (30 Kasım 2020).

⁴¹⁵ Muhammed Avvâme, *et-Tahzîr mine't-tevârid alâ kavlin dîne'r-rucû' ila mesâdirihî* (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438), 5.

⁴¹⁶ Avvâme, *et-Tahzîr mine't-tevârid*, 5; *Min menheci el-İmam Müslim*, 5; *Min mustalahı İbn Huzeyme*, 5.

Muhammed Avvâme'nin hadis ilimlerine dair güncelliğini koruduğunu gördüğü bazı problemlili konular ve problemlili sanılan bazı hadisler ile ilgili görüşlerini ifade eden, bir seri halinde müstakil hadis risaleleri olarak yayımladığı bu araştırmaları şunlardır:

5. *Hukmü'l-amel bi'lhadîsi'd-daîf beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk ve'd-da'vâ*

Bu araştırma teorik zeminde, uygulamada ve bir iddia olarak zayıf hadisle amel etmenin hükmüyle ilgilidir. Risâle, Nazarî Olarak Zayıf Hadis, Uygulamada Zayıf Hadis, Mutlak Olarak Zayıf Hadisle Amel Edilmez Görüşünün Çürütülmesi ve Zayıf Hadisle İlgili Olan Diğer Meseleler başlıklarından oluşan dört ana bölüm, alt başlıklara ayrılmış ve konu müellif tarafından detaylı olarak incelenmiştir. Kitap, Cidde'de Dâru'l-Minhâc ve Medine'de Dâru'l-Yüsr tarafından 1438/2017 senesinde birinci baskısı 282 sayfa olarak yayımlanmıştır.

6. *et-Tahzîr mine't-tevâriid alâ kavlin dûne'r-rucû' ilâ masâdarihi*

Avvâme, bu çalışmayı ilk olarak *el-Kâşif*e yazdığı araştırma kısmı içerisinde 146-159 sayfaları arasında ele almıştır. Zira Zehebî'nin *el-Kâşif*'te ve Sıbt b. el-Acemî'nin kitabın haşiyesinde yaptıkları nakilleri ilk kaynaklarından kontrol eden Avvâme'nin Zehebî ve Sıbt el-Acemî'ye olan itirazları artmıştı. İlgili münakaşaların hepsini önce *el-Kâşif* için yazdığı araştırma kısmında, daha sonra da müstakil olarak bu risalede biraraya getirerek telif etti. Avvâme bu risalede herhangi bir hadisin tahriri, bir ravinin tevsik veya tecrîhinde ya da herhangi bir âlime bir görüş nispet edilmesinde, asıl kaynağa müracaat etmeden, sonraki eserlerden nakilde bulunmaktan imkân ölçüsünde sakınılması gerektiğini, aksi takdirde gerçeğin kaybolduğunu ilmî anlamda adeta bir felaket ile neticeleneceğini örnekler ile delillendirerek ifade etmektedir. 32 sayfa olan kitap, *Ebhâs Hadîsiyye* serisinin 2 ve 3. cildi olarak 56 sayfa halindeki *Kelimetün fi't-tevakkî mine't-tahrîf* ile beraber Cidde'de Darü'l-Minhac ve Medine'de Darü'l-Yüsr tarafından 1438/2017 yılında birinci baskı olarak yayımlanmıştır.

7. *Kelimetün fi't-tevakkî mine't-tahrîf*

el-Kâşif in incelemeleri olan *Dirâsât* kısmının sonunda 355 ila 374 sayfaları arasında yer alan bu risaleyi Avvâme genişleterek sonradan müstakil bir hale getirmiştir. Râvînin tevsikinin ya da cerhinin tevarüd etmesine ve tevarüdü de tahrif ile neticelenmesine dair pek çok örneğin verildiğı bir risaledir.

8. *Min menheci'l-imam Müslim fi ardi'l-hadîsi'l-muallel fi sahihi*

Bu çalışmaya önce *el-Musannef* mukaddimesinin sonunda 102-121 sayfaları arasında, daha sonra *Dirâsatü'l-Kâşif*'te 188-206 sayfaları arasında yer vermiştir. Akabinde bunu müstakil bir risale olarak telif etmiştir. Risalenin amacı muhaddislerin metodunu anlamak olup özellikle İmam Müslim'in, *es-Sahih*'inde sened ya da metin olarak illetli hadise yer verilmiş midir, aynı şekilde Müslim'in hadislerin tertibinde hükme tesir eden bir usulü var mıdır, sorularına cevap aramıştır. Muhammed Avvâme risalesinde bu konuyla alakalı yirmiye yakın misal zikretmiştir.⁴¹⁷ *Ebhâs hadîsiyye* serisinin 4 ve 5. cildi içerisinde yer alan 80 sayfalık bu çalışma, 40 sayfalık *Hazfû tarafîn mine'l-hadîsi'l-vâhid ihtisâran ev i'lâlen* risalesiyle birlikte Cidde'de Darü'l-Minhac ve Medine'de Darü'l-Yüsr tarafından 1438/2017 yılında birinci baskı olarak yayımlanmıştır.

9. *Hazfû tarafîn mine'l-hadîsi'l-vâhid ihtisâran ev i'lâlen*

Bu risale, Avvâme'nin tahkiklerinden olan Beyhakî'ye ait *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda Avvâme'nin basılmış eserleri bölümünde "*İhtisâru'l- eimme tarafen mine'l-hadîsi: alâmetun ala illetin fihî*" ismiyle zikredilmektedir.⁴¹⁸ Avvâme, hadis imamlarının metotlarından habersiz ve hatta sahihlerini bile doğru bir kıraatle okumayı beceremeyen bazı kimselerin *Sahîh-u sahîhi'l-Buhârî* diye kitap çıkardıkları günümüzde, hadis imamlarını ve onların sahihlerini savunmanın yine onların metotlarına sahip çıkarak olacağını bu risalede örnekleriyle açıklamaktadır.

10. *Min mustalahi İbn Huzeyme fî i'lâlihi el-hadîs fî sahîhihi*

Bu çalışma, önce Avvâme'nin *el-Musannef* tahkikinin mukaddimesinin sonunda 122-126 sayfaları arasında, sonradan yine Avvâme'nin tahkik çalışması olan Zehebî'ye ait *el-Kâşif*'in öncesinde yer alan *Dirâsât* kısmında 207-219 sayfaları arasında yer almış, daha sonra müellif bu araştırmayı genişleterek müstakil hale getirmiştir. Ayrıca bu çalışma, Avvâme'nin tahkikleri arasında yer alan Beyhâkî'ye ait *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan Avvâme'nin basılmış eserleri kısmında *Min işârâti'l-İmam İbn Ebî Huzeyme ilâ da'fi'l-hadîs fî sahîhi*" ismiyle duyurulmaktadır.⁴¹⁹ Avvâme'nin ifadesine göre ilim çevrelerinde meşhur ve yaygın olan görüş, İbn Huzeyme'nin *es-Sahih*'inde mevcut olan her bir bilgiye teslim olmak, İbn Hibban'ın raviyi tevsik ettiği yerlerde ve Hâkim'in tashihlerinde ise

⁴¹⁷ Muhammed Avvâme, *Min menheci'l-imam Müslim fî arzi'l-hadisi'l-muallel fî Sahihihîh ve yelihi Hazfu taraf mine'l-hadisi'l-vahid: ihtisaran lehu ev i'lâlen*, (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438).

⁴¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*. (Mukaddime) i'tina bihi ve harrece nukûlehu Muhammed Avvâme, (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2016/1437), 2/972.

⁴¹⁹ bk. Beyhakî, *el-Medhal*, thk. Muhammed Avvâme, 2/972.

tevakkuf etmek şeklindedir. Avvâme risalesinde yaygın bu kanaatlerin doğru olmadığını belgelemiştir. Müellif, çalışmasında şu soruların cevabını açıklamaktadır: İbn Huzeyme'nin *Sahih*'inde olan her şey sahih midir? Kitap, illetli hadis barındırmakta mıdır? İbn Huzeyme'nin illetli hadisi zikretmekteki metodu nasıldır?

Ebhâs hadîsiyye serisi içerisinde 6 ve 7. cilt içerisinde yer alan 31 sayfalık bu kitap, 62 sayfa halindeki *Lemehât fî beyâni mezhebi İbn Hibbân fî marifeti's-sikât* ile birlikte Cidde'de Darü'l-Minhac ve Medine'de Darü'l-Yüsr tarafından 1438/2017 yılında birinci baskı olarak yayımlanmıştır.

11. *Lemehât fî beyâni mezhebi İbn Hibbân fî marifeti's-sikât*

Müellif, sikâtın bilinmesindeki İbn Hibbân'ın görüşünü, daha önce İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inin mukaddimesinde⁴²⁰ ve Zehebî'nin *el-Kâşif*'ine yazdığı *Dirâsât*'ta⁴²¹ ele almıştır. Daha sonra yaptığı ilavelerle birlikte müstakil olarak basılmıştır.⁴²²

İbn Hacer'in nakletmesiyle meşhur olan bir görüşe⁴²³ göre İbn Hibban'ın mechul ravileri tevsik ettiği bilgisi yayılmıştır. Acaba İbn Hibban'ın sikâtı belirlemesinde tutumu nasıldır?⁴²⁴Eğer mechulleri tevsik ediyorsa, onun tevsik ettiklerinde tevakkuf mu edilmelidir? İbn

⁴²⁰ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Darü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1427/2006), 1/77-101.

⁴²¹ Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif*, takdim, Muhammed Avvâme; tahrir, Ahmed Muhammed Nemir el- Hatib (Cidde: Darü'l-Yüsr- Medine: Darü'l-Minhac, 2. bs, 1430/2009), "*Lemehât fî beyâni Mezhebi İbn Hibban fî marifeti's-sikât*", 160-177.

⁴²² Muhammed Avvâme, *Lemehât fî beyâni mezhebi İbn Hibbân fî marifeti's-sikât*, (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 1438/2017), 5.

⁴²³ İbn Hacer'in *Lisanu'l-mizan*'ın mukaddimesinde İbn Hibban hakkında "ennehu yüvessikul mecâhîl" değerlendirmesi vardır. Fakat Avvâme'nin İbn Hacer'de başka bir şey dikkatini çeker. O da bizzat İbn Hacer'in *Tehzibu't-tehzib*'te tercümelerin çoğunun bittiği yerde, ziyadede bulunurken sanki Mizzi'ye istidrak kabilinden raviyi tevsik için; "Zekerehu İbn Hibban fî's-sikat- İbn Hibban onu *es-Sikat*'ta zikretti demesidir. Avvâme'ye göre bu mühim bir istidraktır ve onu bu konuyu araştırmaya yönelten ilk sebeptir. Diğer bir sebep ise bir gün harem-i şerifte hocası Ebu Gudde ile beraberken Ahmed Muhammed Şakir'in İbn Hibban'ın tevsikine itimad etmesi hakkındaki görüşünü sorduğunda هذا ادعى الى تثبيت السنة demesidir. Onun bu sözünden sonra konuyu müstakil olarak araştırarak bu risaleyi oluşturmuştur. bk. Majd Makki, "Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 15", *Youtube* (19 Ekim 2018).

⁴²⁴ Avvâme'nin belirttiğine göre İbn Hibban'ın mechul raviyi *es-Sikat*'ta zikretmedeki metodu şöyledir: Eğer bir ravi hakkında cerh gelmemiş ise, o raviden bir sika rivayet etmiş, ondan da başka bir sika rivayet etmiş ve aynı zamanda ilgili raviden müstenker bir rivayet gelmemiş ise İbn Hibban onu *es-Sikat*'ta zikretmiştir. Bu, o ravinin merviyatını araştırmak ve diğer ravilerle ile karşılaştırmakla ulaşılan bir sonuçtur. Avvâme'ye göre, İbn Hibban öncesinde, İbn Main, İbn Medini, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Kattan, Şube gibi nice muhaddisler bu metotla tevsikte bulunmuştur. Bütün bu imamlar ilgili ravinin merviyatını araştırmakla, onun hakkında sika ya da sahihu'l-hadis diye hükmetmişlerdir. bk. Majd Makki, "Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 15".

Hibban, Şube ve Yahya b. Kattan gibi münekkitlerin her tevsik ettiği raviyi almış mıdır?⁴²⁵ Bu konuda âlimlerin metodu nedir? Şayet İbn Hacer bu görüşte ise İbn Hibban'ın tevsikini niçin kabul etmiştir? Onun bu konudaki tutumu nedir? Sahîh-i İbn Hibban'dan doğru bir şekilde istifade edebilmek için diğer âlimlerin de İbn Hibban'ın tevsikine karşı tutumu nasıldır? Muhammed Avvâme yukarıdaki sorulara cevap olacak şekilde konuyu tafsilatlı bir şekilde bu risalesinde anlatmaktadır.

12. Dirâsetun hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas fi'l-cem'i beyne salâteyni min gayri uzrin

Avvâme bu hadise, *Tedrîb*'de (3/371) de ta'lîk kısmında değinmiş fakat orada açıklama imkânı bulamamış, daha sonra bu araştırmada ayrıntılı ve müstakil olarak konuyu ele almıştır. Bu hadisi nasıl anlamalı, nasıl muamelede bulunmalı, nasıl tahrir etmelidir? Eserin muhtevası şu sorulara cevaptır denilebilir: Hadisi mutavvel kaynaklardan tahrir etmenin, ya da muhtasar bir şekilde bilgisayar programlarından tahrir etmenin, o programların marifeti ile hadise hüküm vermenin sonucu nedir? İbn Abbas yoluyla ve Müslim'in *es-Sahih*'inde bulunmasıyla da meşhur olan bu hadis-i şerif, namaz vakitleri ile alakalı olan muhkem ayetlerle mütearız değil midir? Hadisle ifade edilen sûri cem midir yoksa hakiki cem midir?⁴²⁶ *Ebhâs hadîsiyye* serisinin 8, 9, ve 10. cilt içerisindeki 63 sayfalık bu ilk risaleyle birlikte, 39 sayfalık *Hel fi hadisi halekallâhu't-türbete yevme's-sebti işkâl* ve 31 sayfalık *Vichetu nazar fi fehmi hadisi ardi Ebi Süfyan ez-zivâc bi Ümmi Habîbete ala'n-nebiyyi s.a.s* ile beraber Cidde'de Darü'l-Minhac ve Medine'de Darü'l-Yüsr tarafından 1438/2017 yılında birinci baskı olarak yayımlanmıştır.

13. Hel fi hadisi halekallâhu't-türbete yevme's-sebti işkâl?

Bu çalışma, müellifin kendi tahkikleri arasında yer alan Beyhakî'ye ait *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda, Avvâme'nin basılmış eserleri kısmında “*Dirâsetü'l-akvâli fi hadisi halekallahu't-türbete yevme's-sebt ve tashîhuhi seneden ve metnen*” ismiyle duyurulmaktadır.⁴²⁷ Muhammed Avvâme, İmam Müslim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Ebu Ya'lâ

⁴²⁵ İbn Hibban, münekkitlerin her tevsik ettiğini de hemen almaz. Şayet ravi hakkında cerh yok, ama kendisinden bir sika, ondan da başka bir sika nakletmiş, merviyatının içinde de münker bir şey yok ise *es-Sikat*'a almıştır. Ayrıca İbn Hibban, *Kitabu'l-mecruhin*'de (1/90) kendine has ıstılah olarak: İmamlar bir ya da iki vehimden ötürü raviyi mutlak olarak cerh ettikleri yerde, kendisinin bunu mutlak cerh saymayacağını, ancak bu ravi teferrüd ettiğinde onun haberi ile ihticac etmenin de hoşuna gitmeyeceğini ifade etmektedir.

⁴²⁶ Muhammed Avvâme, *Dirâsetun hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas fi'l-cem'i beyne salâteyni min gayri uzrin*, (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 1438/2017).

⁴²⁷ Beyhakî, *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, 2/972.

ve İbn Hibbân tarafından rivayet edilen araştırmanın konusu olan bu hadisi gerek metin gerekse isnat yönünden etraflıca incelemiştir.

14. *Vichetu nazar fî fehmi hadisi ardi Ebi Süfyan ez-zivâc bi Ümmi Habîbete ala'n-nebiyyi s.a.s*

Bu çalışma, *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan Avvâme'nin basılmış eserleri kısmında “*Ma'nen cedîdun li hadîsi ardi Ebi Süfyân tezvâce Ümmi Habîbe ala seyyidina rasulillah (s.a.s.)*” ismiyle duyurulmaktadır. Avvâme, araştırmasında Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Süfyan b. Harb'in faziletleri babı altında zikrettiği tek hadis olan İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bu hadisi incelemektedir. Muhammed Avvâme, bu araştırmada, hadisin sened ve metninin sıhhatinin durumunu tartışmakta, metindeki tarihî gerçekliğe aykırı olan kısmını, takip ettiği metota uygun olarak dellilleriyle izah etmektedir.

15. *Hutûvât menheciyye fî isbâti adâleti's-sahabe*

Bu çalışma, *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan Avvâme'nin basılmış eserleri kısmında “*Emru'n-nebiyyi (s.a.s) es-sahabete bi't-teblîği anhu: tadîlun liküllü ferdin minhum*” ismiyle duyurulmaktadır.⁴²⁸ Müellif kitabın girişinde, bu meseleyi *Tedrîbu'r-râvî* çalışmasının 5. cilt 171-178 sayfaları arasında zikrettiğini, pek çok ziyade ile ayrıca müstakil olarak risale haline getirdiğini belirtmektedir.⁴²⁹

Bu risalede usul konularından adaletin tarifi, sahabenin adaleti ile onların ismetinin mi kastedildiği, kimlere sahabe denilebileceği tartışılmaktadır. *Ebhâs hadîsiyye* serisinde 11 ve 12. cilt içerisinde yer alan 62 sayfalık bu çalışma, 50 sayfalık *Rivâyetü'l-hadîsi's-şerîf bi'l-ma'na beyne'l-hukmi'n-nazariyyi ve'l-vaki'i'l-ameliyyi* ile birlikte Cidde'de Darü'l-Minhac ve Medine'de Darü'l-Yüsr tarafından 1438/2017 yılında birinci baskı olarak yayımlanmıştır.

16. *Rivâyetü'l-hadîsi's-şerîf bi'l-ma'na beyne'l-hukmi'n-nazariyyi ve'l-vaki'i'l-ameliyyi*

Bu çalışma, *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan Avvâme'nin basılmış eserleri kısmında “*Tahriru nuktati'l-ihtilâf fî rivayeti'l-hadîsi bi'mana*” ismiyle duyurulmaktadır.⁴³⁰ Risalede cevabı aranan sorular;

⁴²⁸ Beyhakî, *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*. (Mukaddime) thk. Muhammed Avvâme, 2/972.

⁴²⁹ Muhammed Avvâme, *Hutuvât menheciyye fî isbâti adâleti's-sahâbe*, (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438), 8.

⁴³⁰ Beyhakî, *el-Medhal ilâ ilmi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, 2/972.

H. Peygamber'in sözleri Allah'tan vahiylerdir yani vahyi gayri metluvvdür. O halde H. Peygamber'in hadislerini nakleden kimsenin mana ile rivayet ederek tasarrufta bulunması caiz midir? Hadisi, kendi kelimeleri ile ifade etmesi caiz midir? Mana ile rivayeti kabul edilecek ravide bulunması gereken sıfatlar nelerdir? Kimin mana ile rivayeti kabul edilmez? Bir hadisin mana ile rivayet edildiği nasıl anlaşılır? Avvâme, Süyûtî'nin *Tedrib*'te bu konu hakkında on kadar görüş zikrettiğini nakletmekte,⁴³¹ sonunda cumhurun mana ile rivayete bazı şartlar ile cevaz verdiğini söylemektedir.⁴³² O halde cumhurun mezhebini nasıl anlaşılmalıdır? şeklinde sıralanabilir.

17. *el-Likâu beyne'r-râviyeyn karînetun ale'l-ittisâl ev şartun leh*

Bu çalışma, Avvâme'nin tahkikleri arasında yer alan Beyhakî'nin *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan, muhakkike ait basılmış eserleri kısmında “*Mezhebü'l-İmam Müslim ve gayrihi fi'l-karîneti'l-mutebereti fi meseleti'l-likâi beyner-râviyeyni*” ismiyle duyurulmaktadır. Müellif aynı konuyu *Tedribu'r-râvî* (3/202-209) sayfaları arasında incelemiş, daha sonra yaptığı ilaveler ile müstakil bir çalışma olarak ele almıştır.

Avvâme, İmam İbn Salâh'ın el-İmam diye nitelediği kitabının 11. nev'i olan Mudall Hadis'in alt bölümlerinde konuya ait zikrettiği üç bölümden birinin de İmam Müslim'in, karşılaşmaları mümkün olan iki ravinin muasır⁴³³ olmasının, ittisal için yeterli olduğunu ifade ettiği bölümdür. İbn Salah, Müslim'in görüşünde nazar olduğunu ifade eder, çünkü Müslim'in karşı çıktığı görüşün, mütekaddim imamlardan Ali b. Medini, Buhârî ve başka imamların görüşü⁴³⁴

⁴³¹ Avvâme, *Rivâyetü'l-hadîsi's-şerîf bi'l-ma'na*, 6.

⁴³² Avvâme, *Rivâyetü'l-hadîsi's-şerîf bi'l-ma'na*, 7.

⁴³³ Muasara: Kesin olarak görüştükleri bilinmeyen, fakat karşılaşmaları ve birbirlerinden hadis almaları imkân dâhilinde olan iki râvinin, aynı zaman diliminde yaşamasını ifade eden bir hadis terimidir. Muâsara kelimesini ilk defa, hadis kabul şartlarının yoğun şekilde tartışıldığı bir dönem olan III. (IX.) yüzyılın başlarındayken, muan'an hadisin senedinin muttasıl olup olmayacağı konusunda, Müslim tarafından kullanılmıştır. Müslim'e göre güvenilir bir râvi kendisi gibi güvenilir bir başka râviden “an” lafzı ile hadis rivayet etmiş ve ikisi aynı zaman dilimi içinde yaşamışsa, ikisinin bir araya geldiğine dair herhangi bir haber bulunmasa da birinin diğeriyle karşılaşp ondan hadis duymuş olması mümkündür ve bu şekilde nakledilen rivayet muttasıl kabul edilir. Bu hadis, delil olarak kullanılmaya uygundur. Şu kadar var ki, râvinin kendisinden rivayette bulunduğu kişiyle karşılaşmadığına veya ondan hiçbir hadis almadığını gösteren açık bir delil varsa, o zaman bu muâsara iki râvinin birbiriyle görüştüğünü (mülâkat) ifade etmez. bk. Mehmet Efendioğlu, “Muasara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020),303126.

⁴³⁴ Muhaddislerin çoğunluğuna göre hadisin muttasıl olması için hoca ile talebenin likâi yeterlidir ve ayrıca semâ şartı aranmamıştır. Likâ; “öğrencinin hocasından bir aracı olmadan doğrudan hadis alması” anlamındadır. Ali b. Medînî ve Buhârî başta olmak üzere muhaddislerin ve fakihlerin çoğunluğuna göre müdellis olmayan râvinin hocası ile karşılaştığının bilinmesi gerekir. Râvinin semâ veya likâi biliniyorsa, tedlis yaptığı da tesbit edilmemişse o rivayeti hocasından duyduğu kabul edilir. İmam Müslim'in görüşü ise râvi müdellis değilse hocasıyla muasır/çağdaş olması yeterlidir ve birbirleriyle görüşmeleri yani likâ şart değildir. Müslim, çoğunluğun da bunu benimsediğini ileri sürmektedir. Buhârî ise bu görüşün aksine hoca ile talebenin bir defa

olduğunu latif bir şekilde vurgular. Avvâme de buradan hareketle neredeyse tartışmasız hakikat gibi sayılan ve bazı muasır araştırmacıların da çalışma yaptığı bu konuda, *Tedrîb*'te yazdığı ta'likine ilaveler yaparak müstakil bir araştırma yapmaya karar verir.⁴³⁵ *Ebhâs hadîsiyye* serisinde 13 ve 14. cilt içinde 65 sayfa halinde olan bu araştırma, 39 sayfalık *el-Hadîsu'l-mürsel ve tahrîru eşhuri'l-mezâhib fihi kabûlen ve reddin* ile beraber Cidde'de Darü'l-Minhac ve Medine'de Darü'l-Yüsr tarafından 1438/2017 yılında birinci baskı olarak yayımlanmıştır.

18. *el-Hadîsu'l-mürsel ve tahrîru eşhuri'l-mezâhib fihi kabûlen ve reddin*

Bu çalışma, Avvâme'nin kendisine ait bir tahkik olan Beyhakî'nin *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan Avvâme'nin basılmış eserleri kısmında “*Tahrîru'l-mezâhibi's-selâse fi huciyeti'l ameli bi'l-hadisi'l-mürsel*” ismiyle duyurulmaktadır. Avvâme bu çalışmasında, ulemaya ait mürsel hadis hakkındaki görüşün, muhaddislerin cumhurunun görüşü, fakihlerin cumhurunun görüşü ve bu iki görüşün ortalaması olan İmam Şâfiî'nin görüşü şeklinde üç kısma ayrıldığını ifade ederek konuya açıklık getirmeye çalışır.⁴³⁶

19. *Menhecü'l-imam Zahidu'l-Kevserî fi nakdi'r-ricâl*

Muhammed Avvâme'nin Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 2007 yılında düzenlenen “Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevserî” sempozyumunda sunduğu tebliğin başlıkları ve muhtevası genişletilmek suretiyle kitaplaştırılmıştır.

Türkçe olarak *Hadis Ricalinin Tenkidinde M. Zahid Kevserî'nin Metodu* başlığını taşıyan bu çalışma, ilmî bir üslup ile yazılmış büyük bir emek mahsulü olarak kaleme alınmıştır. Tebliğ son devrin en büyük muhaddislerinden M. Zahid Kevserî ile muasır araştırmacılar arasında geçen ilmî münakaşaları, Kevserî'nin Hatîb Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdad* adlı eserinin 15. cildinde zikrettiği, İmam Ebu Hanife ile ilgili asılsız isnatlara karşılık vermek için kaleme aldığı, râvî ve rivâyetlerle ilgili bazı kriterlerin ortaya konduğu *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* isimli

bile olsa likânın bilinmesini gerekli görmektedir. Diğer bir ifadeyle râvî hangi rivayet lafzını kullanırsa kullansın hocasıyla likâi biliniyorsa o rivayet muttasıldır. Bununla beraber ihtiyata uygun olan öğrencinin hocasından hadis aldığıнын ispat edilmesidir. bk. Selahattin Polat, “Likâ” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/189-190.

⁴³⁵ Muhammed Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn karinetun ale'ttisâli ev şartun leh ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel ve tahrîru eşhuri'l-mezâhib fihi kabûlen ve reddin* (Cidde: Dâru'l-Minhac – Medine: Daru'l-Yüsr, 2017/1438), 7-8.

⁴³⁶ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 6.

eserini ve onun bu kitabına, Muallimî'nin tenkit olarak yazdığı *Talî'atü't-Tenkîl bimâ verede fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl* reddiyesini ele almakta ve incelemektedir.

M. Avvâme'ye göre Hatîb Bağdâdî, değil İmam Ebu Hanife'ye, sıradan bir müslümana dahi isnat edilemeyecek, bazısı çok çirkin ve kabîh, ne kadar itham ve tenkit varsa hepsini *Tarih-i Bağdâd* kitabına almıştır. Kevserî ile Muallimî arasında cereyan eden münakaşaların sebebi de Bağdâdî'nin kitabına aldığı bu rivayetlerdir. Yine ona göre Hatîb ve Muallimî'nin bütün bu rivayetleri kabul etmelerinin tek sebebi içine düştükleri mezhep taassubudur.

Kitap, 2023 yılında Dâru'l-Minhâc tarafından basılmıştır. 128 sayfadır.

4.1.2. Şerh çalışmaları

Avvâme, tahkik ettiği kitaplardaki hadis metinlerine ta'lik kısmında şerh düştüğü gibi bazen de bir eseri şerh yöntemi ile telif etmiştir. Bu bölümde Muhammed Avvâme'nin rivayetü'l-hadis alanında hazırladığı tek şerh çalışmasını tanıtacağız.

Min sıhâhi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye, mieti hadisîn kudsiyyîn mea şerhiha

Muhammed Avvâme'nin derleme türünde bir telif eseri olan bu kitap, yüz hadisi kudsîyi içermekte olup yine kendisi tarafından hadislerin tahrir ve şerhi yapılmıştır. Altıncı baskısı 1435/2014 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.

Kitabın mukaddimesinde hadis-i kudsînin tarifi, hadisi kudsî ile ilgili bazı meseleler ve kudsî hadisler konusunda yazılan meşhur kitaplardan bahsederken,⁴³⁷ bu kitabı yazdığı sırada hadis-i kudsî sahasında mütedavel dört kitap bulunduğunu, bunların başında Muhammed Abdürraûf b. Tâci'l-ârifîn el-Münâvî'ye (ö. 1031/1622) ait olan *el-İthâfâtü's-seniyye*'nin geldiğini, bundan başka Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin (ö. 1200/1785) *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*, Mısır İslâmî İşler Yüksek Konseyi'nin Ezher âlimlerinden bir kurula hazırlattığı dört yüz hadisten oluşan *el-Ehâdîsi'l-kudsiyye* ve Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân el-Makdisî'nin (739/1339) *el-Makâşidü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-ilâhiyye* adlı üç eserin daha mevcut olduğunu, fakat her birisinin yaş-kuru, doğru-yanlış demeden ve yerli yerince şerh, ta'lik ve tahkik yapılmadan piyasaya sürüldüğünü görmüş, bunun üzerine hadislerin sıhhatine daha çok ehemmiyet vererek kudsî hadisler üzerine bir çalışma yapmaya karar vermiştir. Böylece seçtiği meşhur yüz kudsî hadisi hem halkın hem de ilim ehlinin istifade edeceği bir

⁴³⁷ Avvâme, *Min sıhâhi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*, 9-29.

şekilde şerh ve açıklama ile beraber tek ciltlik bir kitap halinde 612 sayfa olarak telif etmiştir.⁴³⁸

Müellif kitabın başında hadisleri intihâb ederken takip ettiği metodu yedi madde halinde açıklamış,⁴³⁹ daha sonra hadisleri iman ve tevhidden başlayarak, konularına göre bölümlere ayırmış, müselsel bir numaralandırma ile hadisin metni, tahriri, garibu'l-hadîs, mana ve hadisin şerhi şeklinde konuyu sunmuştur.

4.1.3. Tahkîk/Tevsîk, ta'lik, tahrîc çalışmaları

Muhammed Avvâme, yaptığı tahkiklerde ta'lik ve tahrice de yer vermesinden dolayı ilgili çalışmalara bu başlık altında yer vereceğiz.

1. *Müsnedü Emîru'l-müminîn Ömer b. Abdulaziz*

Bu çalışma, Muhammed Avvâme'nin tahkik alanında münferit bir çalışma olarak kaleme aldığı ilk eseridir.⁴⁴⁰ Avvâme bu kitabı Halep'te Cemiyetu't-Talimi's-Şer'i' de iken 2 Ramazan 1395/8 Eylül 1975 senesinde yazmıştır.⁴⁴¹

Hicrî üçüncü asır ulemâsından olan Muhammed b. Muhammed el-Bâgandî (ö. 312/925), Ali b. Medîni (ö. 234/848-49) ve İbn Nümeir (ö. 234/849) gibi büyük üstatlara talebe olmuş, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi büyük imamlara da şeyh olmuştur.⁴⁴² Ömer b. Abdülaziz tarikiyle gelen, bazı senetlerinin tek bir metne ait olduğu 95 senetli rivayeti *Müsnedü emîru'l-mü'minîn Ömer b. Abdulazîz* adıyla bir araya getiren Bâgandî, bu küçük müsnedi yetmiş beş şeyhten rivayet etmiştir.⁴⁴³

Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 101/720) sünneti cem etmesini; "Allah Teâla, Yemâme Savaşı sonrası gördüğü lüzum üzerine Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) Kur'an'ı toplamayı teklif eden Hz. Ömer (r.a.) gibi, âlimlerin ölümü ile hadisin yok olmasından endişe eden torunu Ömer b.

⁴³⁸ Avvâme, *Min sıhahi'l-ehadisi'l-kudsiyye*, 24-28; Mutavvi', "Hadîsu'z-Zikrayât" (03 Aralık 2018, 36:23-38-18).

⁴³⁹ Avvâme, *Min sıhahi'l-ehadisi'l-kudsiyye*, 29-32.

⁴⁴⁰ Tokat, "Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat", 71.

⁴⁴¹ Muhammed Avvâme, "Muakddime", *Müsnedü Emîru'l-müminîn Umer b. Abdilazîz*, mlf. Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Süleymân el-Bagandî, (Cidde: Daru'l-Minhâc; Medine: Dâdu'l-Yusr, 2009/1430), 13.

⁴⁴² Avvâme, "Mukaddime", 44.

⁴⁴³ Avvâme, "Mukaddime", 44.

Abdulaziz’e de sünnetin tedvininin teklifini nasip etmiştir”⁴⁴⁴ diyerek değerlendiren Avvâme, *Müsnedî* tahkik etmesinin sebebini ise şöyle açıklamıştır: “Hicrî 1380 senesinde, asrının müsnidi Hafız Seyyid Muhammed Abdulhay el-Kettânî’nin (ö. 1962) *Müsnedü Halife Ömer b. Abdulaziz*’i de kaynakları arasında saydığı *et-Tertîb el-idâriyye* kitabının mukaddimesinde; ‘tahririni Ebu Bekir Muhammed b. Muhammed el-Bâgandî yapmış, Hint’te basılmıştır. Tabedeni bilinse de cemedeni zikredilmemiştir. Bu ise acîp bir durumdur” diye belirtmesi üzerine *Müsned* ile ilgili araştırmalarına başlamıştır.⁴⁴⁵

Avvâme, öncelikle kitabın ilk baskısı olan 1340 Mültan tab’ını istinsah etti. Mültan baskısında, Ömer b. Abdülazîz tarafından rivayet edilen hadislerin yanısıra, bir hadisin âlî isnadını göstermek için senesinde Ömer b. Abdülazîz’in bulunmadığı bazı rivayetler de yer alıyordu.⁴⁴⁶ Avvâme, elindeki matbu nüshayı mukabele, tahkik ve tashih için müellife ait bir elyazması nüshayı da İstanbul’daki Feyzullah kütüphanesinden edindi.⁴⁴⁷

Avvâme yaptığı bu tahkikteki çalışması şu şekilde sıralamaktadır:

1. Mukaddime yazmak
2. Ricalden ihtisar tariki ile söz etmek.
3. Diğer meşhur hadis kitaplarından hadis tahrir etmek.
4. Hadisin manasını vermek. Yani hadiste geçen kelimelerin önce lugavi manalarını, sonra genel olarak hadisin anlamını vererek, özellikle şer’i-ameli hükümlerden müslüman hayatında gerekli olduğu kadarıyla temas etmek.
5. İmam Bâgandî’nin çabasını tamamlamak için vakıf olduğu Ömer b. Abdulaziz rivayetlerinden oluşan tekmile ilave etmek.⁴⁴⁸

Avvâme *Müsned*’in tahkikine geçmeden önce Ömer b. Abdulaziz’in ilmi yönü, Hafız Bâgandî’nin terceme-i hayatı ve *Müsnedî* tanıtan bir bölümde bilgi vermektedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Avvâme, “Mukaddime”, 40-41.

⁴⁴⁵ Avvâme, “Mukaddime”, 49.

⁴⁴⁶ Salih Karacabey, “İbnu’l-Bâgandî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/524-525.

⁴⁴⁷ Avvâme, “Mukaddime”, 53.

⁴⁴⁸ Avvâme, “Mukaddime”, 58.

⁴⁴⁹ Avvâme, “Mukaddime”, 13.

Bâgandî'nin Ömer b. Abdulazîz'in rivayet ettiği hadisleri cemetme faaliyetine, Avvâme'de katkıda bulunarak, çalışmaları sırasında vakıf olduğu Ömer b. Abdulazîz'e ait diğer merfu hadisleri de bu kitaba *tekmile* diyerek ilave etmiştir. Avvâme'nin sayımına göre Bâgandî'nin *Müsned*'inin hadis sayısı kırk altı iken, kendisinin ilave ettiği hadislerin sayısı yetmiş dokuzdur.⁴⁵⁰ Böylece toplam hadis sayısı 125'i bulmuştur.⁴⁵¹

Kitabın son baskının mukaddimesindeki açıklamaya göre muhakkik kitabın giriş bölümünde, hadis tahriclerinde ve tekmlisinde yeni ilavelerde bulunmuştur.⁴⁵²

Kitap dördüncü baskı olarak tek cilt, üç yüz elli sekiz sayfa halinde 1430/2009 yılında Dâru'l-Yusr ve Dâru'l-Minhâc tarafından Cidde'de basılmıştır.

2. *Takrîbü't-Tehzîb*

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) rical ilminin, muhtasar ve kapsayıcı en önemli kitaplarından biri olan *Takrîbü't-Tehzîb*, yine kendisine ait olan *Tehzîbü't-Tehzîb*'inin muhtasarıdır. *Tehzîbü't-Tehzîb* ise Mizzi'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl* ve Muğaltay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*'inin orta bir hacim içinde cem ve telhis edildiği, İbn Hacer'in imametini ve malumatının derinliğini gösterdiği birçok ziyadeleler ile telif ettiği bir kitaptır. İbn Hacer daha sonra bu *Tehzîb*'i orijinal bir hale getirerek tek bir cilt halinde *Takrîbü't-Tehzîb* adıyla ihtisar etmiştir.⁴⁵³ İbn Hacer, ricalü'l-hadis edebiyatındaki türünün en önemli çalışması olan *Tehzîbü't-Tehzîb*'in muhtasarı olan *Takrîbü't-tehzîb*'i, 827/1424 yılında tamamlamıştır. Eserde *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunan ravilerinin biyografilerine ilave olarak ayrıca Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*, *Halku ef'âli'l-ibâd*, *Cüz'ü'l-kırâ'e* ve *Ref'u'l-yedeyn*; Müslim'in *Mukaddime*, Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl*, *Fezâ'ilü'l-ensâr*, *Nâsihu'l-Kur'ân* ve *mensûhuh*, *Kitâbü'l-Kader*, *et-Teferrüd fi's-sünen*, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* ve *Müsnedü Mâlik*; Tirmizî'nin *Şemâilü'n-nebî*; Nesâî'nin *Müsnedü Alî*, *Müsnedü Mâlik*, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, *Hasâisu Alî* ve İbn Mâce'nin *Kitâbü't-Tefsîr* adlı eserlerindeki

⁴⁵⁰ Bâgandî, *Müsned*, thc. Muhammed Avvâme, 228.

⁴⁵¹ Dr. Muhyiddin Avvâme, babasının bu çalışmayı yaptığı zamanlarda elyazmalarının yeterince bulunmayışı ve zamanımızda olduğu gibi bilgisayar programları olmaksızın tahric yapmanın güçlüğü düşünüldüğünde; daha kırk yaşında bile olmayan Muhammed Avvâme'nin Allah'ın tevfiği ile tahkik işindeki kuvvetine, ilmî alt yapısındaki derinliğine ve o zaman için kaynaklarının ne denli fazla olduğuna bir işaret olduğunu söylemektedir. bk. Fadîlet eş-Şeyh el-Allâme Muhammed Avvâme, "Müsnedü Ömer b. Abdülaziz", *Youtube* (Erişim 30 Aralık 2023).

⁴⁵² Avvâme, "Mukaddime", 5.

⁴⁵³ Muhammed Avvâme, "Mukaddime", *Takrîbü't-Tehzîb*, mlf. Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2009/1430), 30.

toplam 8826 râvinin çok kısa biyografileri verilmiştir.⁴⁵⁴ Sonunda kadınlara dair bir bölüm de yer almaktadır.⁴⁵⁵

Eserin muhakkiki Muhammed Avvâme, Halep'ten çıkıp Medine'ye yerleştikten sonra, İslâm Üniversitesi'nde İlmî Araştırmalar Merkezi'ni kurmuş ve orada çalışmaya başlamıştı. Bu merkezin kuruluşundan kurumsallaşmasına kadar olan dönemde İbn Hacer el-Askalânî'nin *İthâfu'l-mehere*⁴⁵⁶ isimli *etraf*⁴⁵⁷ kitabının ilk hazırlık çalışmalarına katılmıştı.⁴⁵⁸ Avvâme daha sonra kendi ilmî çalışmalarına başlamış, bu süreçte ilk olarak yine İbn Hacer'e ait *Tehzîbü't-Tehzîb*'in muhtasarı olan *Takribü't-tehzîb*'i müellif nüshasından tahkik etmiştir. Muhakkik, kitabı ilk olarak 1406/1985 senesinde müellif nüshasıyla mukabele ederek ve haşiyeleri olmadan tabetmiştir.⁴⁵⁹ Avvâme, çalışmasının 1999 yılındaki baskısına Abdullah b. Salim el-Basri (ö. 1134/1722) haşiyesi⁴⁶⁰ ile öğrencisi Muhammed Emin Mîrganî'nin (ö. 1161/1748) haşiyesini de eklemiştir⁴⁶¹ ve *Takrib* ile birlikte bu iki kitabın tahkikini de müellif

⁴⁵⁴ Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514-531.

⁴⁵⁵ Avvâme, “Mukaddime”, 761-791.

⁴⁵⁶ *İthâfu'l-mehere* bi-etrafî'l-aşere: Eserde İmam Mâlik'in *el-Muvatta*, İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Dârimî'nin *es-Sünen*, İbnü'l-Cârûd'un *el-Münteka*, Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin *el-Müstahrec*, Tahâvî'nin *Şerhu Meânî'l-âsâr*, İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*, Dârekutnî'nin *es-Sünen* ve Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı kitapları, ayrıca İbn Huzeyme'nin dörtte biri günümüze ulaşan *es-Sahîh*'i yer almaktadır. bk. Kandemir, “İbn Hacer el- Askalânî”, 19/520.

⁴⁵⁷ Hadislerin baş tarafından bir kısmını zikretmek suretiyle sahabe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eser türüdür. bk. Kandemir, “İbn Hacer el- Askalânî”, 19/520.

⁴⁵⁸ Tokat, “Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat”, 71.

⁴⁵⁹ Avvâme, “Mukaddime”, 10.

⁴⁶⁰ Avvâme bu haşiyeyi tercih etme gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “Abdullah b. Salim el-Basrî el-Mekkî yaşadığı dönem âlimlerinin de tanıklığı ile *Kütüb-i Sitte*'ye özellikle de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine vukufiyeti ile meşhurdur. Bu kitapları çokça müzakere, müdarese etmesi, okutması, tenkih ve tensihleri sebebi ile ricallerine ait isim, künye, lakap, nisbe ve ensabını hatırdı tutması kolaylaşmıştı. Aynı zamanda bu meşguliyet onu devamlı *Takrib*'e müracaat etmesini gerektiriyordu. *Takrib*'te yer alan ihale/tahviller ona yardım etmediği vakit hem kendi hem başkaları için tahviller ekliyordu. Böylece elindeki *Takrib* çok kıymetli haşiyeleri barındırmıştır. Onun *Takrib*'e yaptığı faydalar; ricalin isim, künye ve lakaplarını kalemle harekelemek, kitapta olan bir faydayı özetleyerek oraya dikkati çekmek ve yine kitapta olan bir faydayı tam bir şekilde vererek o konuyla ilgili âlimlerin sözlerini olduğu gibi nakletmesidir.” bk. Avvâme, “Mukaddime”, 10, 11, 15.

⁴⁶¹ Avvâme'nin bu haşiyeyi de tahkik etmesinde onu cezbeden unsurlar şunlardır: Muhammed Emin Mîrganî, hocası Abdullah b. Sâlim'in haşiyesi üzerinden yirmi beş boyunca el çekmemiş, ona yazdığı haşiyeler ile müstakil bir haşiyeye oluşturmıştı. İki haşiyeye arasında ricalle dair tearuz neredeyse yok denecek kadar nadirdi. Mîrganî'nin, yaptığı zabtı nakillerle tevsik etmesi, yine Abdullah b. Salim'den aldığı bilgiyi nakillerle tevsik etmesi, hocasının bir ya da iki kaynağa nispet ettiği bilginin nassını getirmesi Avvâme'nin bu haşiyeyi de tahkik etmesine sebep olmuştur. bk. Avvâme, “Mukaddime”, 12, 13.

nüshalarından yapmıştır.⁴⁶² Bu çalışması daha sonra birçok defa basılmıştır. Kitabın dokuzuncu baskısı tek cilt halinde Cidde’de 1433/2012 senesinde yapılmıştır.

Avvâme, *Takrib*’i müellifinin aslına itimat etmek suretiyle dikkatli bir şekilde 1985 senesinde tahkik ederek ilk defa tab etme şerefine kendine ait olduğunu Allah’a hamd ederek ifade etmektedir.⁴⁶³ Aslında ilk olarak *Takrib* 1380/1960 senesinde Ezher şeyhlerinden Abdulvehhab Abdullatif tarafından, müellif nüshası da dâhil yedi nüshaya itimad edilerek tahkik edilmiştir. Fakat kitapta çok sayıda matbaa hatası vardı. Ancak muhakkik, kitap basıldıktan sonra vaki olan matbaa hatalarını düzeltme fırsatını bulamamıştır. Bunun üzerine Avvâme kitabı tekrar müellif nüshasına dayanarak tahkik etme ihtiyacı duymuştur.⁴⁶⁴

Kendisinin ilk basımından sonra *Takrib*’in Mustafa Abdulkadir Ata tahkiki 1991’de Daru Kütübî’l-İlmiyye’den, 1994’te Ebu’l-Eşbâl tahkiki Daru’l-Âsime’den, Yine 1994’te Adil Mürşid tarafından yapılan tahkiki de Müessesetü’r-Risale tarafından basılmıştır. Bu tahkiklere vukufiyetinden sonra Avvame şu sözleri tekrar tekrar ifade etmektedir “Allah insafa ve güzel ahlaka rahmet eylesin!”⁴⁶⁵

Muhammed Avvâme, yeni neşir için yazdığı ikinci baskının mukaddimesinde, Dâru’l-Âsime tarafından basılan Ebu’l-Eşbâl Sağir Ahmed Şağif el-Pakistanî’ye aittir. Ebu’l-Eşbâl’in tahkikinin mukaddimesinde, onun Ebu Hanife’ye karşı kindar tavrının bir gereği olarak, Muhammed Avvâme tahkikinde yer alan Ebu Hanife’nin tezkiye edilmesi sebebiyle, Avvâme tahkikini, ilim ahlakıyla bağdaşmaz bir şekilde eleştirmekte ve Avvâme’nin kitapta yüz adet tahrif yaptığını iddia etmektedir. Tenkitlerden ilmi değer ifade edenler Muhammed Avvâme tarafından diğer baskılarda tashih edilmesine rağmen Ebu’l-Eşbâl o baskılara hiç değinmemiştir.⁴⁶⁶

Daha sonra kitabın Beşşar Avvad Ma'ruf ve Şuayb el-Arnaut tarafından 1997’de *Tahrîru Takrîbi’t-Tehzîb* adıyla başka bir tahkiki daha yapılmıştır. Bunun üzerine Mahir Yasin el-Fahl tarafından *Keşfü’l-îhâm limâ tezammenehu Tahrîrû’t-takrib mine’l-evham* isminde, 2006’da Riyad’da 703 sayfa olarak *Tahrîr*’de yer alan iddiaları tenkit için bir çalışma yayınlanmıştır.

⁴⁶² Avvâme, “Mukaddime”, 8.

⁴⁶³ Avvâme, “Mukaddime”, 10.

⁴⁶⁴ Avvâme, “Mukaddime”, 5, 101.

⁴⁶⁵ Avvâme, “Mukaddime”, 15.

⁴⁶⁶ Avvâme, “Mukaddime”, 5.

Buradaki tespitlere göre Avvâme tahkikinden 168 ta'lîk, istidrak ve haşîye *Tahrir-u Takrîbi't-Tehzîb'e* intihal edilmiştir.⁴⁶⁷

Mahir Yasin aynı eserinde özellikle *el-Kâşif*e yazdığı dirâse/araştırma sebebi ile Avvâme'yi sitayişle methetmiş, bunun yanı sıra Avvâme'yi 149 yerde tenkit etmiştir. Bu tenkitler üzerine Avvâme hem kendi oluşturduğu nüshayı hem de İbn Hacer'in aslını tekrar kontrol ettikten sonra sadece iki matbaa hatası olduğunu, tahkikinin asıl nüsha ile tam bir mutabakat ve muvafakat halinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁸ Bununla birlikte Avvâme, Mahir Yasin'i, İbn Hacer'in aslına ulaşmak kolay olduğu halde, ilmi değeri olmayan bir nüsha üzerinden kendi çalışmasını tenkit etmesinin de mantık dışı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁹

Avvâme kitabın tahkikine geçmeden önce, okuyucuya *Takrib* hakkında bir bakış açısı kazandırmak amacıyla, 69 sayfadan müteşekkil bir araştırma (dirâse) eklemiştir. Bu araştırma ve incelemesinde şu başlıklar yer almaktadır: İbn Hacer'i *Takrib*'i te'lif etmeye sevk eden sebep, kitaptaki metodu, cerh ve ta'dîl mertebelerinden bahseden bölüm, İbn Hacer'in tabakadan neyi kast ettiği ile ilgili bölüm, kitapta kullandığı remizler hakkındaki bölüm ve İbn Hacer'in nüshası hakkındaki incelemeler.⁴⁷⁰

Avvâme, titiz bir çalışma yaparak *Takrîb*'te değişik adlarla mükerrer olarak zikredilen yüzlerce râvinin eserde hangi numaralarda gösterildiğini belirtmiştir. Avvâme, *Takrib*'i metin tahkiki olarak çalışmıştır. İlmî tahkik yapmamıştır.⁴⁷¹

Avvâme'ye göre *Takrib*, bu sahadaki en faydalı muhtasar kitaplardan biridir. Fakat onun faydası diğer kitaplara bakmayı ve onlardan istifade etmeyi de engellemez.⁴⁷²

Kitaba yazdığı mukaddimenin sonunda, Avvâme'nin kitaba olan hizmetlerinin anlatıldığı beş sayfalık bir bölüm ile her tahkikinde olduğu gibi *Takrib*'in müellif nüshasının ilk ve son sayfalarının resimleri yer almaktadır.

⁴⁶⁷ Avvâme, "Mukaddime", 6.

⁴⁶⁸ Avvâme, "Mukaddime", 7.

⁴⁶⁹ Avvâme, "Mukaddime", 8.

⁴⁷⁰ Avvâme, "Mukaddime", 31.

⁴⁷¹ Avvâme tahkik ameliyesini iki kısımda değerlendirir. Metnin tahkiki ve metinde bulunan bilgilerin tahkiki. Avvâme diyor ki: "Ben İbn Hacer'in *Takrib*'inde tahkiku'n-nas yaptım. Yani İbn Hacer iddia ediyor ki bu ravinin ismi Abdullah'tır. O ravinin isminin Ubeydullah olduğu yönünde ilmi bir mülâhaza varsa bu ilmi tahkiktir, ben bu kitapta bunu çalışmadım." bk. Mahedü'l-mahtuti'l-arabiyye, "Tahkiku'n-nassi'l-hadîsiyyi beyne usuli'l-müellifinve neshu'l müteahhirin", *Youtube* (20 Ağustos 2020).

⁴⁷² Avvâme, "Mukaddime", 104.

3. *el-Kâşif*

Muhammed Avvâme, Zehebî'nin *el-Kâşif fi ma 'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte* adlı eserini, Sıbt el-Acemî'nin (ö. 841/1437) haşiyesi ile birlikte, her ikisinin de müellif nüshasını esas alarak, metinlerin tahriri konusunda Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb'in iştirâki ile tahkik etmiş ve kitap birinci baskısını iki cilt halinde Cidde'de 1413/1992 tarihinde, ikinci baskısını ise 1430/2009 senesinde Cidde'de Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc tarafından beş cilt olarak yapmıştır.⁴⁷³

Zehebî bu eseri hadis ilimlerinde olgunlaştığı bir dönemde, kırk yedi yaşında yazmıştır. Önce *Tehzîbu't-Tehzîb*'i kaleme almış, aynı sene *el-Muğnî fi'd-duafâ*'yı telif etmiştir. Akabinde *el-Kâşif*'i ortaya çıkarmıştır. Kendisi bu kitabını “çok faydalı bir muhtasar” olarak tavsif eder.⁴⁷⁴ İmam Zehebî'nin *el-Kâşif* adlı bu eserinde, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*'inde yer alan biyografilerle ilgili bilgiler özetlenmiştir. Zehebî tarafından ilâve edilen bu değerli bilgiler ve değerlendirmeler sayesinde kitap sanki bir telif hüviyetini kazanmıştır.⁴⁷⁵

Avvâme, *el-Kâşif*'in el yazmaları hemen hemen her kütüphanede bulanabildiği için onlar hakkında bilgi vermekle araştırmasını doldurmadığını, zira İmam Zehebî'nin kendi eliyle yazdığı ve ömrünün sonunda üzerinde çalıştığı son nüshayı elde etmesi sebebiyle başka nüshalara ihtiyacının kalmadığını beyan etmektedir.⁴⁷⁶ Bununla birlikte asıl nüsha dışında fazla bir zahmete girmeden, ikisi Halep'ten üçü de Mısır Arap Yazmalar Enstitüsü'nden olmak üzere eserin beş yazmasını daha elde ettiğini de ifade eder.⁴⁷⁷

Avvâme beş nüshayı tetkik ettikten sonra, bu nüshalarda başka kitapların nüshalarında rastlamadığı kadar çok ciddi farklar olduğunu⁴⁷⁸ fakat müellifin elinden çıkan son nüshaya

⁴⁷³ Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif*, takdim, Muhammed Avvâme; tahrir, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatib (Daru'l-Yüsr-Cidde: Daru'l-Minhac- Medine: Daru'l-Yusr, 2. Bs, 2009/1430).

⁴⁷⁴ Muhammed Avvâme, *Dirasâtü'l-Kâşif*, (Cidde: Daru'l-Minhac-Medine: Daru'l-Yüsr, 2009/1430), 1/12.

⁴⁷⁵ Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013)44/186.

⁴⁷⁶ Avvâme, *Dirasâtü'l-Kâşif*, 1/337. Zehebî kitabın sonuna düştüğü ferağ kaydında “bu muhtasarı 27 Ramazan 720'de ikindiden sonra bitirdim” demesi ve daha sonra yazdığı notta “Zehebî bu nüshayı 729'da bitirdi” ifadesinin yer alması bu nüshanın Zehebî'nin son çalıştığı nüsha olduğunun ispatıdır. Avvâme'ye göre bunun bir başka delili ise, ölümü, müellifin vefatından beş sene öncesine tekabül eden Mücahid b. Rebah'ın (ö. 743) biyografisinin de bu nüshada yer almasıdır. bk. Avvâme, *Dirasâtü'l-Kâşif*, 1/337.

⁴⁷⁷ Avvâme, *Dirasâtü'l-Kâşif*, 1/337.

⁴⁷⁸ Avvâme bu kitabın nüshaları arasındaki farkların Darekutnî'nin Muvatta nüshaları arasındaki farkları göstermek için telif ettiği “*İhtilâfu'l-Muvattaat*” dan daha fazla olduğunu tahmin etmektedir. bk. Muhammed Avvâme, *Dirasâtü'l-Kâşif*, 1/ 341.

sahip olduğu için dipnotları çoğaltıp kitabın hacmini artırmamak için bu farkları kaydetmediğini ifade etmiştir.⁴⁷⁹

Avvâme, *el-Kâşif* için yaptığı çalışmasının aşamalarını ise şu şekilde anlatır:

Öncelikle Ahmed Nemr el-Hatib ile bareber *el-Kâşif*'in üç ciltlik 1392 Mısır baskısını kopya ederek Zehebî'nin aslı mukabele edip farklılıkları tespit edildi. Daha sonra aynı karşılaştırmayı her bir biyografideki bütün rumuzlar için tekrar edildi ve bu mukabele, yapabildikleri kadar asılla karşılaştırmak suretiyle gerçekleştirildi. Bu esnada Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzibu'l-Kemal*'ine de müracaat edildi. Bu karşılaştırmaların neticesinde musannif hatalarının nadir olduğu ve çoğunun İbn Hacer'in *et-Takrîb*'inden kaynaklandığını tespit edildi.⁴⁸⁰ Kitapta verilen remizleri doğrulamak ya da yanlışlamak için her bir râvinin hadisinin bulunduğu kitaplara tek tek bakmalarının ne kadar çok vakit alan bir çalışma olduğunu, kendi ifadesiyle sadece sıkıntısını çekenin takdir edeceği bir iş olduğunu belirtir.⁴⁸¹ Bu çalışmayı yaparken Kelâbâzî'nin (ö. 398/1008) ve Bâcî'nin (ö. 474/1081) "*Ricâlu Sahihi'l-Buhârî*"leriyle İbn Mencûye'nin (ö. 428/1036) "*Ricâlu Sahîh-i Müslim*" ve Mizzî'nin "*Tuhfetu'l-eşrâf*"ından faydalanmıştır.⁴⁸²

Avvame, *el-Kâşif*'te uyguladığı; metinde geçen nassları kaynaklarından, kaynakların da ilk kaynaklarından müracaat ederek, lafızları karşılaştırarak, delillerini araştırmasını yaparak ve çokça olan tahriflerden sakınarak ilerleme planını Sıbt'ın haşiyesine de uyguladı.⁴⁸³ Fakat yine de her şeye rağmen hatanın her beşer için kaçınılmaz olduğunu bununla birlikte sağlam neticelere ulaştıracak ilmî bir metoda bağlı olmasının kendisi için yeterli olduğunu belirtirmiştir.⁴⁸⁴

Avvâme, Sıbt'ın haşiyelerinde geçen cerh ve tadil hükmünü, İbn Hacer'in *Takrîb*'te verdiği hükümden farklı olduğu zaman nakletmiştir. Yine Zehebî ile Sıbt'ın verdiği hüküm tearuz ettiğinde Sıbt'ın sözünü naklettiğini ifade etmiştir. Sıbt el-Acemî, nakillerinde çoğunlukla *el-*

⁴⁷⁹ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/341.

⁴⁸⁰ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/343.

⁴⁸¹ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/343.

⁴⁸² Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/344.

⁴⁸³ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/350.

⁴⁸⁴ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/350.

Mîzan'dan naklettiğini beyan ettiğinden ötürü, Avvâme, bunu açıklamadığı yerlerde de sözü *el-Mîzan*'dan naklettiğini açıklamıştır.⁴⁸⁵

4. *el-Kavlü'l-bedi' fi's-salâti ale'l-Habîbi's-şefi'*

Muhammed Avvâme, hadis âlimi ve tarihçi Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) Peygamber Efendimiz'e salât-u selam getirmenin faziletleri ile ilgili olarak telif ettiği *el-Kavlü'l-bedi' fi's-salâti ale'l-Habîbi's-şefi'* kitabını, müellif nüshası ve daha başka dört nüsha ile karşılaştırarak tahkik etmiştir. Bu nüshalarda kitaba ait birçok fazlalıklar tespit etmiş, onları da kitaba ilave etmiştir. Böylece kitabın müellifin muradına en uygun tam metnini ortaya koymaya muvaffak olduğunu ifade etmiştir. Gözden geçirilmiş ve ziyadeleştirilmiş üçüncü baskısı tek cilt halinde 867 sayfa olarak 1432/2011 yılında Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc tarafından Beyrut'ta yapılmıştır.⁴⁸⁶

5. *Kitâbu's-Sünen / Sünen Ebû Davud*

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî'nin (ö. 275/889) kütüb-i sitteye dâhil olan *Kitâbu's-Sünen*'i ahkâm hadislerinin adeta hazinesi durumundadır. Ebû Dâvûd, *Sünen*'inin özelliklerini anlattığı Mekkelilere yazdığı mektupta; “bu öyle bir kitaptır ki Nebi'den (s.a.s.) salih isnadla vârid olan her sünnet onda mevcuttur... Kur'an-ı Kerim'den sonra insanların öğrenimine bundan daha çok ihtiyaç duyacakları bir kitap bilmiyorum” diyerek eserinin kıymetini ifade etmektedir.⁴⁸⁷ Otuz beş yaşında iken kitabını Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) arzedip onun onay ve takdirini alan Ebu Dâvud'un, yetmiş üç yaşında vefat etmesinden hareketle, takdiri olarak otuz beş yıl boyunca *Sünen*'i talebe-i uluma rivayet etmesi de Avvâme nezdinde eserin değerini gösteren başka bir meziyettir.⁴⁸⁸

Kitâbu's-Sünen'in Avvâme tahkikinden önce, Hindistan Delhi'de Hüseyin Azim neşri ile başlayan tahkik sürecinde, çeşitli naşir ve muhakkikler tarafından yapılmış on altı farklı matbu nüshası mevcuttu.⁴⁸⁹ Avvâme'nin tahkiki ile ilk baskısı 1998 yılında çıkan *Kitâbu's-*

⁴⁸⁵ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/350.

⁴⁸⁶ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Kavlü'l-bedi' fi's-salâti ale'l-Habîbi's-şefi'*, Mukabele, Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Minhâc; Medine: Dâru'l-Yüsr, 3. Baskı, 2011/1432).

⁴⁸⁷ Ebû Dâvud, *Risaletu Ebi Davud es-Sicistani fi vasfi't-te'lif li-Kitabü's-Sünen*, thk. Zahid el-Kevseri, (Kahire: Matbaatü'l-Envar, 1369), 6-7.

⁴⁸⁸ Muhammed Avvâme, “Takdime”, *Kitâbu's-Sünen = Sünenü Ebû Davud*, mlf. Ebû Davud es-Sicistânî, (Cidde: Dâru'l-Minhâc; Medine: Dâru'l-Yüsr, 3. Baskı, 2010/1431).1/11.

⁴⁸⁹ Mehmet Dinçoglu, *Ebû Davud'un Sünen-i- Kaynakları ve Tasnif Metodu*, (Ankara: TDV, Ağustos 2012), 110-112.

Sünen çalışması için Muhammed Avvâme, aslında bu çabasının tahkikten ziyade bir tevsik çalışması olduğunu beyan etmektedir.⁴⁹⁰ Amaç: Yirmi yılı aşan bir zaman önce dergilerin birinde çıkan bir haberde, âlimlerden bir grubun Arap ülkelerinden resmî bir devlet görevlisiyle yaptıkları bir toplantıda, İmam Buhârî'nin hadisleri yazıp tespit etmedeki titizliğinden söz açılınca, bu şahıs, sünnetin hücciyetini inkâr sadedinde şöyle demişti. “Siz bu hadislerin Buhârî tarafından tahrir edilip tespit edildiğini nereden biliyorsunuz? Bundan nasıl emin olabiliyorsunuz? Belki bir hadis kari, Buhârî'nin yazmalarından birini okudu. Haşiyede de bir hadis yazılıydı, Müstensih de geldi bu kenardaki hadisi Buhârî'ye ekledi. Siz de kalkıp bunu Buhârî rivayet etti demeye başladınız!”⁴⁹¹ İşte o günden beri Avvame, ifade edilen bu vehmin yersiz olduğunu göstermek ve genel olarak tüm ilmi kitapların, özel olarak ise sünnet kitaplarının sıhhati hakkında Müslümanların kalplerindeki güven ve tatmini artırmak gayesiyle sağlam ve isnadlı bir şekilde gelmiş olan nüshalarına dayanarak tevsik edilmiş (müvessak) tahrirlerini yapmaya karar verdi.⁴⁹²

Avvame böyle bir şüphenin akla gelebileceğini, fakat her yirmi sayfada bir tahkik edilmiş belağ kayıtları olan bir hadisi okuyup da neşretmek istenildiğinde bu şüphenin izale olacağını ifade eder.⁴⁹³

Avvâme, *Kitabu's-Sünen* tahkikinde İbn Hacer'in kendi el yazısı ile yazdığı nüsha ve diğer yedi adet tam nüsha ile karşılaştırarak metinleri tahkik etmiştir. Ebû Dâvûd'un beş ayrı rivâyetini bir araya getirip nüsha farklarını sayfa kenarlarında tespit eden İbn Hacer'in, bizzat oluşturduğu *Sünen* nüshası elbette ki Ebû Dâvûd'un rivâyetini konu alan bir çalışma için en önemli asıldır.⁴⁹⁴ İlgili çalışmayı esas alan Avvâme, İbn Hacer'in nassının ve muhtevasının dışına zikre değmeyecek kadar çok az yerde çıktığı olmuştur. Bu nüsha ile birlikte diğer nüshalardan da takdime kısmında örnekler sunmuştur. Bu nüshalardan biri en eski nüsha olup, Selahaddin Eyyübî'nin oğlu Ahmed b. Selahaddin'in eliyle yazılmış, meşhur muhaddis İbn Taberzed'e (ö. 607/1210) okunmuştur.⁴⁹⁵

Avvâme'nin *Kitabu's-Sünen* tahkikindeki hizmetleri şöyledir:

⁴⁹⁰ Tokat, “Muhammed Avvâme Hocayla Mülakat”, 71.

⁴⁹¹ Avvâme, “Takdime”, 1/114; Tokat, “Avvâme Hoca ile Mülakat”, 73.

⁴⁹² Avvâme, “Takdime”, 1/114.

⁴⁹³ Tokat, “Avvâme Hoca ile Mülakat”, 73.

⁴⁹⁴ Arafat Aydın, “James Robson ve Temel Hadis Kaynaklarının Rivâyeti Hakkındaki Çalışmaları Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1, (2010), 169.

⁴⁹⁵ Avvâme, “Takdime”, 1/15.

Muhakkik, kitabın tamamını İbn Hacer'in elinden çıkan asıl ile tekrar karşılaştırdı. İbn Hacer'in elinden çıkan asıl ile diğer asıllar arasındaki her türlü değişiklik ile ayrı ayrı ilgilendi ve onlarda yazılan haşiyeleri inceden inceye kontrol etti. Tekrar eden hadisleri birbirleri ile irtibatlandırmayı kapsamlı olarak yaptı. İkinci baskıda bu konuda önceden dikkatinden kaçmış olanları da ilave etti. İmam Münziri'nin *Sünen*'in tahriri olan telhîsine uydu. Hadisin benzeri ya da aynısı *el-Musannef*'te geçiyorsa o kitaptaki hadis numarasını da verdi.⁴⁹⁶ Hadisleri numaralandırılmasına gelince önceki neşirlerden Muhammed Muhyiddin Abdulhamid numaralandırması yaygın olduğundan, araştırmacıya kolaylık sağlamak için bu rakamlandırmayı tercih etmiş, kendi tespitiyle koyduğu hadislerin yanına numaradan sonra ziyade anlamında ۛ remzi ilave etmiştir.⁴⁹⁷ Sonraki baskılarda dikkatten kaçan matbaa ve ilmi hataları telafi ettiğini ifade eden Avvâme, kitabı fihrist cildi ve CD ilavesiyle yayımlamıştır.

Avvâme *Sünen* kitabının hadislerine başlamadan önce dirase başlığı atmadan yaptığı takdime içerisinde üç başlıktan oluşan araştırmasını takdim eder. Bunlar; Sünen-i Ebu Dâvud'u müellifinden rivayet eden raviler, Avvame'nin *Sünen*'i tahririnde itimat ettiği asıllar, Avvâme'nin *Sünen* hizmetindeki metodu şeklindedir.⁴⁹⁸ Muhammed Avvâme'nin *Sünen* neşrinde otuz altı kitap, 1850 bab ve 5232 hadis bulunmaktadır.⁴⁹⁹

1431/2010 tarihinde Beyrut'ta altı cilt olarak üçüncü baskısı yapılan kitabın birinci cildinin başında kıymetli bir araştırma, altıncı ciltte de çok yönlü fihristler vardır. Kitabın birinci ve ikinci baskıları CD'li olarak yayımlanmıştır.

6. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*

Tam adı, *Nasbu'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* olan kitap Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî'ye (ö. 762/1360) aittir.⁵⁰⁰ Zeylaî, Burhâneddin el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) telif ettiği *el-Hidâye* kitabının hadislerini tahric etmiştir. Kitap, fikhî hükümlerin delillerini gösteren İslâm hukuk tarihine bir giriş mahiyetindedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Avvâme, "Takdime", 1/5-6.

⁴⁹⁷ Avvâme, "Takdime", 1/ 7-8.

⁴⁹⁸ Avvâme, "Takdime", 1/10.

⁴⁹⁹ Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/146.

⁵⁰⁰ Cemaluddin Abdullah b. Yusuf Zeylai, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, Tashih ve Mukabele, Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Kible, 1.bs. (1997/1418).

⁵⁰¹ Mekkî, "Fî suhbeti'l-allâme".

Eserin daha önce muhtelif baskıları vardı. *Nasbu'r-râye* hicrî 1397 yılında Hindistan'da *el-Meclisu'l-ilmî* tarafından görevlendirilen Ahmed Rıdâ el-Bicneverî ve Muhammed Yusuf el-Bennûrî isimli iki âlimin gözetiminde Mısır'da basıldı. Fakat bu baskının fihristleri yoktu ve kitapta çok miktarda matbaa hatası vardı. Mısır baskısındaki bu hataların çokluğuna ilk olarak Abdullah el-Gumârî *er-Reddû'l-muhkemi'l-metîn* kitabında işaret etmiştir.⁵⁰²

Muhammed Avvâme, Dımaşk Şeriat Fakültesi'nde *Münyetü'l-elmai*, *Fethu'l-kadîr* ve *Nasbu'r-râye* kitapları arasında *Mukayeseli Bir Hadis Araştırması (Dirâsetun hadîsiyyetun mukârene li Nasbi'r-râye ve Fethi'l-kadîr ve Münyeti'l-elmaî)* adıyla bitirme tezi hazırladığı sırada *Nasbu'r-râye*'nin bu baskısını baştan sona gözden geçirmişti. Kitapta çok fazla miktarda matbaa hatası buldu. O sırada kendi nüshasında sekiz yüz kadar yanlış tashih etmişti. Bu tashihleri mezkûr araştırmasının beşinci faslında göstermiştir. Daha sonra kitaba her müracaatında hatta kitabı eline her alışında yeni yanlışlar bulmuş ve tashihler yapmıştır. Bu arada kitabın Halep'te mevcut olan iki el yazması nüshası ile karşılaştırmasını yapmıştır.

Kitap 1397 senesinde Mısır'da basılırken Bennûrî ve Bicneverî baskı provalarını Zâhid Kevserî'ye vermişler, o da kitap ile ilgili tashihlerde bulunmuştur. Kitabın basımından sonra Kevserî kitapta daha başka tashihlerde de bulundu ve kendi nüshasına kaydetti. Abdulfettah Ebû Gudde de Ezher'de talebe olduğu sıralarda kitapta bulunduğu hataları tashih etmiş ve şahsi nüshasına kaydetmişti. Kevserî bu nüshayı aldı ve Ebu Gudde'nin tespit ettiği tashihleri kendi nüshasına nakletti. Kevserî yapmış olduğu tashihlerine (ج), Ebû Gudde'nin tashihlerine (غ) harfini remiz olarak kullandı. Kevserî'nin vefatından sonra bu nüsha satın alma yoluyla Ebû Gudde'ye intikal etti. Muhammed Avvâme de bu nüshayı Ebû Gudde'den ödünç olarak almış, onların yaptıkları bütün tashihleri remizleri ile beraber kendi kitabına nakletmiş, onlara ilave olarak tespit ettiği tashihleri de (پ) harfi ile remzetmiştir. Daha sonra Cidde'de bulunan Dâru'l-Kıble yayınevi, kitabı yeniden basmaya karar verince bu iş Muhammed Avvâme'ye havale edilmiş, kitap Beyrut'ta beş cilt halinde 1418/1997 yılında basılmıştır.⁵⁰³

Avvâme'nin *Nasbu'r-râye* tashihinde izlediği metot şu şekildedir:

1. Her cildin sonunda yer alan tashih listelerine göre kendi nüshasını oluşturmak
2. Kevserî'nin bizzat yaptığı ziyadeler ve Ebû Gudde'den aldığı nakillerle oluşturduğu nüshadan bu ziyadeliikleri almak

⁵⁰² Muhammed Avvâme, *Dirâse hadîsiyye mukarene li Nasbi'r-râye*, 1. Baskı (Cidde: Dâru'l-Kıble, 1997/1418/), 17-18.

⁵⁰³ Avvâme, *Dirâse hadîsiyye*, 5-9.

3. Ebû Gudde'nin otuz sene boyunca yaptığı tashihlerinin basıldığı Pakistan tab'ındaki düzeltmeleri almak

4. Bütün bunlara ilaveten Avvâme'nin kendi vakıf olduğu düzeltmeleri yapmak. Bu düzeltmeleri yerinde yapmak imkân dâhilindeyse yerinde yaparak tashih listesinden kaldırmak. Şerh ve açıklamaya ihtiyaç duyan düzeltmelerde ise yanına yıldız işareti koyarak tashih listesine havale etmek.⁵⁰⁴ Bunlara ilave olarak yaptığı diğer tashihleri, edindiği iki yazma nüshadan⁵⁰⁵ yapılan karşılaştırmaya göre oluşturmak.

İbn Hacer el-Askalânî ve Kasım b. Kutluboğa, eserin bazı nüshalarında Zeylaî'nin kendi el yazısıyla kaydettiği notlar bulunduğunu tesbit etmişler; söz konusu notlar Muhammed Avvâme tarafından ayrıntılı bir biçimde bu çalışmasında yer almıştır.⁵⁰⁶

7. *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve meahu el-Mevâhibü'l-ledünniye ale's eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) Resûl-i Ekrem'in şemailinden bahseden, tam adı *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye* olan bu kitap şemâil konusunda yapılan ilk çalışmadır.⁵⁰⁷ Avvâme tahkiki olan baskı, elli altı başlık altında dört yüz on beş hadisten meydana gelmektedir.⁵⁰⁸ Bu başlıklarda, Resûlullah'ın (s.a.s.) görünümü, nübüvvet mührü, kıyafeti, yemesi, içmesi, konuşma şekli, ibadeti, ahlâkı, geçim tarzı, ölümü ve mirası gibi konular ele alınmıştır. Eser tertip ve muhteva bakımından şemâil konusunda yazılan eserlerin en mükemmeli kabul edilmiştir. Şemâil kitabı ulema arasında çok büyük bir kabul görmüştür. Aliyyu'l-Kârî, Münâvî, Muhammed Kâsım Cessus ve İbn Hacer el-Heytemî bu kitaba çok kıymetli şerhler yazmışlardır.⁵⁰⁹ Avvâme'nin ifadesiyle, tarih itibarıyla en son şerh yazan, Ezher-i Şerif Üniversitesi ulemasından müteahhirin Şâfiî

⁵⁰⁴ Avvâme, *Dirase hadîsiyye*, 9-10.

⁵⁰⁵ Nüshaların vasıfları ve onlarla olan çalışmaları için bkz: Avvâme, *Dirase hadîsiyye*, 10- 15.

⁵⁰⁶ Ebubekir Sifil, “Zeylâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/353.

⁵⁰⁷ Kitabın müellifi Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*'inde yer alan şemâil muhtevalı hadislerin çoğunu aynen, bazılarını da ihtisar ederek almış, râviler hakkındaki tenkitlerini bazen hiç değiştirmeden, bazen kısaltıp nakletmiştir. Kitaptaki hadislerin büyük bir kısmı sahih, önemli bir kısmı hasen, çok az bir kısmı da zayıf rivayetlerdir. bk. Yaşar Kandemir, “eş-Şemâilü'n-nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/500.

⁵⁰⁸ Muhammed Avvâme, “Takdime”, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve meahu el-Mevâhibü'l-ledünniye ale's eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, mlf. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, Gözden geçirilmiş ve ziyadeleştirilmiş Dördüncü baskı, (Cidde: Dârü'l-Yüsr- Dârü'l-Minhâc, 2013/1434).

⁵⁰⁹ Avvâme, “Takdime”, 9.

şeyhlerinin en meşhurlarından, fıkıh ve kelâm âlimi İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'dir (ö. 1277/1860). *el-Mevâhibü'l-ledünniyye ale's-Şemâilî'l-Muhammediyye* isimli haşiyesini, kendi zamanına kadar yazılmış olan şerhlerden intihab ederek telif etmiştir. Bu kitap da pek çok defa basılmıştır. Son olarak Mısır'da İstikamet Matbaasında hicrî 1353 senesinde yayımlanmış, ancak tekrar iadesi gereken kötü bir baskısı yapılmıştır. Avvâme bu baskıyı esas alarak, *Şemâil*'i, Bâcûrî haşiyesi ve birçok ilmi ilavelerde bulunarak tek cilt olarak neşretmiştir.⁵¹⁰

Avvâme'ye göre şarih Bâcûrî'nin şemâil şarihleri içinde en geç vefat edeni olması hasebiyle kendisinden önce yazılan şerhlerden güzel bir seçki yapmıştır. Bu seçki kendisinden öncekilere nispetle kolaylaştırılmış, gözden geçirilmiş, tahrir edilmiş ve açıklanmış olmasıyla okuyucuyu sanki İmam Tirmizi'nin önünde oturup da kendisinden ders okuyan başlangıç seviyesindeki bir öğrenciye telkin eder gibi kolay, geniş ve Peygamberimize sevgi dolu bir ruh ile donatır.⁵¹¹

Bâcûrî'nin şerhi pek çok kere basılmıştır. Mısır hicrî 1353 baskısının iyi olmayan bir baskısından alınan bu çalışmaya muhakkik hem teknik hem ilmi yönden hizmet etmiştir. Avvâme, kitaba ilmî yönden yaptığı hizmetlerin bir kısmını şöyle açıklamıştır:

Hadis ilmi yönünden düzeltilmesi zarurî olan yerlerde bazı haşiyeler yazmıştır. Sadece ikaz ve dikkat çekmeye yönelik olduğu için bu haşiyeler oldukça kısadır. Bâcûrî'nin bu hatalara düşmesinin sebebini, hadis ilminde meşhur olmaları sebebiyle genelde İmam Münâvî'yi, çok az yerlerde de Ali el-Kârî'yi körükörüne takip etmesiyle açıklamaktadır. Avvâme, haşiye yazmaya mecbur olmamak için mananın tamamlanması ve sözün düzgün olabilmesi için yaptığı kelime ilavelerini köşeli parantez içinde ve örnek kabilinden verir. Maksadı her gereken yerde durup açıklama yapmak değildir. Bu sebeple tereddütlerinin olduğu veya garip karşıladığı yerlerde de köşeli parantez içerisinde soru işareti bırakır. Avvâme matbaa hatalarından dolayı yaptığı tashihleri de beyan etmemiştir.⁵¹²

Avvâme, bu kitabın bir nüshasının üzerinde hocası Abdulfettah Ebû Gudde'nin yazdığı şu kelimelere hayran olduğu için önsözde nakleder: “Müslümanların, yemelerinde, içmelerinde, oturup kalkmalarında, salih amellerinde ve sohbetlerinde ferdi ve ictimai hallerinde tek bir şahıs gibi olmaları için, Şemâil-i Nebeviyye kitabı, her zaman ve mekân için Müslümanın

⁵¹⁰ Avvâme, “Takdime”, 9-10.

⁵¹¹ Avvâme, “Takdime”, 9.

⁵¹² Avvâme, “Takdime”, 10.

hayatında canlı bir modeldir, rehberdir ve örnek kitaptır. İslâm'ın hâkim ve galip olduğu senelerde böyleydi, yine böyle olacak. Hem Doğu'da hem Batı'da rehber şahsiyet, Efendimiz Muhammed'in (s.a.s.) şahsiyeti olacak!"⁵¹³ Avvâme, kendisinin Muhammedi Küreselleşme diye tabir ettiği şeyin tam da bu olduğunu söyler.⁵¹⁴

Avvâme, Müslüman gençlikte, kimlik bunalımı olan şu zamanda bu sınıf kitapları okumanın, ahlakıyla bezenmenin ve Hz. Peygamber'e ittiba maksadına yoğunlaşarak araştırma yapmanın her Müslüman için zorunlu dini bir emir ve İslâmî bir görev olduğunu söyleyerek bu kitaba hizmet ettiğini ifade etmektedir.⁵¹⁵

Muhammed Avvâme bu kitabın başında kendisinin İmam Tirmizî ve şarih Bâcûrî'ye ulaşan senetlerini yazar.⁵¹⁶

Avvâme neşrinin dördüncü baskısı Cidde'de 1434/2013 senesinde yapılmıştır.

8. *el-Musannef*

Ebû Bekr Muhammed b. Ebu Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî'nin (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eserini Avvâme, birçok el yazması nüsha ile karşılaştırarak tahkik etmiş, hadislerini tahrir etmiş, kitabın metnini en güzel bir şekilde ortaya çıkarmıştır.⁵¹⁷ Çalışma on dört el yazması nüshaya dayanılarak yapılmış olup on altı senede tamamlamıştır.⁵¹⁸ İlk baskısı 26 cilt olarak

⁵¹³ Avvâme, "Takdime", 5-6.

⁵¹⁴ Avvâme, "Takdime", 6. Avvâme hem bu girişte hem de yaptığı çeşitli konferanslarda, çağımızda kafirce bir "küreselleşme" dayatıldığının artık çok belirgin olduğunu, bu dayatma ile baş etmenin ise Rasulullah efendimizin Siyer ve Şemâilini bilip öğrenmek ile mümkün olduğunu, Şemâil ve Siyer bilgisinin müminin ahlak ve imanını en üst seviyeye yaklaştırması için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Avvâme, bunda muvaffak olunursa "Muhammedî Küreselleşme"nin gerçekleşeceğini, böylece insanlığın saadeti Muhammediye ile mesud olacağını düşünmektedir. bk. Dünyabizim, "Muhammedi Küreselleşme nasıl olacak?" (Erişim 6 Ocak 2024).

⁵¹⁵ Avvâme, "Takdime", 5. Avvâme aynı yerde, hocası Abdullah Siraceddin'in Şemâil-i Muhammedî okumanın neden gerekli olduğunu ve sebeplerini anlattığı "*Seyyidiuna Muhammedun Rasullullah*" kitabının başında yazdıklarının mutlaka okunması gerektiğini de ekler. Zira ona göre Sirâcuddîn'in bu kitabı çağımızda yazılan Şemâil kitaplarının en iyisidir.

⁵¹⁶ Avvâme, "Takdime", 7-8.

⁵¹⁷ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006/1427).

⁵¹⁸ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Davet Fakültesi eski dekanı Prof. Dr. Muhammed Tâhir Nur Velî'nin kayınpederi ve aynı zamanda Avvâme'nin *el-Kâşif* tahkikinin hadislerini tahrir eden tarihçi Muhammed Nemr el-Hatîb, kendisine bir defasında "İbn Ebu Şeybe'nin *el-Musannef*'ini tahkik ettikten sonra bundan ne fayda gördün diye sorsak bize ne dersin?" diye sorunca Muhammed Avvâme "Size Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği Hz. Peygamber'in secdelerde yaptığı duasını söylerim:

اللهم لك سجد سوادي، وبك آمن فؤادي، اللهم ارزقني علما ينفعني وعملا يرفعني

Allah'ım! Bütün azalarım sana secdeye indi, kalbim sana iman etti. Allah'ım bana fayda verecek ilmi ve beni yükseltecek ameli bana nasip et! bk. Ebun'n-Nasr Attâr, *Telegram*, 22 Eylül 2022.

Beyrut'ta 1427/2006 senesinde yayımlanan kitabın tahkiki 21 cilt olup diğer 5 cildi fihrist çalışmasıdır. Kitapta araştırmayı kolaylaştırmak için beraberinde bir de CD hazırlanmıştır.⁵¹⁹

Avvâme'nin bu tahkikinde çok zengin bir mukaddime vardır.⁵²⁰ Daha sonra bir seri halinde müstakil olarak ele aldığı *Lemehât fî beyanî mezhebi İbn Hibbân ve marifeti's-sikât*,⁵²¹ *min menhecil-İmâm Müslim fî ardi'l-hadîsi'l-muallel fî sahîhih*⁵²² ve *Min mustalahâtî'l-İmâm İbn Huzeyme fî sahîhih*⁵²³ adlı araştırmaları da mukaddimeye yer almaktadır İbn Ebû Şeybe'nin hayatı, kitabın tahkikindeki merhaleler, tahricte takip edilen yol, cerh ve ta'dîldeki metodu gibi konuların tafsilatlı bir şekilde yer aldığı 125 sayfalık bir mukaddime bulunmaktadır.⁵²⁴ Bu girişin akabinde 129. sayfadan 198. sayfaya kadar itimad edilen elyazmalarının bazı sayfalarının fotoğrafları bulunmaktadır. Sayfa 201-216 arasında ise ilk ciltte itimad edilen elyazmalarının bazı sayfalarına ait fotoğraflar bulunmaktadır. Avvâme, okuyucunun elinde tuttuğu metin ile orijinal nüshayı örnek kabilinden karşılaştırabilmesi / mukabele edebilmesi için bunu her cildin başında yaptığını ifade etmiştir.⁵²⁵ *el-Musannef* tahkikinin 1. cildin 219. sayfasında “Kitabu't-tahare” ile başlayan kitabın hemen öncesinde Muhammed Avvâme'nin İbn Ebû Şeybe'ye ulaşan isnadı bulunmaktadır.⁵²⁶

9. *el-Medhal ilâ ilmi's-Sünen*

el-Medhal'in müellifi Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî'dir (ö. 458/1066). Kitap, ahkâm hadisleri ve özellikle Hanefi mezhebi ile karşılaştırmalı fıkıhın bulunduğu Beyhakî'nin diğer iki kitabı olan; *Sünenü'l-Mustafa Sallallahu Aleyhi ve Sellem / es-Sünenü'l-kübrâ* ve Şafiî mezhebinin delillerini toplamış olduğu Şafiî fıkıh usulünün yer aldığı *es-Sünen* ile irtibatlıdır. Dolayısıyla *el-Medhal*, hem hadis usulü ilmine ve hem de fıkıh usulü ilmine

⁵¹⁹ Bu tahkikin Türkçe tercümesi 2009 yılında İstanbul'da Ocak yayıncılık tarafından 16 cilt olarak basılmıştır.

⁵²⁰ Muhammed Avvâme, “Beyne yedey el-Musannef”, *el-Musannef*, mlf. İbn Ebû Şeybe, 1/5-126

⁵²¹ Avvâme, “Beyne yedey el-Musannef”, 1/77-101.

⁵²² Avvâme, “Beyne yedey el-Musannef”, 1/102-121.

⁵²³ Avvâme, “Beyne yedey el-Musannef”, 1/122-126.

⁵²⁴ *el-Musannef* in 1. cildinde yer alan mukaddimenin 126. sayfasında Avvâme, kitabın başından sonuna kadar kendisini destekleyip yardım eden üç evladına (Abdullah, Ahmed Sadüddin ve Muhyiddîn'e) dualar ve teşekkürler etmekte aynı yerde kitabın büyük çoğunluğunu dikkatli bir şekilde okuyup katkıda bulunan Hint asıllı Güney Afrikalı iki talebeye de (Muhammed b. Abdilhak İshak Bânâ ve Bilal b. Ebi Bekr Sâbir Vâhid'e) teşekkür etmektedir.

⁵²⁵ Avvâme, “Beyne yedey el-Musannef”, 1/126.

⁵²⁶ Avvâme, “Beyne yedey el-Musannef”, 1/218.

giriş mahiyetinde yazılmış bir eserdir.⁵²⁷ Kitap ilk defa Muhammed Ziyaurrahman A'zamî tarafından, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübra* adıyla -birinci cüz bulunamadığı için usulü hadise ait kısmı eksik olarak- tahkik edilmişti.⁵²⁸ Eseri tam metin olarak ilk defa tahkik ve tahrir eden ise Muhammed Avvame'dir. Aynı sırada *Tedribu'r-râvî* ile meşguliyeti Beyhakî'nin *el-Medhal*'i ile ilgilenmesine engel olmuş, *Tedrib*'i bitirmeye yaklaşıncı *el-Medhal* ile meşgul olmuştur.⁵²⁹

Avvame, kitabın yayımlanmasında iki el yazmasına itimad etmiştir. Her ikisi de orijinal olup, birincisi tam diğeri ise birinci nüshanın son üçte birine denk olan bir kısımdır. Diğer bir husus da her ikisi de Nîsâbûr'a aittir. Daha sonra Dîmaşk'a intikal etmiş, Dîmaşk'ta Ebu Muhammed İbnu'l Asâkir (ö. 600/1203) ve ailesine bir de İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve ekolüne ait imamların ellerinde tedavül etmiştir.⁵³⁰ Tam olan nüshayı sekiz cüz halinde Medine-i Münevvere'de Bûsâtî ailesinin kütüphanesinde görmüş, onlardan rica ederek bir nüsha fotokopi almıştır. İkinci aslın yeri de Dîmaşk'tır. Fakat şu anda Hint şehirlerinden biri olan Kalkuta'da Cemiyetü Âseviyye'nin yazmaları arasındadır. Elli yedi varakası mevcut olan mahtuta 1086 nolu haberden başlayıp kitabın sonuna kadar devam etmektedir.⁵³¹ Nüshaların ikisi de okunmuş, müvessak ve mutemeddir.⁵³²

Muhakkik kitabın tahkikine geçmeden âdeti üzere mukaddime yazmıştır. Öncelikle Beyhakî'nin birçok ilimde telif veren bir âlim olduğunu ifade ederek her ilim dalında öne çıkan eserlerini sıralamıştır. Avvâme, akabinde iki mutemed asıldan ihrac ettiği *el-Medhal*'i ve ihrac metodunu açıklamıştır. Öncelikle kitabın ismini aslına uygun olarak yazabilmek için okuyucuyu araştırmasına ortak ederek şöyle tespitlerde bulunmuştur: Birinci asılda (nüsha) kitabın isminin "*el-Medhal ilâ ilmi's-Sünen*" olduğunu, musannifin uzun mukaddimesinden sonra onuncu levhada

سميته كتاب المدخل الي علم السنن şeklinde belirttiğini ve hem de el yazması nüshanının yüz kısmındaki

⁵²⁷ Muhammed Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*, mlf. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, (Riyad: Dârü'l-Yüsr-Dârü'l-Minhâc, 2016) 1/9.

⁵²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübra*, thk. Muhammed Ziyaurrahman A'zamî. (Kuveyt: Dârü'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.).

⁵²⁹ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/13.

⁵³⁰ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/13.

⁵³¹ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/21.

⁵³² Avvâme, *el-Medhal*'in Emevi Mescidi'nde, Zahirîyye ve Revahîye Medresesi'nde ve daha birçok Darü'l-İlm ve Darü'l-Hadis'te okunduğunu belirtmektedir. bk. Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/14.

الجزء الأول من كتاب المدخل الي علم السنن، للبيهقي، الي ثمانية أجزاء، كلها موجودة في هذا الكتاب، وبها يتم الكتاب الي آخر

İfadeyi iki delil olarak verir. Ve her cildin başında bu ismin tekrarı ile birlikte hangi cilt olduğunun yazılı olduğunu belirtir.⁵³³ İkinci asılda ise kitabın başında isim bulunmadığını, fakat kitabın hatimesinin آخر كتاب المدخل الي كتاب السنن للإمام ابي بكر البيهقي şeklinde sonlandığını gösterir. Hafız İbn Kesir'in (ö. 774/1373) İbnü's-Salah'a ait *Ulumu'l-Hadis*'ini ihtisar ettiği kitabının mukaddimesinde “büyük hafız Ebu Bekir el-Beyhakî'nin *el-Medhal ila Kitabi's-Sünen* adlı kitabından da ilaveler aldığı” sözünü de diğer bir karine olarak zikreder.⁵³⁴

Bu bilgilerden hareketle, kitaba *el-Medhal ila ilmi's-Sünen* veya *el-Medhal ila Kitabi's-Sünen* veya *el-Medhal ila kitabi's-Süneni'l-Kübra* isimlerinden herbirinin verilebileceğini, fakat tahkik sanatında, muhakkikin elinde tuttuğu asıl nüsha ya da nüshaların önyüzünde yazan isme iltizam edip bunun aşılmasının bedihi bir hakikat olduğunu belirterek kitabın ismi hakkındaki tercihini delillendirerek beyan etmiştir.⁵³⁵

Avvâme, kitabın hadis ıstılahları, fıkıh usulü ve hoca ile talebeye ait âdâb şeklinde üç bölümden oluştuğunu söyleyerek dikkat çeken başlıkları da bu mukaddimesi esnasında vermiştir.⁵³⁶ Meselâ; Hadis ıstılahları bölümünde, sünnetin hucciyeti, haberu'l-vâhid'in delil oluşu gibi konuların yanısıra o vakitler Beyhak'ta yaygın bir bidat olan Abdullah b. Ömer, Semure b. Cündeb, Ebu Hureyre ve Muaviye b. Ebu Süfyan'ın rivayetlerinin sıhhati vurgulanmıştır. Akabinde hadis ilimlerinin kendisine has bölümleri olan; haberi kabul ve reddedilen kimseler, mana ile rivayet ve bölümleri, tedlis, kezib, sahih ve sakim arasını temyiz etmek, mürseller, hadis rivayet edip unutan kimse gibi konular yer almaktadır.⁵³⁷

⁵³³ Avvâme, “Mukaddimetü't-tahkîk”, 1/ 6-7.

⁵³⁴ Avvâme, “Mukaddimetü't-tahkîk”, 1/7. Bu bilgiyi verdiği yerde dipnot olarak *el-Medhal*'e İbn Kesîr'in dışında hiç kimsenin ilmî bir hizmet yapmadığını belirtmektedir.

⁵³⁵ Avvâme, “Mukaddimetü't-tahkîk”, 1/8. Avvâme'nin Türkiye'deki önemli talebelerinden biri olan Dr. M. Fatih Kaya, Beyhakî'nin *el-Medhal*'i üzerine yaptığı doktora tezinde bu tercihi şu mülâhazalarıyla isabetsiz bulmaktadır: “el-Medhal'in Avvâme neşrinde esas kabul edilen Bûsâtıyye yazmasında kitabın ismi ilginç şekilde *Kitâbü'l-Medhal ilâ ilmi's-sünen* olarak kaydedilmiştir. Bu, hem kitabın müellifi tarafından belirlenen isme hem de *el-Medhal*'in *es-Sünenü'l-kebîr*'e bir mukaddime/giriş olması amacıyla yazılmış olduğu gerçeğine aykırıdır. Kitap müellifin önsözdeki açık beyanına rağmen yazmadaki ismiyle yayımlanmıştır.” Kaya, kitabın adı ikinci baskıda isminin *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen* şeklinde basıldığını haber verdikten sonra “Bu isim de doğru kabul edilebilirse de tenkitli neşir kuralları kitabın kapağında müellifin verdiği ismin olduğu gibi yer almasını gerektirir.” demektedir. bk. Mehmet Fatih Kaya, *Ebü Bekr el-Beyhakî'nin Hadis Usûlü Anlayışı (el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen Özelinde)*, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 44.

⁵³⁶ Avvâme, “Mukaddimetü't-tahkîk”, 1/10.

⁵³⁷ Avvâme, “Mukaddimetü't-tahkîk”, 1/10.

Usul-u fıkıh kısmında; icma, kıyas, ictihad, kıyas, amm ve has, mefhumu muhalif, nasih ve mensuh, muhtelifi'l-hadis, ibtalü'l-istihsan ve taklid gibi konular yer almaktadır.⁵³⁸ Üçüncü bölümde ise ilmin ve âlimlerin fazileti, hoca ve talebenin adabı bölümlerinin yanısıra ilmi yazmanın keraheti ve bu konudaki ruhsatlar gibi başlıklar yer almaktadır.⁵³⁹ Bu haliyle eser, aynı asırda yazılan İbn Abdulberr'in (ö. 463/1071) *Câmiu beyâni'l-ilm* ve Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) iki kitabı olan *Âdâbu'l-fakîh ve'l-mütefekkih* ile *el-Câmî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî* kitaplarına benzemektedir.

Avvâme, *el-Medhal*'in sema ve temellüküne dair bilgileri de paylaşmıştır.⁵⁴⁰ Ayrıca kitaba ait çeşitli uzunluk ve kısalıktaki elli iki sayfayı tutan sema ve belağ kayıtlarını da kitabın sonunda kaydetmiştir.⁵⁴¹ Avvame, bu kitapta çok az sayıda olan, etkisi veya zararı olmayan takdim-tehirleri de bir düzene koymuştur.⁵⁴² Avvâme bu çalışmasında, lafızları tahkik etmiş, kelimeleri resm etmiş, iki asıldaki zabtı tespit etmiş, iki asıl arasındaki değişiklik ve farklılıkları kaydetmeye özen göstermiş, diğer iki nüshadan alınmış olan b nüshasındaki haşiyelerin çoğunu kaydetmiştir.⁵⁴³ Tashih, tad'if, cerh ve tadil üzerinde durmamıştır.⁵⁴⁴ Usulî ya da fikhî olsun hiçbir şekilde konular üzerinde konuşmaz. Zira kitap Şafiî mezhebine uyan talebe-i ulûm için *Medhal* yani bir *Giriş* kitabıdır.⁵⁴⁵

Avvame, bu tahricten daha üstün rütbede olan meşhur kitaplardan da ziyade de bulunduğunu, bunu haberin takviyesi ve ifadenin daha açık olması için yaptığını ifade etmiştir.⁵⁴⁶ Bu ziyadelerde 'hadisin sahabi ravisindeki ittifakı dikkate almak, çok mecbur kalmadıkça senedin diğer ravileri arasındaki ittifak üzerinde durmamak' şeklinde tarif ettiği fukahanın tahrir metodunu kullanmış, tahrir kaynaklarını toplarken ve genel olarak lafızlar arası ittifak olduğu

⁵³⁸ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/10-11.

⁵³⁹ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/11.

⁵⁴⁰ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk" 1/14-15. Avvâme, araştırmacılara çalışılacak bir konu olarak sema kayıtlarının incelenmesini tavsiye etmektedir.

⁵⁴¹ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/10-11. 1/31-82. Belağ kaydı: Bir hadis kitabında, kitabın hocadan nereden nereye kadar işitildiğini veya hocaya nereye kadar okunduğunu göstermek üzere konan işaret. bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 40.

⁵⁴² Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/17.

⁵⁴³ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/25.

⁵⁴⁴ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/26.

⁵⁴⁵ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/27.

⁵⁴⁶ Avvâme, "Mukaddimetü't-tahkîk", 1/26.

müddetçe de muhaddislerin tahrir metodu üzere yürüdüğünü ifade etmiştir. Tashih, tadif, cerh ve tadil üzerinde ise durmamıştır.⁵⁴⁷

Bu kitabın ilk baskısı 2016 yılında Muhammed Avvâme tahkiki ve nakillerininin tahriri ile tam metin olarak Dârü'l-Yüsr ve Dârü'l-Minhac yayınevleri tarafından iki cilt halinde basılmıştır.

10. Sebetü'l-allâme Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî

Avvâme, İbnü'l-Acemî'nin sebetini asıl nüsha ile mukabele ve zabt ederek birinci baskı olarak yayımlamıştır.⁵⁴⁸ Daha sonra bu çalışmasını *Tedribu'r-ravî'nin* ilk baskısının birinci cildinde 125 ila 197. sayfaları arasında neşretmiştir.⁵⁴⁹ Sebetin öncesinde İbnü'l-Acemî'nin terceme-i halini konu edinen kaynakları zikrettikten sonra, İbnü'l-Acemî ve ailesini ilmî yönüyle özetle tanıtan bir bölüm,⁵⁵⁰ İbnü'l-Acemî ve sebetiyle ilgili bir bölüm, son olarak da İbnü'l-Acemî'nin *Tedrib*'e olan haşiyeleri ile ilgili bir bölümün bulunduğu on altı sayfalık bir mukaddime vardır.⁵⁵¹ Akabinde sebetin el yazmasının ilk ve son sayfalarının resimleri yer almaktadır.⁵⁵² Avvâme, İbnü'l-Acemî sebetinde, özellikle dikkatini çeken üç yönünün bulunduğunu, bunların; hocaları ile uzun zaman süren sohbeti yani mülazemeti, ilmi bizatihi onlardan okuyarak ve karşılıklı olarak mübahase yoluyla alması, son olarak da bu hocaların döneminin en meşhur Ezher âlimleri olmasıdır. Bunların özellikle fıkıh, fıkıh usulü, akli ilimler, Arap diline ait ilimler ve rivayet ve dirayet yönünden önde gelen hadis âlimleri olmasıdır.⁵⁵³ Avvâme'nin bu sebet ile olan alakası ise Endonezya asıllı muhaddis ve eğitimci Ebü'l-Feyz Alemüddîn Muhammed Yâsîn b. Muhammed Îsâ el-Fâdânî el-Mekkî'den (1916-ö. 1990) aldığı icazeti sebebiyledir. Fâdânî yoluyla İbnü'l-Acemî'ye ulaşması bu senedi âlî isnad kılmaktadır. Zira kendisi ile İbn Acemî arasında altı şahıs, zaman olarak da üç yüz elli senelik bir süre vardır.

⁵⁴⁷ Beyhakî, *el-Medhal* thk. Muhammed Avvâme, 1/26.

⁵⁴⁸ Bu bilgi *Ebhas hadisiyye* serisinin çoğunun son sayfalarında bulunan "Muhammed Avvâme'nin Basılmış Eserleri" bölümünde yer almaktadır.

⁵⁴⁹ Avvâme, *Tedrib*'in öncesinde sebeti yayımlamasının, o dönemde Mısır'daki ilmi hayatı, ilmi çevreyi ve ilim havasının coşkusu, canlı bir resim gibi vermesi sebebiyle olduğunu ifade eder. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, thk. Muhammed Avvâme, (Medine: Darü'l-Yüsr; Cidde: Darü'l-Minhac, 2016/1437), 1/24.

⁵⁵⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, thk. Muhammed Avvâme, 1/100-102.

⁵⁵¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/ 99-115.

⁵⁵² Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/119-122.

⁵⁵³ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, (beyne yedeyi's-sebet), 1/102,103-106.

11. *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*

İmam Nevevî (ö. 676/1277), İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) hadis usulü konularını ele aldığı *Ulûmu'l-hadis* kitabını, *et-Takrîbu ve't-Teyssîr li marifeti Beşiri'n-Nezâr* adıyla ihtisar etmişti. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebu Bekr es-Süyûtî ise (ö. 911/1505) İmam Nevevî'nin bu ihtisarına *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* adıyla akıcı bir ibare ile şerh etti. Bu kitap da ilim ehli arasında kabul gördü. Kitap, Süyûtî'nin, hadis usûlüne yönelik en önemli çalışması olup, tarih boyunca yazılan hadis usûlü eserlerinin en kapsamlıları arasında sayıldı. Üzerine şerhler ve haşiyeler yazıldı. Kitabın muhaşşilerinden allâme lakabıyla maruf Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî (ö. 1086/1675-76) talebelerine okuttuğu *Tedrîbu'r-râvî* nüshası üzerinde konuyla ilgili açıklamalar ve çeşitli malumatlar ile bir haşiye oluşturmıştı. Avvâme *Tedrîb*, *Takrîb* ile birlikte Allâme Ahmed b. el-Acemî'nin bu haşiyesini de hem metin hem de ilmî yönden tahkik etmiştir.

Avvâme'ye göre *Tedrîb*, İbn Salah'tan sonra, hadis ilimleri ve ıstılahları üzerine yazılan telifat içerisinde büyük önemi olan bir halkadır. Avvâme, *Tedrîb*'in, bünyesinde topladığı ilimlerin genişliği ve faydaların çokluğu sebebiyle Sehâvî'nin "*Fethu'l- mugîs*"inden üstün durumda olduğunu belirtir. Zira onun, daha önce telif edilen Irakî'nin iki kitabı "*Şerhu'l- Elfiye*" ve "*et-Takyîd ve'l-izâh*"ı ile İbn Hacer'in iki kitabı olan "*en-Nüket ala İbn Salah*" ve "*en-Nüketü'l-vefiyye*"si ve İbn Hacer'in talebesi Bikâî'nin "*en-Nüketü'l-vefiyye*" kitaplarının özeti olduğunu ifade eder. Bunlardan sadece biri şerh çalışması, diğerleri ise nüket türüdür.⁵⁵⁴ Avvâme'ye göre *Tedrîb*'i değerli kılan yönü de budur.⁵⁵⁵ Avvâme'ye göre nüket türünü özel kılan yön, kitabın yazarı ile asıl kitabın müellifi arasındaki ince ilmi tartışmalardır. Muhakkikin ifadesiyle nüketler bilginin kontrol edilip gözden geçirildiği yerlerdir.⁵⁵⁶ Nüketler, bir önceki çalışma üzerindeki şüphe ya da dikkatsizliği, nakilleri kaynaklarından tahric ederek, araştırmasını yaparak, akabinde vârid olan şeyleri de tashih ederek ortadan kaldırırken, kendisi de yeni soru ve şüpheleri doğurarak ilmî hareketliliğin devamına sebep

⁵⁵⁴ Nükte / Nüket; Bir konuda bir metinde dikkatli bir bakış ve yoğun bir düşünce sonucu tespit edilen incelikler. bk. Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, 248.

⁵⁵⁵ Muhammed Avvâme, "Dirâse", *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*; haşiye Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî, mlf. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, thk. Muhammed Avvâme (Medine: Darü'l-Yüsr; Cidde: Darü'l-Minhac 2016/1437), 1/6.

⁵⁵⁶ Avvâme, "Dirâse", *Tedrîbü'r-râvî*, mlf. Celaleddin es-Süyûtî, 1/13.

olur.⁵⁵⁷ İşte bunlar Avvâme'yi *Tedrib* üzerine şerh ve tahkik olarak hizmet etmeye yönelten sebeplerdir.⁵⁵⁸

Tedrib'in en belirgin özelliği ise ibarelerin akıcı, açık ve anlaşılır olması, kaynaklarının sağlamlığı sebebiyle hüküm vermedeki başarısıdır.⁵⁵⁹ Bir diğer özelliği de İbn Salah'ın ve onu takip edenlerin istidrakiyle altmış beş çeşit ile sınırlanan hadis konularını, Süyûtî'nin İbn Hacer'in *Nuhbe*'sinden ve şerhinden istifadeyle doksan üçe çıkarmasıdır. Süyûtî bunlardan dört konuyu kendisinin ilave ettiğini açıklamıştır.⁵⁶⁰

Avvâme'nin bu kitaba yaptığı tahkik çalışması vesilesiyle ilmî gidişatta tespit ettiği hataları tashih etmek maksadıyla üzerinde önemle durduğu diğer bir konu ise yaygın ve geçerli olan mustalahu'l-hadis kitaplarının müelliflerinin hemen hepsinin, görüşleri referans alınan Şafiî mezhebinin fakihleri olmalarıdır. (Hâkim, Beyhakî, Hatib, İbn Salah, Nevevî, İraki, Zerkeşi, İbn Hacer, Sehave, Süyûtî, İbn Cema, Tîbî, Tebrîzî, Alâî, İbn Kesir, Ebnâsi, Bulkini, İbn Mulakkin, Kastallani, Münavi gibi) Bundan dolayı hadis usûlü ilmi, Şafiî hadis usulü halini almış, dolayısıyla bu usule göre çıkarılan hükümler, diğer üç mezhebe dair fikhî bir konuya uygulandığında sonuçlar değişmiş ve kargaşa ortaya çıkmıştır. Özellikle mürsel hadis ile ihticac etmek, mechul raviler ve rivayetlerine verilen hükümler ve İmam Şafiî'nin görüşüne itimad ederek tek bir kere tedlis yapanın tüm rivayetlerini reddetmek konusunda Şafiî mezhebinin hükümlerini diğer mezheplere uygulamak, fikhî mezheplerin hüccetlerinde karışıklığa sebep olmaktadır. Avvâme'ye göre, Hadis Usulündeki Şafiî ıstılahını, Şafiî mezhebi ulemasının kendi mezheplerine dair fikhî hükümlerde uygulaması elbette doğru olmalıdır. Fakat yanlış olan Şafiî ıstılahı ile diğer üç mezhep imamının delillerini tad'if etmektir.⁵⁶¹ Bundan dolayı Avvâme talebelerin bu karışıklığı yaşamaması için kitabın şerh ve ta'liklerine Hanefî hadis ıstılahını da eklemiştir.

Muhammed Avvâme, kitabı hem metin hem de ilmi yönlerden tahkik ettiğini, bu çalışmanın bir şerh ve ta'lik çalışması olduğunu, on yıllarca sürdüğünü ve bu ilme yönelik geçirdiği altmış yılın ilmî birikimini yazdığını ifade eder.⁵⁶² Böylece *Tebrîbu'r-râvî*'ye tam manasıyla

⁵⁵⁷ Avvâme, "Dirâse", 1/12.

⁵⁵⁸ Avvâme, "Dirâse", 1/14.

⁵⁵⁹ Avvâme, "Dirâse", 1/9.

⁵⁶⁰ Avvâme, "Dirâse", 1/9.

⁵⁶¹ Avvâme, "Dirâse", 1/15-17.

⁵⁶² Avvâme, "Dirâse", 1/5.

hizmet ettiğini ifade eden Avvâme, Süyûtî'nin de kitabı yazmakla ulaşmak istediği amacın bu olduğunu beyan eder.⁵⁶³

Muhammed Avvâme, hadis araştırmacılarının elinde önemli bir kaynak durumunda olması⁵⁶⁴ ve halen yükseköğretimde okutulan bir ders kitabı olması sebebi ile âlimlerin tenkit edebini de göstermek maksadıyla bu kitaba çok önem vermiş ve uzun bir şerh yazmıştır. Çalışmasını gerekli ilmî tahkikleri yapmak suretiyle, çoklukla Süyûtî'nin sınırlarından çıkarak yürüttüğü olmuştur. Genellikle Ahmed İbnu'l-Acemî'nin ta'liklerine gereksinim duymuş ve o konuda bir kesinliğe ulaşmak için araştırma dairesini genişlettiğini ifade etmiştir.⁵⁶⁵

Kitabı adeta yeniden yapılandıran Avvâme, kitapta yer alan her bir bilgiyi asıl kaynaklarından vermiş, İbnu'l-Acemî'nin taliklerinin yanısıra Avvâme, ıstılahî konularda, cumhurun, hadis ilimlerine dair tanımlarında ihtilaf halinde olan Hanefî âlimlerin tariflerini de eklemiştir. Böylece kitap, her mezhepten talebeler için tam bir kaynak durumuna dönüşmüştür. Şu hâlde Avvâme tahkiki ile çıkan *Tedribu'r-râvî* içinde; Süyûtî'nin *Tedrib*'i, Nevevî'nin *Takrîb*'i, İbnu'l-Acemî'nin *Sebet*'i, İbnu'l-Acemî'nin talik'i ve Avvâme'nin muakaddime ve şerhi olmak üzere beş kitap yer almıştır.

Avvâme, kitaba olan hizmetini, icazet geleneği usulünde bizatihi okutmak suretiyle de sürdürmüştür. Türkiye'de ikamete başladıktan sonra, 2017 yılından itibaren hadis sahasında akademisyen ve uzman olan yirmi beş kişiyle İstanbul Süleymaniye Dâru'l-Hadîs'inde başlayan *Tedribu'r-râvî* derslerine, Covid-19 salgını sebebi ile çevrimiçi olarak devam etmiş ve dersin 2024 yılı Ocak ayında tamamlanmasının ardından, İstanbul Süleymaniye camiinde büyük bir icazet merasimi tertiplenmiştir. Dolayısıyla Avvâme bu kitabın tahkîki için on yıl, tedrisi için yedi yıl ayırmak suretiyle on yedi yıl bu kitapla ilgili çalışmalarını sürdürmüştür.

Beş ciltten oluşan kitabın ilk cildinde, bu eserle ilgili bir araştırma (dirase), *Tedrib* ve *Takrîb* yazmalarının ilk ve son sayfalarının resimleri, İbnu'l-Acemî'nin sebeti, her cildin ayrıntılı fihristleri ile ayet, hadis ve tanıtımı yapılmış meşhur kişilerin fihristi, şiirler fihristi, ayrıca

⁵⁶³ Avvâme, “Dirâse”, 1/14-15.

⁵⁶⁴ Süyûtî, kitabın isminde yer alan *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* de yer alan râvî kelimesi sırf kafiye uygun düşün diye seçmemiştir. Râvî kelimesinin ne anlama geldiğini (bu baskının ikinci cildinin 43. sayfasında) şöyle açıklamıştır: “Râvî ne metne ne isnada dair hiçbir şey bilmeyen, yani bu ilimle meşgul olan kimsenin bulunduğu ilk mertebedir.” Dolayısıyla o, Nevevî'nin kitabını şerh ederken bu ilme ilk defa adım atan kimse için bir öğretim ve alışırma (talim ve tedrib) olması maksadıyla yazmıştır. Bk. Avvâme, “Dirâse”, 1/7.

⁵⁶⁵ Avvâme, “Dirâse”, 1/14-15.

başvurulan el yazmaları ve sayısı sekiz yüz sekize ulaşan başvuru matbu kaynaklar fihristi yer almaktadır.

Muhammed Avvâme'nin on bir el yazmasına istinaden yaptığı bu çalışma, Ahmed b. Ahmed b. el-Acemî'nin haşiyesi ile birlikte beş cilt halinde Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc tarafından 1437/2016 yılında basılmıştır.

4.2. Hadis İlmi Çalışmalarında Takip Ettiği Usuller

Muhammed Avvâme telif, tahkik/tevsik, şerh ve tahrir olsun genel olarak tüm çalışmalarını, belirli bir düzen, açık bir plan ve yüksek bir dikkat üzerinden şekillendirmiştir. Söz ve ibareleri seçerken titizdir. Yerine göre kısa, bazen de ihtiyaca göre uzun açıklamalar yaptığı olur. Kullandığı kelimelere, hatta harflere bile dikkat eder. Zira her bir harf ona göre bir delildir ve manası vardır. Kelimelerin takdim ve tehir de bir maksada ve bir hedefe mebnidir. Görüşlerini ve fikirlerini geçmiş âlimlerin ve mütekaddim imamların sözleriyle destekler. Mütekaddimunda bulunan bir meseleyi müteahhirundan nakletmez. Kendisini yorsa da vaktini alsa da bilgiyi aslî kaynaklarından nakleder. Her ne kadar nakleden imam bile olsa, asıl kaynağa gitmeden ve bilgiyi orada tespit etmeden nakilde bulunmaz. Eğer naklin kaynağı matbu ise oradan tespit eder. Şayet mahtuta/elyazması halinde ise elde edilmesi mümkün olanlara ulaşır ve nakledeceği bilginin nispetinin doğru, naklinin sağlam olması için mutlaka mukabele eder. Aradığı metin mütekaddim ulemada bulunursa çağdaşından nakletmez, orijinal kaynağa gider ve oradan nakilde bulunur. Metinleri, kaynaklara nispet ederken isnadlı olan kitabı isnadsız olana takdim eder. Kaynaklara nispet ederken öncelikle sağlam ve mütedavil olan baskılara itimad eder. Kayıp olan sağlam nüshaya ya da kütüphanesinde bulunsa bile okuyucunun başvuramayacağı için nadir nüshaya itimad etmez. Yine aynı şekilde başvuru kolaylığı için yazdıklarında nispetlerinin çoğunun önceki baskılar ile uyumlu olmasına çabalar. Her bir nassı kendi ihtisas kitaplarından nakleder. Meselâ, dil ile ilgili bir kelimeyi lügat kitaplarından alır. Usul ile ilgili bir bilgiyi usul kitaplarından nakleder. Fıkıh mezhepleriyle ilgili bir bilgiyi de yine o mezhebe ait fıkıh kitaplarından aktarır. Asla fıkhu'l mukaren kitaplarından nakletmez. Durum gerektirir ise konunun uzmanlarıyla mektuplaştığı da olur. İbareyi açık hale getirir. Nassı kapalı halde bırakmaz, anlayışta karışıklığa sebep oluyorsa harekelendirir. Zira o, her zaman talebelerine “muhakkik, okuyucunun hizmetkârıdır” demiştir. Noktalama işaretlerine son derece ihtimam eder. Noktalama işaretlerine metni anlaşılır kılan işaretler manasında “alâmâtü't-tefhîm” diyerek, doğru yerde konulmasının ve düzgün kullanılmasının tahkikin yarısı olduğunu vurgular. Araştırmacıya

kolaylık sağlaması için ilmî fihristlerin çeşitliliğine çok önem verir. Tahkik ya da telif çalışmalarında Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât*'ı ile İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye* kitaplarını yanından ayırmaz.⁵⁶⁶

4.2.1. Telif metodu

Avvâme, telif eserlerinde hem toplumda ihtiyaç duyulan hem de ilmî çevrelerde tartışılan konuları işlemiş, böylece eserlerinde özellikle yazılmasının zorunlu olduğunu düşündüğü ve kesinlikle yazılmasına gerek gördüğü konuları kaleme almıştır. Araştırmalarını derinleştirmek, okuyucunun meseleyi anlamasını kolaylaştırmak için öncelikle konunun sınırlarını belli etmiştir. Bunun örneğini özellikle; ihtisas gerektiren ilmi bir konu olan “*Hucciyeti ef'âli Rasullillah*” kitabında, karşılaştırmalı hadis çalışmalarına ait olan “*Nasbu'r-râye, Fethu'l-kadîr ve Münyetü'l-elmaî*” üzerine yaptığı karşılaştırmalı hadis çalışmasında; hakkında fikhî görüş ayrılıklarının bulunduğu ilmî bir konu olan “*Eserü'l-hadisi's-şerîf*” ve “*Edebü'l-ihtilaf*” gibi veyahut eğitimle ilgili konuları içeren “*Meâlimu irşadiyye*” de, ya da genel dînî kültüre ait bir konu olan “*Şerhu'l-ehâdisi'l-kudsiyye*” kitaplarında açıkça görmektediriz.

Muhammed Avvâme, bir konuda telife başlamadan önce konu ile ilgili kaynakları topladıktan sonra bu kaynakları kapsamlı okumalar ile mütalaa eder. Konusuyla ilgili olmayan ve fakat fayda içeren bilgileri dahi, ihtiyaç halinde kolayca kullanabilmek için ya ilgili kitabın kapaklarına veya fişlere notlar halinde kaydeder.⁵⁶⁷ Yine yazmaya başlamadan önce mevzuu ana ve talî konulara ayırarak, esaslarını ve problemlerini tespit eder. Ayrıca okuyucunun kavramasını kolaylaştırmak için konuyu, ilmî ve mantıkî kısımlara ayırmak suretiyle çalışmasının planını yapar.⁵⁶⁸

Eserü'l-hadis kitabı Muhammed Avvâme'nin telif olarak yayımladığı ilk kitabıdır. Mezhepler arasındaki görüş farklılıklarında hadis-i şeriflerin rolü ile ilgili olarak telif ettiği bu eserinde, Muhammed Avvâme bu çalışmanın ortaya çıkma sebebinin, gençlerin kendisini hayrete sevk eden soruları olduğunu, kitabın ikinci ve dördüncü baskısının mukaddimesinde ve bir mülakatında da bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Kendi ülkemizdeyken bu sahadaki karışıklıklardan yakınıyorduk. Halep'te bir dokuma fabrikasında teknisyen olarak çalışan bir genç yatsı namazından sonra geldi ve deve eti yemenin abdesti bozup bozmadığı ile ilgili

⁵⁶⁶ Avvâme, *Safahât*, 92-95.

⁵⁶⁷ Avvâme, *Safahât*, 94.

⁵⁶⁸ Avvâme, *Safahât*, 95.

meselede benimle tartışmaya başladı. Nakilde bulunmak istediği âlimlerin adını bile doğru dürüst telaffuz edememesine rağmen benimle münakaşa ediyordu. İlmî sahadaki bu başıbozukluk, bu had bilmezlik, birkaç kitap okuyanın kendini âlim sanarak ulemaya dil uzatması beni ve bazı hocaları bu tür kitaplar yazmaya sevk etmiştir. Kitabın ilk hali bir konferanstı. Medine-i Münevvere’ye gelince konuyu genişlettim ve kitap haline getirdim.”⁵⁶⁹

Muhammed Avvâme’nin *Hucciyetü ef’âli Rasûlillâh* kitabı ise, günümüz Müslüman toplumlarında sünnetin İslâm dinindeki yerinin yüksek sesle tartışıldığı bir zeminde, Peygamber (s.a.s.) ve sünnetiyle alakalı birçok soruya cevap niteliği taşımaktadır.⁵⁷⁰ Bu araştırmanın amacı, Hz. Peygamber’in değerli fiilleri de sözleri gibi hüccet olup olmadığı sorusuna cevap vermektir.⁵⁷¹ Avvâme konuyu hem usul hem hadis yönünden araştırmış, tebliğ olarak hazırladıktan sonra kitap halinde okuyuculara sunmuştur.

4.2.2. Şerh metodu

Ders, konferans ve seminerlerinde hadis kitaplarının mutlaka şerhleri ile okunmasını tavsiye eden Muhammed Avvâme konuyla alakalı yaptığı konuşmalarında sıklıkla “günümüzde hadis ile alakalı tüm sorunlar, problemler ve inkârlar hadis şerhlerini okumamaktan kaynaklanır” demektedir. Zira Muhammed Avvâme’ye göre ıstılahı tavzih, kinâyeyi beyan veya muradın tasrihi ile her karışıklık ortadan kalkar.⁵⁷²

Orta seviyedeki okuyucular için hazırladığı *Min sıhâhi’l- ehâdisi’l-kudsiyye mea şerhiha* kitabında, uslûbu kolaylaştırmaya dikkat etmiş, ilmî uslûp ve ıstılâhi kelimeler kullanmaktan uzak durmuştur.⁵⁷³ Hadis lafızlarının harekelemesini çoğaltmış, *garîb* kelimelerin şerhini sadeleştirmiş, eş anlamlı zannedilen *garîb* kelimelerin açık ve ince manalarını, âdeti olduğu üzere Râgıb el-İsfahânî’nin *el-Müfredât*’ı ile İbnü’l-Esîr’in *en-Nihâye*’sinden alarak nakletmiştir. Hadislerin şerhinde oldukça sadeleştirilmiş, ıstılâhi kelimelerden soyutlanmış,

⁵⁶⁹ Avvâme, *Eseru’l- hadisi’s-şerîf fi ihtilâfi’l-eimmeti’l-fukahâ*, 10-11; Tokat, “Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat”, 73.

⁵⁷⁰ Mustafa Ölmez, “Muhammed Avvâme, Hucciyetu Ef’âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadisiyyen ve fîhi İsmetuhû mine’l-Hata’ ve’l-Hatîe”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (kış 2017), 339-342.

⁵⁷¹ Avvâme, *Hucciyet*, 8.

⁵⁷² Avvâme, *Hel halekallahu’t-türbete*, 5.

⁵⁷³ Avvâme, *Min sıhâhi’l-ehâdisi’l-kudsiyye*, 31.

kaynaklara müracaat etmeyi gerektirmeyen ilmi uslûptan uzak bir şerh metodu tercih etmiştir.⁵⁷⁴

4.2.3. Tahkîk/Tevsîk, ta'lik ve tahrîc metodu

Son devrin büyük âlimlerinden, Mekke-i Mükerrreme'de hayatını geçirmiş, meşhur fakih ve tarihçi Muhammed Said Tantâvî (ö. 2019), Muhammed Avvâme'ye tekrim için Cidde'de düzenlenen İsneyniyye Onur Gecesinde Avvâme hakkında “yeryüzünde tahkik ilmini ondan daha iyi bilen birisini bilmiyorum” diyerek onun tahkik konusundaki seviyesini beyan etmiştir.⁵⁷⁵

Muhammed Avvâme'nin, tahkik sanatındaki titizliği bütün tahkik çalışmalarında belirgin olmakla birlikte, özellikle *Sünen-i Ebû Dâvûd* tahkikinde zirveye ulaşmıştır.⁵⁷⁶ Zira bu kitabın el yazmalarına karşı olan muamelesinde ve kitabın asıl nüshaları arasındaki ihtilaflar konusunda bütün maharetini, ustalığını ve tahkik melekesini ortaya koymuştur. Öyle ki Avvâme, toplamış olduğu *Sünen* nüshalarının, fevkaladeliği, nefaseti ve üstünlüğünden dolayı onlara *nüsha* değil asıllar – *usûl* denmesini istemiştir.⁵⁷⁷

Avvâme'nin kendi ifadesine göre tahkik yapacak olan kimsenin, bu ilimle alakalı olarak uzun yıllardan beri edindiği tecrübe ve mümâresesinin olması gerekmektedir. Yani hadis ilmiyle alakalı bir kitap tahkik edecek kimse, “hadis ilminin ve tahkik sanatının oğlu” denilecek kadar bu ilimlere yakın olmalıdır. Yoksa tabip, mimar veya başka bir ilimde uzman fakat İslâmî ilimleri bilmeyen bir kişinin yapacağı tahkik, ana kitaplara musallat olmak, bunları tahkik diyerek basmak ise kültürel mirasımıza yapılan büyük bir kabahat ve suçtur.⁵⁷⁸

Muhammed Avvâme, tahkik konusundaki bakış açısını Ma'hedü'l-Mahtutat el-Arabiyye'nin 20 Ağustos 2020 tarihinde dünya genelinde etkili olan COVID-19 salgını sebebi ile sosyal medya üzerinden düzenlediği toplantıda şöyle özetlemektedir:⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Avvâme, *Min sihâh'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*, 31.

⁵⁷⁵ Alithnainya, İsneyniyye-325. “Haflü Tekrim Fadilet eş- Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme”.

⁵⁷⁶ Aynı şekilde Avvâme'nin riyasetinde tahkik ve tevsiki yapılan *Sünen-i Tirmizî*' için proje danışmanı Serdar Demirel “Sultan II. Abdulhamid Han'ın emriyle yapılan *Sahih-i Buharî*'nin en iyi baskısı olan Bulak neşri gibi *Sünen-i Tirmizî*'nin de Avvâme riyasetindeki tahkîki ilim tarihine adını altın harflerle yazdırmıştır” demektedir. bk. Vav TV, “Günümüzde Hadis İlmi ve Temel Hadis Eserleri”, *Youtube*, 33:40-35:30.

⁵⁷⁷ Muhyiddîn Avvâme, “Hitâb”, 1.

⁵⁷⁸ Ma'hedü'l-mahtutâtî'l-arabiyye “Tahkiku'n-nassi'l-hadîsiyyi beyne usulî'l-müellifinve neshu'l müteahhirin” *Youtube*, (20 Ağustos 2020).

⁵⁷⁹ Ma'hedü'l-mahtutâtî'l-arabiyye, “Tahkiku'n-nassi'l-hadîsiyyi” *Youtube* (20 Ağustos 2020).

1. Herhangi bir kitabı tahkik edecek kimse adeta o ilmin oğlu olmalıdır.
2. Muhakkik olan araştırmacının, müellifin hattı / elyazısı hakkında tam bir tecrübe ve aşinalığı olmalıdır.
3. Bir kitap tahkikinde, o ilmin ıstılahlarına tam manasıyla vakıf olunmalıdır. Meselâ hadis imamları ıstılah kitaplarında hadis yazımına ait *kitâbet*, *takyîd*, *semâ* ve *zabt*ına dair özel bölümler tahsis etmişlerdir. Onların yazdıklarında özel ıstılahlar ve dakik remizler vardır. Dolayısıyla bu sahaya girmek isteyenler tam bir meleke ve tecrübe sahibi olmak zorundadır.
4. Bu işe girişen ve tahkik yaptığını iddia eden kimse, genel bir durum olarak, yapacağı işin uzun bir sabır ve gayet uzun bir süreç olduğunu bilmesi gerekmektedir. Zira Avvâme'ye göre muhakkik bir kimse haddizatında âlim değildir, o bu sanatiyle okuyucunun hizmetkârıdır. Doğru kelimeyi en doğru şekilde telkin etmesi beklenir. Ancak muhakkik bir kimse birçok nüshadan tahkik yaptığını iddia ederek, sonra da herhangi bir kelimedede sorun çıktığında; filan nüshada şöyle, filan nüshada böyle diyerek dipnotları doldurursa, bu kişi tahkik yapmış olmaz, bu haliyle sadece okuyucuyu yormuş olur. Bu şekilde ne o kitaba, ne talebelere, ne de okuyucuya hizmet etmiş sayılmaz. Yapılan bu iş kültürel mirasa da bir katkı sağlamaz. Avvâme'ye göre bu kimse sadece âlimlik taslamış olur.⁵⁸⁰

Muhyiddin Avvâme ise *Safahat Mudie*'de Muhammed Avvâme'nin tahkik ile ilgili metotlarını şöyle sıralamaktadır:⁵⁸¹

1. Öncelikle tahkik etmek istediği kitabın müellif nüshasına ulaşmak: Özellikle bu nüshanın müellifin elinden son çıkan nüsha olmasına dikkat etmek. Avvâme, tahkik edeceği kitapta itimat edeceği nüshanın müellif nüshası sayılabilmesi için de bazı şartlar arar. Bu şartlar; müellifin vefatına kadar elinde bulundurduğu, daima üzerinde ilave ve çıkarmalar yaptığı, talebesine okuttuğu ve kendisine okunan bir nüsha olmasıdır. Muhammed Avvâme'nin bu nitelikleri haiz müellif nüshasından tahkik ettiği kitaplar ise şunlardır: *Takribu't-Tehzîb*, *el-Kâşif*, *Mecâlis İbn Nasiruddin*, *el-Kavlü'l-Bedi*.

Bununla birlikte Avvâme, müellifin genç yaşta, henüz ilimde imamet vasfını kazanmadan önce yazmış olduğu nüshayı da elinde tutar. Bu da müellifin görüşlerindeki istikrarını ya da

⁵⁸⁰ Ma'hedü'l-mahtutati'l-arabiyye, "Tahkiku'n-nassi'l- hadîsiyyi beyne usûli'l-müellifin ve nüsahi'l-müteahhirin", (20 Ağustos 2020).

⁵⁸¹ Avvâme, *Safâhât*, 98-100.

sonradan başka bir tercihi olup olmadığını gösterir. Bu sebeple Avvâme, genç muhakkiklere devamlı surette bu mülâhazalar ile müellif nüshasını edinmeleri gerektiğini öğütler.

2. Eğer bu nitelikte bir müellif nüshası temin etmek mümkün olmazsa, müellif nüshasından nakledilen bir nüsha ya da müellif nüshası ile mukabele edilen başka bir nüsha araştırır. Her ne kadar müellifin elinden çıkan nüsha yerine geçmese de bu nüsha araştırmacıya yüksek bir isti'nas (yani aşinalık kazandıran ikinci derecede bir referans)tır.
3. Şayet Avvâme, yukarıdaki vasıfları toplayan böyle bir nüsha da bulamamış ise bu defa meşhur imamların elindeki bir nüshayı araştırır. Zira bu nüsha genellikle “haşiyeler”le bezenmiş, “semâ” kayıtları ile güzelleştirilmiş ve çok dikkatli tashihler ile zenginleştirilmiş olur. O haliyle bu nüsha da aslın ya da fer'in makamına kaim olan mutemet bir nüsha olur.
4. Müellif nüshasını elde ederse “asıl” nüsha odur, eğer müellif nüshasına ulaşamaz ise “fer'i” nüsha ona göre asıldır. Bunlardan hiçbirisini elde edemezse o zaman imamlardan birinin elinde olan nüshayı asıl sayar. Bu da yoksa hepsi eşit durumdadır.⁵⁸²
5. M. Avvâme asıl nüshaya tam olarak itimat eder. Hatalı bile olsa o nüshada ne yazıyorsa tamamıyla ana metne kaydeder. Fakat bunların içinde nasihten kaynaklanan ve gayri irâdî kalem sürçmeleri varsa tashih eder. Diğer değişikliklere ya da doğrusuna ta'lîkte işaret eder. Şayet itimat edecek bir asıl bulamadıysa eldeki bütün nüshalardan nassı düzeltir. Buna da ta'lîkte işaret eder. Eldeki nüshalar bir ibarenin doğru olmadığına ittifak ediyor ve hata da onlara göre belli oluyorsa doğru ve selim olanı metinde yazar, bu duruma yine ta'lîkte işaretle bulunur.
6. Elyazma nüshaların haşiyelerinde gördüğü her şeyi, yani âlimlerin açıklamalarından okuyucuyu mahrum bırakmamak için, eksiksiz bir şekilde onları kaydeder. Bunu yapmayanları da ağır bir şekilde tenkit eder.
7. Nüshanın değeri ve ona olan güven okuyucuya açık bir surette belli olsun diye itimat ettiği nüshaları vâsfetme konusunda titiz davranır.

⁵⁸²Avvâme, *Safahât*, 97-100.

8. Elyazmalarını mukabele etmek konusuna çok önem verir. Bu karşılaştırma işini kendisinden başkasının yapmasına razı olmaz. Mukabeleyi bizzat yapar, kesinlikle gözüyle murakabe etmek ister. Tek bir harfin mukabelesi için dahi günler boyu araştırma yaptığı olur. Avvâme'ye göre tahkik yapan kimse, zayıf bir ihtimal bile olsa mutlaka o ihtimalin izini sürmeli, kesin bir kanaate ulaşmalıdır.
9. Faydasız ve manası olmayanların dışında tüm değişikliklere işaret eder.
10. Kitabın başını sonu ile sonunu başı ile bağlar. Şayet bir mana, bir konu, bir faide veya bir başlık tekrar etmişse aralarında bağlantı kurar, diğerine atıfta bulunur.⁵⁸³
11. Kitabın tabiatına, konusu ve konumuna uygun bir şekilde hadisleri tahrir eder. Zira her çeşit kitap için mutavvel tahrir uygun olmadığı gibi muhtasar tahrir de her kitaba münasip değildir. Çünkü her kitaptan hadisin derecesini açıklaması ve hadise hüküm vermesi beklenmez. Avvâme'ye göre tahrir bir zevktir, onunla uğraşmak ise bir sanattır.⁵⁸⁴
12. Muhammed Avvâme'nin sağlam ilmi kişiliği tahkik ve ta'lîklerinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. O, bu haliyle faydalı faydasız bütün değişiklikleri kaydeden çoğu muhakkeke benzemez. Avvâme, ilmî birikimi ve kendi görüşleriyle lugat, fıkıh, usul, hadis ve akide yönünden müellife iştirak eden katılımcı bir âlimdir. Yani ya müellifi muvafakat ile teyid eder veya dikkat çekip konuyu münakaşa eder, ya da istidrakte bulunur ve edep ile tenkit eder.
13. Böylece yaptığı tahkikler ile okuyucuyu önceki baskılara muhtaç etmez, onlardaki tüm güzellikleri içine alır, kendi katkılarını da ilave eder, böylece nüsha nefis bir baskıya kavuşmuş olur.⁵⁸⁵

Avvâme'nin son dönemde yaptığı tahkik, ta'lîk ve şerh çalışması olan *Tedrîbu'r-râvî* deki tahkik ve ta'lîkinde genel metodunun ise şöyle olduğunu ifade etmektedir: İlmî araştırmalardaki ihtilafları gidermede ve boşlukları kapatmada en sağlam prensip ve yol, metin ve nakillerin ilk kaynaklarına tekrar başvurmak ve asıl kaynakta yer alan bilgiye göre kanaat oluşturarak, metni emin bir şekilde kesinleştirmek". O bu yöntemine göre nice ilmi hakikatler keşfedip şüpheleri de açığa kavuşturmaya çalışır. Avvâme'ye göre bu sağlam

⁵⁸³ Avvâme, Safahât, 101.

⁵⁸⁴ Avvâme, Safahât, 102.

⁵⁸⁵ Avvâme, Safahât, 102.

ilkenin doğru netice verebilmesinin için de iki şartı vardır. İlki; ilmi, ehil kimselerden anlayarak ve tesebbüt ederek almak, diğeri de o ilmi uzun seneler talebeye okutarak, zihni planda muğlak kalan konular üzerinde planlı bir şekilde düşünmek ve çalışmaktır.⁵⁸⁶

İlk kaynaklara başvurarak sözlerin ve nakillerin sahiplerine nispetlerini tahkik etmek, daha sonra yaptıkları nakillerle asıl arasında araştırma yapmak, Avvâme'ye göre işte bütün bunlar pek çok naklin tespit edilmesi ve düzeltilmesidir ki bu da ta'liklerde yer alacak bir çalışmadır. *Tedrib*'te yapılan bu çalışma, aynı zamanda onun kaynaklarına da yapılmış büyük bir hizmettir.⁵⁸⁷

Avvâme bu metot ile ıstilahî meselelerde, nakledilerek elimize ulaşan bir takım genel kabulleri tashih ettiğini ifade etmektedir. Örneğin; İbn Salah'ın (ö. 643/1245) kendi asrı ve sonrasındakilerin tashih, tahsîn ve tad'if yapmasının caiz olmadığını söylediğine dair yaygın olan görüş, Hâkim'in (ö. 405/1014) "Hadis, Buhârî ve Müslim'in şartına uygudur" sözü, yani iki imamın ricalde aradıkları şartlara göre ihticacen rivayet etmeleri, imam Müslim'in hocalarıyla arasında meşhur olan, ravinin hocasıyla karşılaşması ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) Alâî'den (ö. 761/1359) naklen: ulemanın, "zayıflığı şiddetli olan hadisle amelin caiz olmadığına" dair ittifak bulunduğunu söylemesi gibi konular tashih edilmiştir ki bunlar da oldukça fazladır.⁵⁸⁸

Abdulahap Özsoy, Muhammed Avvâme'nin *Tedribu'r-Râvî Tahkiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası* başlıklı makalesinde⁵⁸⁹ Avvâme'nin tahkik metodunu şu başlıklar üzerinden değerlendirmiştir: "Müphem bir şekilde alıntı yapılan kişilerin ve kaynakların izini sürmek, Okuyucu ile aktif bir iletişim içinde olmak, Hadis tarihi ile ilgili bir takım iddiaları desteklemek için kullanılan bilgileri tahkik etmek, Konuyla ilgili çağdaş araştırmalardan da istifade etmek, Hatalı bilgileri ve yanlış anlamaları tashih etmek, Meselelere dair farklı ilmi disiplinlerin değerlendirmelerine de yer vermek, Ele aldığı konuya dair müstakil çalışması varsa bunun özetini sunmak, Kendi tespit etmiş olduğu orijinal yorumları ve gerekli ek bilgileri kaydetmek."⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ Avvâme, "Mukaddime", *Tedribu'r-râvî*, mlf. Suyûtî, 1/13.

⁵⁸⁷ Avvâme, "Mukaddime", *Tedribu'r-râvî*, mlf. Suyûtî, 1/13-14.

⁵⁸⁸ Avvâme, "Mukaddime", *Tedribu'r-râvî*, mlf. Suyûtî, 1/14.

⁵⁸⁹ Abdulvahap Özsoy, "Muhammed Awwamah's Critical Edition of Tadreeb al-Rawi or Reconstruction of a Book", *HADITH*, Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi, Temmuz/2019,2:110-129.

⁵⁹⁰ Özsoy, "Muhammed Awwamah's Critical Edition of Tadreeb al-Rawi", 112-113.

Tevsîk Metoduna gelince, Avvâme verdiği bir ropörtajda bundan sonraki hedefinin artık tahkîk değil; tevsik olduğunu ifade etmektedir. Kastettiği bir takım usûlü ve metodu olan tevsiktir. Yoksa ilmî bir tahkik ya da belli bir usûl veya metodu olan bir tevsîk yapılmadığı halde bazı kitapların kapaklarında yaygın olarak görülen, "tahkik ve tevsîk çalışmasını filan kişi yaptı" yazılması değildir. Muhammed Avvâme sünnet kitaplarını okuyan herhangi birinin, (mümin olsun ya da olmasın fark etmeksizin) bu kitaplara olan güveni artırmak için bu kiatpların tevsîkini yapmak istemektedir. O, bununla ilgili olarak “Meselâ Salâhuddîn Eyyûbî'nin oğlu Sultan Ahmed'in, şeyhi İbn Taberzed'e okuduğu *Sünen-i Ebî Dâvud* nüshasına bakıyorum. Orada Meselâ dört harften oluşan bir kelimenin zabtını veriyor. Bu dört harften üçünü tek bir şekilde zaptederken, bir harfi iki farklı vecihle veriyor. İşte iki yönlü bu zabt, sünnetin dikkatli bir şekilde, mazbut ve ulemâdan semâ edilmiş bir şekilde nakledildiğine dair güveni artırır. İşin bu tarafı ilmîliğin de ötesinde imanî bir konudur. Sünnet kitapları benim imanımı artırır” demektedir.

Avvâme'nin metnin orijinal halini müellifin elinden çıktığı gibi ortaya çıkarması tahkiktir. O metindeki bilgileri diğer kaynaklardan doğrulaması ise tevsiktir. Avvâme'nin bunu nasıl yaptığı şu anlatımında görülmektedir: Avvâme'ye göre tahkik yapan kimse, zayıf bir ihtimal bile olsa mutlaka o ihtimalin izini sürmeli, kesin bir kanaate ulaşmalıdır. Avvâme buna bir misal olarak Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı ile ilgili yaptığı çalışmadan şöyle bir hatırasını anlatmıştır: Bir bölümünü tahkik ettiği ve gerçekten zor bir kitap olarak nitelediği bu kitabın tahkikine şin harfinden başlar. Şair Mervan el-Asfar'a gelince elindeki dört mahtutanın ikisinde kelimenin el-Asfar diğer ikisinde el-Asgar şeklinde olduğunu görür. Burada tahrif olduğunu fark eder. Avvâme devamlı olarak şu noktaya dikkat çeker: “Hiçbir muhakkike filan yazmada el-Asgar filanca da el-Asfar yazmaktadır diye haşiyeye not düşmek uygun değildir. Bu ayıplanacak bir iştir. Tahkik yapan kişinin okuyucuya hizmet etmek için tüm gayretini sarf etmesi gerekir. Kitaptan hedeflenen amacı okuyucuya kolaylaştırması gerekir. Kendisini akademik unvan sahibi görüp filan nüsha şöyle filan nüsha böyle diye yazıp bırakmak ayıplanacak bir iştir.” O zamanlar *Kütüb-i Sitte* ravilerini güvenilir bir şekilde veren rical kitabı Abdulfettah Abdullatif'in tahkik ettiği İbn Hacer'in *Takribu't-Tehzib*'idir. Araştırmacıların elinde hüsnü kabul ile mütedavel olan bu tahkik ile iştigal edince birçok tahrif olduğunu görür. Avvâme'nin görüşüne göre tahkik yapan araştırmacı bir kimsenin, âlimlerin söylediği gibi yürümesi gerekir. O da; zan, şek ve vehimdir. Avvâme kelime hakkındaki araştırmasını da bu usule göre sürdürür ve Sübki'nin *Tabakatau's-Şafîye*'sinde Mervan el-Asfar ismine rastlar. Oradaki metinde Mervan'ın Hâkim'in *Müstedrek*'inde hadisi

bulunduğunu öğrenir. *Müstedrek*'te yer alan rivayetler Buhârî ve Müslim'e ziyadesi olan hadisler olduğu için Buhârî'de bulamayacağını düşünerek hayal kırıklığı yaşasa da araştırmayı bırakmaz. İraki'nin Hâkim üzerine yaptığı istidrakte, bazen hadislerin hem Hâkim hem Buhârî'de yer alabileceğini görünce bu zayıf ihtimale binaen raviyi Buhârî'de arar. Allah umduğuna ulaştırır. Buhârî'de bu raviyi bulur. Fakat karşılığı ortadan kaldırmak için daha kuvvetli bir açıklama arar. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bari*'de belki hareke ve noktalamasını vermiştir ümidiyle bu raviye bakar, fakat bir şey bulamaz. Daha sonra Kastallani'nin *İrşâdü's-sârî* şerhinde kelimenin sadu'l-mühmele ve fa diye zabtedildiğini görünce şarihe rahmet ve fatiha okuduğunu söyler.⁵⁹¹

Avvâme'nin son tahkik ve tevsik çalışması olan *Sünen-i Tirmizi*'deki aşamalı metodu şu şekildedir:⁵⁹²

1. Sünen-i Tirmizi eserinin 120 farklı el yazma nüshaları toplandı. Sonra içlerinden İmam Tirmizi'den bu eserin nakledildiği 3 farklı rivayeti içinde barındıran 28 el yazması seçildi.
2. Tahkik çalışmasına dayanak olarak seçilen el yazmaları birbirleriyle karşılaştırıldı ve aralarındaki farklılıklarla dipnotlarında zikredilen bilgiler kayda geçirildi.
3. Nüshaların isnadları şema ve tablolar haline getirilerek İmam Tirmizi'ye ulaşan rivayet zincirlerinin daha anlaşılır bir şekilde gözler önüne serilmesi sağlandı.
4. Hadisler ana kaynak kitaplarına muvafık olarak dikkatli ve titiz bir şekilde tahrir edildi.
5. Tirmizi'nin sahabeden “Bu babda şu hadisler de vardır...” diyerek işaret ettiği hadisler de ayrıca tahrir edildi. Bu şekilde zikredilen hadislerin sayısı Tirmizi'nin kitabında rivayet ettiği asıl hadislerin sayısına eşitlendi.
6. İmam Tirmizi'nin bab hadislerinde zikrettiği rivayetlerin farklı tarikleri de tahrir edildi.
7. Tirmizi'de geçen sahabe sözlerinin tahrirleri yapıldı.

⁵⁹¹ Allâme Muhammed Avvâme, “Lefetât fî fenni't-tahkîk”, *Youtube* (4 Temmuz 2018).

⁵⁹² Proje Müdürü Serdar Demirel ile yapılan görüşme. bk. Ekler

8. Mezhep imamlarına veya mezhep imamlarının sözlerini içeren kitap müelliflerine nisbet edilen fıkhi görüşlerin tahriri yapıldı.
9. İmam Tirmizi'nin bahsettiği coğrafi yerlerin tarifi verilip günümüzde hangi konumlarda yer aldıkları beyan edildi.
10. Kıraat ilminde kaynak niteliği taşıyan kitaplardan farklı kıraat vecihleri belirtildi.
11. Sünen-i Tirmizi, baştan sona İmam Mizzi'nin *Tuhfetü'l-Eşraf* adlı eseriyle karşılaştırıldı. Böylece İmam Mizzi'nin bizim nüshalarımızda olmayan rivayetleriyle bizim nüshalarımızın İmam Mizzi'de olmayan rivayetleri tespit edildi.
12. İmam Tirmizi'den nakilde bulunan ana hadis şerh kitapları seçildi. Bu kitapların sayısının 20'ye ulaştığı tespit edildi. Sonrasında bu kitaplar birbiriyle karşılaştırılarak Tirmizi'nin bu kitaplarda hadislerle verdiği hükümlerle bizim nüshalarımızda verdiği hükümler arasındaki benzeşme ve farklılık belirlendi.
13. İmam Tirmizi'nin Sünen eseriyle *el-İlelu'l-Kebir* adlı eseri arasında tam bir bağ kuruldu.
14. İmam Tirmizi'nin zayıf saydığı ve şiddetli zayıflık niteliğine sahip olan ravilerle İbn Hacer'in *Tehzibu't-tehzib* adlı eserinde şiddetli zayıflıkla vassettiği ravilerin içerisine dâhil olduğu kimseler tespit edildi. Sonra bu ravilerin hadislerine kuvvet kazandıracak mütabaât ve şahitler araştırıldı.
15. Muhammed Avvame, *Sünen-i Tirmizi*'de bulunan çok zayıf ve itham altında bulunan raviler hakkında araştırmalar yaparak İmam Tirmizi'nin böylesi ravilerden niçin rivayet aldığına gerekçelerini ortaya koydu.
16. Kur'an ayetlerinin, hadis metinlerinin ve sahabe sözlerinin ayrı ayrı indeksleri oluşturuldu.
17. *Sünen-i Tirmizi*'de yer alan cerh ve tadil hükümlerinin ayrı bir fihristi oluşturuldu. Bu hükümler içerisine hem İmam Tirmizi'nin kendi sözlerini hem de başkalarından naklettiği sözler dâhil edildi.

Avvâme'nin tahrirdeki metodu ise;

Şayet varsa hadisin senedindeki zayıf bir raviyi takviye veya hadisin manasını teyit edecek başka bir hadis veya kaynak bulmak şeklindedir. Yoksa o, hadisi inkâr etmek için tahrir yapmaz. Avvâme'ye göre tahrir demek, büyük bir kolaylıkla ve neredeyse bu hünerinden

dolayı kendisine asrın hafızı ünvanı verilecek olan bilgisayar programlarından alıp da hadislerin bulunduğu yeri gösteren bir fihrist çıkarmak da değildir.⁵⁹³ Çünkü tahrir sanatının en önemli fonksiyonlarından biri imamların hadisleri bablara ayırması ve hadisleri arz etmedeki sınıflandırmalarıdır. Zira bu tebvîb ve arz biçimi Avvâme'ye göre aynı zamanda örtülü ve özlü bir şerh içermektedir.⁵⁹⁴

Avvâme çalışmaları sırasında, hanefî mezhebine mensup çevrelerde tahrir kitapları içinde değerli bir yeri olan Zeylaî'ye (ö. 762/1360) ait *Nasbu'r-raye li ehâdîsi'l-Hidâye* kitabının, çok yönlü fihristlere ve çok sayıda olan matbaa hatalarının düzeltilmeye ihtiyacı olduğunu görmüş⁵⁹⁵ ve yerinde anlatıldığı üzere eseri tahrir etmiştir.

el-Musannef'te yer alan rivayetlerin tahririnde takip ettiği metot ise şu şekildedir:

1. Muhammed Avvâme, kitapta, bazen tam olarak, bazen de isnatta yer alan bir değişiklik ya da metinde yer alan bir ziyadelik ve noksanlık sebebiyle mükerrer olarak gelmiş olan hadis ve âsârın tekrar eden yerlerini dipnotlarda göstermiş, böylece tekrar eden hadisler arasında bir irtibat kurmuştur. Kitabın müellifi, bu tekrarları babın gerektirmesine göre yaptığı gibi isnad sanatının bir gereği olarak yapmıştır. Avvâme'ye göre, sanki müellif bu noktada yani hadis sanatına göre, hadisleri bablara ayırma, bazen babın tamamını, bazen büyük çoğunluğunu, bazen de bir kısmını tekrar etmede İmam Buhârî'ye tekaddüm etmiş görünmektedir.⁵⁹⁶
2. Muhammed Avvâme *el-Musannef*'te rical konusunda pek çok yönden titiz bir çalışma yaptığını, Meselâ iki ravinin birbirinden rivayetini nefyetme (filan filandan rivayet etti mi etmedi mi) konusunda sadece bir isti'nas (referans) ve tercihte kolaylık olsun diye Mizzî'nin (ö. 742/1341) o rivayeti ikisinden nakletmemesine itibar etmiştir.
3. *el-Musannef*'te sadece kendilerine “merfû” hükmü verilen “mevkûf ve maktû” hadisleri tahrir etmiş, kitapta yer alan diğer “âsâr”ı ise diğer muharriçlerin hilafına olarak onlardaki merfû'luk yönünü görmediğinden bu rivayetleri tahrir etmemiştir.

⁵⁹³ Avvâme, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 14.

⁵⁹⁴ Avvâme, *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 15.

⁵⁹⁵ Avvâme, *Dirâse hadîsiyye mukârene li-Nasbi'r-râye*, 6.

⁵⁹⁶ Avvâme, tekrar eden hadislerin yerleri göstermenin, rivayet lafızlarından isnada ve metne kadar birçok faydalarının olduğunu görünce, kitabın metinlerini düzeltmede övülmeye değer bir netice hâsıl ettiğini gördüğünden dolayı bu metodu tercih ettiğini beyan etmektedir. Bk. Muhammed Avvâme, “Mukaddime”, mlf. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/57.

4. Muhakkik, bu eserde çok muhtasar bir tahrir ile yetinmiş, yani tahrirlerinde çoğunlukla *Kütüb-i Sitte* ile iktifa etmiş, bazen de *Kütüb-i sitte*'nin yanısıra Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i ile İbn Hibbân (ö. 354/965) , İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve Hâkim'in *Sahih*'lerinden de tahrirde bulunmuştur.
5. Tahrirde ilk yaptığı şey, hadisi, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) kendi *Müsned*'inden tahrir etmek olmuştur.
6. Daha sonra İmam Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887) gibi musanniften rivayet eden kimseleri zikretmiştir.
7. Bundan sonra Taberânî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö. 458/1066) gibi musannifin tarikinden rivayet eden kimseleri zikretmiştir.
8. Muhammed Avvâme nâdir de olsa *el-Musannef*'te müellifin kendilerinden rivayet ettiği Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Muhammed b. Fudayl (ö. 195/811) gibi kimselerden de tahrirde bulunmuştur.
9. Yine tahrirde takip ettiği diğer bir aşama, hadisin rivayetinde musannifin hocasından ya da daha sonrakilerden İbn Ebû Şeybe'ye mütabaat eden muhaddislerden, hadisi tahrir etmek olmuştur.
10. Daha sonra, mütabaattan, İbn Ebû Şeybe'nin şeyhinin üstündeki ravide ittifak edenlerden hadisi tahrir etmiş, bundan sonra sahâbîden olan mütabaatı zikretmiştir.
11. Hadisi nakleden muharric imamların hadis hakkındaki hükümlerini nakletmeye özen göstermiştir. Meselâ hadisin *Sahiha*'nda geçmesi müstesna olmak üzere, Tirmizi'nin (ö. 279/892) ahkâmına ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) muvafakatı şartıyla da Hâkim'in veya onlar gibi diğer hafız imamların hükümlerine riayet etmiştir.
12. Hadise verilen hükmün, nakleden muharricin görüşlerine göre anlaşılmasına dikkat etmiştir. Ya da İbn Hibbân, İbn Huzeyme ve Hâkim gibi muhaddislerin *Sahih* olarak bilinen kitaplarının maksatları doğrultusunda anlaşılmasına özen göstermiştir. Yahut Avvâme hadisi diğer âlimlerin görüşleri doğrultusunda değerlendirmiştir. Bu gibi önceliklerin olmadığı durumlarda hadis hakkında Allah'tan doğruya isabet etmesini umarak kendisi ictihatta bulunmuştur.
13. Hadisle alakalı musannife ait başka bir isnada vakıf olmuşsa okuyucuyu bundan haberdar etmiş ve o isnadı da tahririnin sonunda zikretmiştir.

14. Muhammed Avvâme tahricta çok dikkat ettiği bir nokta da okuyucunun dikkatinden kaçma ihtimali olan hadisle alakalı ikinci derecedeki ilmî bilgileri okuyucuya nakletmesidir.

15. *Garibu'l-hadis* hakkındaki değerlendirmelerini ise tahririn sonunda İbnü'l- Esîr'in *en-Nihaye*'sini esas alarak, fakat çoğunlukla İbnü'l-Esîr ismini zikretmeden yapmıştır.⁵⁹⁷

4.2.4. Cerh ve ta'dîl metodu

Avvâme cerh ve ta'dîl konusunda mütevassıt bir yol benimsemiştir. Onun bu tavrı özellikle *el-Musannef* ve *el-Kâşif* ta'liklerinde ortaya çıkmaktadır. Cerh ve ta'dîl ilmi ile alakalı olarak “dehâilu ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl” olarak ifade ettiği bir ilke benimsemiştir. Çünkü bu ilim ona göre sadece soyut ve donuk kurallardan ibaret değildir, bilakis cerh ve ta'dîl ile ilgili hükümlerin, söylenen sözlerin hangi şartlar ve durumlarda söylendiğini bilmek gerekir.⁵⁹⁸

Cerh ve ta'dîl metotlarının çeşitliliği, meşreplerin farklılığı, anlayışların birbirine zıt oluşu sebebi ile Muhammed Avvâme ravilere verilen hükümler üzerinde yorum yapmak yerine sadece şu durumlarda ravi hakkında dikkatli olunmasını ister:

1. Avvâme'ye göre musannifin, bir zühul gereği bazı imamların “tevsik” ettiği kimseye “makbul” demesi durumunda,

2. Hakkında herhangi bir cerh ifadesi bulunmayan bir ravi hakkında İbn Hibban'ın (ö. 354/965) tevsikinde infirad ettiği ya da İbn Hibban ile birlikte İclî (ö. 261/875) veya bir başkasının tevsik etmesine rağmen, İbn Hacer'in “sika” ya da “sadûk” demeyip “makbul” dediği durumlarda. Zira Avvâme'nin *el-Kâşif* için yazdığı *Dirâsât*'ında kısmında belirlediğine göre ta'n edilmemiş kişi hakkında İbn Hibbân'ın yaptığı “tevsik” kabul etmeye uygundur.

3. Tirmizî'nin “tashih” ya da “tahsin” etmesine rağmen musannifin “saduk” ya da “sika” yerine daha düşük bir lafızla hükmetmesi durumunda.⁵⁹⁹

Bununla birlikte ona göre, İbn Hacer gibi bir münnekkidin bütün tercemelerde verdiği ahkâmın peşini takip etmek faydası olmayan boş bir uğraştır. Zira kitabın müellifi muhtasar bir rical kitabı yazmayı istemiştir. Belki de *Takrîb*'in muhaşşîleri olan Abdullah b. Sâlim ve

⁵⁹⁷ Avvâme, “Mukaddime”, mlf. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/57-60.

⁵⁹⁸ Avvâme, *Hitâb Muhyiddin*, 1.

⁵⁹⁹ Avvâme, “Mukaddime” *Takrîb*, mlf. İbn Hacer, 13-14.

Mirganî’de bu sebeple ravi ile ilgili ahkâma müdahale etmemişlerdir.⁶⁰⁰ Zira böyle bir uğraş hem kitabın hacmini kabartır hem de yazılış maksadından saptırır. Ayrıca Avvâme’ye göre, kimse İbn Hacer’in ahkâmı yerine sonradan verilen bir hükme razı olmaz.

Avvâme, cerh ta’dîl konusunda bir ravi hakkında hüküm verirken şöyle davrandığını ifade etmektedir:

1. Muhaddisler bir râvinin hadisini tashih ederse, o kişi “sika”dır.
2. Muhaddisler bir râvinin hadisini tahsin ederse o kişi “saduk” ve “la be’s bih”’tir. Böylece İbn Hacer’in *Takrîb*’te “makbul” dediği râvilere Tirmizî’nin “tahsin”de bulunduğu istidrâkini yaparak, râvinin “saduk” olduğunu kastetmektedir.⁶⁰¹
3. İmam Müslim’in muallel olan hadisin tariklerini arzederken hiçbir beyan ve şerh düşmeden verdiğini yeri geldikçe ilgili ta’lîkte tekrar etmek.⁶⁰²
4. Yaygın kanaatin aksine İbn Hibbân’ın tevsikine itimad etmek.⁶⁰³
5. Yine İbn Huzeyme’nin *Sahih*’inde hadisin zayıflığına işaret eden bir metodu bulunduğunu ta’lîkte işaret etmek.⁶⁰⁴ Bu üç hususa İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef*’i için yazdığı mukaddimesinde de değinmiştir.

Avvâme, ilim talebelerine tavsiyelerinde devamlı olarak öncelikle “meratibu'l-ulema”ya daha sonra da bu ilmin cevheri, özü olarak nitelendirdiği diğer bir husus olan “dehâilu ilmi'l-cerh ve't-ta’dîl”de müteyakkız olmaya dikkat çeker. Dehail dediğini şöyle misallendirir: Avvâme’ye göre, cerh ve ta’dîlde, rivayet ve dirayette hiç kimse Buhârî’nin önünde duramaz. Fakat bununla birlikte Buhârî bir raviye “zayıf”, bir başkası da “sika” hükmünü verdiğinde, Avvâme, “Buhârî demişse öyledir” demeyip, tad’if eden hükmün arkasında ne olduğunu, yani meseleyi araştırır. Örnek olarak, Buhârî’nin zayıf dediği bir ravi Şamlı ravilerden olabilir. Avvâme’nin ifadesiyle ulemadan, İbnu'l-Medînî ve Buhârî’nin Şamlı raviler hakkındaki bilgilerinin az olduğu nakledilmiştir. O yüzden Şamlı raviler hakkında bir başkasında bilgi bulunursa o bilgi İbnu'l-Medînî ve Buhârî’ye mukaddemdir. İşte bu ilke cerh ve ta’dîl ilminin

⁶⁰⁰ Avvâme, “Mukaddime” *Takrîb*, mlf. İbn Hacer, 15.

⁶⁰¹ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/349.

⁶⁰² Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/349.

⁶⁰³ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/349.

⁶⁰⁴ Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif*, 1/349.

dehailindendir.⁶⁰⁵ Avvâme, bütün ulemaya olması gereken saygı ve edepten dolayı böyle davranılması gerektiğini belirtmektedir.

Yine Avvâme'nin cerh ve ta'dîl deki bakış açısına örnek olmak üzere; İbn Hacer'in, Vakıdî (ö. 207/823) ve talebesi İbn Sa'd (ö. 230/845) için şöyle dediğini nakleder: "Her ikisi de ehl-i Medine'ye karşı munharif'tir. Eğer bu ikisi Medine ya da Hicaz ehlinde birisini cerh ederse, cerhleri kabul edilmez, sadece bu ikisine bu konuda başkası da muvafakat ederse kabul edilir. Her hâlükârda mülâbesât yani muhtemel şartlar gözetilir. Bu durum İmam Müslim'in söylediği *اول ما يجب على طالب علم ان يعرف مراتب العلماء* şemsiyesi altında değerlendirilir. Bu da uzun bir mümarese ile ortaya çıkar. Avvâme'ye göre kendi tecrübemizle imamları düzeltmeye çalışmak oldukça risklidir. Bu konuda ise diğer imamların görüşlerinden hareket edilir. Meselâ, İbn Hacer, İbnu'l-Arabî el-Malikî için "ahkâmda mübâlağalıdır" demiştir. Bunu öğrenen talebe onu teşhir etmek ya da kusurunu ortaya çıkarmak için değil, onun hükümlerine nasıl bakmalıyız, ona nasıl muamele etmeliyiz, diye bakmalıdır. İbn Hacer aynı şeyi Nevevî için de söylemiştir. Onun hakkında da "Nevevî âdeti olduğu üzere verdiği hükümde mübâlağa etmiştir" demektedir.⁶⁰⁶

4.3. Bazı Hadis Meseleleri Hakkındaki Görüşleri

Muhammed Avvâme'nin hadis problemlerine dair görüşlerini topladığı hadis araştırmaları serisinde, günümüz hadis araştırmalarında, hadis imamlarının metodlarının yeterince anlaşılmadığından hatalı sonuçlara ulaşıldığını düşünmektedir. Bu sebeple, ilgili konularda ilmî gidişâtı tashih etmek istediği önemli meseleler bulunmaktadır. Burada o konulardan bazıları üzerinde Avvâme'nin görüşlerini ifade edeceğiz.

4.3.1. Zayıf hadisle amel konusu

Muhammed Avvâme hadis usûlü konuları arasında halen ihtilaf konusu olmakla güncelliğini koruyan bu meseleyi *Hükümü'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ*⁶⁰⁷ isimli 272 sayfalık eserinde incelemiştir.⁶⁰⁸ Avvâme, hadis araştırmalarına dair olan

⁶⁰⁵ Allâme Muhammed Avvâme, "Lefetât fî fenni't-tahkîk", *Youtube* (4 Temmuz 2018).

⁶⁰⁶ Allâme Muhammed Avvâme, "Lefetât fî fenni't-tahkîk".

⁶⁰⁷ Muhammed Avvâme, *Hükümü'l-amel bi'l-hadîsi'd-daîf beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ*, 1. Baskı (Cidde: Dâru'l-minhâc-Medine: Dâru'l-Yusr, 1438 / 2017). Avvâme'nin hadis araştırmaları olan *Ebhas Hadisiyye* serisinin en hacimli kitabı budur.

bu risalelerin birbirinin girişinde ifade ettiği üzere konuyu nasıl incelediğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Zayıf hadisle amel konusunu ve bu amelin sınırlarını tespit etmek, mütekaddim ulemanın yaptıklarını ve onların usullerini takip etmek, ilmî kaynaklardan, bu konuda onlara ait olan görüşleri almak ve dağınık olanlarını toplamak, müteahhir ve muasır araştırmacıların hatalarından sakınarak, retorik yaparak sözü yormadan, duygusal iddialara da kapılmadan, yaygın ve meşhur olan yanlışlardan etkilenmeden araştırmayı sunmak.”⁶⁰⁹ Böyle bir girişten sonra, isnadın ehemmiyetinden bahsederek, dine nispet edilen her türlü mananın, ya sahih veya hasen bir senetle ya da sahih ve hasen olmasa bile o ikisinin yerini alacak bir sened ile nakledilmesinin önemine vurgu yapar.⁶¹⁰

Müellifin benimsediği görüşe göre mütekaddim arasında kırk âlim - vefat tarihlerine göre Süfyan es-Sevrî’den (ö.161/778) Muhammed b. Abdalbâki ez-Zürkânî’ye (ö. 1122/1710) kadar- zayıf hadisle ameli caiz, hatta müstehap görmektedir.⁶¹¹ Bununla birlikte Avvâme’nin tespitine göre ilk defa Şevkânî (ö. 1834) tarafından dillendirilen “zayıf hadisle hiçbir şekilde amel edilemeyeceği” görüşü, Sıddîk Hasan Han (ö. 1890), Tâhir el-Cezâirî (ö. 1920), Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958) ve Elbânî (ö. 1999) gibi önemli muasır hadisçiler tarafından sürdürülmüştür.⁶¹² Hâlbuki ulema arasında zayıf hadis ile amel edilmesi konusunda ihtilaf olsa da, Avvâme’nin de katıldığı görüşe göre cumhur, kendilerince malum olan şartlarla, fedâil ve müstehaplar konusunda zayıf hadisle amel edilebileceğini kaildir.⁶¹³

İbn Salah’ın; mevzu olmayan, rivayeti caiz olan zayıf hadis için (isterse aşırı, orta veya hafif zayıf olsun) nefsülemirde / hakikatte doğruluğa ihtimali bulunan bir hadis olduğu açıklaması üzerine Avvâme; “zayıf hadis sırf rivayet edilip kuru bir tenâkul gerçekleşsin ve sayfalar karalama defteri gibi dolsun diye değil; gerçekte, vakıada yani işin aslında hadisin, doğru olma ihtimalinden dolayı amel edilebilmesi için rivayetine cevaz verilmiştir” demektedir.⁶¹⁴

⁶⁰⁸ Bu çalışma, müellifin tahkikleri arasında yer alan Beyhâkî’nin *el-Medhal* kitabının ikinci cildinin sonunda yer alan Avvâme’nin basılmış eserleri kısmında “*el-Amel bi’l-hadîsi’d-daîf beyne’n-nazariyye ve’t-tatbîk ve’d-dava*” ismiyle duyurulmaktadır.

⁶⁰⁹ Avvâme, *Hukmü’l-ameli bi’l-hadîsi’d-daîf*, 5.

⁶¹⁰ Avvâme, *Hukmü’l-amel*, 13.

⁶¹¹ Avvâme, *Hukmü’l-amel*, 9, 34-103

⁶¹² Avvâme, *Hukmü’l-amel*, 9.

⁶¹³ Avvâme, *Hukmü’l-amel*, 73.

⁶¹⁴ Avvâme, *Hukmü’l-amel*, 19.

Avvâme böyle bir ihtimalden dolayı ihtiyatlı davranmanın gereğine iki hadisi delil olarak getirir. Ona göre Hz. Peygamber ihtimal zayıf dahî olsa onu dikkate almaktadır. Ukbe b. el-Haris'in (ö. 50/670) Ebu İhâb b. Aziz'in kızıyla evliliğiyle ilgili olan hadiste bu durum görülür. Siyahi bir kadın bu evliliğin sabahında çıkagelir ve; '- ben Ukbe'yi de evlendiği kadını da emzirmiştım' der. Ukbe o kadına: '-beni emzirdiğini bilmiyorum. Üstelik bunu bana hiç söylemedin' der ve sonra da bineğine atlayıp Rasûlullah'a (s.a.s.) danışmak üzere Medine'ye gider. Oraya varır varmaz meseleyi Hz. Peygamber'e açar. Allah Rasûlü: '- Mademki böyle deniyor; o kadınla nasıl evli kalabilirsin?' buyurunca Ukbe ile karısı ayrılır ve kadın başkasıyla evlenir.⁶¹⁵

Avvâme, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu olayda, karine desteği olmamasına rağmen çiftin ayrılığına hükmetmesine, "terk etme yönüyle ihtiyatla amel" etmenin delili olduğunu ifade eder.⁶¹⁶ Bunun bir benzeri de haberin doğruluğunun ihtimali çok zayıf olsa bile "yapmak yönüyle ihtiyat ile amel" etmektir. Buna delil olarak da şu hadisi zikreder:

Peygamber (s.a.s.) Ramazan ayında sadaka-i fıtır olarak getirilen hurmaları bir yere yığdırmış, Ebû Hüreyre'yi de (r.a.) hurmalara bekçi yapmıştı. Ebu Hureyre hurma yığınının yakın bir yere oturdu. Gece olup da el ayak çekilince, bir karaltının hurmalara doğru yaklaştığını ve onları avuç avuç çalmaya başladığını gördü. Ebû Hureyre adamın yakasına yapıştığı gibi: '- Vallahi seni Resûlullah'ın huzuruna götüreceğim.' dedi. Adam yalvarmaya başladı: '- Ben fakir bir adamım. Geçim sıkıntısı çekmekteyim. Üstelik çoluk çocuğum da var. Ne olur beni bırak.' dedi. Ebû Hureyre, bu tanımadığı adamın sözlerine inandı, ona acıdı ve kendisini serbest bıraktı. Ertesi sabah Rasûlullah, tebessüm ederek Ebû Hureyre'ye yaklaştı ve: '- Ebû Hureyre! Dün gece tutsağın ne yaptı?' diye sordu. Ebû Hureyre: '- Ya Rasûlallah! İhtiyaç içinde bulunduğumu, üstelik çoluk çocuk sahibi olduğumu söyledi. Ben de kendisine acıdım ve serbest bıraktım' dedi. Hz. Peygamber: '- O sana yalan söyledi; tekrar gelecek' diye Ebû Hureyre'yi uyardı. Ortalık kararınca Ebû Hureyre beklemeye başladı. Çok geçmeden adam yine geldi ve hurmaları avuçlamaya başladı. Ebû Hureyre adamı yakaladı ve; '- Bu defa seni mutlaka Rasûlullah'ın karşısına dikeceğim' dedi. Adamın: '- Ne olur beni bırak. Gerçekten zor durumdayım. Çoluk çocuk perişan. Bu defa bırakırsan bir daha gelmem'' dedi. Ebû Hureyre adamın haline acıdı ve onu yine serbest bıraktı. Sabahleyin Ebû Hureyre'nin yanına gelen Rasûlullah yine: '- Ebu Hureyre! Dün gece tutsağın ne yaptı?' diye sordu. Ebû Hureyre,

⁶¹⁵ Buhârî, "İlim", 26, Büyû, Şehâdât 4, 13, 14; "Nikah", 23.

⁶¹⁶ Avvâme, *Hukmü'l-amel*, 21.

adamın ailesinin zor durumda olduğunu, onlara acıyıp kendisini serbest bıraktığını ve bir daha gelmeyeceğine dair söz verdiğini anlattı. Rasûlullah (s.a.s.) yine: ‘- O kesinlikle yalan söyledi; tekrar gelecek’ buyurdu. Akşam olunca Ebû Hureyre adamın geleceği zamanı kollamaya başladı. Karanlık basınca, adam yine hurmaların başına geldi. Ebû Hureyre bu defa adamın yakasına yapıştı: ‘- Bu senin üçüncü ve son gelişin. Bir daha gelmeyeceğim diyorsun, tekrar geliyorsun. Seni mutlaka Rasûlullah’ın huzuruna çıkaracağım’ dedi. Adam: ‘- Beni bu defa da serbest bırak, sana bazı kelimeler öğreteyim. Allah seni bu kelimelerle mutlaka faydalandıracaktır’ dedi. Ebû Hureyre: ‘- Bazı kelimeler dediğin nedir’ diye sordu. Adam şunları söyledi: ‘- Yatağına girdiğin zaman Âyete’l-kürsî’yi oku! O takdirde senin yanında Allah tarafından sürekli bir koruyucu bulunur ve sabaha kadar şeytan sana yaklaşamaz’ dedi. Ebû Hureyre bunun üzerine onu serbest bıraktı. Ertesi sabah Hz. Peygamber, Ebû Hureyre’ye: ‘- Dün gece tutsağın ne yaptı?’ diye sordu. Ebû Hureyre: ‘- Ya Rasûlallah! Allah’ın beni faydalandıracağı bazı kelimeler öğreteceğini söyledi. Ben de bu kelimeler karşılığında onu serbest bıraktım’ dedi. Hz. Peygamber:

‘- Neymiş o kelimeler?’ deyince, Ebû Hureyre adamın Âyete’l-kürsî ile ilgili söylediklerini anlattı. O zaman Rasûlullah (s.a.s.): ‘- Bak hele sen! Kendisi yalancı olduğu halde bu defa doğru söylemiş’ buyurdu. Sonra da: ‘- Üç gecedir kiminle konuştuğunu biliyor musun, Ebu Hureyre?’ diye sordu. Ebû Hureyre: ‘- Hayır, bilmiyorum’ dediğinde Hz. Peygamber: ‘- O şeytandı’ buyurdu.⁶¹⁷

İşte bu hadis de adalet ve zabt bakımından cerh edilen ravilerin doğru söyleme ihtimalinden dolayı, “yapmak yönüyle ihtiyatla amel” etmeye mîsaldir.

Şer’î ahkâmda zayıf hadis ile amel edilmesi konusunda Avvâme, mezheb imamlarından; Ebû Hanife, Malik ve Ahmed b. Hanbel’in; muhaddidilerden ise Ebu Davud, Nesâî, Ebû Hatim’in de içinde bulunduğu cumhurun, hadisteki za’fiyetin şiddetli olmaması ve o konuda başka bir hadis bulunmaması şartıyla amele cevaz verdiklerini ifade eder. Ahmed b. Hanbel, İbn Hazm’ın zayıf hadisi re’ye tercih ettiklerini, bazılarının da zayıf hadisi kıyasa takdim ettiklerini ifade eder. İmam Beyhakî ve İbnu’l-Kayyim’in, eğer sahih hadis iki manaya gelip de manalardan biri tercih edilemiyorsa ve o konuda iki hadisten birini tercih ettiren zayıf bir hadis varsa onunla amel edilebileceği görüşünü nakleder. Şu hâlde mutlak olarak zayıf hadisle

⁶¹⁷ Buhârî, “Vekâlet”, 10.

ameli reddeden ve onu heder edenlerin aksine,⁶¹⁸ geçmiş hadis âlimlerimizin nezdinde zayıf hadisın bir değeri ve bir itibarı vardır.⁶¹⁹

4.3.2. Sahabenin adaleti konusu

Avvâme'ye göre sahabenin adaletinin tespit edilmesi İslâm akidesinin sıhhati ile sıkı bir ilişki halinde olması yönüyle ehemmiyetlidir. Bu sebeple telif eserlerinden Hadis Araştırmaları serisinde yer alan *Hutuvât menheciyye fî isbâti adâleti's-sahâbe* risalesini bu konuya ayırmıştır. Yine konu ile alakalı olarak tahkik ettiği *Tedrib*'in otuz dokuzuncu babına ta'lik yazan Avvâme, ilgili risalede ayrıntıya girmiş, ayrıca el-Hucurat 49/6. ayette yer alan fasık ifadesiyle nitelendirilen Velid b. Ukbe'nin kıssasını da buraya ilave etmiştir. Risalenin sonunda da *Velid b. Ukbe'nin hadis ve tarih yönüyle yeni bir araştırması* başlığı altında, Nevevî'nin *et-Takrib*'inin ikinci bölümündeki “icması muteber kimselerin icması ile fitneyle bağlantılı olsun veya olmasın sahabenin tamamı adildir” ifadesinin akabinde, Ahmed b. el-Acemî'nin ta'likini bütünüyle naklettiği bir kısım bulunmaktadır.⁶²⁰

Avvâme, adaletin ne olduğu üzerinde âlimlerin bazısının uzun uzun durduklarını, bu tariflerin ilmî şahidi zayi eden, adeta buharlaştıran bir hal aldığını ifade etmektedir. Oysa hadis ilimlerinde adalet ehline bilinen bir iştir. O da, sahabenin Allah tarafından ta'dîl edilmesidir.⁶²¹ Bu ise bir insanın diğerini ta'dîl etmesine benzemez. Avvâme'ye göre Allah'ın ta'dîl etmesinde herhangi bir işkâl, tevakkuf veya şüphe söz konusu değildir. Asıl üzerinde durulması gereken, bazı âlimlerin, adaletle kastettiği şeyin ismet olduğunu iddia etmeleridir. İtikadımızda ise Allah'ın yaratıkları arasında enbiya ve meleklerden başka masum olan yoktur. Şu hâlde Avvâme nezdinde “sahabe udûldur, ama masum değildir” denildiğinde, açıklamaya ihtiyaç duyulan asıl kısım, ismetin anlamıdır. Avvâme, Ebyârî'den nakledilen tarife göre “adalet ile kast edilenin ismet olmadığını, adalet sebeplerini aramadan, tezkiye talep etmeden, zorlamaksızın rivayetlerini kabul etmenin kast edildiğini, fakat adaleti ortadan kaldıran bir suç işleyenden ta'dîl ve tezkiye aranacağını, ancak böyle bir durumun da

⁶¹⁸ Avvâme, *Hukmü'l-amel*, 12.

⁶¹⁹ Avvâme, *Hukmü'l-amel*, 103.

⁶²⁰ Avvâme, *Hutuvât menheciyye fî isbatı adaleti's-sahabe / Rivayetü'l-hadisi's-şerif bi'l-ma'na beyne'l-hükmi'n-nazari ve'l-vakii'l-amelî*, (Cidde: Darü'l-Minhac-Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438), 44. Farklı bir değerlendirme için bk. Adem Dölek, “el-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2002), 93-112. Müellif, ayrıca sahabenin adaleti konusunda *Tahkiku mevaki'î's-sahabe fî'l-fitne* adıyla iki ciltlik bir tez yapan Muhammed Emahzun'un başarılı bir adım attığını ifade edip takdir etmektedir. bk. Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 8.

⁶²¹ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 9.

elhamdülillah tespit edilmediği” sözünün kalpleri hasta kimseler tarafından suisitimal edildiğini ifade eder.⁶²² Avvâme, Ebyârî'nin bunu konuya giriş sadedinde yazdığını, zira âlimler arasında, adaleti sabit olandan masiyetin de muhal olacağını söyleyen hiç kimsenin bulunmadığını ifade eder.⁶²³

Avvâme, ayrıca sahabenin bir kısmının hata ettiğini, diğerlerinin ise daha fazla hata ettiğini söyleyenlere *Hucciyetu efa'li rasulillah* kitabının ta'likinden⁶²⁴ naklederek şöyle der: İsmet iki türdür. Vacip ismet ve caiz ismet. Vacip ismet sadece enbiya, rasuller ve melekler içindir.⁶²⁵ Caiz ismet ise “Allah'ın bir kulunu tüm hallerinde doğruluk ve taatta muvaffak etmesidir, hata ve eksiklik ihtimali devam ederek o kul caiz ismet ile masumdur” diyerek tanımlar. Yani Allah'ın tevfi̋k ve tesdîdi anlamında salih kullarını isabetsizlikten koruması mümkündür.⁶²⁶ Avvâme, cumhur nezdinde bunun vacip ismete yakın bir görüş olduğunu ifade eder.⁶²⁷ Takva konusunda günah işleyenin tevbe ettiği takdirde adaletinin geri döneceği ile hiçbir şekilde adaletinin dönmeyeceğine dair görüş ayrılığından kurtulmanın yolunun, Alîm, Habîr, Hakîm olan Allah'ın ta'dîlinin olduğu yerdir, diye ifade eder.⁶²⁸ Çünkü Allah Teâlâ ashabı, tam, kapsayıcı, karışıklık veya kapalılık olmadan ve istisna etmeden ta'dîl etmiştir.⁶²⁹ Hz. Muhammed'i (s.a.s.) kendi elçisi olarak seçtiği gibi, ashabını da yine kendi elçisine arkadaşlar olarak seçmiştir. Allah Teâlâ, son rasûlü için hilekâr, düzenbaz, kindar, sıradan ve tamahkâr insanları seçmekten münezzektir.⁶³⁰ Allah Teâlâ elçisinin vefatının

⁶²²Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 10.

⁶²³Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 11.

⁶²⁴Avvâme, *Hucciyetu efa'li rasulillah*, 15.

⁶²⁵Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 11.

⁶²⁶Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 11-12. Metin kısmında da ifade edildiği üzere Avvâme'nin katıldığı görüşe göre ismet iki türdür. Bunlardan caiz ismet; enbiya dışında salih kullar için mümkün olan ismet türüdür ki o da kulun tüm iş ve sözlerinin Allah'ın tevfi̋ki, koruması ve engellemesi ile isabetli olmasıdır. Bu ise teysirullah ve tevfi̋kullahtır. Buna bir engel yoktur ve gayet açıktır. İmam Şafîi bir konu yazdığında ' نَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ الْعَصْمَةَ وَالتَّوْفِيقَ ' diyerek bitirir. İmam Şafîi böyle demekle kendisinin enbiyadan olmasını mı istemiştir? Sadece Allah'ın tevfi̋k ve tesdidini istemektir. İşte bu türlü ismet sahabe için mümkündür. Avvâme'ye göre, Allah Teâlâ onların, ümmetin içinden çıkarılmış en hayırlılar olduğuna ve onları vasat bir ümmet yani udûl kıldığına şahittir. Bundan dolayı sahabe bir konuda icma ettiyse o konuda ismet olduğunun mukarrar/sabit bir iş olduğunu belirtir. Ancak sahabe bir konuda ihtilaf etti ise, yani sahabenin cumhuru bir görüşte, diğerleri farklı bir görüşte iseler, kesin olan budur denilmese de cumhurun doğruya daha yakın olduğunu ifade eder. bk. Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 11.

⁶²⁷Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 13.

⁶²⁸Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 13.

⁶²⁹Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 14.

⁶³⁰ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 15. Avvâme aynı yerde şu açıklamalarda bulunur: Allah Teâlâ sahabe efendilerimizi Hz. Muhammed için seçmiştir. Bu inşaallah müttefukun aleyh bir konudur. Delili ise Abdullah b. Mesud'un şu sözüdür: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى نَظَرَ فِي قُلُوبِ الْعِبَادِ فَوَجَدَ قَلْبَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ".

ardından bu dinin tebliği ile onları halefler makamına ikame etmiştir. Bu bile onlar hakkında tek tek adaletlerine hükmetmemiz için yeterlidir.⁶³¹

Avvâme'ye göre onlar hakkındaki bu iki hüküm, kesin ve kati olan hükmüdür. Bu iki kesin hükme aykırı olan her ihtilaf müteşabih menzilesindedir. Müteşabihler konusundaki kesin kural ise müteşabih olanı muhkem olana göre tefsir etmek ve müteşabihi muhkem olana uyumlu olmaya zorlamaktır.⁶³² Avvâme, Kur'an'da sahabenin geneli için umumi ta'dîl, özel ve büyük sahâbîler için ise hususi ta'dîl örneklerini verdiği yerde,⁶³³ belki de sahabe düşmanları tarafından⁶³⁴ bu ta'dîlin ilgili ayetlerin inişine şahit olanlar için olduğu, sonrakileri kapsamadığı itirazına; ayetlerin, sahabeleri isim isim ve şahıs olarak değil, vasıf ve sıfat olarak ta'dîl ettiğini, dolayısıyla ayetlerin muhataplarını bizzat ta'dîl ettiği gibi, bu şekilde vasıfları olup onlara tabi olanları da ta'dîl etmiş olduğunu ifade etmektedir.⁶³⁵ Zira onlar hakkında tevakkuf caiz olsaydı İslâm şeriatı Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemle sınırlı kalır, bize kadar ulaşamazdı.⁶³⁶

Avvâme, *Hutuvât menheciyye fî isbâtı adâleti's-sahabe* risalesinde, Hatib el-Bağdadi'nin *el-Kifâye*'sinden sahabenin adaleti ile ilgili bölümü nefaseti / değeri sebebiyle olduğu gibi nakleder.⁶³⁷ Avvâme'ye göre, Hz. Peygamber sahâbe-i kiramdan bedevî olanı da hadarî olanı da, İslâm'a girenlerin ilklerinden olanları da sonlardan olanları da büyük kongre olan veda

، فَأَصْطَفَاهُ لِنَفْسِهِ ، فَابْتَعَثَهُ بِرِسَالَتِهِ ، ثُمَّ نَظَرَ فِي قُلُوبِ الْعِبَادِ بَعْدَ قَلْبِهِ ، فَوَجَدَ قُلُوبَ أَصْحَابِهِ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ ، فَجَعَلَهُمْ وَزَرَءَ نَبِيِّهِ ، يُقَاتِلُونَ عَلَى دِينِهِ ، فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ ، وَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ سَيِّئًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ سَيِّئٌ

İbn Mesud (r.a) şöyle rivayet etmiştir: “Allah Teâlâ kullarının kalplerine baktı. Onların arasında en hayırlı kalp olarak Muhammed'in (s.a.s.) kalbini gördü. O'nu kendisi için seçti ve peygamber olarak gönderdi. Muhammed'in (s.a.s.) kalbinden sonra kullarının kalplerine baktı. Kulları arasında ashabının kalplerini en hayırlı kalpler olarak gördü. Ve dini için savaşan kimseler olarak onları nebisine vezir kıldı. Müslümanların güzel gördükleri Allah (c.c) katında da güzeldir. Onların kötü gördükleri Allah katında da kötüdür.” (Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, I, 379; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3,78). Bu bilgi rey ile idrak olunmayan mugayyebat sahasından olduğu için İbn Mes'ud bu manayı Hz. Peygamber'den duymuş olmalı kendi sözleri ile ifade etmiş olmalıdır ki buna hükmen merfu denilir. bk. Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 15.

⁶³¹ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 16.

⁶³² Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 16.

⁶³³ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 16-22.

⁶³⁴ Avvâme, selefin “İslâm bir dâr / vatandır. Onun kapısı ise Ashab-ı Rasullullah'tır. Kim o kapıyı aşındırıyorsa vatani istilâyı kastetmiştir” sözünden hareket ederek, herhangi bir sahabeyi tan eden kimsenin aslında bütünüyle İslâmı tan etmeye çalıştığını düşünmektedir. bk. Kanât Da'veh, “Meâlimu irşâdiyye 18”) *Youtube* (Erişim 23 Aralık 2018), 21:27-22:14.

⁶³⁵ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 21.

⁶³⁶ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 27.

⁶³⁷ Avvâme, *Hutuvât menheciyye*, 28-30.

haccında kendisinden tek bir ayet duyanları bile tebliğ etmekle mükellef tutmak suretiyle, orada bulunan herkesi umumi olarak ta'dîl ve tezkiye etmiştir.⁶³⁸

4.3.3. Hadislerin mana ile rivayeti meselesi

Avvâme'nin nazarında hadislerin mana ile rivayeti konusu sünnet, fıkıh ve Arap dili ile ilişkili olması açısından ehemmiyetli olup asıl önemi sünnetin selametini ilgilendiriyor olmasındandır. Sünnetin selameti ise İslâm akidesine kadar uzanan mühim bir konudur. Zira mana ile rivayet meselelerine basiretsiz olarak girenler tarafından "hadislerin ravilere ait sözler olduğu" söylenebilir. İşte bundan dolayı konuyu araştırmanın kendisi için gerekli olduğuna karar vererek *Rivâyetü'l-hadîsi's-şerîf bi'l-ma'na beyne'l-hukmi'n-nazariyyi ve'l-vaki'i'l-ameliyyi* adlı risaleyi telif etmiştir.⁶³⁹

Avvâme, mana ile rivayet olgusunun bir vakıa / gerçeklik olduğunu ve selef imamlarından, ravilerden büyük bir çoğunluğun da buna izin verdiğini ifade etmektedir. Fakat aynı şekilde aynı oranda büyük bir çoğunluk da izin vermemiştir, demektedir. Avvâme, öncelikle mana ile rivayetten neyin kastedildiğini açıklar. Bununla, Rasulullah'ın (s.a.s.) söylediği bir sözü, sahabînin özel bir mana ile anlayarak nakletmesi ve böylece tenâkülün başlamış olması kastedilmektedir. Mana ile rivayete cevaz verenler şayet nakledilen mana söyleyenin manasına yakın olup, şeriattaki hükmün değişmesine sebep olmuyorsa bu tasarrufun zarar vermediğine kaildirler. Avvâme'ye göre bu konuda on görüş vardır, fakat bu görüşler iki temel görüş etrafında toplanır. Mana ile rivayete cevaz verenler ve cevaz vermeyenler.

Cevaz verenler birtakım şartlar öne sürmüşlerdir.

1. Mana ile tasarrufta bulunan ravi, değiştirdiği lafzın çok yakın manasıyla söyleyecek kadar Arap diline vakıf olmalıdır. Bu farkları bilmeyene değişiklik yapması hiçbir surette caiz değildir.
2. Fıkîhî ahkâmın kaynağı olan hadis-i şeriflerde mana ile tasarrufta bulunacak ravinin aynı zamanda bu lafızların fıkîhî medlûlünü bilmesi de şart koşulur.

Mana ile rivayete cevaz verenler ve vermeyenler, her iki görüş sahipleri de cemheretun kebira yani âlimlerden oluşan büyük kalabalıklardır. Bu sebeple Avvâme konu hakkında, cumhura göre caizdir veya caiz değildir denilemeyeceğini düşünmektedir.

⁶³⁸ Avvâme, *Hutuvât menheciye*, 33; Majd Makki, "Meâlim irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allâme el-Muhaddis Avvâme 19".

⁶³⁹ Avvâme, *Rivâyetü'l-hadîsi's-şerîf bi'l-ma'na*, 5-6.

Şu hâlde bir hadiste mana ile tasarrufta bulunulduğu nasıl anlaşılır?

İlgili hadis, mana ile rivayete cevaz verenlerin rivayetini, cevaz vermeyenlerin rivayeti ile karşılaştırmak suretiyle değerlendirilir. Avvâme'ye göre, hadislerin tamamı, mana ile rivayet edenlerin yolu ile rivayet edilmiştir denilemediği gibi, hepsi lafzen rivayet edenlerin tarîki ile rivayet edilmiştir de denilemez. Hadisler, her iki yoldan da gelmiştir. Bundan dolayı sağlıklı değerlendirmeye ancak mukarene yani diğer rivayetler ile karşılaştırma yolu ile ulaşılır. Avvâme, “Ehâdisü'l-bab”, yani konuyla ilgili gelen tüm hadisleri karşılaştırmak suretiyle, bazı hadislerle gelen helal bilgisini, diğer bazılarında müstehaplık bilgisini, başka bir hadiste ise kerahiyyet, ibaha veya tahrim ifade edilmiş ise başka tarik ve başka isnatlardan babla ilgili hadislere geniş ve umumi bir bakışla bakılarak karşılaştırma yapılmasını, böylece hadisin, manayı bozacak bir şekilde tasarrufta bulunulup bulunulmadığının ortaya çıkacağını ifade eder. Avvâme'ye göre “ehadisül bab” ve “mukârene” yoluyla değerlendirme yapmak, İslâm'ın tamamı için ama özellikle sünnet için bir siyâc ve hisnul hasîn yani sanki bir kalkan ve muhkem bir kaledir.⁶⁴⁰

4.3.4. Mürsel hadis konusu

Avvâme'ye göre mürsel hadis, çokluğu, dînî hükümlerle irtibatlı olması, fakih ve muhaddislerin cumhurunun konuya farklı bakış açılarından bakarak hükmetmeleri sebebi ile hadis türleri arasında mühim bir hadis çeşididir. Çağdaş araştırmacıların yaygın ve mütadevel hadis ilimlerine dair kitaplarda, muhaddislerin, mürsel hadisin zayıf olduğuna hükmettiklerini öğrenmeleriyle bu ihtilaf daha da derinleşmiştir. Hâlbuki kendilerine tâbî olunan fikhî mezhep imamlarının çoğu da mürsel hadisi huccet olarak görmektedir. Bundan dolayı Avvâme, kendisinin son derecede titiz davrandığı bir konu olan, görüş ve mezhepleri naklederken eksik araştırma yapmaktan ısrarlı bir şekilde sakındırmaktadır.⁶⁴¹

Mürsel hadis konusunda muhaddislerin cumhurunun görüşünün: İmam Tirmizi'nin *el-İlel* kitabından naklederek: “Hadis mürsel olduğunda ehl-i hadisin çoğunluğuna göre sahih olmaz. Pek çoğu onu tadi'f etmiştir” demektedir. İbn Receb buradaki sahih olmaz ifadesini huccet olmaz diyerek açıklamıştır.⁶⁴²

⁶⁴⁰ Makki, “Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 20”.

⁶⁴¹ Muhammed Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn karinetun ale'ttisâli ev şartun leh ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel ve tahrîru eşhuri'l-mezâhib fihi kabûlen ve reddun*, (Cidde: Dâru'l-Minhac – Medine: Daru'l-Yüsr, 2017/1438), 5.

⁶⁴² Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 6.

Fakihlerin cumhurunun görüşüne gelince: Onların, hadis ile fikhî cemetmiş fakat fikhî tarafı ağırlıkta olan ictihad imamları olduğunu ifade eder. İmam Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin vasfı hakkında Mekke ehline yazdığı risalesindeki “Mürsellere gelince Şâfiî gelip de onu hakkında konuşana kadar Süfyan es-Sevrî, Malik b. Enes, Evzai gibi ehl-i ilim- bir başka nüshada âlimlerin çoğu- onunla ihticac etti. Daha sonra Ahmed b. Hanbel ve diğerleri ona tâbi oldu” ifadesine yer vermektedir.⁶⁴³ Avvâme, İbn Abdilberr ve Bacî'nin de aynı manada benzer görüşlerinin olduğunu nakleder.⁶⁴⁴

İmam Ahmed b. Hanbel'e göre mürsel hadis başlığı altında Avvâme, İbn Receb'ten Ahmed b. Hanbel'in mürsel hadisin hucciyyeti konusunda naklettiği “Ahmed b. Hanbel mürsel hadisi mutlak olarak tashih etmediği gibi mutlak olarak da tad'if etmedi, o ancak sika olmayandan rivayeti alan kimsenin mürselini tad'if etti” görüşünün kritiğini yapar.⁶⁴⁵

İmam Şâfiî'ye göre mürsel hadise gelince, o, mürsel hadisi mutlak şekilde reddetmemekte, ancak kabul edilebilmesi için bazı şartlar öne sürmektedir. Avvâme'ye göre ise İmam Şâfiî, tabiinin büyüklerinin mürselerinde az bir zayıflık görmektedir.⁶⁴⁶

İmam Malik'in Muvatta'ında ise belâgat ve mürselerin bulunduğu ve bunları da ihticac makamında sevk ettiği bilinmektedir.⁶⁴⁷

Mürsel hadis ile ihticaca cevaz veren İmam Ebu Hanife tabaka bakımından, rüyet olarak küçük tabiilerden, rivayet olarak ise etbau't-tabiindendir. Buna göre o, sikalardan rivayetle bilinen kimselerden olmak şartıyla, hocalarının tabakası olan tabiinin, çağdaş ve akranları olan etba'ın mürselerini makbul olarak görür. Tabaka ile kastedilen rivayet tabakası olup rüyet tabakası değildir. Örneğin Ebu Hanife ve A'meş rüyet olarak tabiindendir. Ancak mürseleri üçüncü tabakaya ilhak edilir. Kevserî mürsel hadisi kabul etmekle ilgili *Fikhu ehli'l-İrak* kitabında “konu isnad ve irsal konusu değildir. Asıl konu ravinin sika olması meselesidir” diyerek açıklamıştır.⁶⁴⁸

⁶⁴³ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 7.

⁶⁴⁴ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 8.

⁶⁴⁵ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 11-13.

⁶⁴⁶ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 16.

⁶⁴⁷ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 18.

⁶⁴⁸ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 24.

Araştırmanın sonunda Avvâme, mürsel hadisin kabul ya da reddedilmesi konusunu ravinin şeyhi ile karşılaşması / likâi konusuna benzetmektedir. Bu konuda kendisinin açıkladığı şekliyle İmam Müslim'in görüşünün selamette olan görüş olduğunu vurgular.⁶⁴⁹

4.3.5. Bilgiyi orijinal kaynağından nakletmemek / tevârüd konusu

Müellif, bütün ilimlerin kaidesi olmaya elverişli bulunduğunu ifade ettiği, Ebu Bekr el-Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) *el-İ'tibâr* kitabının içinde yer alan “*Şurûtu eimmeti'l-hamse*”den aldığı “أفة العلوم التقليد” “ilimlerin felaketinin taklitten kaynaklandığı sözünden hareketle أفة العلوم التوارد diyerek *et-Tahzîr mine't-tevârüd alâ kavlin dûne'r-rucû' ilâ masâdarihi adlı* çalışmasını kaleme almıştır.⁶⁵⁰ Tevârüd ile kast ettiği, sahasında imam sayılan bir âlimin eserinde bulunan herhangi bir bilgiyi, onun otoritesine teslimiyetle ilk kaynakları yerine sonraki eserlerden nakletmektir.⁶⁵¹ Zira müellife göre geçmiş âlimlerimiz, bazen birbirlerinin ilmî otoritelerinden dolayı, tashih ve tahkik etmeden, bilgiyi birbirlerinden aktardıkları olmuştur. İşte tevarüd budur. Alanında yetkin olan âlimlerin bu şekilde birbirlerinden nakilde bulunmasıyla kuvvetli bir akım oluşmuş ve bunun önünde durmak güçleşmiştir.⁶⁵² Böyle bir tevarüd ihtimalinden dolayı kitaplarda nakledilen görüşler daima olabildiğince ilk kaynaktan nakledilmelidir. Çünkü kaynaklara dönmekle birçok hakikat gün yüzüne çıkar. Zira kendisi bu çalışmasıyla zayıf olarak bilinen ravilerden tadîl ettiği kimseler olmuş ve onlara ait rivayetleri de makbul saymıştır.⁶⁵³

⁶⁴⁹ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 31-32. Avvâme'nin katıldığı görüşe göre, İmam Müslim'in senedin muttasıl sayılabilmesi için lika yerine muasarayı yeterli görmesinin aslı; aynı asırda yaşayan, lika ve semaî caiz ve mümkün olan her sika ravinin kendi gibi sikadan hadis rivayet etmesidir. Bir araya geldikleri ve vicahen görüştükleri hiçbir haberde sabit olmasa bile rivayet sabittir, huciyeti (delil olması, kendisi ile amel edilmesi) lazımdır. Ancak ortada, bu ravinin rivayette bulunduğu ravi ile görüşmediğine yahut ondan bir şey işitmediğine dair apaçık delalet eden bir delil bulunursa bu durumda muâsara / aynı zaman diliminde yaşamak iki ravinin likâını / karşılaştığı ihtimalini ifade etmez. Şu hâlde İmam Müslim'in görüşü sema ve lika ihtimali ile beraber muasır olmaktadır. Bazı âlimlerin sözlerinde olduğu gibi onun görüşü sırf muasır olmak değildir. bk. Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 11-12, 31,32.

⁶⁵⁰ Avvâme, *et-Tahzîr mine't-tevârüd alâ kavlin dûne'r-rucû' ilâ masâdarihi*, 9.

⁶⁵¹ Avvâme, *et-Tahzir*, 9.

⁶⁵² Avvâme, *et-Tahzir*, 9.

⁶⁵³ Avvâme, *et-Tahzir*, 18. Avvâme, görüşleri ilk kaynağından nakletmenin avantajları olduğu gibi dezavantajlarının olduğunu da ifade eder. Nakledilen her bir bilginin izini sürüp ilk kaynaktan vermenin mahzurlu yönlerinden olmak üzere; bilgileri bir kaynaktan diğer bir kaynağa, bir âlimden diğer bir âlime, bir öncekiden daha öncekine derken sözün asıl sahibine ulaşılması neticesinde araştırmacıda aşırı bir yorgunluk oluşturması bir diğerinin de okurlar ve özellikle yayınevlerinin bu süreye sabredememeleri olduğunu belirtir. Bunlar ilk kaynaklara dönmenin maddî engelleri ve dezavantajlarıdır. Ancak Avvâme'ye göre bilginin izini sürüp hakikati keşfetmenin güzel tarafları güçlük tarafından çok daha fazladır. Müellifin zorluktan asıl kastettiği ise böyle bir araştırma yaparken âlimlerimize karşı kalben ve lisanen edebî dışına çıkılması riskidir. Avvâme, az ya da çokça eseri olan herhangi bir âlimin birkaç hatasını ortaya çıkaran bir araştırmacının, İslâm kültür

4.3.6. Tahrife dönüşecek aktarımlardan sakınma konusu

Tevârüd ile ilgili görüşünü yukarıda verdiğimiz Avvâme, bilgiyi mümkün olduğunca en eski ya da ilk kaynaktan almamaktan dolayı, nakledilen bilgide meydana gelen bozulmaları ve tahrif örneklerini *Kelimetun fi't-tevakkî mine't-tahrîf adıyla* 61 sayfalık bir risalede göstermiştir. Avvâme, tevârüdün tahrife dönüşmesine sebep olarak; muhtasar cerhlere itimad etmek, bununla beraber âlimlerin cerh ve tadil ilkelerini uyguladıkları mutavvel kitapları; şerhlerdeki ve tahrir kitaplarındaki pratiklerini göz ardı etmek, tevsîki zımnîyi (örtülü tevsîk) ihmal etmek, mürsel hadisi mutlak olarak reddetmek, Hasenü'l-Basrî'nin mürsellerini reddetmek gibi tespitlerde bulunmaktadır.⁶⁵⁴

Avvâme, tevârüd sonucu oluşan tahrife çarpıcı bir misal olarak, meşhur müfessir ve muhaddis İbn Kesir'in (ö. 774/1373), kıraat âlimi Ebu Amr ed-Dânî'den (ö. 444/1053) alarak aktardığı “Kur'an'da **مُذَهَّمَاتَان** (Rahman 55/64) ayetinden başka tek kelime olan başka bir ayet yoktur” kavlini nakleder. Avvâme, İbn Kesir'in diğer bütün ulemamız gibi yazdıklarında ve naklettiklerinde dikkatli ve titiz âlimlerden olduğunu söyleyerek, onun gibi bir kimseden bu dikkatsizlik veya sürçme ile yapılan aktarımın şaşırtıcı olduğunu vurgular. Zira aynı sure, başında tek kelime olan bir ayet ile yani “er-Rahman” kelimesi ile başlamaktadır. Bunun yanısıra Kur'an-ı Kerim'de sure başlarında tek kelime ile başlayan ayetler de çoktur.⁶⁵⁵ İbn Kesir ise bu görüşü, kıraatte imam olan Ebu Amr ed-Dânî'ye nisbet etmektedir. İbn Kesir'in, Ebu Amr ed-Dânî'den nakilde bulunurken **فَمَا فِي خَشَوْن** kısmı dikkatinden kaçmıştır. Yani “sûre içinde tek kelime olan ayet bir tanedir” kısmı İbn Kesir'in dalgınlığına uğramıştır. Zira özellikle sure başlarında olması hasebiyle tek kelime olan ayetlerin çokluğu İbn Kesir gibi bir âlimin bilmediği bir şey olmadığı da kesindir. Şu hâlde İbn Kesir bu kaydı, ihmal sonucu

mirasının emektârları olan bu âlimlere karşı dilini ve kalbini muhafaza etmesinin zaruri olduğunu vurgular. Zira onların İslâm'ın imamları olduğunu, sonrakilerin bilgi üretmesinin onlardan istifade etmek ile mümkün olduğunu hatırlatır. Hatta bu âlimlerin dinimizin erkânı olduğunu vurgular. Bir araştırmacı eğer, herhangi bir âlimin sayılı birkaç hatasını keşfettiyse, ona ait yüzlerce isabetli doğrular da önünde durmaktadır. Bunları görmezden gelmek bir araştırmacıya yakışmaz. Ortaya çıkarılan büyük bir hata ya da küçük sürçmeler sebebiyle âlimlere karşı niyetimizi ve bakışımızı bozmamız gerekmez. Dolayısıyla araştırmacının, bir âlimin bu ve benzer hataları sebebi ile onu teşhir etmesi veya onun adını kullanarak *taakkubu ala fulanin ve fulanin* diye konuşması, yazıp çizmesi caiz değildir. Bu durum, Avvâme'ye göre her araştırmacı için dini ve şer'i olarak kesin bir hükümdür. bk. Makki, “Meâlimu irşadiyye 11”.

⁶⁵⁴ Muhammed Avvâme, *et-Tahzîr mine't-tevâüid alâ kavlin dûne'r-rucû' ila mesâdirihîve yelihi Kelimetun fi't-tevakkî mine't-tahrîf*, (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438), 18,19,20.

⁶⁵⁵ Bk. el-Hakka 69/1; el-Kâria 101/1; el-Asr 103/1 gibi.

düşürmüştür. Avvâme ise bunu, sözün sahibi olan Ebu Amr ed-Dânî'ye müracaat ederek ortaya çıkarmıştır.⁶⁵⁶

Avvâme tahrife dönüşen aktarım konusunda İsmail b. Ebu Şirves es-San'anî örneğinin de çok mühim ve riskli olduğunu ifade etmektedir. Mühim oluşu başlangıcı ve neticesi itibariyle aradaki farkın büyük olması sebebiyledir. Riskli oluşu ise biri mütekaddim diğeri müteaahhir olan cerh ve ta'dîl ilminin otorite olan iki imamıyla alakalı olması sebebiyledir.

İsmail b. Ebu Şirves es-San'anî için Mamer b. Raşid (ö. 153/770), “yüsebbicul hadis” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Yani; “hadisi gayri müstakim olarak, bir iki kelimeyi düzensiz olarak naklediyor” demektedir. Daha sonra bu kelime İbn Adi'nin (ö. 365/976) “yünticu” şeklinde aktarmasıyla tahrife uğramış, hadis üretiyor manasına dönüşmüştür. Akabinde de müteradifini kullanarak “yedau” demiştir. Zehebî'de (ö. 748/1348) ise tahrifin dozu artmış, tasarrufta bulunup mana ile rivayette bulunurak ravi hakkında “kezzab” demiştir.⁶⁵⁷

Avvâme “ben Zehebî'nin ara sıra tasarrufta bulunduğunu, bazen mana ile rivayette bulunduğunu fark ettiğim zaman bu sefer nakillerinin çoğunda şüphe ederim. Bu yüzden onun yaptığı nakilllerde Zehebî'nin ilk kaynaklarına dönerim. Bu babta pek çok örnek buldum. İmam Buhârî'nin ‘fihi nazar, fî isnadihi nazar, fî hadisihi nazar’ diyerek ifade ettiklerini İmam Zehebî'nin hafızasından mana itibariyle naklettiği olur” demektedir.⁶⁵⁸

4.3.7. İmam Müslim'in Sahih'indeki muallel hadislerin durumu

Avvâme, hadis araştırmalarıyla alakalı olarak yazdığı on dört risale içerisinde en önemli fakat en riskli olan bahsin bu risalenin konusu olduğunu ifade eder. Zira konu, geçmiş müslümanların zihninde sahihliği gün gibi aşikâr olan *Sahih-i Müslim* ile alakalıdır. Çağımızda ise bu kitap ve onun adeta ikizi durumundaki *Sahihi-i Buhârî* hakkında ileri geri konuşmalar başlamış, tartışmalar çoğalmış, müellif böyle bir ortamda bu konuyu ele almak konusunda hayli tereddüt yaşamış, fakat konuyu işlemenin kaçınılmaz olduğuna kanaat getirmiştir

Muhammed Avvâme'ye göre, *Sahih-i Müslim*'in sıhhati hakkında doğru olan görüş, 5. yüzyıl âlimlerinin usulü fıkıhçılarından olan Ebu İshak İsferâyînî ve Ebu Hamid İsferâyînî'nin

⁶⁵⁶ Avvâme, *et-Tahzir*, 26.

⁶⁵⁷ Avvâme, *et-Tahzir ve yelîhi Kelimetun fi't-tevakkî*, 6-9.

⁶⁵⁸ Makki, “Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 11”.

görüştür. Yani, usûlü'l-ebvâbın hadislerinin sıhhati hakkında bir şüphe yoktur. Onları takip eden hadislere gelince onlar bazen tam manasıyla sahih hadisler olabildiği gibi, bazen hadisin lafzında veya ravide, isnatta yahut metinde bazı şeylerin, küçük noktaların olduğu rivayetler olabilir. Bu gibi kusurları olan hadisleri Buhârî ve Müslim, mütabaat ve şevahid için getirmişlerdir. Yani usûlü'l-ebvâb olan ilk hadis sahihtir. Sonrasında ise metin veya isnatta bazı illetler bulunan rivayetler bulunabilir. İmam Müslim bu noktada eğer metinde illet varsa illetli metni önce sevkeder, sahih olanı tehir eder. Senette illet olunca ise onu mütabaata erteler.⁶⁵⁹

İmam Buhârî ya da Müslim eğer delile ihtiyaç gösteren ve fikhî hüküm barındıran bir bab açarlarsa, her iki imam da öncelikle babla ilgili sahih hadisi zikrederler. İşte huccet ve delil olan hadis bu ilk hadistir. Bundan sonra ise tamamen sıhhatli hadis sevk ettikleri gibi ravi ya da metin yönünden illetli hadisleri zikrettikleri olur. Bu şekilde olan hadisler için “İmam Buhârî bunu mütabaat olarak zikretti” veya “İmam Müslim bunu şevahid olarak zikretti”, denilir.

Avvâme'ye göre hadis imamlarının kitaplarıyla temas edince, özellikle mütakaddimun âlimlerin kitaplarından istifade ederken onların metotları tanınmalıdır. Zira mütekaddim âlimlerin teliflerinden önce mukaddime yazma gelenekleri yoktu. İmam Müslim, yaşadığı döneme göre uzun denilebilecek bir mukaddimesi olsa da kitabının terminolojisini açıkca ortaya koymamış, sadece iki ravinin likâi konusunu açıklamıştır. Bir de kitabında bazı illetli hadislerin bulunacağı işaretini verdikten sonra *إذا وصلنا إلى بعض الأحاديث المعللة سنزيدها إيضاحاً* و إذا وصلنا إلى بعض الأحاديث المعللة سنزيدها إيضاحاً *وإذا وصلنا إلى بعض الأحاديث المعللة سنزيدها إيضاحاً* cümlesini kullanmıştır.⁶⁶⁰ İmam Müslim bu cümlesiyle, bazı hadislerin illetli olduğu yerlere gelince daha fazla açıklama ve izahta bulunacağını belirtmesine rağmen Avvâme, geçmiş âlimlerden hiçbirisinin, onun bu izahına dayanarak İmam Müslim'i kendi terminolojisi üzere bir hadisi ta'lil ettiklerine rastlamadığını belirtir. Ona göre bu durum gerçekten de şaşılacak bir şeydir. Örnek olarak; İmam Müslim'in, Ümmühatî'l-mümininden Ebû Süfyan'ın kızı olan Ümmü Habibe'nin, Rasulullah'a (s.a.s.) evlenmesi için kız kardeşini arz ettiği rivayette, kardeşinin ismi Dürre olduğu geçmektedir. Fakat İmam Müslim ismin akabinde naklettiği rivayetlerde *لم يذكرها* diyerek bu tesmiyenin illetli olduğunu bizzat kendisi ifade etmektedir. Böyle yaparak bütün hadisi değil sadece tesmiyeyi talil eder. Bu konuda Avvâme'yi hayrete düşüren şey ise Ebu Süfyan'ın kızı olarak ifade edilen Dürre hakkında

⁶⁵⁹ Muhammed Avvâme, *Min menheci'l-imam Müslim fî ardi'l-hadîsi'l-muallel fî sahihi*, (Cidde: Dâru'l-Minhâc -Medine: Dâru'l-Yusr, 1438/2017), 22.

⁶⁶⁰ Avvâme, *Min menheci'l-imam Müslim*, 24.

diğer iki büyük imamın yaptığı tercüme-i hallerdir. *el-İstiâb*'da İmam Abdülber'ın (ö. 463/1071) Dürre ismiyle terceme başlığı açması, aynı şekilde Hafız İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsabe*'de yine Dürre ismiyle terceme başlığı atarak “Müslim'in Sahih'inde ismi sabit olmuştur” demesidir. Hâlbuki İmam Müslim (ö. 261/875) hadisteki bu tesmiyeyi illetlemiştir. Vefatı İmam Müslim'den önce olan İbn Sad'ın (ö. 230/845) *Tabakat*'ında geçtiğine göre Ebu Süfyan'ın 16 evladı olmasına rağmen bu isimde bir kızı yoktur.⁶⁶¹

4.3.8. Muhaddisler tarafından bir kısmı ihtisâr / hazfedilmiş hadisleri aktarırken müteyakkız olmak konusu

Avvâme konuyu *Hazfî tarafın mine'l-hadîsi'l-vâhid ihtisâran ev i'lâlen* adlı 45 sayfalık risalesinde incelemiştir. Konuyla ilgili çarpıcı bir örnek olarak Avvâme, Hz. Peygamber'e vahyin kesildiği dönemde intiharı düşündüğünü dair rivayeti de ele almaktadır. Bu rivayete Buhârî'nin *Sahih*'inde geçiyor diye itimad edildiğinden, hâlbuki Buhârî'nin *Sahihinde* çokça talik⁶⁶² bulunduğundan, talik konusunun ise ilmi bir terminoloji olduğunu ifade ettikten sonra; rivayet hakkında şunları söylemektedir:

İmam Buhârî “Bed'ül-vahy” ile ilgili olan bu rivayeti *Sahih*'inin pek çok yerinde rivayet etmiştir. *Sahih*'in başında rivayet ettiği gibi *Sahih*'in son kısımlarında “Kitabu't-tabir”de de rivayet etmiştir. Burada “Bed'ül vahy”de olduğu gibi tüm berraklığı ile hadisi naklettikten sonra “kale'z-Zührî” diyerek gayri mevsûl olarak ziyade bir bilgi vermiştir. O ziyade ise “Hz. Peygamber'in intihar etmek için dağa çıktığı sıra Cibril'in (a.s.) ona görünmesi”dir. Hâlbuki itikadımıza göre Hz. Peygamber'in intiharı düşünmesi tasavvur olunamaz. Ayrıca muhaddislere göre Zührî'nin imamlığına rağmen muallak ve mürselleri zayıftır. Bir de İmam Buhârî'nin rivayeti muallak olarak getirmesiyle buradaki ilave bilginin zayıflığı daha da arttırmıştır. Avvâme'ye göre de İmam Zührî “el-gass ve's-semin” (çürük ve sağlam) çokça rivayetleri olan bir imamdır. İşte bu ziyade kısım da onun çürük olan ve sağlam olmayan rivayetlerindendir. Fakat bu kısım, sırf İmam Buhârî'nin *Sahih*'inin iki kapağı arasında yer aldığı için Buhârî tenkit edilmekte, onun metodu ve hedeflerine vakıf olmayanlarca teşhir edilmektedir. Avvâme nezdinde imamların kitaplarıyla nasıl muamele kurulacağı konusu çok

⁶⁶¹ Avvâme, *Min menheci'l-imam Müslim*, 47-48; Makki, “Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 12”, *Youtube*, 00:00-25:00.

⁶⁶² Talik: Bir kimsenin hocasından itibaren bir veya birkaç raviyi yahut bütün ravileri atarak yahut senedin baş tarafı eksik olarak rivayette bulunması. Bazı âlimler bu şekilde rivayetin cezm sigasıyla yapılması halinde talik ismini alacağı, temriz sigasıyla yapılması halinde bu ismi alamayacağı kanaatindedirler. bk. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 305-306.

mühimdir. Zira onların hedef ve metotlarını anlamadan bu kitaplarla irtibata geçmek büyük yıkımlara sebep olmaktadır.⁶⁶³

4.3.9. İbn Huzeyme'nin *Sahih*'indeki illetli hadisi gösterme metoduna dikkat edilmesi konusu

Min Mustalahi İbn Huzeyme fî i'l'alihi'l-hadîs fî Sahihih adlı 32 sayfalık risalesinde bu konuyu işleyen Avvâme'ye göre, bazı ilim ehli arasında eğer bir hadis *Sahih-i İbn Huzeyme*'ye nispet ediliyorsa sahihtir kanaati yaygındır. Ona göre bazı araştırmacılar neredeyse şunu söyleyebilmektedir: “*Ravahu İbn Huzeyme ve sahha*hahu”. Hâlbuki Avvâme'ye göre İbn Huzeyme *Sahih*'inde zayıf hadislerin zayıflığını ifade etmek için birtakım metotlar kullanmaktadır. Çoklukla işaret yoluyla⁶⁶⁴ bazen de ibare yoluyla⁶⁶⁵ hadisin zayıflığını açıklamaktadır. Şu hâlde İbn Huzeyme'nin *Sahih*'ine nispet edilen hadislerin ilk kaynaklara dönerek araştırılması gereklidir. İbn Huzeyme'nin sükût ettikleri zayıf olabildikleri gibi çok zayıf grubundan da olabilir.⁶⁶⁶

4.3.10. İbn Hibbân'ın sika ravilerin bilinmesi hakkındaki görüşü

Avvâme konuyu *Lemehât fî mezhebi İbn Hibban fî marifeti's-sikât* adlı 63 sayfalık risalesinde incelemiştir. O, bu konuda: “Ben de tıpkı diğer ilim talipleri gibi İbn Hibban hakkında tevsikte mütesahil olduğu ama cerhte müteşeddî olduğu bilgisi ile yetiştim. Böyle bir bilgi ise, sahibinin çift karakterli olduğu intibâna götürür. Bu ise imamlarımızın hiçbirine yakışmayan psikolojik bir rahatsızlıktır”, diyerek İbn Hibban gibi ilim abidesi yanında kendisi de dâhil olmak üzere hiç kimsenin muhakkik ünvanına layık olmadığını yeminle ifade eder.

⁶⁶³ Makki, “Mealimu İrşâdiyye (14)- et-Teâmül mea Sahiheyi'l-Buhârî ve Müslim” 5:30-9:38. Avvâme, *Min menheci'l-imam Müslim fî arzi'l-hadisi'l-muallel fî Sahihihîve yelihi Hazfu taraf mine'l-hadisi'l-vahid: ihtisaran lehu ev i'lalen*, (Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438), 34-35

⁶⁶⁴ İşaret yolu demek, istilâhî olarak hadisin zafını açıkça ifade etmeksizin sadece zayıflığına işaret etmektir. Örneğin “kale Zeyd” dediği kendi *şeyhi* değil, hocasının hocasıdır. “Kale Fulan” der. “Enne nebiyye (s.a.s.)” dedikten sonra “haddesenâhu fulan an fulan ilâ Zeyd” der. Hadisin mevsul şeklini gecikmiş olarak zikreder. İşte onun gecikmeli olarak bunu zikretmesi işaret yoluyla zafını göstermek içindir. Bu gibi işaret yolunu kullandığı *es-Sahih*'te pek çoktur. Yani ibare yoluyla değil işaret yoluyla zafını gösterir. bk. Avvâme, *Min mustalahi İbn Huzeyme*, 9.

⁶⁶⁵ İbare yoluyla zayıflığına vurgu yaptığı yerler şu şekildedir: “Bab keza ve keza in sahha'l haber”, “Bab keza ve keza ve fihi fulanun ve fi'l kalbi minhu”, “Bab keza ve keza ve fihi fulan la arifihi bi adaletin vela cerh”. Böyle diyerek haberin sıhhatinden teberri eder. Yine işaret yoluyla hadisin zafına işaret etmek için dördüncü olarak senedin sonundan bir kısmını başa alır, sonra îsal eder. Beşinci olarak ise hadisin zafını açıklar, sonunda ise bu fedail ve dua içindir, diye ekler. bk. Avvâme, *Min mustalah İbn Huzeyme*, 9.

⁶⁶⁶ Makki, “Mealimu irşâdiyye - 15”.

Netice olarak İbn Hibban'ın bu konudaki usûlü; ya tevsik-i îcâbî⁶⁶⁷ ya da ravinin cerh edilmemesi sebebi ile tevsik edilmesi, yani tevsik-i selbî başka deyişle tevsik-i ademî şeklindedir, diyerek konuyu anlatmaktadır.⁶⁶⁸

4.3.11. Ravilerin likâi konusu

Avvâme, konuyu *el-Likau beyne'r-râviyeyn karinetun ev şartun leh* isimli 66 sayfalık risalesinde incelemektedir. O, öncelikle Müslim'in bu konudaki görüşünü, *Sahih*'inin mukaddimesinden özetlemek suretiyle verir. Konu, muhaddislerin cumhurunun, hadisin sıhhati için senetteki ravilerin arasında ittisali şart kılmaları ile başlar. Çünkü düşen ravinin zayıf olması endişesi vardır. Avvâme çalışmasında bu endişeden emin kılan aşamaları, görüşlerin sahipleriyle birlikte tek tek zikreder.⁶⁶⁹ Araştırma, yaygın olanın aksine bu konudaki bazı görüş sahiplerinin likâi veya semâi tasrih etmenin ya da likânın imkân dâhilinde olmasının şart değil, karine saydıklarını ispatlamaya yöneliktir. Avvâme de ittisal için likâi bir karine olarak görmektedir. Zira karine ile şart arasında fark vardır. Karine bakıştan bakışa değişir. Şart ise gerçekleştiğine dair açıklık olmalıdır.⁶⁷⁰ Dayanılan ve önem verilen şey karine olunca onu tespitite bir bakıştan diğerine farklılık olacağı ise malumdur.⁶⁷¹

Avvâme, risalesinde muhaddislerin de şart ile değil karineler ile amel ettiğine dair örnekleri göstermektedir.⁶⁷² Müellif, iki ravinin karşılaşması meselesini şöyle özetler: Müslim'in, Buhârî ve İbnu'l-Medini'ye karşı çıktığı ifade edilen görüş, neredeyse imkânsız, müstahil bir görüştür. Çünkü bu görüşün kendilerine nispet edilmesinde şüphe vardır. Zira onlar haberlerin kabulü için ya filanın filandan semâi ile ihticac etmekte veya semânın olmayışı ile ihticac etmemektedir. Bu da Müslim'in kabul etmediği görüşe benzemektedir. Ortaya çıkan şudur ki; Müslim'in görüşlerine karşı çıktığı kimseler, Haris el-Muhasibi'nin *Fehmü's-sünen* kitabında kastettiği ve Ramehurmuzi'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl* kitabında ifade ettikleri “kimlikleri bilinmeyen müteahhir fakihler” diye nitelendirdikleri bir gruptur.⁶⁷³

⁶⁶⁷ Olumlu Tevsik: Ali b. Medini, Yahya b. Kattan vb. kimselerin ravi için sika demeleridir.

⁶⁶⁸ Avvâme, *Lemehât fî mezhebi İbn Hibban fî marifeti's-sikât*, 9; Makki, “Meâlim irşadiyye- 15”.

⁶⁶⁹ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 8-9.

⁶⁷⁰ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 52.

⁶⁷¹ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 11.

⁶⁷² Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel*, 55.

⁶⁷³ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn*, 55.

Avvâme'ye göre Müslim'in görüşü de diğer imamların görüşü ile ittifak halindedir. Çünkü onların filanın filandan semâını kabul ya da reddederek ihticac etmeleri veya etmemeleri, sıhhatin varlığını ya da yokluğunu gösteren karinelere göredir. Bunun delili ise diğer durumlarda semâ veya likâ olmadığı halde karineler ile kabul ya da reddetmeleridir.⁶⁷⁴

4.3. Bazı Hadisler Hakkındaki Görüşleri

Muhammed Avvâme eserlerinde bilgi, düşünce, görüş ve amel konusunda geçmiş âlimlerimizin metoduna sahip çıkmanın zarurî olduğunu ifade ederek, sünnet kitaplarının iman kitapları olduğunu, bu kitapları tedvin eden ulemanın metodunu anlamadan, hadislerle doğru olarak amel edilemediği gibi, metotlarından habersiz kitapların muhtevalarını tenkide girişenlerin ilmî sahada kargaşaya sebep olduğunu ifade etmektedir. Avvâme imî anlamda bu düzensizlikten dolayı haklarında şüpheler / evhâmlar ileri sürülen (özellikle sahih isimli eserlerdeki) hadisleri, muhaddislerin metotlarına göre izah edip müdafaa etmiştir. Aşağıda bu özellikteki bazı hadisler hakkında Avvâme'nin görüşleri yer almaktadır.

4.4.1. Özürsüz olarak iki namazı bir vakitte cemetmekle ilgili İbn Abbâs hadisi

Muhammed Avvâme, konuyu *Dirâsetun hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas fi'l-cem'i beyne salâteyni min gayri uzrin*, adlı 68 sayfalık risalesinde incelemiştir. Araştırmasının başında ilk kaynaklardan tahrir yaparken, -özellikle bablara göre tasnif edilmiş olan kaynaklarda- o babın, adeta dînî bir hüküm yerinde olduğunu, babın altında zikredilen hadislerin de o başlığın delili olduğunu ifade eder. O yüzden ilgili hadisin⁶⁷⁵ tahririne başlamadan iki prensibin önemini vurgular.

1. Müteşabih olanı muhkem olana göre anlamak ki, namaz vakitleri hakkında muhkem olan pek çok nass vardır.
2. Bünyesinde problem barındıran bir hadisi rivayet kitaplarından tahrir ederken, daha büyük bir probleme sebep olmamak için, müellifin, babın / ilgili bölümün hadislerini

⁶⁷⁴ Avvâme, *el-Likâ beyne'r-râviyeyn*, 55-56.

⁶⁷⁵ Konuyla ilgili hadisin metni şöyledir: İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: '-Rasûlullah (s.a.s.) Medîne'de hiçbir korku ve yağmur (başka bir rivâyette korku ve sefer) yokken öğle ile ikindiye, daha sonra da akşamla yatsıyı birleştirerek kıldı.' İbn Abbâs'a (r.a.): '- Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu niçin yaptı?' denildiğinde: '- Ümmetini meşakkate sokmamak istedi.' cevabını vermiştir. bk. Buhârî, "Mevâkît", 12; Müslim, "Misâfirîn", 49, 50, 54, 56.

arzetmedeki metodunu ve kastını dikkate almak. Bunlara dikkat etmeden “revahu fulan” demek hem ilme hem kitap sahibine yapılmış büyük bir haksızlıktır.⁶⁷⁶

O sebeple, İbn Abbâs (r.a.) rivayetiyle gelen; “Peygamber (s.a.s.) Medine'de yedi ya da sekiz (kere) öğleyle ikindiye, akşam ile yatsıyı bir arada kılmıştır” şeklinde hadisi zikredip “revahu Müslim” diyerek bırakmak, Avvâme'ye göre İmam Müslim'e yapılmış büyük bir kötülüktür. Zira büyük bir kolaylıkla -Avvâme'nin ifadesiyle, -neredeyse kendisine asrın hafızı ünvanı verilecek olan bilgisayar programlarından alıp, hadislerin bulunduğu yeri gösteren bir fihris çıkarmak, tahrir yapmak değildir.⁶⁷⁷ Çünkü tahrir sanatının en önemli fonksiyonlarından biri, imamların hadisleri bablara ayırması ve hadisleri arz etmedeki sınıflandırmalarıdır. Zira bu tebvib ve arz biçimi örtülü ve özlü bir şerh de içerir. ⁶⁷⁸ Avvâme işte bu açıklamalarına uygun olarak kastının sırf tahrir olmadığını, dirayet ve fıkha yönelik bir tahkik olduğunu vurgulayarak hadisi tahrir etmiştir. ⁶⁷⁹

Onun nazarında bu hadis diğer hadisler gibi değildir. Ayrıcalığı hadis ve fıkha dair bir bahis olması, fıkıh ve fakihlerle ilişkili olması yönüyledir. Ayrıca bu hadis İbn Abbas yoluyla ve Müslim'in *es-Sahih*'inde bulunmasıyla da meşhur olmuştur. Avvâme'nin ifadesiyle, imamların hedeflerini, ıstılahlarını hatta sırlarını, adeta onların bulmacaya benzer metotlarını bilmek zarureti bu hadiste de kendini göstermektedir. O, imamların, babın hadislerini arz etmedeki inceliklerini tıpkı bir bulmacaya, yap-boza benzetir. Ona göre İmam Müslim titiz bir arz ile bu hadisi rivayet etmiştir. Aslolan İmam Müslim'i anlamaktır ki, o da bu konudaki hadisleri nasıl arz ettiğini bilmekten geçer. Yani ilk adım Müslim'in metodunca ehâdîsu'l-bâba bakmaktır.

İkinci adım ise diğer sünnet kitaplarından İbn Abbas dışındaki ravilerden bu konuyu araştırmaktır (mukarene). Çünkü İbn Abbas *صلينا و كنا* demektedir. Bu da bize konu hakkında diğer sahabelerin merviyatına bakmayı zorunlu kılar. İbn Abbas'ın cemi' sigasıyla naklettiği bu hadisi Ebu Hureyre, İbn Ömer, Enes, Cabir vd. rivayet etmişlerdir. Muaz b. Cebel de onlardan biridir. Peki onların rivayetleri nasıldır? İmam Malik *Muvatta* kitabına bu hadisin Ebu Hureyre rivayeti ile başlangıç yapmıştır ki olay Tebuk seferi sırasındaadır. Tahrir yapan diğer imamlar özellikle İbn Huzeyme *Sahih*'inde bu hadisin çok tariklerini vermiş ve bu hadisin ışığıyla amel yoktur, (ademe bi dâhi hazel hadis) diye sonlandırmıştır. İbn Huzeyme

⁶⁷⁶ Avvâme, *Dirâsetun hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 8-12.

⁶⁷⁷ Avvâme, *Dirâsetun hadîsiyyetun fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 14.

⁶⁷⁸ Avvâme, *Dirâsetun hadîsiyyetun fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 15.

⁶⁷⁹ Avvâme, *Dirâsâtun hadîsiyyetun fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 15.

bu hadisin akabinde Iraklıların, korku ve yağmur olmadan namazları cem konusunda gelen hadiste “burada hata ve sehv vardır” dediklerini nakletmiş, İmam Müslim de buna işaret etmiştir. Bunun yanısıra İbn Huzeyme sarîh olarak, “Ehl-i kıbleden kimse bununla amel etmemiştir”, diyerek açıklamıştır.⁶⁸⁰ Avvâme’ye göre hadiste kastedilen “sûrî cem”dir. Yani önceki namazın kendisine ayrılan vaktinin son kısmında sonraki namazı da kendisine ayrılan vaktin ilk kısmında kılmak suretiyle sadece dış görünüşü itibariyle meydana gelen bir cemdir.

Özetle, bu hadis, umumi bir kaide ile alakalıdır. O da; “her zayıf hadis, metruk olan zayıf değildir. Her sahih hadis de mamulün bih/amel edilebilir sahih değildir.” Bu hadîs sahîhtir, fakat mamulün bih değildir.⁶⁸¹ Nitekim hadîsi rivâyet edenlerden İmam Tirmizî’de (Tirmizî, “Salât”, 138 ve Kitabu'l- İlel'in başında) bunu şu ifadeleriyle tasrih etmektedir: “Benim kitabımda İbn Abbâs’ın (r.a.) 'korku ve yağmur yokken Medîne'de namazların cemedilerek kılındığını bildiren hadîsi' ile 'içki içene verilecek ceza ilgili bir hadisten başka ulemânın ittîfâkla terk ettikleri bir hadîs yoktur.’”⁶⁸²

Avvâme’ye göre mutlaka karinelere, babın hadislerine, şeriâtın kati naslarına ve genel kaidelerine bakılıp rivayetlerle gelen bilgiler toplanmalı, tertip ve tasnif yapılmalıdır. Zira fakih imamlar böyle yapmış, nasları kitap ve sünnetten derlemiş, sonra tensik yani tasnif etmişler, ondan sonra birini diğerine takdim ya da tehir etmişlerdir.

4.4.2. Allah toprağı cumartesi günü yarattı hadisi

Avvâme’nin hadis araştırmalarına dair görüşlerini topladığı çalışması *Ebhâs hadîsiyye* serisi içerisinde ilmi gidişatı tashih etmekle ilgili gördüğü mühim konulardan birinin de Ebu Hureyre’nin naklettiğı şu hadis olduğunu söyler: “Allah Rasûlü (s.a.s.) elimi tuttu ve dedi ki: Allah, toprağı cumartesi yarattı. O toprakta da dağları pazar günü yarattı. Ağaçları ise pazartesi günü yarattı. Mekruhu salı günü yarattı. Nuru da çarşamba günü yarattı. Hayvanları orada perşembe günü yaydı. Âdem’i de cuma ikindiden sonra, yarattıklarının sonunda, cuma saatlerinden son bir saatinde -ikindi ile gece arasında- yarattı.”⁶⁸³ Görüldüğü üzere hadiste

⁶⁸⁰ Avvâme, *Dirâsâtun hadîsiyyetun fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 39-40; Makki, “Meâlimu irşadiyye 16”. Avvâme, *Sahih-i İbn Huzeyme*’nin ilk baskısında, kitabın muhakkiki olan Mustafa el-Azamî’nin izni dışında bazı kimselerin yaptığı birtakım ta’likler olduğunu ve orada cem görüşünün tercih edildiğini, bu tasarrufun ise zamanımıza ait bir garipliklerden biri olduğunu ifade etmektedir.

⁶⁸¹ Bunu örneklendirmek üzere, risalenin sonunda konuyla alakalı olarak selefin fıkhnın tartışıldığı bir bölüm de vardır.

⁶⁸² Avvâme, *Dirâsâtun hadîsiyyetun fıkhiyye li hadisi İbn Abbas*, 43-54.

⁶⁸³ Müslim, “Sıfatu'l-Münafikin”, 27.

diğer naslarla açık bir çelişki vardır. Avvâme bu hadis ile ilgili telif ettiği araştırmasında hadisi gerek metin gerek isnat yönünden tahlil etmiştir.⁶⁸⁴ İsnadın itiraz edilmez bir sahihlikte olduğunu ve hakkında ta'n olmadığını,⁶⁸⁵ fakat hadis metninin yerin ve göklerin altı günde yaratıldığını ifade eden çok sayıda ayeti kerime ile açık bir muhalefet halinde olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁶ Hadis yaratılışı yedi günde izah etmekten Fussilet 41/9-10, 12 gibi âyetler, yerin ve göklerin yaratılışını altı gün olarak ifade eder. İki ve dört yani toplam altı günde anlatılan yaratılış ile buradaki isimleri verilerek (cumartesiden cumaya) sayılan yedi gün problemi nasıl giderilir?⁶⁸⁷ Acaba buradaki muhalefet açık ve kesin midir? Yoksa anlamla ilgili olmayıp yüzeysel midir? Çünkü Avvâme'nin nazarında, aklîselim bir kimsenin, âlimlerin metoduna uygun olarak, bilinen gerçeklere yüzeysel olarak tearuz halinde olan bir nassı, diğerleri ile uzlaştırmak için ciddi, yorucu bir çaba göstermeden hemen reddetmesi doğru değildir. Zira Muhammed Avvâme'ye göre gerekli ıstılahı açıklayarak, kinayeyi beyan ederek ve muradın tasrihi ile her karışıklık ortadan kalkar.⁶⁸⁸

İmam Müslim'in *Sahih*indeki metoduna göre, babın altında bu hadisten başka bir hadis zikretmemesi hadiste herhangi sıkıntı görmediğini ifade etmeye kâfidir.⁶⁸⁹ Üstelik Avvâme'nin kendi yaptığı araştırmasıyla da hadis sened yönünden kusursuzdur.⁶⁹⁰ Bundan sonra Muhammed Avvâme, araştırmasında, ayetlerdeki yaratılış safhaları ile bu hadisteki yaratılış safhaları arasında bir tenakuz olmadığını deliller üzerinden açıklamaktadır.⁶⁹¹ Ayetler yerin ve göklerin yaratışından bahsederken, bu hadis sadece yer ve yeryüzünün içindekilerinin yaratılışından bahsetmektedir. Bu, ayetlerdeki yaratılış safhaları ile ilgili hadisteki yaratma safhaları hakkında etkisi büyük bir farklılıktır. Ayet yaratılışın altı günde olduğunu ifade etmektedir. Altı rakamı sayı olarak beşten büyük yediden küçük olmasında bir ihtilaf yoktur. Fakat buradaki “eyyâm” kelimesinin anlamının açıklanmaya ihtiyacı vardır. Çünkü bu kelime ile alakalı Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında “yevm” kelimesinin pek çok manaya gelecek şekilde

⁶⁸⁴ Muhammed Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete yevme's-sebti işkâl*, (Cidde: Darü'l-Minhac-Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438).

⁶⁸⁵ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 11; Makki, “Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme-17-Tashîhu'l-fehmi ve izâleti'l-ışkâl an hadîseyne sahiheyne”, 1:45.

⁶⁸⁶ Fussilet 41/9-10 vd.

⁶⁸⁷ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 11.

⁶⁸⁸ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 5.

⁶⁸⁹ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 10.

⁶⁹⁰ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 11.

⁶⁹¹ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 12-13;24,31.

kullanıldığı görülür.⁶⁹² Allah'ın toprağı cumartesi günü yarattığı hadisindeki “gün” ile diğer ayetlerdeki “gün” kelimesi ile aynı anlamda değildir. Hadis, günleri ismi ile saymaktadır. İsimleri ile sayılan bu günler ayetlerdeki “sittetü eyyam” ile işaret edilen günler değildir; zira haftada altı değil yedi gün vardır. Hadisteki yevm kelimesi Rahmân suresinin 29. ayetindeki gibi “yevmü'ş-şen” dir. O ise bilebildiğimiz lahzadan / ândan daha az bir müddettir. O, Allah'ın yaratıklarına iradesi ile alakalı olan ve miktarı takdir edilemeyen zamandan bir vakittir. İşte bu altı gün, “eyyamun şe'niyye”dir. Yoksa astronomik günler olan “eyyamun felekiyye” değildir. Yani o, Allah'ın ol deyip de olduran sözüdür. Felekî gün gibi 24 saati altı gün ile çarpıp vaktini tayin edebileceğimiz bir miktar değildir.

İkinci cevap ise ayet yerin ve göğün yaratılışından haber vermektedir. Hadis ise yer âlemindeki yaratılıştan haber vermektedir. Gök âleminden haber vermemektedir.⁶⁹³ Ayette Âdem'in yaratılışı hakkında da çelişki yoktur. Dolayısıyla ayet ile hadis arasında mutlak bir tearuz yoktur, zâhirî / yüzeysel bir çelişki vardır. Ayet yaratılışın bir yönünden hadis ise başka bir yönünden bahsetmektedir.⁶⁹⁴

Şu hâlde iki yaratılış vardır. Birinci ve ikinci yaratılış, ya da icmâli / genel yaratılış ve tafsîlî / detaylı yaratılış.⁶⁹⁵ Ayetler isimleri müphem olan günlerdeki yaratılıştan bahsederken, hadis ayın ve güneşin dönüşüne bağlı oluşan astronomik günlerden; isimleriyle bilinen; pazardan cumaya olan günlerden bahseder. Yerlerin ve göklerin yaratılışında ise güneş ve ay olmadığı için bu günler, Rahman Suresi 55/29'da geçen “eyyyamun şe'niyye”dir. Şe'nî olan günler ise lahzadan da daha az bir süredir. Böylece ayetler ile hadis arasında zıtlık olmadığı açıklığa kavuşmuş olur.⁶⁹⁶

⁶⁹² Meselâ; “Şüphesiz, Senin Rabbinin katında bir gün, sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir.” el-Hac 22/47; “O, her gün/an yeni bir ilâhî tasarruftadır.” er-Rahman 55/29 gibi.

⁶⁹³ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 24.

⁶⁹⁴ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 24. Avvâme bu soruyu talebelik yıllarında hocası Abdullah Sirâceddîn'e sorduğunda o şöyle bir cevap verir: Bu yaratılıştan sonraki bir yaratıştır. Biri icmali / toptan yaratma diğeri ise tafsili/ayrıntılı yaratmadır. bk. Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 31.

⁶⁹⁵ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 12.

⁶⁹⁶ Avvâme, *Hel fî hadisi halekallâhu't-türbete*, 12-13, 32; Makki, “Meâlimu irşadiyye 17”, *Youtube* (19 Kasım 2018). Risalenin sonunda Avvâme, hocası Abdullah Sirâceddîn'in *Hedyul-Kuran* kitabında ayrıntılı olarak konuyu incelediğini, çağdaş âlimlerden de Abdurrahman el-Muallimi'nin *Envâru'l-Kaşif*'te Ebu Reyeye'ye cevap sadedinde bu konuya değindiğini, Nâsiruddîn Elbânî'nin de *Miškâtu'l-mesâbih* kitabına yaptığı ta'likte aynı görüşü paylaştığını ifade eder. Ayrıca Said el-Masrafi *Edvaun ala hadisi halkillahi't-türbe* isimli araştırmasında konuyu genişçe işlemiştir.

4.4.3. Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe'yi (r.anha) Hz. Peygamber (s.a.s.) ile evlendirmeyi teklif ettiği hadis

Avvâme'nin hadis araştırmaları arasında bulunan, “Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe'yi Hz. Peygamberle Evlendirmeyi İstemesi Hadisinin Anlaşılmasına Yönelik Bir Bakış” anlamındaki *Vichetu nazar fî fehmi hadisi ardi Ebi Süfyan ez-zivâc bi Ümmi Habîbete ala'n-nebiyyi s.a.s* isimli 36 sayfalık risalesinde Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan bu hadisi incelemiştir. Çünkü mütekaddim ulemeden ve günümüz araştırmacılarından *Sahih*'te yer alan bu hadis sebebiyle Müslim'in otoritesini zayıflatan görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde en meşhur olanı İbn Hazm'ın (ö.456/1064) Müslim'deki bu hadisin ravilerinden İkrime b. Ammar sebebi ile bunun uydurma bir rivayet olduğunu söylemesidir. Avvâme'ye göre ise İkrime'de bu şekilde cerh edilmeyi gerektirecek bir şey yoktur.⁶⁹⁷ Avvâme yaptığı çalışmayla ilgili görüşlerin sağlam bir dayanağı olmadığını, dolayısıyla tutarsız olduğunu göstermeye çalışmıştır.

İmam Müslim'in *Sahih*'inde Ebu Süfyan b. Harb (r.a)'ın faziletiyle ilgili babın altında İkrime b. Ammar el-Yemami > Ebu Zumejl > İbn Abbas kanalıyla gelen hadis şöyle nakledilmiştir: Müslümanlar Ebû Süfyan'a bakmıyor, onunla oturmuyorlardı. Bunun üzerine Peygamber'e (s.a.s.): -Yâ Nebiyyallah! Üç şey var; onları bana ver! dedi. O da: «Neam!» dedi. (Ebû Süfyan): - Bende Arabın en iyisi ve en güzeli Ümmü Habîbe binti Ebî Süfyan var. Onu sana vereyim! dedi. Peygamber (s.a.s.): «Neam!» buyurdular. - Bir de Muâviye var. Onu huzurunda kâtip yaparsın! dedi. (Yine); «Neam!» buyurdular. - Bir de beni emîr yaparsın. Tâ ki, vaktiyle müslümanlarla çarpıştığım gibi, kâfirlerle çarpışayım, dedi. (Yine) «Neam!» buyurdular. Ebû Zumejl: «Eğer bunu Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'den istememiş olsaydı, ona bunu vermezdi. Çünkü kendisinden bir şey istenilirse mutlaka: «Neam!» cevabını verirdi.» demiştir.⁶⁹⁸

H. Peygamber (s.a.s.), Ümmü Habibe ile hicri altıncı yılda evlenmiş olmasına rağmen, Ebû Süfyan'ın 8. Hicrî yılda yani Mekke'nin fethi senesinde H. Peygamber'e gelip buradaki “seni kızım ile evlendireyim” ifadesi açık bir çelişkidir. Yine hadis metninde dört kere tekrar eden “neam” nasıl anlaşılmalıdır? Bunların yanısıra yine Ebu Süfyan'ın kâfirlerle çarpışmada komutan olma talebine “neam” diye karşılık vermiş, fakat Ebu Süfyan böyle bir çarpışmada komutan olmamıştır. Bunların nasıl anlaşılacağıyla ilgili, tafsilatlı ve uzun uzun görüşler

⁶⁹⁷ Muhammed Avvâme, *Vichetu nazarin fî fehmi hadisi ardi Ebi Süfyan ez-zivâc bi Ümmi Habîbete ala'n-nebiyyi s.a.s*, (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438), 8.

⁶⁹⁸ bk. Müslim, “Fadail Ebi Süfyan”, 168.

nakledilmiştir. Çünkü hadisin dış görünüşü tarihsel gerçekliğe uymadığından açık bir çelişki vardır. Zira Hz. Peygamber Ümmü Habibe ile o, Habeşistan'da iken evlenmiş, mihrini Necâşi belirlemiş, bu sırada Ebu Süfyan'ın da bu evlilikten haberi olduğunda “o, talebi geri çevrilmeyecek kimsedir” demiştir.

Avvâme, İmam Müslim'in bu hadisi bir kere rivayet etmesini, tek isnatla ve bab altında başka hadise yer vermemesini, ya bu hadisin İmam Müslim nazarında huccet olduğuna yani, mütebaat ve şevahide ihtiyaç duymadığına delalet ettiğini, ya da Müslim nazarında bu hadiste herhangi bir güçlük olmadığına delalet ettiğini ifade etmektedir.⁶⁹⁹ Hadis bu yönüyle sahihtir.⁷⁰⁰ Ancak hadisi sahih sayan âlimlerin bile hadisin metninden anladıkları farklı farklı olmuştur. Avvâme'ye göre metindeki kapalılık “neam” yani “evet” kelimesindedir. Hz. Peygamber bu kelimeyi tek bir hadiste dört kere tekrar etmiştir. Hangi mana üzere bu cevap kelimesini söylemiştir? Acaba bu ifadeyi Hz. Peygamber, cevap kelimesi olarak mı kullanmıştır, yoksa başka manayı mı kastetmiştir? Müellife göre ilk defasında “neam” dediğinde “zid, tayyip” ya da ammice de olduğu gibi “hi hi”, yani “ne istiyorsun, açıkla” anlamındadır. Böyle takdir edildiğinde metinde herhangi bir kapalılık ya da çelişki kalmaz. O zaman Ebu Süfyan'ın kastı da Ümmü Habibe'yi sana yeni bir akitle nikâhlayayım ki toplumdaki değerli konumuma geri döneyim, olmaktadır. Şu hâlde bu hadisteki “neam” kelimeleri cevap manasında olmayıp, sözde istidrac ve konuşanın sözünden istihrac içindir. Bu itibarla düşünülünce, hadis, tarihi gerçekliğe aykırı düşmediği gibi, Hz. Peygamber ona emirlik vaad etti ve yerine getirmede gibi bir çelişki de söz konusu olmamaktadır.⁷⁰¹

4.4.4. Telli çalgılarla ilgili hadis hakkındaki görüşü

Telli çalgılar ile Buhari'de yer alan rivayette Buhari;- kale Hişam b. Ammar, diyerek “Ümmetimden bazı topluluklar zina etmeyi, ipekli elbise giymeyi, içki içmeyi ve çalgılı eğlenceleri helal sayacaklar..” (Buhârî, “Eşribe”, 6) hadisini getirmektedir. İbn Hazm bu hadisin muallak oluşu sebebiyle zayıf olduğuna hükmetmiştir. Zira İmam Buhârî muttasıl rivayete “Haddesena fulan” diyerek başlar. Fakat bazen “kale fulan” der. Eğer o fulan dediği kimse Buhârî'nin hocası ise buna “muallak surî” denilir. Şayet kale fulan dediği kimse şeyhinin hocası ise buna “muallak hakiki” denilir. Yani senet muttasıl değildir. Bununla beraber Hişam İbn Ammar Buhârî'nin şeyhidir. Buhârî şeyhi olduğu halde basit bir konudan

⁶⁹⁹ Avvâme, *Vichetu nazar*, 10.

⁷⁰⁰ Avvâme, *Vichetu nazar*, 7.

⁷⁰¹ Avvâme, *Vichetu nazar*, 10-13; Makki, “Meâlim irşadiyye 17”, *Youtube* (19 Ekim 2018).

dolayı bu hadisi talik etmiştir. Fakat âlimler bu hadisi on iki şeyh yoluyla sahih senetlerle vasletmişlerdir. İbn Hazm yemin ederek, eğer bu hadis doğru ise biz de bu görüşteyiz, demiştir. Avvame de hadisin senedinin mevsul olduğunu ifade ederek; “bu hadis on iki tarikten sahihtir, kimse İbn Hazm'ın ardına saklanarak çalgının helal olduğunu iddia etmesin. Bu kapı kapalıdır, meazif / telli çalgılar haramdır” sözleriyle hadis hakkındaki görüşünü beyan etmektedir.⁷⁰²

4.4.5. Hz. Peygamber’in Hz. Aişe ile 9 yaşında evlendiğini bildiren hadis hakkındaki görüşü

M. Avvâme, Buhârî'nin *Sahih*'inde “Menâkibu'l-ensâr” kitabının “Hz. Peygamber'in Aişe ile evlenmesi” babının altında yer alan, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber ile altı yaşındayken nikâhının akdedildiği, dokuz yaşındayken evlendiği ile ilgili hadis hakkındaki açıklamaları şöyledir:

Zamanımızın örfüne göre erken yaş sayılan bu evlilik hakkında, fikirleri bozuk bazı kimseler, önce şaşkınlıkla karşılayarak bu hadisi istismar ettiler. Sonra *Sahîh-i Buhârî*'nin bazı hadislerine meydan okuyarak, tutarsızlıklar olduğunu iddia ederek onu inkâr ettiler. Hâlbuki hadisteki konuyla ilgili olarak, o zamanın kriterlerine ve geleneklerine aykırı olan hiçbir şey yoktur. Geçmiş zamana ait bir olay, daha sonraki zamanlara ait örf ve adetlere göre değerlendirilemez, kâfir zihniyetiyle bir müslüman yargılanmaz! Ben diyorum ki, bu rivayet gayet sahihtir. Ben bu haberi kaynaklardan aktarmak için, şayet elimi hadis, siyer, megâzî, tarih ve terâcim kitaplarına uzatsam, hepsi sahih olan senedlerle sayfaları doldururum. İşte bu çokluk iki şeye işaret eder: Birincisi haberin sübut ve sıhhatine, ikincisi de müellif imamların bu haberi bildiğine ve onu inkâr etmediğine yani haberle ilgili tevakkuf etmediklerine işaret eder. Bilakis hepsi de rivayeti teslimiyet ve hayranlıkla dile getirmişlerdir.

Haber sahihtir. Haberdeki bilgi ise hayranlığı gerektirir. Zira Peygamber Efendimizin (s.a.s.) faziletlerinin ve ahlakının güzelliği bu olayda da görülür. O (s.a.s) elliye aşmış yaşıyla insanların en akıllısı olduğu halde dokuz yaşında bir kız çocuğuyla güzellikle bir arada yaşamayı başarmıştır. Hz. Aişe'de dokuz yaşında olmasına rağmen, aklî yetenekleriyle insanların en akıllısı ve en mükemmeliyle elli şerefli yaşının üzerindeki Hz. Peygamber ile bir arada güzellikle yaşamıştır. Bu anlayış dolu birliktelik, yaklaşık on kumanın olduğu bir ortamda ve küçük-büyük ev işlerinde görülmüştür. Hz. Peygamber genç bir kızın kıymetini

⁷⁰² Makki, “Mealim irşâdiyye-14”, *Youtube* 3:03-5:27.

bildiği gibi Hz. Aişe'de sorumluluğunun büyüklüğünü, Cenab-ı Hakk'ın kendisini yerleştirdiği makamın şerefini anlamış ve bütün yönleriyle peygamberlik ilmini sonraki nesillere aktarmıştır. Âlimlerimiz erken yaştaki bu evlilik haberini, şu manasıyla aktarmaları, naklettikleri şeyi akıllarının da kabul ettiğini adeta haykıran apaçık bir delildir. Bu konuyla ilgili rivayetin sahih olmadığını söylemek ve Buhâri hadisleri hakkında şüphe uyandırmak, çağdaş yargılarla geçmişe tahakküm etmekten başka bir şey değildir.⁷⁰³

⁷⁰³ Avvâme, *Kelimât an menheci'l-imam el-Buhârî fî sahîhih rivâyeten ve dirâyeten*, 46-48.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Muhammed Avvâme (1358/1940-), günümüz İslam dünyasında hadis ilminin önde gelen ve otorite sayılan âlimlerindendir. İlim tahsiline erken yaşlarda başlayan Avvâme'nin doğduğu belde olan Halep'te geçirdiği süreç onun yetişmesinde çok temel bir yer tutar. Zira Halep'te dönemin ileri gelen ilim adamlarının ders verdiği Şa'bâniyye Medresesi'nde okumuştur. İslam dünyasına önemli eserler ile çok sayıda ilim adamı kazandıran Abdullah Sirâceddîn ile Abdulfettâh Ebû Gudde gibi zevata buradaki talebeliği onun hayatındaki en mühim bir dönüm noktasıdır. Ebu Gudde'ye kırk yıl, Sirâcaddin'e olan talebeliği ise elli yıl boyunca sürmüştür, yani bu hocaları vefat edene kadar onlara talebe olarak bağlılığı devam etmiş, bu uzun süreçte her iki hocasının ilmî, ahlakî, irfânî birikiminden en üstün seviyede faydalanmıştır. Hocaları vefat etmeden ve kendisi kırklı yaşlara varmadan eser telifine başlaması, Sirâceddin gözetimindeki Şa'bâniyye Medresesi'nde hocalık yapması, Ebu Gudde'nin İslam kütüphanesinde kıymetli bir yeri olan tahkiklerinde uzun süre hocasına yardımcı olması, Avvâme'nin meşhiyye yoluyla aldığı bu eğitimin etkisini hadisçi kimliğinde belirgin kılmıştır. O, sadece bu iki hocasıyla yetinmemiş, Halep'in diğer üstadlarından da dersler almış, bunun yanı sıra Hindistan ve Pakistanlı âlimlerle de devamlı irtibat içinde olmuştur. Habîburrahmân el-Azamî, Muhammed Zekeriyâ el-Kândehevî, Muhammed Abdürreşîd en-Numânî ve yerinde belirtildiği üzere o beldelerin diğer âlimlerinden de icazet almasıyla hadis ilimlerinde bir merci' haline gelmiştir. Adına düzenlenen ve bizzat katıldığı ilmi toplantılarda onun hakkında “eş-şeyh”, “muhakkik”, “muhaddis”, “allâme”, “müdakkik” ve “âlimi rabbânî” gibi ünvanlar ile kendisine hitap edilmesi, yine Avvâme'nin çalışmalarının ilim ehli tarafından rağbet görmesi, okunması, ders kitabı olarak kararlaştırılması ve eserleri üzerine takdir ve reddiye türünde çalışmalar yapılması onun ulaştığı ilmî seviyenin bir göstergesidir.

Hayatının kırk yılını Halep'te geçiren Avvâme Hama olayları sebebiyle 1980 yılında Medine'ye göç etmiş, burada kendisini neredeyse tamamen tahkik işine vermiştir. İlmî hizmetlerde altmış yılı aşan ömründe önemli ilim adamları da yetiştiren Avvâme, tahkik sahasında ortaya koyduğu ciltler dolusu eserlerin niteliğine bakıldığında muhakkik kimliğine ağırlık verdiği açıktır. Nitekim Cidde'de 2007 yılında adına düzenlenen Onur Gecesinde, orada hazır bulunan önemli ilim adamları, siyasi ve bürokratların huzurunda Said Tantavî (ö. 2019) Avvâme hakkında “ben, yeryüzünde tahkik ilmini ondan daha iyi bilen birisini bilmiyorum” diyerek, yaptığı tahkiklerin alanındaki benzersizliğini ifade etmiştir. Hakikaten onun tahkik çalışmalarındaki bu farklılık uzun yılları kapsayan zahmetli bir mesainin neticesidir. Meselâ ilmî çevrelerde yaygın bir usul kitabı olan Süyûtî'nin *Tedrîbu'r-râvî*

kitabının tahkîki için on yıl, Türkiye ağırlıklı olarak hadis akademiyası mensuplarından oluşan bir grup ilim adamına aynı tahkik üzerinden bir de bu kitabın tedrisi için yedi yılını ayırması çalıştığı eserlere verdiği emeğin kesâfetini gösterir.

İslam ulemasına olan derin saygısı, bağlı bulunduğu mezhep imamı aleyhinde bilgi nakleden müelliflere karşı dahi bozulmamıştır. Haneî bir âlim olan Avvâme bir metnin tahkikini yaparken, metinde yer alan bilginin de muhteva yönünden tahkikini yapmış gerekli gördüğü yerlerde mezhebinin delil getirmedeki metodunu açıklamıştır. İlmî mesaisinin çoğunu sünnet kitaplarının tahkikli neşrine harcayan Avvâme, bu sahanın son dönem otoritelerinden olan hocası Abdulfettah Ebu Gudde (ö. 1917-1997) çizgisinin devamını sağlamıştır.

Herhangi bir ilmî metnin, müellifinin elinden çıktığı orijinal halini tespit etmek üzere bir takım usul ve kaidelere göre yapılan edisyon kritik, tenkitli neşir yani tahkik faaliyetini Avvâme daha üst bir seviyeden çalışarak tahkik ettiği metindeki bilginin mevsukiyetini de farklı yönlerden doğrulayarak belgelemiş böylece tevsik kavramının tam anlamıyla içini doldurmuştur. Avvâme'nin ilmî mesaisinin çoğunu tahkik ve tevsik projelerine ayırması, sünnet kitaplarına iman kitabı olarak bakmasının bir neticesidir. Zira onun gayesi sünnet kitaplarının muhakkak, muvassak ve mazbut halini ortaya çıkarmak suretiyle Müslüman ya da gayr-i Müslim olsun her okuyanın bu kitaplara olan itimadını arttırmaktır.

Avvâme'nin ilmî çalışmalarındaki asıl motivasyonu, İslâm kütüphanesine şâheserler bırakmış selef içerisinden, ilimde otorite makamına yükselmiş, îmâm ünvanlı âlimlerin sözlerini, kendisinin söz ve görüşlerinde rehber edinmesiyledir. Fakat bu ilkesiyle, ilimde otorite konumunda olan bu âlimlerin sözlerini takdis edip tartışmaya kapalı bir şekilde körükörüne bağlanmayı da uygun görmez. Belli bir usule tâbî olarak yaptığı çalışmalarda delilin aydınlattığı ilmin hatırını âli tutar. Sözelimi o, ilke edindiği

“إن كلام الإمام: إمام الكلام” prensibinden hareket ederek pek çok çalışma yapmıştır. Meselâ hadis ilmine dair bazı problemler ve bazı anlaşılması ihtilaflı olan hadisler hakkında telif ettiği Hadis Araştırmaları serisi olan *Ebhâs Hadîsiyye*'yi yazmaya Ebu Bekr el-Hâzîmî'den aldığı “أفة العلوم التقليد” İlimlerin felaketinin taklit sebebiyle olduğu sözünden istifade ederek, ilmin felaketinin tevârütten kaynaklandığını tespitinde bulunur. Yani bilgiyi ilk ve orijinal kaynaklarına başvurmada, son dönem eserlerden aktarmanın hakikati kararttığını görmüş, yaptığı tahkiklerle, İmam Müslim'in metodundan sanki hiç bilgisi, araştırması, haberi yokmuş gibi *Sahih*'ini tenkit eden Dârekutnî'yi (ö. 385/995) yadırgamıştır. İlk kaynağa başvurmada sonraki eserlerden nakilde bulunarak hatalı bir bilgi üzerine hüküm bina eden İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Zehebî (ö.

748/1348) gibi alanın otoritesi konumundaki âlimlerin, ilmî anlamda; sika raviyi mecruha, makbul haberi merduda, nâmevcud olanı mevcuda dönüştüren kusurlarına tanık olmuştur. Fakat onun amacı, İslâmî bilgiyi günümüze taşıyan ve hadis ilmi binasının temelleri konumunda sayılan mütekaddimine muhalefet ederek şöhret kazanmak olmadığından olsa gerek, onun bu tespitleri selef âlimlerine karşı bakışını, duruşunu değiştirmemiştir. O, izini sürerek ulaştığı gerçeğe, işin hakikatini ifade etmiş, hata sahibini tezyif ya da tahkir şöyle dursun, onların büyük ve derin ilimlerine olan saygısından taviz vermemiştir. Böylesi tespitlerden sonra Avvâme; az eser veren kimsenin daha az hataya ihtimali olursa da çok eseri olanın çok daha fazla hataya açık olduğunu, yüzlerce eseri bulunan bir âlimin, hâlihazırda sayısız doğrularından istifa edilmekteyken, birkaç hatasının görülmesiyle büsbütün, tamamen değersiz ve ilim bakımından zayıf bir kimse durumuna düşmeyeceğini söylemiştir. Dolayısıyla Avvâme'nin kanaatine göre, hiçbir araştırmacıya, selef-i salihin olarak anılmaya hak kazanmış, ömürlerini ilme ve İslâm'a hizmetle tamamlamış ulemaya karşı ne kalben ne lisanen edep sınırlarının dışına çıkması caiz değildir. Avvâme, elbette mütekaddim müelliflerin masum yani hatasız olmadığını ama masum olmamalarının, mutlaka her konuda yanlış yapmaları anlamına da gelmediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu âlimlerin kitaplarını müdafaa etmek, müelliflerini takdîs etmek olmayıp, nesilden nesile bu kitapları bizlere aktaran binlerce âlimin emeğini takdir etmenin bir gereğidir.

Avvâme tahkiklerinde ya da teliflerinde işini aceleye getirmez. Üstünkörü, alelacele, çalıştığı konu hakkında etraflıca düşünmeden, araştırmadan, çalıştığı eserin müellifiyle ilmî anlamda tartışmalar yapmadan eser intâc etmez. Onun, yazdıklarının, tahkik ve tenkitlerinin öncesinde ilgili âlimin eseriyle geçirilmiş uzun yılları vardır. Meselâ İmam Müslim'in *Sahih*'inde illetli hadisi arz etmesindeki metodunu tespit etmesi, *Sahih-i Müslim*'i ilk hocalık yıllarından itibaren talebeye okutması, elli yıla varan bir süredir kitapla olan bağını okuyup okutmak suretiyle sürdürmesi, kitabın mukaddimesine, ıstılahlarına kafa yorması, cerh tadil eserlerinden ve diğer hadis kaynaklarından, *Sahih*'in mukaddimedede ifade edilen metoda uygunluğunu tahkik / tevsik etmek suretiyle müellifin usûlünü izah etmek şeklinde olmuştur.

Avvâme, takip ettiği önemli bir usul ve bu konularda araştırma yapacak olanlara ısrarla verdiği bir tavsiye olarak; herhangi bir âlimin kitabı üzerinde çalışıp kendine ait yeni bir sonuca ulaşmadan önce ilk prensibin, mutlaka müellifin o kitaptaki metotlarını anlamak olduğunu vurgulamaktadır. Zirâ İslâmî bilgiyi günümüze taşıyan mütekaddim ulemanın çoğunun, her ne kadar eserlerinde takip ettikleri metotlarını açıklayan bir mukaddime yazma adetleri olmasa da yazdıkları eserlerden belli olduğu üzere, plansız, gelişigüzel, çalakalem

yazan kimseler olmadıkları âşikardır. Bundan dolayı onların hakkında çalışma yapacak araştırmacıların, hadis imamlarının mirasından doğru istifade edebilmeleri, doğru neticelere ulaşabilmeleri için, imamların eserlerini yazmaya başlamadan önce onların zihinlerinde planladıkları metodu bulmaları ve yazdıklarının bu plana uygunluğunu ortaya çıkarmaları zaruridir.

Cerh ve tadil konularındaki özgün açıklamalarını *el-Kâşif* tahkîkinin araştırmalar kısmında veren Avvâme, hadis usulü ile ilgili Hanefî bakışı açısını da *Tedrîbu'r-ravî*'ye yaptığı tahkikin talik kısımlarında açıklamıştır. Avvâme çok gerekli görmedikçe kendi konuşmaz, konuları mutlaka asıl ve olabildiğince ilk kaynaklara müracaat etmek suretiyle izah eder. Müstakil telif vermekten ziyade bu şekilde usul ve rical konularına değinmesi, ilgili kitapların ilim dünyasında mütadâvel olmasının yanısıra, ilim talebeleriyle selef ulemasını birbirine bağlayan bir köprü şahsiyet olma gayretiyle açıklanabilir.

M. Avvâme sadece mütehasısların ilgi alanına giren kitaplara yaptığı hizmetlerle yetinmemiş, halkın okuyup da feyiz alabileceği, istifade edebileceği kudsî hadisler ile ilgili kitabı ile yetişmekte olan talebeler ve özellikle talebe yetiştiren eğitimciler için adeta başucu kitabı değerinde eserler vermiştir. Böylece çalışmalarında sorumluluk sahibi bir âlim yaklaşımı sergilemiş, hem ilmî muhitlerin beklentisine cevap vermiş hem de toplumun farklı seviyelerinde ihtiyaç duyulan konulara değinmek suretiyle vazifesini yerine getirmiştir.

Selefî temâyülü olmayan bir muhaddis olduğunu, fıkha ve mezheplere bağlanmanın gerekliliğini ilmî delillerle savunmakla belgelediği gibi, mevlid kandilinde sürurunu paylaşarak da göstermiştir.

Bundan sonra Avvâme konulu yapılacak çalışmalar arasında mutlaka onun, *el-Kâşif* tahkiki esnasında, bazı âlimlerin ravi hakkındaki bilgiyi, ilk kaynak yerine birbirlerinden aktarmalarıyla meydana gelen tahrifattan dolayı aslında makbul oldukları halde zayıf hükmü verilen bir kısım ravilerin ve merdud sayılan haberlerinin, Avvâme'nin makbul olduğunu ispat etmesi sebebiyle, bu rivayetlerin dini hükümlerindeki değişiklik müstakil olarak incelenmelidir.

Avvâme'nin Türkiye'ye gelişi ve ilmî çalışmalarını Türkiye'de sürdürmesi hem 2016 yılı ülkemiz idarecilerinin İslam âlimlerine ve onların ilmî çalışmalarına verdikleri değeri göstermesi yönüyle hem de Avvâme'nin nazarında uzun yıllar süren Suudi Arabistan hayatına mukabil Türkiye'de ilmî çalışmaları sürdürmenin değerini belli etmesi yönüyle dikkat çekicidir. Yazdığı eserlerle İslam dünyasının her yerinde tanınıp bilinen, hadis ilminin

yaşayan en önemli otoritelerinden birisi olan Muhammed Avvâme'nin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bilgisi ve isteği ile ilmî çalışmalarına Türkiye'de devam etmek üzere davet edilmesi, Muhammed Avvâme'nin ilerlemiş yaşına, Medine-i Münevvere'ye olan bağlılığına üstelik neredeyse kırk yıla yakın ikametiyle, ilmî çalışmalarını yürüttüğü bir merkez konumunda olmasına rağmen Medînetu'n-nebî'yi bırakıp ailesiyle birlikte ülkemize gelmesi, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde bir âlim nazarında İstanbul'un mevcut ilmî havzalar arasındaki konumunu göstermesi yönüyle de mühimdir.

Telif, talik ama özellikle tahkik ve nihayet tevsik çalışmalarıyla İslam Kütüphanesine 80 cildin üzerinde eser kazandıran, kökleri mâzide tutunup tâ geleceğe uzanan İslam kültür mirası köprüsünün günümüzdeki taşıyıcı unsurlarından biri olan üstad muhaddis, muhakkik allâme Muhammed Avvâme'ye talebe-i ulûm medyûnu şükrandır.

KAYNAKLAR

- AA, Anadolu Ajansı. “Ünlü Hadis Âlimi Buhârî’nin Kabrini Ziyaret Etti”. Erişim Ağustos 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/unlu-hadis-âlimi-Avvâme-Buhârînin-kabrini-ziyaret-etti/1259450>
- Aljaad Anas -Kubatali Topchubaev. “Halep’te Osmanlı Medreseleri”, ed. Fuat Aydın vd. *Osmanlı Medreseleri Eğitim-Yönetim ve Finans*, 397-409. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018.
- Âli Selman, Meşhûr Hasen. *Kütüb hazzere minha’l-ulemâ*. 2 Cilt. Dâru’l-Asîmî: 1995.
- Alithnainya, İsneyniyye-325. “Haflü Tekrim Fadilet eş-Şeyh Muhammed Muhammed Avvâme” Erişim 5 Aralık 2018. <http://alithnainya.com/tocs/default>
- Alithnainya. “Ümsiyyetü’l-isneyniyye-325”. *YouTube*. Yayın Tarihi 13 Aralık 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=SzSv37mmncA>
- AlJazeera Arabic. “Keyfe neteâmel mea’s-sünneti’n-nebeviyye”. Yayın Tarihi 9 Haziran 2008. <https://www.youtube.com/watch?v=LAYDdbnUmMA&t=866s>
- Al-Maktaba. Arşîf Mültekâ ehli’l-hadis. “Ma ra’yüküm fî takîkâti Muhammed Avvâme”. 3 Mart 2018. <https://al-maktaba.org/book/31617/33959>
- Al-Miftah. “İltizâmu’ş-şeyh Muhammed Avvâme bi hidmeti’l-hadîs”. 2 Ocak 2024. <https://al-miftah.com/shaykh-muhammad-awwamahs-hafizahullah-commitment-to-the-service-of-hadith/>
- Altıkulaç, Tayyar. “Zehebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Âlûsî, Ebû’l-Berekat Hayreddin Numan b. Mahmud b. Abdullah Muhammed. *el-Ayatü’l-beyyinat fî ademi semai’l-emvat inde’l-Hanefiyyeti’s-sadat*. Thk. Nâsirüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü’l-Maarif, 2005.
- Âlu Reşîd, Muhammed. *İmdadu’l-fettâh bi esânîdi ve merviyâtî’ş-şeyh Abdulfettah*. Riyad: Mektebetü’l-İmâm eş-Şâfi, 1999.
- Attâr, Ebu’n-Nasr. “Reddü’l-iftiraâtî’l-mülkât ale’l-muhaddisi’l-cihbiz eş-şeyh Muhammed Avvâme”. *Youtube*. 5 Eylül 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=N6Z7dsPpo2A&t=585s>
- Attâr, *Telegram*. 22 Eylül 2022. <https://t.me./aboalnsrattar>
- Avnî, eş-Şerif Hâtim b. Arif, “Münakaşa Kitab; hukmu’l ameli bi’l-hadîsi’d-daîf li’ş-Şeyh Muhammed Avvâme veffekahullah”. *Youtube*. 20 Aralık 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=GkvbMTVHngc>
- Avvâme, Fadîlet el-Allâme Muhammed. “Eserü’l-hadisi-i-şerif mea semâhat dr. Urame er-Rifâi ve’l-İmam Allame Muhammed Avvâme 11”. *Telegram* Yayın Tarihi Nisan 2019, 13:04-16:57. Erişim Nisan 2019. <https://t.me.joinchat/AAAAAEPe9geq7iLIRBUg>

- Avvâme, Fadîlet eş-şeyh el-allâme Muhammed. “Meâlimu irşâdiyye (4) mea’ş-şeyh Mecd Mekî ve Muhammed el-Avvâme”, *Telegram* (18 Kasım 2018). <https://t.me/joinchat>.
- Avvâme, Fadîlet el-allâme Muhammed. “el- Hayâtü’l-ilmiyye fî Suriyâ ba‘de’l-Usmâniyyîn”, *YouTube*. 19 Aralık 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=yPQEdwN5geg&t=1139s>
- Avvâme, Abdullah. “Vâlidî kemâ araftuhu”. *Uluslararası Allâme Muhaddis Muhammed Avvâme ve Hadis İlmindeki Çalışmaları Sempozyumu*. İstanbul: 2018. (Basılmamış sempozyum bildirileri)
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *el-Kavlü'l-bedi' fî's-salâti ale'l-Habîbi's-şefi'*. mlf. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî. Cidde: Dârü'l-Minhâc; Medine: Dârü'l-Yüsr, 3. Baskı, 2011/1432.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *Kitâbu's-Sünen = Sünenü Ebû Davud*. mlf. Ebû Davud es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi. 5 Cilt. Cidde: Darü'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslâmiyye, 1998/1419.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *Mecâlis fî tefsiri kavillâhi teâlâ “lekad mennallahu ale'l-mü'minîne iz bea'se fîhim rasûlen min enfusihim*. mlf. İbn Nasuruddîn ed-Dîmeşkî 2. Basım. Beyrut: Dârü'l-Yüsr - Dârü'l-Minhâc, 1431/2010.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *el-Medhal ila ilmi's-Sünen*, mlf. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el- Beyhakî. 2 Cilt. Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2016/1437.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *el-Musannef*. mlf. Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebû Şeybe. 26 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006/1427.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *Müsnedu emiri'l-mü'minin Ömer b. Abdülazîz*. mlf. Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed b. Süleyman Bâgandi. 5-59. Cidde: Dârü'l- Minhâc – Medine: Darü'l-Yüsr, 4. bs. 1984.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *Takribü't-Tehzib ve meahu hâşiyeta Abdullah b. Sâlim el- Basrî ve Muhammed Emin Mirganî*. mlf. İbn Hacer el-Askalâni. 9. bs. Cidde: Dârü'l-Minhâc- Medine: Dârü'l- Yüsr, 1988/1408.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevîhaşiye Ahmed b. Ahmed el-Acemî*. mlf. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî. Medine: Darü'l-Yüsr; Cidde: Darü'l-Minhac, 2016/1437.
- Avvâme, Muhammed. “Mukaddime”. *eş-Şemailü'l-Muhammediyye*. mlf. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizi. Cidde: Dârü'l-Yüsr- Dârü'l-Minhâc, Dördüncü baskı, 2013/1434.
- Avvâme, Muhammed. “Menhecü'l-İmam Muhammed Zahid el-Kevserî fî nakdi'r-ricâl”. *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri*. 271-314. Düzce: 2007.

- Avvâme, Muhammed. "Takdime". *Kitâbu's-Sünen = Sünenü Ebû Dâvud*, mlf. Ebû Davud es-Sicistânî. 1/5-166. Cidde: Dârü'l-Minhâc; Medine: Dârü'l-Yüsr, 3. Baskı. 2010/1431.
- Avvâme, Muhammed. *Dirasâtu'l-Kâşif*. Cidde: Daru'l-Minhac-Medine: Daru'l-Yüsr, 2009/1430.
- Avvâme, Muhammed. *Ebhâs hadîsiyye fıkhiyye li tashîhi'l-mesâri'l-ilmiyyi*. 7 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc - Dârü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *Dirâse hadîsiyye mukârene li Nasbi'r-râye ve Fethi'l-kadîr ve Münyeti'l-elmai'*. Cidde: Dârü'l-kıble lissekâfeti'l-islâmiyye, 1997/1418.
- Avvâme, Muhammed. *Hukmü'l-ameli bi'l-hadisi'd-daif beyne'n-nazariyye ve't-tatbikve'd-da'va*. Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *et-Tahzîr mine't-tevârid alâ kavlin dûne'r-rucû' ila mesâdirihîve yelihi Kelimetun fî't-tevakki mine't-tahrif*. Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *Min menheci'l-imam Müslim fi arzî'l-hadisi'l-muallel fi Sahihihîve yelihi Hazfu taraf mine'l-hadisi'l-vahid: ihtisaran lehu ev i'lalen*. Cidde: Darü'l-Minhac -Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *Min mustalahi İbn Huzeyme fi i'lâlihi'l-hadis fi Sahihihî / Lemehatun fî beyan mezhebi İbn Hibban fî ma'rifeti's-sikat*. Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *Dirâse hadîsiyye fıkhiyye li hadisi İbn Abbas fi'l-cem'i beyne salateyn min gayri uzrin / Hel fi hadisi halekalallahu't-türbeteyevme's-sebt işkâl / Vichetu nazarin fî fehmi hadisi ardi Ebi Süfyan ez-zivâce bi Ümmi Habibe ale'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem*. Cidde: Darü'l-Minhac - Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *Hutuvât menheciyye fî isbâti adâleti's-sahâbe / Rivayetü'l-hadisi's-şerîf bi'l-ma'na beyne'l-hükmi'n-nazari ve'l-vakû'l-ameli*. Cidde: Darü'l-Minhac-Medine: Darü'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *el-Likâ beyne'r-râviyeyn karinetun ale'ttisâli ev şartun leh ve yelihi el-Hadîsu'l-mürsel ve tahrîru eşhuri'l-mezâhib fihi kabûlen ve reddin*. Cidde: Dârü'l-Minhac – Medine: Daru'l-Yüsr, 2017/1438.
- Avvâme, Muhammed. *Min sıhahi'l-ehadisi'l-kudsiyye: mie hadisın kudsi maa şerhiha*. Medine: Daru'l-Yüsr, 2007/1428.
- Avvâme, Muhammed. *Hücciyetu ef'âli Resûlillah usûliyyen ve hadîsiyyen ve fihi ismetuhû mine'l-hata' ve'l-hafte*. Medine: Darü'l-Yüsr - Cidde: Darü'l-Minhac, 2010/1431.
- Avvâme, Muhammed. *Eserü'l-hadîsi's-şerîf fî htilâfî'l-eimmeti'l-fukahâ ve yelihi Edebü'l-ihtilâf fî mesâili'l-ilmi ve'd-din*. 7. Basım. Medine: Dârü'l-Yüsr –Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1434/2013.
- Avvâme, Muhammed. *İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü*. çev. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1980.

- Avvâme, Muhammed. *el-Muhtâr min ferâidi'n-nukûl ve'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Yüsr-Dâru'l-Minhâc, 3. Basım, 1431/2010.
- Avvâme, Muhammed. *Meâlimu İrşâdiyye li Sinâati tâlibi'l-ilm*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2. Basım, 1438/2017.
- Avvâme, Muhammed. *Hucciyyetu Ef'âli Rasulillah Usûliyyen ve Hadisiyyen ve fîhi İsmetuhû mine'l-Hata' ve'l-Hatîe*. Beyrut: Dâru'l-Yüsr – Dâru'l-Minhâc, 2. Basım, 2013/1434.
- Avvâme, *Menhecü'l-İmam Zâhid el-Kevserî fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2023.
- Avvâme, Muhyiddin. *Safahât mudîe min hayati seyyidi'l - vâlid el-allâme Muhammed Avvâme*. Durban: Dâru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye, 2018.
- Avvâme, Muhyiddîn. *Kelimât an menhecü'l-İmâm el-Buhârî (r.a.) fî Sahîhihi rivâyeten ve dirâyeten*. Durban: Dârü'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye, 2020.
- Avvâme, Muhyiddîn. *Rihletu Uzbekistan*. Durban: Dârü'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye, 2022.
- Awwamah. “an fadîleti's-şeyh”. Erişim 18.08.2024. <https://awwamah.net/>
- Aydın, Arafat. James Robson ve Temel Hadis Kaynaklarının Rivayeti Hakkındaki Çalışmaları Üzerine. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (2010) 165-171
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2006.
- A'zamî, Habîburrahman. *Nusretü'l-hadîs fî'r-reddi alâ münkiri'l-hadîs*. Takdim; Muhammed Avvâme. Müessesese Ulumi'l-Kur'an, 1422.
- Bâgandî, Muhammed b. Süleyman. *Müsnedü Emîru'l- müminîn Ömer b. Abdulaziz*, thc. Muhammed Avvâme. 4. Bs. Beyrut: Dâru'l-Yüsr- Dâru'l- Minhâc, 2009.
- Bayraktar, İbrahim İhsan. *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-kabûlün Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Bekrî, Hamza “et-Ta'rif bi'l-Mu'temeri'd-Düveli (el-Allame el-Muhaddis Muhammed Avvâme ve Cuhudühü'l-Hadisiyye)” *Mecelletü Külliyyeti'l-Ulumi'l-İslâmiyye: Camiatü's-Sultan Muhammedi'l-Fatihi'l-Vakfiyye = İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, (Ocak 2020), 431-441.
- Bekrî, Hamza. “Nazarât fî kitab Derri'l-gamâme bi-mübâhaseti's-şeyh Muhammed Avvâme”. Rabitatu Ulemâi's-Suriyyîn, “Nazarât fî kitâb Derü'l-gamâme” (Erişim 6 Aralık 2023).
- Beyler, Muhammet. “Abdullah Sirâceddîn”, Ek-1/13-14. 2. Basım. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Beyler, Muhammet, “Ebu Gudde, Abdulfettah”. Ek.1/362-364. 2. Basım. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Beyler, Muhammet. “Son Dönem İlim Adamlarının Mâna ile Rivayet Konusuna Yaklaşımları: Muhammet Avvâme Örneği”, *İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 6/1, 2020.
- Beyler, Muhammet. *XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdulfettah Ebû Gudde’nin Hadisçiliği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Beyler, Muhammet. *XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri ve Abdulfettah Ebu Gudde*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.
- Boyacılar, Nurettin. “Abdulfettah Ebû Gudde Hocamız”, *İnkışaf Dergisi* 7 (Ekim – Aralık 2006), 66.
- Câsim, Muhammed el-Mutavvi‘. “Hadîsu’z-zikrayât mea’ş-şeyh Muhammed Avvâme”. *YouTube*. Yayın Tarihi 03 Aralık 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=6cgbKunEEQY>
- Câmia el-Karâviyyîn. “Temyîz ahvâli’n-nebiyy s.a.s. v eseruhu fî taklîli’l-ihtilâf”. Erişim 18 Aralık 2023. <https://edhh.org/index.php/acitivites-scientifique-culturels/nadawat-mostadira/>.
- Çimen, Fatih “Muhammed Avvâme’nin Cerh ve Ta’dîlin Kabulüne Dair Bazı Değerlendirmeleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, Haziran / 2021.
- Dârü’l-Hadîsi’l-Avvâmiyye. “An”. Erişim 2 Ocak 2024. <https://darulhadith.co.za/about/>
- Dımeşkî, İbn Nâsiruddin. *Meclis fî fadli yevmi arefe vema yeteallaku bih*, İtina, Mektebe tahkîki’t-tür’as. Cidde: Dârü’l-Kible, 1993.
- Dawaah TV. “Eserü’l-hadisi’ş-şerîf mea dr. Üsâme er-Rifâî ve el-İmam Muhammed Avvâme” *YouTube*. Yayın Tarihi 14 Aralık 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=c7lOEsgsdik>.
- Demirel, Serdar. “Hadisleri Sloganlarla Değil, İlmi Yöntemle Müdafaa Etmeliyiz” (Baran dergisi: Röportaj, 10.05.2018). <http://www.barandergisi.net/roportaj/serdar-demirel-h4461.html>
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ebû Davud’un Sünen’i- Kaynakları ve Tasnif Metodu*. TDV. Ankara: Ağustos 2012.
- Dünyabizim, “Muhammedi Küreselleşme nasıl olacak?”. Erişim 6 Ocak 2024. <https://www.dunyabizim.com/etkinlik-takvimi/muhammedi-kuresellesme-nasil-olacak-h2088.html>
- Dr. Abo Al Nasar Attar, “Reddü’l-iftiraati’l-mülkât ale’l-muhaddis el-cihbiz elmuhaqqik”. *Youtube*. Yayın Tarihi, 5 Eylül 2019.
- Efendioğlu, Mehmet. “Muasara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/326. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Efendioğlu, Mehmet. “Müselşel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Emmane, Muhammed. “min zikreyatı feysbook”, 20 Haziran 2022, <https://web.telegram.org/k/#@muhammed1416>
- Fadilet el-allâme Muhammed Avvâme, “el- Hayâtü’l-ilmiyye fî Suriyâ ba‘de’l-Usmâniyyîn”, *YouTube*. 19 Aralık 2021 <https://www.youtube.com/watch?v=yPQEdwN5geg&t=1139s>
- Fadilet eş-şeyh el-allâme. “Muhammed Emin Er”, *Youtube* Erişim 27 Haziran 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=L4pnsfoBY8E&t=1262s>
- Fadilet eş-şeyh el-allâme Muhammed Avvâme, “Mukaddime fadilet Mecd Mekkî li Silsileti Şeyhina Allâme Muhammed Avvâme”. *Youtube*. 30 Kasım 2020. https://www.youtube.com/watch?v=9Mf_JpbLsT0
- Fadilet eş-şeyh el-allâme Muhammed Avvâme, “Zevcu şeyhina el-allâme Muhammed Avvâme fî zimmetillâh”. *Telegram*. 14 Temmuz 2024. t.me/muhammed_avvama
- Faruk, Ahmed. “Haremeyn Notları”, *İnkışaf Dergisi* 7 (Ekim – Aralık 2006), 79.
- Gazzi, Kamil. *Nehrü’z-zeheb fî târîhi Haleb*. Halep: Daru’l-Kelâmi’l-Arabî. 2 Cilt. 1419.
- Görmez, Mehmet. “Açılış Konuşması”. *Uluslararası Allâme Muhaddis Muhammed Avvâme ve Hadis ilmindeki Çalışmaları Sempozyumu*. (İstanbul: 27-28 Nisan 2018). (Basılmamış Sempozyum Bildirileri)
- Güler, Zekeriya. “Tahnik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/416. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Muammerûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/323-324. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Sıbt İbnü’l-Acemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İtr, Nureddîn. *Safahâtun min hayâti’l-imâm şeyhu’l-islâm eş-şeyh Abdullah Sirâceddînel-Hüseynî*. Dimaşk: Dâru’r-Ruye. 2002.
- İbnu’l-Bagândî, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Süleymân. *Müsnedü Emîru’l-müiminîn Umer b. Abdilazîz*. Cidde: Dâru’l-Minhâc:2009.
- İbnu’l-Ekfânî, Muhammed b. Sâid el-Ensârî. *İrşâdü’l-kâsid ilâ esnâ’l-mekâsid*. Dimaşk: Müessese Ulumi’l-Kur’an, 1994.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Nüzhetu’nazar fî tavzihi Nuhbetu’l-fiker*. thk. Abdullah b. Dayfullah. Riyad: Matbaat-ü sefir, 1429/2008.
- İbn Haldun Üniversitesi. “Sahih-i Buhârî Sempozyumu Açılış Oturumu”, *You Tube* 30 Aralık 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=olu16DuHnh0&t=606s>

- İdlibî, Muhammed Ali. *Fihrisü'l-a'lâmi'l-mütercimîn fi't-Tabakati'l-kübra li-ibn Sa'd*. etemmehu ve kaddeme lehu Muhammed Avvâme. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986/1406.
- İHU, İbn Haldun Üniversitesi. “Dr. Muhyiddin Avvâme”. Erişim 19 Aralık 2018. <http://iss.ihu.edu.tr/muhyiddin-Avvâme>
- İHU, İbn Haldun Üniversitesi. “Süleymaniye Yerleşkemiz Törenle Açıldı”. Erişim 11 Şubat 2020. <https://www.ihu.edu.tr/tr/suleymaniye-yerleskemiz-torenle-acildi>.
- İSAM, İslâmi Araştırmalar Merkezi. “Tahkikli Neşir Sanatı Üzerine Düşünceler”. 4 Temmuz 2018. <https://sehirisifkulubu.com/2018/07/03/tahkikli-nesir-sanati-uzerine-dusunceler-semineri/>
- İslâmsyria, Râbitatu Ulemai's-Suriyyin. “Hivâr mea fadîleti's-şeyh Muhammed Avvâme”. Erişim 05 Aralık 2018. https://İslâmsyria.com/site/show_articles/984
- İslâmsyria, “eş-Şeyh Abdullah Sirâceddîn-Siretu Âlimin Rabbaniyyin”, 5 Aralık 2018. <https://İslâmsyria.com/site/>
- İslâmsyria, “eş-şeyh Ahmed eş-Şayıt” 14 Temmuz 2024. <https://İslâmsyria.com/site/>
- el-İtrebî, Muhammed Salâh “Ta'rîf ve nakd li-kitâbi Muhammed Avvâme Hükümü'l-ameli bi'l-hadîsi'd-daîf”, Salafcenter/1972/, Erişim 11.28.2021.
- Kahraman, Hüseyin “Hadis-Fıkıh İlişkisi veya Mezhep İmamlarının Otoritesi - Muhammed Avvâme'nin İmamların Fıkıh İhtilaflarında Hadislerin Rolü isimli Eserinin Tenkidî”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*” 26/1, 2017.
- Kalhussien, Omar. *Halep Hüsrev Paşa Medresesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kamer, Eymen. “Akran Râvî Tenkîdinin Değeri”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/2 (Aralık 2020), 113-130.
- Kandemir, Yaşar. “Beyhakî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/58-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, Yaşar. “es-Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/145-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, Yaşar. “eş-Şemâilu'n-Nebeviyye”. *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 38/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, Yaşar. “Fevâid”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 12/500. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kandemir, Yaşar. “İbn Hacer el-Askalani”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 19/ 514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karacabey, Salih. “İbnu'l Bâgandi”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 20/524-525. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Kaya, Mehmet Fatih. *Ebû Bekr el-Beyhakî'nin Hadis Usûlü Anlayışı (el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen Özelinde)*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Kevserî, Muhammed Zahid. *Hanefî Fıkhnın Esasları*, çev. Abdulkadir Şener - M. Cemal Sofuoğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Konya İl Müftülüğü. "Allame Muhaddis Muhammed Avvâme'den Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat Konferansı". *YouTube*. 14 Mayıs 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=NOgthk59kl5>
- Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-arabiyye "Tahkiku'n-nassi'l-hadîsiyyi beyne usuli'l-müellifinve neshu'l müteahhirin". *Youtube*. Erişim 20 Ağustos 2020. https://www.youtube.com/watch?list=LLotbm_nJaZ8FsfxUywYWA0g&v=XusgETkc394&feature=youtu.be
- Makki, Majd. "Meâlimu irşadiyye mea fadîleti's-şeyh el-Allame el-Muhaddis Avvâme 15", *Youtube*. 19 Ekim 2018. Erişim 25 Ekim 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=G0uNaLR6oIk>
- Medhalî, Rabi b. Hâdî Umeyr. *Taksîmu'l-hadîs ilâ sahih hasen ve daîf beyne vâkı'l-muhaddisîn ve mügâlatatil-müteassibîn - reddun ala Ebî Gudde ve Muhammed Avvâme*. PDF: Dâru'l-Minhâc, 2003.
- Memdûh, Mahmud Said b. Muhammed. *Derrü'l-gamâme bi-mübâhaseti's-şeyh Muhammed Avvâme - Takyidiün muhtasar havle'l-cem'i beyne's-salateyn fi'l-hadar*. Beyrut: Darü'l-Ulumi'd-Diniyye, 2017/1438.
- Memdûh, Mahmud Said Muhammed. *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râb'i el-hicrî*. Kahire: Dâru'l-Besâir, 2009/1430.
- Memdûh, Mahmud Said Muhammed. *Reddü'l-gamâme bi mübahaseti's-Şeyh Muhammed Avvâme*. Kahire: Dâru'l-ilmî'd-dîniyye, 2017.
- Muhammed Avvâme, Allâme. " Lefetât fî fenni't-tahkîk", *Youtube* .4 Temmuz 2018. https://www.youtube.com/watch?v=NHGXVuVMj6o&t=2835s.=objects2.detail_content&cid=1392
- Müntediyât külli's-selefiyyîn. " Ma hâlû Muhammed Avvâme". Erişim 3 Mart 2018. <https://kulalsalafiyen.com/vb/showthread.php?t=42672>
- Nizamî, Halîk Ahmed. *eş-Şeyh el-muhaddis Abdülhak ed-Dehlevî: hayatuhu ve asaruhu*. nakalehu Muhammed Ekrem en-Nedvi. kaddeme leh Muhammed Avvâme. Dimaşk: Darü'l-Kalem, 2013/1434.
- Önder, Muharrem "Üstad Muhammed Avvâme İle Sünnetin Önemi ve Çağdaş Problemleri Üzerine (Mülakat)" *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), 8/1, 2010.
- Özmen, Yusuf. *Sıbt b. el-Acemî (ö. 841) ve et-Tebyîn lî esmâi'l-müdellisîn Adlı Eseri Bağlamında Hadisçiliği*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

- Özsoy, Abdulvahap “Muhammad Awwamah’s Critical of Tadreeb al-Rawi of Reconstruction of a Book = Muhammed Avvâme’nin Tedrîbu’r-Ravi Tahikiki ya da Bir Kitabın Yeniden İnşası”, *HADITH*, 2, Temmuz / 2019.
- Polat, Selahattin. “Likâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/189-190. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Rabitatu Ulemâi’s-Suriyyîn, “Hivâr mea fadîlet eş-şeyh Muhammed Avvâme” Erişim 7 Kasım 2017. https://İslâmsyria.com/site/show_articles/984
- Sem’anî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi. *el-Ensâb*. thk. Muhammed Avvâme. 7-9. ciltler. Dımaşk: Matbaatu Muhammed Haşim el-Kütbî, 1976/1396.
- Sicistanî, Ebû Dâvud. *Kitâbu’s-Sünen = Sünenü Ebû Dâvud*. thk. Muhammed Avvâme. 6 Cilt. Cidde: Darü'l-Yüsr-Darü'l-Minhâc, 2010/1431.
- Sicistanî, Ebû Dâvud. *Risaletü Ebi Davud es-Sicistani es-Sicistanî, fi vasfî't-te'lif li-Kitabü's-Sünen*, thk. Zahid el-Kevseri. Kahire: Matbaatü'l-Envar, 1369.
- Sifil, Ebubekir. “Zeylâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/352-354. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sirâcüddîn, Muhammed Muhyiddin. *İthâfu'l-muhibbîn bi zikri menâkibi'l-imâm eş-şeyh Abdullah Sirâcuddîn*. b.y. ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Ciyâdü'l-müselâât*. thk. Mecid Mekkî; takdim Muhammed Avvâme. Cidde; Beyrut: Daru Nuri'l-Mektebat, 2002/1423.
- Süyûtî, Celaleddin. *Tedrîbu'r-râvî*. çev: Enes Topgül - Faik Akçaoğlu. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Süyûtî, Celâleleddîn. *Ref'u' şe'ni'l-hubşân*. thk. Safvân Dâvûdî – Hasan İbeci. Cidde: Dârü'l-Kible, tsz.
- Şenocak, İhsan. “Muhammed Avvâme: İmam Zahid Kevserî ile Alakalı Her Türlü Soruyu Cevaplamaya Hazırım”. *İnkişaf Dergisi* 9 (Bahar 2008), 39.
- Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmanî. *Kavâid fî ulumi'l-hadis*. thk. Abdulfettâh Ebu Gudde. Beyrut: Mtebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye. ts.
- Tehânevî, Zafer Ahmed. *Yeni Usul-i Hadis*. çev. Doç Dr. İbrahim Canan. İzmir: 1982.
- Tekin, Muhammet Ali. *Zafer Osmani Tanevi ve Hadisçiliği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *eş-Şemailü'l-Muhammediyye i'tena bihi Muhammed Avvâme*. 2. bs. Medine: Darü'l-Yüsr ; Cidde: Darü'l-Minhac, 2007/1428.

- Turgut, Abdullah. *Muhammed Avvâme'nin Tedribu'r-Râvî Tahkikindeki Hadis İlmi ile İlgili Değerlendirmeleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, 2022.
- Türkmanî, Abdülmecid. *el-Medhal ilâ Usûli'l-Hadis alâ Menheci'l-Hanefiyye*. 2. bs. Ürdün: Darü'r-Reyyâhîn, 2021.
- Tokat, Ömer Faruk. "Muhammed Avvâme Hoca ile Mülakat". *Rihle Dergisi* 2 /5-6. Nisan-Eylül 2009.
- Üveysî, Abdurrahman b. Huseyn. *Nuhbetün min a'lâm Haleb eş-şehbâ*. Haleb: Dâru'r-Rıdvân, 2003.
- Vav Tv. Günümüzde Hadis İlmi ve Temel Hadis Eserleri | Son Davet. Yayın Tarihi, 30 Ocak 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=NLevDlb3tGo&t=2135s>
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis İlminin İncelikleri*, İstanbul: Ensar, 2021.
- Yusûfî, Zekerîyya b. İsmail. *el-Cevabü'l-latîf ala kitabi's-Şeyh Muhammed Avvame hükmi'l-amel bi'l-hadisi'd-daif*, Kahire: Merkezu İhyâi li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2020.
- Yücel, Ahmet. "Silsiletü'z-zeheb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/208-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yüksel, Mehmet – Bal, Bilal. "Muhammed Avvâme Hocaefendi ile Söyleşi", *Din ve Hayat Dergisi* 11/35, (Yaz 2018), 58-62.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fî'l-kütübi's-sitte*. thk. Ahmed Muhammed Nemir Hatîb -Muhammed Avvâme. 5 cilt. Cidde: Dârü'l-Minhac- Medine: Daru'l-Yüsr, 1992.
- Zeylaî, Cemaluddin Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kıble. 1997/1418.

EKLER

EK 1

King Faisal Center for Research and Islamic Studies

الرقم : 40477
التاريخ : 2024-02-01
الموافق : 1445-7-21

المكرم/ة الباحث/ة : محمد طاهر عبدالرحمن نورولي
جامعة أم القرى
حفظه/ الله

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته،،، وبعد:

فإشارة إلى استفساركم الكريم عن الموضوع التالي:

الرسائل العلمية عن الشيخ محمد عوامة

نفيدكم أنه بالبحث في قاعدة معلومات الرسائل الجامعية المتاحة لدى المركز، تبين عدم توافر معلومات عنه. كما أمل منكم في حالة اعتماد البحث، تزويد المركز بنسخة من قرار الموافقة النهائية الصادر عن الكلية، لتسجيل البحث في قاعدة بيانات الرسائل الجامعية بالمركز لضمان حق الطالب/ة، وعدم تكرار البحث في أي جامعة أخرى.

مع أمنياتي لكم بدوام التوفيق والسداد،،،

مدير إدارة المكتبات
د. مصباح سعد بوزنيف

www.kfcris.com
E-mail: kfcris@kfcris.com
P.O. Box: 51049 Riyadh 11543 Kingdom of Saudi Arabia Tel: +966 11 4652255 Fax: +966 11 4659993

Muhammed

Avvâme konulu herhangi bir akademik tez bulunmadığına dair Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da bulunan Kral Faysal İlmî Araştırmalar Merkezi'ne (Merkez Melik Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâtî'l-islâmiyye) yapılan başvuruya gelen 01.02.2024 tarihli resmi cevap.

Avvâme'nin Mescid-i Nebvî'nin müezzinine verdiği, Bilal b. Rebâh ve Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'ye muttasıl senetle ulaştığı icâzet.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله ذي المنن والهبات السنيات، وأفضل الصلوات وأزكى التسليمات، على صاحب المقامات، وقاسم المكرمات سيدنا محمد بن عبد الله سيد السادات، من أوتي المقام المحمود، والحوض المورود، وعلى آله وأصحابه وأتباعه إلى اليوم الموعود.

وبعد: فإن من منن الله عز وجل على هذه الأمة المحمدية أن جعل شريعته قائمة على الأسانيد المتصلة بين نبيها صلى الله عليه وسلم وبين علمائها مهما تأخر بهم الزمن، وكل حديث، بل كل حكم تشريعي لا يُعرف له سند فلا قيمة له ولا اعتبار، كما قال الإمام شعبة بن الحجاج العَتَكِي رضي الله عنه: <كل حديث ليس فيه حدثنا أو أخبرنا فهو خلّ وبقل>. أي: لا قيمة له ولا شأن.

وهذا الأذان الشريف: هو بالمقام العليّ الرفيع في دين الإسلام، كما قال سيدنا أبو بكر الصديق الأكبر رضي الله عنه: <الأذان شعار أهل الإيمان>، وجدير بما كان شأنه في الإسلام هذا الشأن الرفيع أن نحرص على سلسلة الإسناد به منا إلى صاحب الشريعة الغراء، عليه الصلاة والسلام.

هذا، وقد منّ الله الكريم عليّ بحصول الإجازة به من أربعة علماء مُجازين به من أحد علماء حمص الشام، وهم:

- 1 - الحافظ المحدث السيد أحمد الصديق الغماري المغربي (1320 - 1380).
- 2 - والعلامة المقرئ الفقيه الشيخ عبد العزيز عيون السود الحمصي (1333 - 1399).
- 3 - والفقيه الشيخ محمد علي المراد الحَمَوِي المدني (1337 - 1422). رحمهم الله تعالى.
- 4 - والفقيه المعمر الشيخ وصفي المسدي الحمصي (1335 - حفظه الله تعالى).

أجازني هؤلاء السادة الأجلاء، عن الشيخ محمد خالد الأنصاري الحمصي رحمه الله تعالى، وهو بإسناده المتصل إلى سيدنا بلال بن رباح، عن سيدنا عبد الله بن زيد الأنصاري الخزرجي رضي الله عنهما،

وهو الذي أُرِي الأذان في النوم، وأقرّه عليه سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بالوحي من ربه سبحانه وتعالى.

وقد أكرمني أخي وحبيبي في الله، مَنْ أَعَزَّهُ الله وشَرَّفَهُ بالأذان الشريف وإِعْلَاءَ الشهادتين العظيمتين في حرم رسول الله صلى الله عليه وسلم، شيخ طائفة المؤذنين في هذا الحرم الكريم، الشيخ عبد الرحمن بن عبد الإله آل خاشقجي، أقول: أراد أخي في الله أَنْ يكرمني - أكرمه الله - فطلب مني الإجازة بالأذان، فأجزته به، نزولاً عند رغبته، سائلاً المولى الكريم أَنْ يَمُنَّ عَلَيَّ وعليه وعلى أمة سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم بالرضا والقبول، ودوام نعمة الإسلام ومجاورة الرسول، في الدنيا والبرزخ والآخرة، إنه أكرم مسؤول.

وسلام على المرسلين، والحمد لله رب العالمين.

وكتبه

محمد محمد عوامه

المدينة المنورة 1429 / 7 / 14 هـ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، الرحمن الرحيم، والصلاة والسلام الأتمان الأكملان على سيد الأولين والآخرين، وقائد الغر المحجلين، وعلى آله وأصحابه وأتباعه من العلماء العاملين، والوارثين الربانيين، إلى يوم الدين.

وبعد: فإن فضل الله تعالى على الأمة المحمدية لا ينقطع بإمدادهم بالعلماء العاملين،

يحملون أمانة العلم الشريف، ويؤدونها بصدق وأمانة وإخلاص إلى الأجيال اللاحقة بهم

ومن هؤلاء السادة: سعادة الدكتور الطبيب النطاسي الشيخ محمد عبد البر آل جنيد حفظه الله تعالى ركنًا لسعادة الأبدان والأرواح وأخلاق الإسلام، نجل نادرة عصره علمًا وورعًا سيدي الشيخ محمود آل جنيد الحمصي رحمه الله تعالى.

فلقد أحسن الظن بأخيه، ورغب بالإجازة والاتصال بأسانيد سالفه، فأقول استجابةً لرغبته:

لقد منَّ الله الكريم المتفضل عليّ - وأنا العبد الضعيف - بالإجازة من عدد من أكابر أهل العلم، وتشرفت بالاتصال بسيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن طريق أسانيدهم، جزاهم الله خيرًا عن الإسلام والعلم والدين.

فمنهم: من مدينة حلب - مع غاية الإجلال والاحترام لمقاماتهم - العلماء المشايخ:

عبدالله سراج الدين، وعبد الفتاح أبو غدة - وهما وليّاً نعمتي في هذا العلم -، ومحمد أسعد العنجي، وعبد الله حماد، ومصطفى الزرقا، ومحمد زين العابدين جذبة.

ومن مدينة حماة: محمد علي المراد. ومن مدينة حمص: عبد العزيز عيون السود، ووصفي المسدي (ج) ^(١).

ومن مدينة دمشق: محمد أبو اليسر عابدين، وأديب كلاس، وعبد الرزاق الحلبي، وأحمد نصيب المحاميد، وأبو الحسن محيي الدين الكردي، ومحمد مطيع الحافظ (ج).

ومن المدينة المنورة: محمد حيدر الأيوبي، ومحمد عبد الله ولد آد.

(١) رمز (ج) علامة التدبُّج مع فضيلة الشيخ المذكور.

ومن مصر: حسام الدين القدسي، ومعوّض عوض إبراهيم، ويوسف القرضاوي (ج).

ومن السودان: محمد المجذوب المدثر الحجاز.

ومن المغرب: أحمد الصديق الغماري، وأخوه عبد الله الصديق، وإدريس بن محمد بن جعفر الكتاني، وعبد الرحمن بن محمد عبد الحي الكتاني، ومحمد البقالي، ومحمد بن محمد الحجّوجي، وعبد الله التليدي (ج).

ومن ليبيا: الشريفة فاطمة السنوسية زوج الملك محمد إدريس السنوسي، ومالك السنوسي. ومن تونس: محمد الشاذلي النيفر.

ومن تركيا: محمد أمين سراج (ج)، ومحمد أمين آر.

ومن الهند: محمد زكريا الكاندهلوي، وحبيب الرحمن الأعظمي، وأبو الحسن الندوي، ومجاهد الإسلام القاسمي، وأحمد السورتي، وأحمد رضا البجنوري، ومحمد حياة السنبل، ومحمد سالم القاسمي، ومحمد عاقل السهارنفوري (ج)، وحبيب الله قربان المظاهري (ج).

ومن باكستان: محمد عبد الرشيد النعماني، وأخوه محمد عبد الحليم النعماني الجشتي، ومحمد عاشق إلهي البرني.

فهؤلاء خمس وستون عالماً، رحم الله من انتقل منهم إلى دار كرامته، وحفظ من بقي منهم بخير وعافية.

والذي ينبغي أن يقال في هذا المقام: إن مدار الإجازات في هذه الأيام المتأخرة على ثلاثة أثبات، مع كثرة ما طبع منها: ثبت العلامة الأمير الكبير (١١٥٤ - ١٢٣٢)، الذي سماه <سدّ الأرب>، وعلى <الأوائل السنبلية> للعلامة محمد سعيد سنبل المكي (ت ١١٧٥)، وعلى <فهرس الفهارس> للسيد محمد عبد الحي الكتاني (١٣٠٣ - ١٣٨٢) رحمهم الله تعالى، وهذا الأخير يحقّ أن يقال فيه: كلّ الصيد في جوف الفراء. أما <ثبت> الأمير: فأتصل به من طريق عدد من شيوخه، منهم فضيلة العلامة مفتي السادة الشافعية بطلب محمد أسعد العجبي، عن خاصة شيوخه أحمد المكتبي الحلبي الأزهري، عن الشمس الأنبابي، عن مصطفى الذهبي، عن الأمير الكبير.

ومنهم: مفتي الجمهورية السورية سابقاً الشيخ محمد أبو اليسر عابدين، عن أبيه، عن جده، عن عمه ابن عابدين وشيخ الإسلام عارف حكمت، والأمير الصغير، عن الأمير الكبير.

ومنهم: سيدي الشيخ عبد الله سراج الدين، عن أبيه محمد نجيب سراج الدين، عن بكري الزُّبيري، عن الباجوري، عن الأمير.

ومنهم: السيد عبد الرحمن الكتاني، عن أبيه محمد عبد الحي الكتاني، عن حسين منقارة الطرابلسي، عن أحمد المرصفي الكبير، عن الأمير.

وغيرهم، ويروي شيخنا محمد ياسين فاداني - مسند عصره - <ثبت> الأمير عن ستة وأربعين شيخاً، بأسانيدهم إلى الأمير.

وأما <الأوائل السنبلية> فأرويه من طرق أيضاً، منها: عن السيد عبد الرحمن الكتاني، عن أبيه السيد عبد الحي الكتاني، عن محمد طاهر بن عمر بن عبد المحسن بن محمد طاهر بن محمد سعيد سنبل، عن أبيه عمر، عن جده عبد المحسن، عن والده محمد طاهر، عن مؤلفها محمد سعيد سنبل. فهذا طريق مسلسل بالأباء.

ومنها: عن سيدي الشيخ عبد الفتاح أبو غدة، عن محمد زاهد الكوثري، عن حسن القسطنموني، عن أحمد الأروادي، عن عبد الرحمن الكُزبيري، عن محمد طاهر سنبل، عن أبيه محمد سعيد سنبل.

ومنها: عن حبيب الرحمن الأعظمي، عن أنور الكشميري، عن محمود الحسن، عن محمد قاسم النانوتوي، عن عبد الغني الدهلوي، عن محمد إسحاق الدهلوي، عن عمر العطار، عن محمد طاهر سنبل، عن أبيه.

ومنها: عن محمد ياسين الفاداني المكي، عن عبد الستار الدهلوي المكي، عن حسين الحبشي المكي، عن محمد بن حسن الحبشي المكي، عن عمر بن عبد الكريم العطار المكي، عن محمد طاهر سنبل المكي، عن أبيه محمد سعيد سنبل.

وهذا مسلسل بالمكيين، وقد سمعت هذه <الأوائل> بمكة المكرمة على سيدي الشيخ عبد الفتاح أبو غدة.

وأما <فهرس الفهارس>: للسيد محمد عبد الحي الكتاني، وتمام اسمه: <فهرس الفهارس والأثبات ومعجم المعاجم والمشیخات والمسلسلات>، وهو اسم يطابق مسمّاه، فأرويه عن عدد من مشايخي، منهم:

ولده الشيخ عبد الرحمن الكتاني، وسيدي الشيخ عبد الفتاح أبو غدة، والشيخ حسن المشاط، والشيخ محمد ياسين فاداني، وغيرهم، عن مؤلفه.

وثمة ثبّتان آخران يصل أحدهما العلماء بأسانيد علماء الدولة العثمانية، وآخر يصلهم بأسانيد علماء الهند، فالأول: هو <التحرير الوجيز فيما ينتغيه المستجيز> للإمام محمد زاهد الكوثري رحمه الله تعالى.

ثانيهما: <العناقيد الغالية في الأسانيد العالية> للعلامة المفتي محمد عاشق إلهي البرنئي من علماء باكستان، رحمه الله تعالى.

و<التحرير الوجيز>: أرويه عن مؤلفه: من طريق شيخنا وارث علومه سيدي الشيخ عبد الفتاح أبو غدة، وعن أسبق تلامذته الأستاذ حسام الدين القدسي، وعن محمد أمين سراج، وعبد العزيز عيون السود، ومحمد أمين الساعاتي شيخ الطائفة البخارية بمدينة الطائف، وعن العُمَارِيِّين: أحمد الصديق، وأخيه عبد الله، ومحمد ياسين الفاداني، وغيرهم.

وأما <العناقيد الغالية>: فأرويه عن مؤلفه مباشرة، رحمه الله تعالى.

هذا، وإنّي أجزى سعادة الدكتور الشيخ محمد عبد البر آل جنيد حفظه الله تعالى إجازة عامة بكل ما يصح عنده أن لي به إجازة أو رواية.

وإنّ لي مع كل إجازة وصية أرجو من فضيلته أن يوصلها إلى أحبائه من طلاب العلم الشريف، ليسمعوها منه مباشرة.

إن وصيتي لإخوتي طلبة العلم الشريف: ١ - أن ينظروا إلى هذا العلم أنه وسيلة لا غاية، إنما الغاية منه العمل به، فعلينا بالمبادرة إلى العمل به. ٢ - وأن يُكرموا أنفسهم بإكرامهم لهعن أن يتخذوه مطيةً للدنيا! ٣ - وأن يديموا الاشتغال به دون فتور ولا انقطاع، فالأمة تتطلّع إلى علماء متخصصين حتى في دقائق العلم. ٤ - وإن هذا العلم دين، فعليهم بالتثبّت في كلما يكتبون ويقولون.

وأوصيهم أيضاً: بهذه الدعوات الثلاث: دعاء النبي صلى الله عليه وسلم بعد صلاة

: الفجر: <اللهم إني أسألك علماً نافعاً، ورزقاً طيباً، وعملاً متقبلاً>. ودعاء سيدنا الصديق الأكبر بعد قراءة الفاتحة في الركعة الثالثة من صلاة المغرب وقبل الركوع: <ربنا لا تزغ قلوبنا بعد إذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة إنك أنت الوهاب>، ودعاء سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما في سجوده: <اللهم لك سجد سوادي، وبك آمن فؤادي، اللهم ارزقني علماً ينفعني، وعملاً يرفعني>.

والوصية الأخيرة: أن لا ينسوني ووالديّ ومشايخي والمسلمين من دعواتهم الصالحة.

وصلى الله على سيد الأولين والآخرين، وحبيب رب العالمين، وعلى آله وصحبه أجمعين، ويا حيُّ يا قيوم أُخِينَا لِعِبَادَتِكَ،
وأَقْمِنَا لخدمَةِ دينِكَ وشَريعَتِكَ على الوجه الذي يَرْضِيكَ ويرضيك عَنَّا.

وكتبه خادم العلم وأهله

محمد محمد عوامة

١٤٤٤ / ٩ / ٦

إصطنبول

EK 4

31 Ocak 2024 tarihinde Dr. Muhyiddin Avvâme'nin sesli kayıt ile cevaplandığı görüşmenin dökümü:

الاستاذ الكريم، الفاضل المحترم، الأخ الدكتور محي الدين - حفظكم الله ورعاكم - السلام عليكم ورحمة الله وبركاته
اولا: نعتذر منكم بسبب عدم الاتصال بفضيلتكم مدة طويلة، وتقصيرنا في ذلك كثيرا، لذلك نرجو ان تسامحونا لطفا
وكرما، ثم تقبلوا منا تحياتنا واحتراماتنا لكم.
ثانيا: لقد حصل عندنا بعض الأسئلة، واستفسارات، أردنا ان نرسلها اليكم، لكي تجيبوا عليها. فإذا تكرمتم بالإجابة عليها
صوتيا: نكون داعين لكم كثيرا، ومسرورين جدا بسبب اجاباتكم القيمة. علما بأننا سوف نضع هذه الاجوبة في الرسالة.
جزاكم الله خيرا عنا، ونشكر لكم شكرا جزيلا. والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته
الملاحظة:

ان مشرف الرسالة وهو الاستاذ الدكتور أبوبكر سيفيل - حفظه الله - يريد أن نكتب شجرتكم الشريفة (الي سيدنا حسين رضي الله عنه) في الرسالة تبركا وتشرفا. لذلك نرجو من فضيلتكم لو تكرمتم بأن تكتبوا لنا شجرتكم الشريفة إذا كان من الممكن.

اجوبة الأستاذ الفاضل محي الدين على تلك الأسئلة:

الجواب: موضوع النسب الشريف هذه الشجرة كانت موجودة قبل الحرب في سوريا. هي موجودة عند اولاد العم واعمامنا الطبقة الرابعة أو الثالثة منهم، كانت الشجرة محفوظة عندهم. في هذا الحرب الاخير التي حصلت قالوا: انهم ما زالوا محتفظين. ولكن البيت خروب في القصف، قُصف. ولكن الشجرة محافظين عليها. هي في سوريا وفي البيت المقصوف الذي خرب. ونحن عندنا في حلب يعني مثلا انا أذكر لكم من ناحية النسب الوالد من جهة أبويه منسوب ووالدتي من جهة أبويها أيضا منسوبة. ولكن هي عوائل معروفة متواترة عنها النسب، مثلا أم الوالدة عائلة سراج الدين، الشيخ عبد الله سراج الدين بنت عمه، هؤلاء معروفين ومشهورين بنسبهم. فألحفاظ بالشجرة موجود؛ خلاصة الكلام: الشجرة موجودة عند اولاد العم في سوريا، ولكن لا نستطيع الوصول اليها. أنا طلبتها من السنة كي لا تذهب في الحرب. وقالوا: إن شاء الله نستطيع الذهاب الي البيت ونأتي به. ولكن الي الآن لم يصلني شيء.

1. هل طبعت المقالات التي ارسلتموها إلينا بمناسبة بلوغ فضيلة مولانا الشيخ الي سبعين سنة من عمره المبارك؟ هل طبعتموها في كتاب؟

الجواب: لم تطبع إلى الآن بسبب الضغط الشديد جدا الذي أنا اعيشه في ترتيب أمور الوالد وأبحاثي وكتبي. طلبنا جمعها الآن وهي تجمع، ولكن إلى الآن لم تطبع.

2. ما هي محفوظات فضيلة مولانا الشيخ للأحاديث الشريفة؟ (اي: كم كان حفظه الأحاديث؟ كم ألف حديث في حفظه؟)

الجواب: أنا لا أعرف فهو لا يعرف. ولكن أحكي لكم أمرا ذكرته في كتابي الترجمة أنه لا يحفظ إلا الأحاديث الصحيحة والحسنة. لأنه كان يشترط على نفسه في خطبة الجمعة الوالد بقي خطيبا في الجمعة إلى أن خرج من سوريا تقريبا إثنين وعشرين سنة. فكان إثنين وعشرين سنة لا يخطب إلا غيبا ولا يخطب إلا بالأحاديث الصحيحة والحسنة. فمحفوظاته

كثيرة جداً، عندها الإطلاع كبير في الأحاديث غير الصحيحة من الضعيفة أو الموضوعية بسبب مراجعته للأحاديث. حكي لي أحد خرجي المدرسة الشعبانية أن الشيخ يحفظ عشرات الآلاف من الأحاديث هكذا قال لي. ويستدلون على هذا، ولكن ما أعرف. يستدلون على هذا كلامهم بقصة للشيخ عبد الله السراج الدين أشار فيها يذكرنها أن محفوظات الوالد كذا وكذا من عشرات الآلاف من الأحاديث. والله أعلم.

3. تذكرون في كتابكم (صفحات..). ان لفضيلة الشيخ إجازات كثيرة من شيوخه، كم عدد هذه الإجازات تقريباً؟ هل يمكن أن تعطوا لنا رقماً تقريبياً؟

الجواب: أنا سأرسل لكم، ولكن أنا ذكرت في أول قسم الإجازات أن الشيخ لم يكن يهتم بها. ليست كانت عادة موجودة في البلاد. ما كان الإهتمام بالإجازات. الشيخ عبد الله سراج الدين ليس له الشيوخ بالإجازات إلا شيخين. فهذا الأمر ما كان منتشر مثل الآن. هذه صارت موضة الآن عندنا في عالمنا الإسلامي. موضة أن الناس يكثرون من الشيوخ. هذا الأمر كان له بعض غير منتشر أبداً. الشيخ عبد الله كما ذكرت لكم عنده شيخين فقط شيخين. الوالد لحكم بدأ إنتشار هذا الأمر كان له بعض الشيوخ من الإجازة. وكان يحرص على الأسانيد العالية جداً فقط. أنا سأرسل لكم الملف الذي فيه جماعات الشيوخ الوالد ومن أي بلد كل واحد هذه الأمور سأرسلها لكم.

4. هل لفضيلة الشيخ طلاب متميزون في تركيا بعدما جاء الي تركيا؟ من هم وما هي اسمائهم؟

الجواب: بعد ما جاء حضرة الوالد الي تركيا كان لنا علاقة جيدة بإخوة، ولكن نعني منهم ليسوا أترك. إنما معهم الجنسية التركية. كالأخ مثلاً حمزة البكري وأحمد صنوبر والشيخ محمد فاتح قايا. وهؤلاء الثلاث يرتاد كثير. والأخ بكر قوزدشلي يأتي قليلاً. ولكن الإخوة الذين قرؤوا علي الوالد في تدريب الراوي منهم إخوة متميزون استفادوا من الوالد جيد جداً. إذا تحبون أنا انتقي لكم مثلاً خمسة أسماء أو أكثر الذين كانوا محافظين على درس الوالد واستفادوا منه منهجاً، الاستفادة من المنهج أهم من الاستفادة من الدرس. بعض الطلاب يحضرون الدرس هكذا حضور للدرس. ولكن بعضهم كانوا يستفيدون المنهج. مثل د. ابو بكر سفلي، الذين أذكرهم الآن أنا أتوقع هؤلاء كانوا يستفيدون من المنهج. حمزة البكري وأحمد صنوبر والشيخ محمد فاتح قايا و خليل ابراهيم قتلاي ومحمد بيلر هؤلاء الكبار كانوا يسفيدون من المنهج أكثر.

ومن الأمور المهمة التي أرى أنها يجب أن تذكر: يعنى الناس يقولون الشيخ كيف ينتج كل هذه الأعمال؟ أنا أحب أن يذكر هذا وقد ذكره الكثيرون حتى في الإنترنت من كتب عنى هذا الكلام. أنا أمتنع الشيخ عن تسع وتسعين بالمئة من الناس. لا أرضى بأي المقابلة لحضرة الوالد لنلا نضيع الوقت. لأنه كلها هذه إضاعة الوقت. الناس يأتون ويريدون أن يلتقي بالشيخ ويجلسون وتكلمون: نحن قابلنا بالشيخ! نحن ما عندنا وقت لهذه الأمور أبداً أبداً! أنا أعتذر من كل الناس! نحن نبدأ بأعمالنا وضغتنا العلم الحمد لله من صلاة الفجر تقريباً. عندنا ترتيب، عندنا أمور، تحقيقات، مقبلات، الاعمال العلمية كثيرة. نعمل بها الى بعد العشاء. فلولا هذا التفرغ وهذه الشدة منى ومنع الشيخ ومنعى أنا ومنع من حولى من المقابلات الناس لا أنجزنا هذه كل هذه الأعمال! فالتفرغ وشدتي هي التي كانت سبب. و الحمد لله في إنجاز كثير من الأعمال. ولكن الناس ينتقدوني ويتكلمون علي، أنا لا أباح بكلامهم ولا أنظر الى كلامهم لأن عندنا هدف، نريد أن نصل اليه من الخدمة لهذه المشاريع التراثية وخدمة ديننا ومنهجنا أكثر.

5. كم عدد كتبه الموجودة في مكتبته العامة تقريباً؟ ما ذا تقولون في ذلك؟

الجواب: عدد الكتب ممكن أقول بحكم معرفتي وذهابي الي كثير من علماء العالم وزياراتي مكتباتهم الخاصة: أنا لا اعلم أكبر من مكتبة الوالد مكتبة شخصية في العالم. أكبر مكتبة شخصية في العالم شخصية، ليست وقفية، ليست حكومية، ليست

كذا.. أنا لا اعلم أكبر منه مكتبة. المكتبة عندنا طابقين، ملئين تماما من الكتب و من جميع انواع الكتب و خاصة التراثية. فكتبه الموجودة ما اعرف تماما، ولكن ممكن اقول بمجلداتها بمجلداتها يصل الي مئة ألف. تقريبا بعدد المجلدات. والله اعلم. تذكرت أمرا لمكتبة حضرة الوالد، فيها المخطوطات قبل إنتشار العالم والآن أصبحت في الديجيتال وملء الإنترنت من المخطوطات. قبل هذا الانتشار الكثير: عندنا ما يزيد من المخطوطات الرقمية ما يزيد سبعة مئة ألف نسخة مخطوط. عندنا بعض المخطوطات الأصلية ليست المصورة محتفظين بها في مكتبة حضرة الوالد وممكن أن اقول هي تتجاوز العشرة. عندنا بعض المطبوعات القديمة الأصلية يتجاوز عمرها الآن أن اقول مئتين سنة أو مئتين وخمسين سنة. وهذه من النوادر جدا. أيضا وهذه عددها كثير. وهذه يذكر ضمن الدراسة عن مكتبته الخاصة. مما يذكر عن مكتبته الخاصة أن هذه الكتب القديمة والمطبوعات القديمة هي الآن يعنى في مرحلة الكتب تدخلها ما يسمى بالأرضة، يعنى الدود التى تأكل الكتب. و الحمد لله أنا حافظت عليها تعاقدا مع مجلد خاص، يعيد لنا تجليد الكتب للحفاظ عليها، كل هذه الكتب وهي بلآلاف. واشترت الآلة الخاصة تميت هذه اليروثات من الكتب. أضعها فيها من مدة أربعة وعشرين ساعة فتموت هذه اليروثات وأحفظها ونجلدها وأيضا نرممها. هناك شيء ترميم الكتب فتعود لنا كأنها جديدة كي نحفظ بها. وهذا إرث عظيم تاريخي لمكتبتنا. جميع المخطوطات القديمة وجميع المطبوعات القديمة كلها عملت فيها هذا الأمر: التجليد وضعتها في هذا الجهاز لقتل الأرضة في كل سنة. أضع هذا الجهاز للحفاظ على الكتب. على حسب الحاجة وحسب الرطوبة وحسب الحرارة أدخلها على هذا الجهاز للمكتب في كل سنة أو سنة ونصف.

6. هل لفضيلة مولانا الشيخ طريقة صوفية معينة (مثل الرفاعية)؟ هل هو ينتسب الي اي طريقة صوفية؟

الجواب: نعم، هو الرفاعي. اخذ الرفاعية من شيخه الشيخ عبد الله السراج الدين.

7. ما هو المذهب الاعتقادي الذي يعتنقه فضيلته في الاعتقاد؟ (الماتريدي أو الأشعري)؟

الجواب: طبعا هو ماتريدي وانا قرأت عليه العقيدة. قرأناه على المنهج الماتريدي وكان يدخل على المنهج الأشعري في نقاط الخلافية يذكرها ويوضح لنا الفرق بين المنهجين.

8. هل لفضيلة مولانا الشيخ اشقاء (اخوان له) يشتغلون بالعلم؟ هل هم احياء موجودين؟ وكم عدد اولاد فضيلة الشيخ (يعني اشقاؤكم)؟ ماذا يعملون؟ وما هي اسماؤهم؟

الجواب: لا، هو الوحيد طالب علم بينهم. باقي اثنين وأخت، يعني المجموع الثلاثة. والباقي توفوا. عندي أعمام الذين توفوا ثلاثة توفوا وعمة. يعني ثلاثة ذكور وبنت توفوا. والموجودين الآن عدا حضرة الوالد عمين وعمة. أما عدد أولاد فضيلة الشيخ نحن خمسة ذكور وبنت واحدة. أكبرنا محمد أبو الخير وهو متخرج من جامعة أم القرى كلية الشريعة. والآن هو يعمل في التجارة وشركة الحج والعمرة. ثم بعده أختي ميمونة وهي زوجة الشيخ ساعد بكتاش هي معها دكتوراة في الفقه الإسلامي ثم عبد الله رحمه الله هذا توفي أخي عبد الله وهو أيضا يحمل شهادة الدكتوراة في الحديث النبوي الشريف. ثم تحته احمد سعد الدين وهو أستاذ دكتور في الحديث في جامعة الطيبة. ثم محي الدين خادمكم، ثم أخي الأصغر مني عماد الدين وهو طبعا حافظ أيضا للقرآن الكريم وهو مهندس البرمجة للحاسب العالي، مبرمج محاسب للحاسب عالي.

اما هذه الأسئلة الآتية، فهي الي فضيلة الشيخ الوالد:

بسم الله الرحمن الرحيم.

الي سيدي الكريم، فضيلة مولانا الشيخ العزيز المحترم - حفظكم الله ورعاكم --

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته

نقدم إليكم كل احتراماتنا، ونطلب سماحكم لنا لطفا وكرما على تقصيرنا في حق فضيلتكم بسبب انقطاع الاتصال بفضيلتكم مدة طويلة، فنرجو مسامحتكم لنا على ذلك منحضرتكم.

، لقد حصل عندنا سيدي الكريم

بعض الأسئلة، والاستفسارات نستأذن منكم بسؤالها واستفسارها من جنابكم. لو تكرمتم باجابتها صوتيا: نكون مشكورين لكم جدا، وداعين لكم كثيرا. واجاباتكم تكون لنا شرفا كبيرا.

ولكم منا يسدي الكريم جزيل الشكر وفائق الاحترام، حفظكم، ويرعاكم دائما وابدا، والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته.

الاسئلة:

نحن نعرف ان لديكم أعمال علمية كثيرة غير المطبوعة، تنتظر الإصدار والطبع من عندكم، مثل

شرح على مقدمة شرح صحيح مسلم للأمام النووي.1.

2. الرد على بحث ناصر الالباني في تحريم الذهب المعلق علي النساء

3. ترتيب الجامع الصغير وشرحه فيض القدير

4. التحقيق الجديد لكتاب نصب الراية للأمام الزيلعي، مع الكتب العشرة المرتبطة به

5. خدمة كتاب صديقكم الاستاذ حسام الدين القدسي في نقده لابن بدر الموصلي (المغني...) الذي سماه (انتقاد المغني..)

6. تحقيق كتاب الدراية، تلخيص نصب الراية للأمام ابن حجر.

قلائد الفرائد لباقرشير الحضرمي: في الفقه الشافعي 7.

هل انتهت خدماتكم تا علمية على هذه الكتب، هل هي جاهزة للطبع، أو هي صدرت ونشرت؟

الجواب:

شرح على مقدمة شرح صحيح مسلم للأمام النووي هو موجود عندي ولم نطبعه. والوالد قال لي؛ انه لا نطبعه. بسبب ان الوالد لما كتب هذا الشرح كتبه تقريبا من سبعة واربعين سنة. وقال لي؛ انه الإنسان في هذه الخدمات وهذا العمر والإشتغال الدائم تتغير معه بعض الآراء العلمية فلا يطبعه لأن كثير من الآراء العلمية تغيرت معه.

والرد على بحث ناصر الالباني في تحريم الذهب المعلق لم يطبعه ولم يكمله. لأن أحد المشايخ طبع الرد عليه. اكتفى قرأه ورأه كافية فقال؛ أكتفي بهذا الرد.

وترتيب الجامع الصغير وشرحه فيض القدير نحن في العمل عليه وإن شاء الله خلال سنة ينتهي.

والتحقيق الجديد لكتاب نصب الراية للأمام الزيلعي، مع الكتب ليست العشرة، إنما هي الخمسة المرتبطة مع نصب الراية. وكلها خمسة كتب: نصب الرية ومنية الألمي وهو استدراك العلامة قاسم بن قطلوبغا على الإمام الزيلعي كتاب الدراية

وهو تلخيص لنصب الراية. ثم الكتاب التنبيه لابن التركماني وكتاب العناية للقرشي هؤلاء واحد شيخ للزيلعي والآخر زميله. فلأن هذه خمسة الكتب إن شاء الله إن شاء الله هي منتهية عندنا باقى نصب الراية خلال أقل من سنة حضرة الوالد ينتهي منه ونطبعها جميعا إن شاء الله.

وخدمة كتاب صديق الاستاذ حسام الدين القدسي في نقده لابن بدر الموصلي (المغني...) الذي سماه (انتقاد المغني..) موجود، ولكن لم يُطبع.

وقلائد الفرائد لباقشير الحضرمي: في الفقه الشافعي هذا مطبوع قديم. ولكن الوالد لم يكتب اسمه عليه، طبعته مؤسسة علوم القرآن ودار القبلية في مجلدين في قديم من الزمان، يمكن من ثلاثين سنة مطبوع.

والوالد له ايضا أبحاث ما طبعت غير التي أنتم ارسلتموها وأنتم ذكرتموها، انا للآن إثنين له بحث حول قول الله تعالى " وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ..." سورة آل عمران 81

وله أبحاث، في السيدة خديجة وانا أنوي طباعته لكن كما ذكرت لكم الأمور العلمية التي خلفها حضرة الوالد وكتبها امور كثيرة جدا جدا. وأنا بمفردي في تنظيمها وترتيبها وإخراجها. ويمكن أن يذكر وهي يعنى استغر الله العظيم ليس لأجل لكن إنما انا لمحافظة على تراث حضرة الوالد. مثلا؛ لعله وصلكم كتب التقليد المذهبي، نشر الميراث النبوي، كلمات حول منهج اللامام البخاري وكلمات المنهج الكوثري. هذه محاضرات لحضرة الوالد كانت ميتة وقديمة. أنا لا أرضي أن يموت شيء لحضرة الوالد لأجل إحياء علمه وأن يبقى علمه. أنا طبعتها وأخرجتها وخرجت نصوصها مكتوب اسمي على الغلاف في طبعتها. المحاضرات كله تموت وتذهب. أما بطبتها وإخراجها يبقى إن شاء الله هذا العلم.

9. هل لفضيلتكم ردود علمية مستقلة على الذين وجهوا إليكم بعض انتقادات لبعض ارائكم في مؤلفاتكم في الحديث، مثل: ربيع المدخلي، وارشاد الحق الباكستاني، واليوسفي، ومحمود سعيد، وغيرهم؟

الجواب:

والوالد لم يرد عليهم ولم ينتزل لهم، لم ينزل لهم لجهل كتابتهم. مثلا أنتم قلتم ربيع الدخلي؛ الوالد ما رد عليه لأن فتنته ماتت في أرضها. وإرشاد الحق الباكستاني رد عليه الشيخ محمد عبد المالك في بانغلادش. اليسوفى ومحمود سعيد الآن طبع الكتاب لأستاذ الشيخ بلال فيصل البحر. الآن ينزل الأسواق هذه الأيام وهو رد على كتاب اليوسفى ومحمود سعيد.

هل هناك كتب مقررة من كتب فضيلتكم في جامعات العالم الإسلامي، وفي اي جامعات قد قررت؟

الجواب:

سيدي هذه الكتب الثلاثة كلها مقررة. وفي عدد كثير من الجامعات. مثلا الشيخ ابو الحسن الندوي كم صار متوفى؟ من زمان متوفى الشيخ ابو الحسن الندوي. من قبل وفاته بفترة مقررة أثر الحديث الشريف. يعنى كتب الوالد جدا جدا منتشرة في هذه الثلاثة خاصة في البلاد التي تتبع المذهب الحنفي. في شبه القارة الهندية، في باكستان، في الهند، في البنغلادش، في جنوب إفريقيا، في أمريكا، في بريطانيا. هذه الكتب كلها مقررة هناك من زمان. وكثير من الجامعات تتعرف عليه يقولون: نحن مقررين هذه الكتب. يعنى لا أعلم جامعات الآن لا يحضرني. ولكن في كثير من الجامعات هذه الكتب ومقدمة للوالد للكاشف هي مقررة أيضا في بعض جامعات الأردن في تخصص الحديث في الدراسات العليا.

وإضافة الى هذه الأسئلة من الأشياء التي ممكن أن تفيدكم أو تكتب في الرسالة؛ الآن نحن نعمل فيلم وثائقي كبير واسع عن حضرة الوالد. الأفلام الوثائقية تعمل حول الشخص بعد وفاته. نسأل الله إطالة العمر من شيخنا جميعا. ولكن الحمد لله لأهمية حضرة لوالد، ومشارعه الكثيرة، ومنهجه، وكذا. طبعا بأمر وترتيب كان بيني وبين الأستاذ بلال أردوغان أنه يجب أن يعمل فيلم وثائقي يستفيد الناس بأسلوب معاصر من حياة الشيخ وكيف تربى وكيف تكون هذا الشيخ؟ كان هذا الاقتراح بيني وبين بلال أردوغان قبل ممكن ثلاث سنوات. وبدأت به الآن وهذا الفيلم الوثائقي فيه أيضا تمثيل ودرامي يعني نأتي بممثلين الشيخ الصغير لما كان عمره أربع سنوات وخمس سنوات وكذا. ولقاءات مع كبار علماء العصر عادة في الأفلام الوثائقي يكون. التصوير مع أربعة أشخاص يعني أكثر شئى فيها خمسة أشخاص. ولكن لوسعة أمور حضرة الوالد وتشعباته وكتبه الكثيرة وأفكاره ومنهجه وصل معنا العدد في المقابلات الذين تم الأمر معهم تجاوزوا خمس وعشرين شخصية على مستوى العالم نسجل معهم من كبار الشخصيات في العالم، تمت تسجيل معهم. والآن نحن تقريبا إنتهينا من التسجيل، ولكن سنبدأ بالقسم الدرامي يعنى القسم التمثيلي. فهذا الفيلم كبير تكلم المشايخ فيها عن علم الشيخ ومكانته وتأثيره في العالم وكيف كان مؤثرا، ومنهجه وتحقيقاته وترجيحاته. فيلم ضخم كبير جدا.

EK 5

Dr. Muhyiddin Avvâme'ye 20 Temmuz 2024 tarihinde whatsapp hesabı üzerinden gönderilen yazılı soruların dökümü:

الأسئلة:

الأستاذ الكريم الفضيل المحترم الدكتور محي الدين - حفظكم المولي ورعاكم-

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته

هذه عدة اسئلة جديدة، وجهتها إلينا لجنة التحكيم للرسالة، لو تكرمتم بالإجابة عليها: لنكون مسرورين جدا، ومشكرين لكم كثيرا.

جزاكم الله خيرا عنا وعن طلبة العلم خير الجزاء، وشكر الله لكم على طبعكم، والله يعطيكم الصحة والعافية ومديد العمر.

1. ما هي المؤسسات العلمية التي أسسها فضيلة الشيخ في المدينة المنورة، أو في تركيا؟ وما هي حالة هذه المؤسسات اليوم؟ هل هي موجودة، فعالة، مستمرة في فعاليتها، أو لا؟
2. بناء على دعوة رئيس الجمهورية التركية / رجب طيب أردوغان: في أي سنة، وفي أي شهر بالضبط وصلتكم الي تركيا، وبدأتم بالإقامة في إستانبول؟
3. نحن نعلم ان جملة من مؤلفات فضيلة الشيخ قد ترجمت الي اللغات الاجنبية، خاصة: كتاب أثر الحديث وكتاب ادب الاختلاف، الي اي لغات اجنبية ترجما؟ وهل يوجد وهناك كتب اخري لفضيلته: ترجمت الي اللغات الاخرى، أو لا؟
4. ما هي فعاليات دور الحديث العواميات؟ هل هي تهتم بالدراسة، أو بنشر وطبع الكتب، أو بإعطاء منح الدراسية؟ وما هي علاقة فضيلة الشيخ بها؟ هل هو يشرف عليها، أو لا؟
5. هل يوجد لفضيلة الشيخ خلافة في الطريقة الرفاعية من استاذة وشيخه عبد الله سراج الدين أفندي، أو من شيخ اخر بمعنى هل هو يجيز بالطريقة؟
6. ما هو منهج فضيلة الشيخ في التوثيق في مؤلفاته؟ هل له منهج معين في منهج التوثيق، أو لا؟ ما هو هذا المنهج؟

Dr. Muhyiddin Avvâme'nin Ek 5'te yer alan sorulara 23 Temmuz 2024 tarihinde ses kaydı olarak gönderdiği cevaplar:

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته

1. المؤسسات التي أسسها الوالد، في المدينة المنورة أولا مركز البحث العلمي (هكذا كان اسمه في البداية) في الجامعة الاسلامة. ثم تغير اسمه الى مركز خدمة السنة والسيرة النبوية. وهو تابع للجامعة الإسلامية ثم انتقل الى مجمع الملك فهد للطباعة المصحف الشريف. وهو حاليا ضمنها الذي أسسه الوالد في اوله ثم تركه في عام 1402. هذه المؤسسة الأولى. المؤسسة الثانية مركز تحقيق التراث هو اسسه الوالد في عام 1406 ومازال مستمرا الى الآن و الحمد لله.

2. السؤال الثاني بناء على دعوة الرئيس التي كانت في شهر شوال من عام 1437، بلقاء خاص معه، وكنت مع حضرة الوالد في بيت فخامة الرئيس. ودعا الوالد وأن اكون طبعا انا معه للإقامة في اصطنبول وإفادة المتخصصين في علم الحديث كي يستفيدون من حضرة الوالد. وعرض في ذلك المجلس على ان اكون أيضا انا دكتور في احدى جامعات تركيا. فاعتذرت في هذا الطلب وقلت: انا سأبقى في خدمة الوالد في تحقيق التراث. واتفقنا على نقل مكتب حضرة الوالد من المدينة المنورة، المكتب الذي اسسه، ان ينقل الى هنا وانا طبعا المسؤول عن المكتب، حتى في المدينة المنورة انا الذي كنت ادير المكتب بإشراف سيد الوالد.

3. هل ترجمت كتب الوالد الى اللغات الأجنبية: نعم، ترجم كتاب الوالد أثر الحديث الشريف الى اللغات العديدة جدا جدا، ويعني حتى انا لا اعرفها، مع أني المسؤول عن جميع كتب الوالد. والذي اعرفه مثلا اللغة الفارسية والبنغالية ولأردية طبعا الإنجليزية والتركية والفرنسية، هذا ما الآن يحضرني. وطبعا انا أتوقع الماليزية يعني الملوية، طبعا الى لغات كثيرة. وطبعا انا اعرفه وكنت في علاقة بيني وبين اخوة المترجمين. كتاب ادب الاختلاف أيضا ترجم، ولكن أقل من كتاب أثر الحديث. الكتاب الذي ترجم كثيرا جدا الى هذه اللغات: كتاب معالم إرشادية أيضا ترجم الى عدد من اللغات الكثيرة. كتاب حجية افعال رسول الله ترجم الى لغات عديدة. كتاب من صحاح الأحاديث القدسية أيضا ترجم الى لغات عديدة. هذا الآن ما يحضرني من كتب حضرة الوالد.

4. ما هي فعاليات دور الحديث العوامية؟ احكي باختصار عن هذه الدور: لما خرجنا، خاصة انا لما انتقلت الى تركيا، والغيت إقامة من المدينة المنورة (الوالد لم يبلغ الإقامة، الوالد مازال بين اصطنبول والمدينة المنورة) وكنت في راحة من الإنطلاقة العلمية - لأن هناك تعرفون كيف كانت الأمور - فأسست دار الحديث العوامية هنا في تركيا انا اسستها كوقف رسمي: دار الحديث. انا عندي - كله طبعا بإشراف حضرة الوالد - عندي مؤسستين كبيرتين جدا: واحدة في تركيا، وهي الرسمية كوقف رسمي، اسمه: وقف دار الحديث العلوم والتعليم - ممكن انا اعطيكم اسمه الرسمي -. وأسست ايضا انا دار الحديث العوامية وجعلت مقرها الرئيسي في درين في جنوب إفريقيا. طبعا كله بإشراف حضرة الوالد، المؤسس والقائم على هذه الأعمال هو والحمد لله، الله عز وجل أكرمني ان اكون انا المؤسس والقائم على هذه الأعمال. طبعا كله الصغيرة والكبيرة في كل اعمالنا اشاور فيها حضرة الوالد، وبعلمه، وبإذنه، ومشورته. وقف دار الحديث العوامية الذي جعلت في درين هو الذي توسعت به عالميا. فهي عندنا تتجاوز 170 فرع تقريبا 14 في دولة. منها ما هو بهذا المسمى دار الحديث العوامية ومنها بمسميات أخرى، ولكن هي تتبع لنا علميا. فنقول نحن اسسناها والمشرفين عليها تعليميا. نفذ فيها مقرراتنا، المنهج الذي كتبه بإشراف حضرة الوالد يكون أو بعضها يكون هو من الأصل، هي مؤسسة علمية قائمة أو وكل الينا الأمور العلمية التي فيها وخاصة مادة أو علم مصطلح الحديث الشريف أو علم الحديث كاملا. ليس مصطلح اقصد دراية علم الحديث كاملا من جرح وتعديل ورواية ودراية وغير هذه الأمور. هذه أهمياتها. نحن عندنا دور الحديث العوامية في كل بلد أو كل منطقة وما يناسبها. فعندنا الكتاتيب من يعلمهم أبجديات العلوم العربية والعلوم القرآن الكريم والفقه والعقيدة يعني التوحيد واللغة العربية وهذه المبادئ. ومنها بعضها فيها مراكز التخصص العالي جدا في علم الحديث الشريف. فكل منطقة وما تحتاجه يكون المركز يغطي هذه الحاجة. مثلا انا عندي في الكمرون. الكمرون منطقتها منطقة بسيطة. فأنا عندي مدرستين في الكمرون وعندي مسجد يدرسون فيها مبادئ العلوم. أما في جنوب إفريقيا فرضا فعندي التخصص العالي جدا في علم الحديث. عندي ليس هذا في درين في جوهاننسبوك. فعندي في درين هناك عندنا الطباعة وعندنا الترجمة وعندنا ملصقات المساجد. يعني كل مركز وحسب ما تحتاجه المنطقة نفعله. في عندنا في تاكو في عندنا في ماليزيا في سريلنكا في بنغلادش في الهند في اوزبكستان، باكستان، الفلبين، عندنا كل هذه المناطق كثير. في الفلبين فقط ما يزيد على ستين

مركز. كل مركز على منهجنا، منهج أهل السنة والجماعة في العقيدة، والفقه، والحديث، والتصوف. عندنا أيضا النشر والطباعة في جنوب إفريقيا ما يلائم طبعا باللغة الإنجليزية من ضمن دور الحديث العوامية عندنا موقع للرد على الأسئلة الحديثة من حيث التصحيح والتضعيف. مركزه في دربن. طبعا يتابعه بريطانيا وأمريكا، هؤلاء يتابعه كثير. هنا عندي في اصطنبول اتعامل مع دور الطباعة، مع المطبعات الكبرى في اصطنبول، أطبع فيها عددا لا بأس به من كتبنا ومن كتب بعض احباب الذين هم على نفس المنهج، وأرى أهمية هذا الكتاب أن ينشر لتصحيح الفكر، ولأهمية فكر منهج أهل السنة والجماعة. اما منح الدراسية في وقفي: لا، ما دخلت في هذا الموضوع. انما ادرس بعض الطلبة إنتقاء. انتقى عشرة طلاب من نوابغ الطلبة. وأخذهم واربيهم التربية المشيخية، يكون هم في مرحلة الماجستير أو الدكتوراة في التربية الأكاديمية فانا أخذهم التربية المشيخية.

5. سؤالكم: هل يوجد لفضيلة الشيخ خلافة في الطريقة الرفاعية من استاذة وشيخه عبد الله سراج الدين أفندي، او من شيخ اخر؟ يعنى ما فهمت ما معنى قصدكم بالخلافة في الطريقة الرفاعية؟ إذا كان قصدكم بالخلافة الإذن يعنى هل هو مأذون بالطريقة الرفاعية؟ نعم، مأذون بالطريقة الرفاعية من فضيلة الشيخ عبد الله سراج الدين. نعم، هذا شيخه في الطريقة، والوالد لم يأخذ من أحد غيره. أما الخلافة إذا كنتم تقصدون بها انه ايضا يوجز بالطريقة الرفاعية ويخلف الوالد ايضا يعنى في الطريقة: لا، يعنى الوالد عنده الإجازة فقط من الشيخ لنفسه، بأوراده، بالتزامه كذا. والوالد محافظ عليها يوميا قبل الفجر في ذكره، في أوراده الرفاعية.

EK 6

Dr. Muhyiddin Avvâme'ye 27 Temmuz 2024 tarihinde gönderilen sorular ve cevapları:

سيدي الكريم، السلام عليكم ورحمة الله وبركاته...

هذه المرة عندنا بعض الطلبات من حضرتكم، وهي

1. هل يمكن أن تتكرموا بارسال بعض الصور الشخصية لفضيلة مولانا الشيخ، لكي نضعها في القسم الاخير للرسالة، لكي تكون وثائق تاريخية فيها، مثل

-صورة لفضيلة الشيخ بمفرده،

-صورة تجمع بين فضيلة الشيخ عبدالله سراج الدين و بين فضيلة الشيخ عبد الفتاح ابو غدة رحمهما الله.

-أو صورة تجمع بين الشيخ سراج الدين وبين فضيلة الشيخ الوالد.

-أو صورة تجمع بين الشيخ ابي غدة و بين فضيلة الشيخ الوالد.

2. كذلك لو تكرمتم بارسال بعض النماذج من خطوط اليد لفضيلة الشيخ

-شكرا جزيلا لكم يا سيدي علي كل ذلك التعب ، و جزاكم الله عنا كل الخير.

د. سالم سناقلي

الأجوبة من فضيلة الأخ الاستاذ محي الدين - حفظه الله - على تلك الأسئلة:

السلام عليكم مولانا ورحمة الله وبركاته، حياكم الله يا سيدي

1. اما صورة الوالد: انا طلبتها من الأخ المصمم عندنا في شركة الإنتاج التي عينت الفيلم، فالي ان ارسلها الي تأخرت، لان هذه الصورة تحتاج ان تكون كاملة من الأطراف ومن فوق، فهي ارسلتها الي متأخرة. أرسل هذه الصورة إليكم على تلغرام.

وحضرة الوالد كان عمره في ذاك الوقت تقريبا (٢٥) سنة، اظن بهذا الحدود، يعني كان عمره قبل الثلاثين، كان عمره (٢٥) او (٢٧) سنة، بهذه الحدود تقريبا. وكان طبعا هو مدرس في المدرسة الشعبانية في ذلك الوقت.

أنتم طلبتم صورة يكون الشيخ الوالد مع الشيخ عبد الله، او مع الشيخ عبد الفتاح. تعرفون الصور القديمة: مشايخنا يحرمون التصوير، فلا توجد صورة للشيخ عبد الله الصور للهوية الشخصية، وهي المنتشرة. مثل هذه الأيام هذا الامر عنهم غير جائز، فلا توجد صور ابا ابا للوالد مع الشيخ عبد الفتاح، ولا للوالد مع الشيخ عبد الله سراج الدين. فهذا هو السبب انه لا يوجد لهم صور.

بارك الله فيكم، و جزاكم الله كل خير، و السلام عليكم ورحمة الله وبركاته

٢ - 2. اما خطوط الوالد: انا غدا انشاء الله أكون في مكتب الوالد، وسأطلب منه أن يكتب ولو دعاء بسيطا. عندي كثير من خطوط الوالد، والتعليقات، والتصحيحات له لبعض الكتب. ولكن انا سوف اخذ منه دعوة، وأصورها لكم تصوير واضح، و ارسلها إليكم إن شاء الله

EK 7

Araştırmacı tarafından, Prof. Dr. Serdar Demirel'e 20.07.2024 tarihinde gönderilen sorular ve cevapları:

Muhterem hocam,

M. Avvamenin Hadisçiliği konulu doktora tezimiz doğrultusunda, aşağıdaki birkaç soruyu, hocamıza yakınlığınız sebebiyle bizim için cevaplandırırsanız müteşekkire oluruz. Sorularımız şudur:

1. Ülkemizin ulema ve ilme verdiği değeri ifade etmek üzere, M. Avvame hoca Türkiye'ye yerleştikten sonra devletimiz kendisine ne gibi destek sağlamıştır? .
2. Avvame hocanın İbn Haldun Üniversitesindeki resmi ünvanı nedir? Bir ara akademik sayfada öğretim görevlisi olarak gözükmüştü, sonradan kaldırıldı. Aynı şekilde Süleymaniye Dârülhadisi yerleşkesinde yüksek lisans ve doktora talebelerine program gereği ders vermekte midir?
3. Tirmizî projesi içinde yer aldığınız için sizce, hocanın tevsik metodunun, tahkikli neşirler üzerinde yazan 'tevsik yapıldı' dan farklı tarafları nelerdir? Hocanın tevsik ameliyesinde oturmuş, aşama aşama ilerleyen bir metodu varsa, bunlar nelerdir?

Prof. Dr. Serdar Demirel:

S.A.

Öncelikle araştırmacıyı tebrik ederim. Rabbim çalışmasını hayırlara vesile kılsın. Sorulara şöyle cevap vereceğim:

1. soruyla başlayalım.

Ülkemizin ulema ve ilme verdiği değeri ifade etmek üzere, Avvame hoca Türkiye'ye yerleştikten sonra devletimiz kendisine ne gibi destek sağlamıştır?

Bu soruya bizim cevap vermemiz doğru olmaz. Bunu ancak yetkililer cevaplayabilir.

2. soru: Hocamız Rektör Danışmanı (مستشار رئيس الجامعة) olarak üniversitemizde bulunmakta idi. Hocamız yüksek lisans ve doktora derslerine girmemektedir. Bizim organize ettiğimiz Tedrib derslerini vermekteydi

3. Soru:

Sünen-i Tirmizi Tahkik ve Tevsik Çalışmasında Yapılanlar:

1. Sünen-i Tirmizi eserinin 120 farklı el yazma nüshaları toplandı. Sonra içlerinden İmam Tirmizi'den bu eserin nakledildiği 3 farklı rivayeti içinde barındıran 28 el yazması seçildi.
2. Tahkik çalışmasına dayanak olarak seçilen el yazmaları birbirleriyle karşılaştırıldı ve aralarındaki farklılıklarla dipnotlarında zikredilen bilgiler kayda geçirildi.
3. Nüshaların isnadları şema ve tablolar haline getirilerek İmam Tirmizi'ye ulaşan rivayet zincirlerinin daha anlaşılır bir şekilde gözler önüne serilmesi sağlandı.
4. Hadisler ana kaynak kitaplarına muvafık olarak dikkatli ve titiz bir şekilde tahrîç edildi.
5. Tirmizi'nin sahabeden "Bu babda şu hadisler de vardır..." diyerek işaret ettiği hadisler de ayrıca tahrîç edildi. Bu şekilde zikredilen hadislerin sayısı Tirmizi'nin kitabında rivayet ettiği asıl hadislerin sayısına eşitlendi.
6. İmam Tirmizi'nin bab hadislerinde zikrettiği rivayetlerin farklı tarikleri de tahrîç edildi.
7. Tirmizi'de geçen sahabe sözlerinin tahrîçleri yapıldı.
8. Mezhep imamlarına veya mezhep imamlarının sözlerini içeren kitap müelliflerine nisbet edilen fıkhi görüşlerin tahrîci yapıldı.
9. İmam Tirmizi'nin bahsettiği coğrafi yerlerin tarifi verilip günümüzde hangi konumlarda yer aldıkları beyan edildi.
10. Kıraat ilminde kaynak niteliği taşıyan kitaplardan farklı kıraat vecihleri belirtildi.
11. Sünen-i Tirmizi, baştan sona İmam Mizzi'nin Tuhfetü'l-Eşraf adlı eseriyle karşılaştırıldı. Böylece İmam Mizzi'nin bizim nüshalarımızda olmayan rivayetleriyle bizim nüshalarımızın İmam Mizzi'de olmayan rivayetleri tespit edildi.
12. İmam Tirmizi'den nakilde bulunan ana hadis şerh kitapları seçildi. Bu kitapların sayısının 20'ye ulaştığı tespit edildi. Sonrasında bu kitaplar birbiriyle karşılaştırılarak Tirmizi'nin bu kitaplarda hadislere verdiği hükümlerle bizim nüshalarımızda verdiği hükümler arasındaki benzeşme ve farklılık belirlendi.

13. İmam Tirmizî'nin *Sünen* eseriyle *el-İlelu'l-Kebir* adlı eseri arasında tam bir bağ kuruldu.
14. İmam Tirmizî'nin zayıf saydığı ve şiddetli zayıflık niteliğine sahip olan ravilerle İbn Hacer'in *Tehzibu't-tehzib* adlı eserinde şiddetli zayıflıkla vafettiği ravilerin içerisinde dâhil olduğu kimseler tespit edildi. Sonra bu ravilerin hadislerine kuvvet kazandıracak mütabaât ve şahitler araştırıldı.
15. Şeyh Muhammed Avvame, *Sünen-i Tirmizi*'de bulunan çok zayıf ve itham altında bulunan raviler hakkında araştırmalar yaparak İmam Tirmizî'nin böylesi ravilerden niçin rivayet aldığına gerekçelerini ortaya koydu.
16. Kur'an ayetlerinin, hadis metinlerinin ve sahabe sözlerinin ayrı ayrı indeksleri oluşturuldu.
17. *Sünen-i Tirmizi*'de yer alan cerh ve tadil hükümlerinin ayrı bir fihristi oluşturuldu. Bu hükümler içerisinde hem İmam Tirmizî'nin kendi sözlerini hem de başkalarından naklettiği sözler dâhil edildi.

EK 8

20 Temmuz 2024 tarihinde Doç. Dr. Hamza Bekrî ile yapılan görüşmenin dökümü.

و عليكم السلام ورحمة الله

أستاذي الفاضل، هذه الأسئلة تفصيلية دقيقة، ولا أظن أحدا يمكنه الجواب عنها بدقة سوى د. محيي الدين عوامة

السؤال ٦: سنة ١٣٨٠ هجري

السؤال ٧: مستشار رئيس الجامعة

ولم يكن له درس مع طلاب الدراسات العليا، بل كان هناك درس تدريب الراوي يشترك فيه أساتذة الحديث من جامعات مختلفة، وطلبة الدراسات العليا من ابن خلدون، ولا يحسب للطلاب من دروس برنامجهم

جواب باقي الاسئلة ينبغي ان يكون عن طريق د. محيي الدين

EK 9

MUHAMMED AVVÂME İLE İLGİLİ RESİMLER

Muhammed Avvâme 25 ilâ 30 yaşları arasındayken Şa'bâniyye Medresesinde hocalık yaptığı yıllardaki vesikalık fotoğrafı.

معالي الأستاذ الدكتور رضا عبيد راعي الأمسية يقدم لوحة الاثنيية هدية تذكارية لفضيلة الشيخ محمد محمد عوامة.

2007.04.23 tarihinde de Cidde'de düzenlenen uluslararası İsneyniyye Onur Gecesinde, Cidde Üniversitesi Rektörü Rıza Ubeyd'den Muhammed Avvâme'ye hediye takdîmi

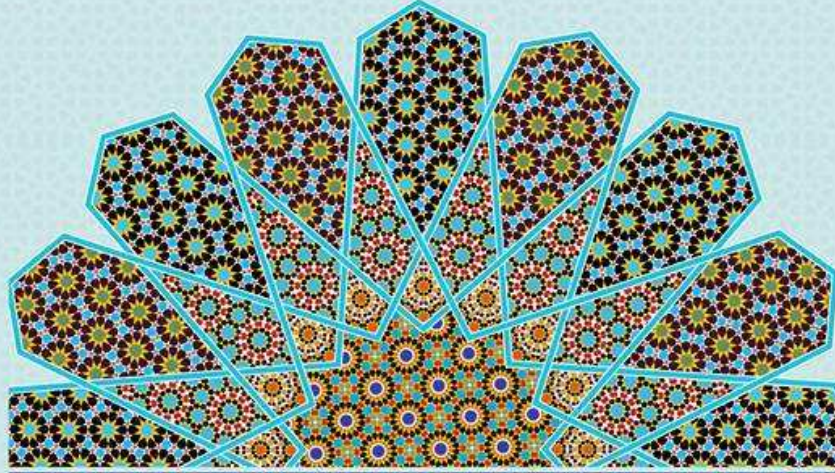
M. Avvâme'nin 2018 yılında Özbekistan ziyareti sırasında, İmam Buharî'nin 90 bin kişiye hadis dersi yaptığı mescid yerine inşa edilen, Buhara Kelan Mescidinde İmam Buharî'nin ders esnasında giydiği cübbenin benzeriyle yaptığı hadis dersi

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

المؤتمر الدولي

ALLÂME MUHADDİS MUHAMMED AVVÂME ve HADİS İLMİNDEKİ ÇALIŞMALARI

العلامة المحدث
محمد عوامة وجهوده الحديثية

27- 28 Nisan 2018

11 - 12 Şaban 1439

12-11 شعبان 1439 هـ

28-27 نيسان 2018 م

İBB ALİ EMİRİ EFENDİ KÜLTÜR MERKEZİ

Hırka-ı Şerif Mahallesi, Akşemsettin Cd. No:66 Fatih/İstanbul

www.fsm.edu.tr

www.ihu.edu.tr

ULUSLARARASI HADİS ARAŞTIRMALARI TAKDİM VE İCAZET MERASİMİ

19 Ocak 2024 Cuma, 10.00

Süleymaniye Camii

Sünen-i Tirmizi Tahkik ve Tevsik Kitabı Neşri

El-Mevahibu'l-ledunniyye Tahkik ve Tevsiki Projesi Tanıtımı

Tedribu'r-râvi İcazet Merasimi

DAVET

Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın himayeleri ve teşrifleriyle, İbn Haldun Üniversitesi Hadis Araştırmaları Merkezi'nce eş-Şeyh Allâme Muhammed Avvame yönetiminde Süleymaniye Camii'nde düzenlenecek "Sünnet ve Sireti İhya" programına katılımlarınızdan şeref duyarız.

Tarih: 19 Ocak 2024, Cuma

Saat: 10.00

Yer: Süleymaniye Camii

Prof. Dr. Atilla Arkan
Rektör

Prof. Dr. İrfan Gündüz
Mütevelli Heyeti Başkanı

تحت رعاية الرئاسة التركية، وبتشريف فخامة الرئيس

مَجْبُطُ طَيْبُ ارْدُوغَان

وحضور نخبة من علماء العالم الإسلامي
تقيم جامعة ابن خلدون حفلها العلمي بعنوان

حفل إحياء السنة والسيرة النبوية بِرئاسة فضيلة العلامة الشيخ محمد عوامة شيخ دار الحديث السليمانية

وذلك بمناسبة

ختم قراءة وشرح كتاب **"تدريب الراوي"** للحافظ السيوطي،
لنخبة من أساتذة الحديث في الجامعات التركية، وقد كان
البدء به قبل سبع سنوات

اختتام بمشاركة فريق علمي - مشروع **"تحقيق وتوثيق سنن
الإمام الترمذي"**

افتتاح مشروع **"تحقيق شرح العلامة الزرقاني على المواهب
الدنية للإمام القسطلاني"** وهو أوسع كتاب في السيرة
النبوية والشمائل المحمدية

الدعوة عامة

يوم الجمعة 2024/1/19
الساعة العاشرة صباحاً

سيقام الحفل إن شاء الله
في مسجد السليمانية

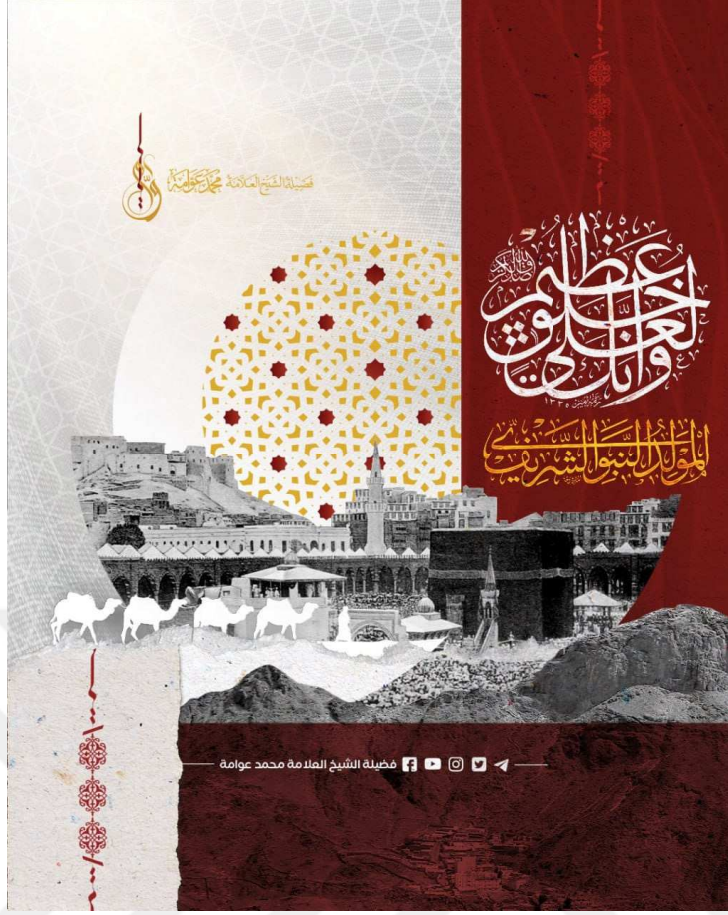
19 Ocak 2024 tarihinde Süleymaniye Camii Tedrîbu'r-râvî İcazet Merasiminde, Muhammed Avvâme'nin, Prof. Dr. Ebubekir Sifil'e verdiği icazet belgesi.

19 Ocak 2024 Cuma günü Süleymaniye Camii'nde düzenlenen İcazet Töreninden

Muhammed Avvâme'den Tedrîbu'r-râvî kitabının icazetini alanlar (mücazun lehüm)

Muhammed Avvâme'nin Mevlid Kandili Tebriği

ذكرى ولادة سلطان العوالم سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم

(وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين)

(قل بفضل الله وبرحمته فبذلك فليفرحوا)

Âlemlerin sultânı Rasulullah Efendimiz'in (salat ve selam üzerine olsun) doğumunun hâtırasına

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiya 21/107

“De ki: “Ancak Allah’ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevinirsiniz.” Yunus 10/58

Fadilet el-Allâme Muhammed Avvâme, *Telegram*, 26 Eylül 2023.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

برعاية سماحة مفتي الجمهورية اللبنانية

الشيخ عبد اللطيف دريان
حفظه الله

يستضيف لبنان
فضيلة الشيخ العلامة المحقق:

مجلس إمامنا
حفظه الله

وتدعوكم

إلى سلسلة لقاءات علمية مع سماحة العلامة الضيف

برنامج اللقاءات:

اليوم	التاريخ	المكان	التوقيت
السبت	4/ربيع الأول/1446هـ 2024 / 09 / 07	طرابلس مسجد الوفاء	بين المغرب والعشاء
الأحد	5/ربيع الأول/1446هـ 2024 / 09 / 08	عكار مسجد حلبا الكبير	بعد صلاة العصر
الاثنين	6/ربيع الأول/1446هـ 2024 / 09 / 09	البقاع أزهر البقاع	بعد صلاة العصر
الثلاثاء	7/ربيع الأول/1446هـ 2024 / 09 / 10	بيروت جامع محمد الأمين	بين المغرب والعشاء

Muhammed Avvâme'nin 2024 yılının 7-10 Eylül tarihleri arasında Lübnan'a yaptığı seyahatte katıldığı programlar

Muhammed Avvâme'nin elyazısı örneği

بسم الله الرحمن الرحيم
الشيخ الكريم الدكتور خليل قوتلاي سلامه تعالى وتلاه
وعليكم السلام ورحمة الله وبركاته. وبعد
فإننا عداكم إنكم على نعمة وآلاءه، وأرجوه أنه تكمّلوا بحجّة ومغنية
وتوضيحه وأنتم أسعدنا الله.
وصدقت رجالكم الكريمة أولاً، ثم رصديت بحكمكم لوفيه حولاً، أهدتكم
أعلى رحمة، وسررت بما فيه من جهده ومناجاة بحت، ولا بأس من روي باختيار
وصدقته أكثر، فقد اعتاد الرضا بونه في مثل هذا الاتجاه المصنّف والقواعد
والاعتناء بالآثار... ، فأحمد الله على فضله.
وأحبّ أن ألفت نظركم إلى كلمة واحدة سرّتها إلى قلوبكم من الشيخ
الألباني رحمه الله - وهو قولكم من - مع العلم أن الزيد بحثوا لم يسيروا
" فلم يوفقوا " - هذه كلمة الألباني، وقد تفتت في الطبعة الثانية من
" أدب الاختلاف " ص ١٠٢، وتجاوزت منه نسخة عند فضيلة الأستاذ الشيخ
أسمه حفظه الله. وأنتم تعلمون أنه مقابلة (عدم التوضيح) : الفذالة !
فمن يبيّن أنه يقال : (له على الألف بحثوا ولكنهم خذلوا) ؟
وجزاكم الله خيراً، وسدد خطاكم ، وشيكم .
وحياتي فيكم ولفضيلة الشيخ ، ولهم ذكرتم من الإحقة الأحيّة، ولا تنسوا في
الحسين وعواصمكم، واسألوا عنكم ورحمته وبركاته.
١٤٢٠ / ١٢ / ٢٠
الشيخ خليل قوتلاي

Muhammed Avvâme'nin, yakın talebelerinden Prof. Dr. Halil İbrahim Kutlay'a elyazısı ile yazdığı bir mektubu.

ÖZGEÇMİŞ

Hafızlık eğitimini Sünbül Efendi Kız Kur'an Kursu'nda aldı. İstanbul İmam Hatip Orta Okulu, Bakırköy İmam Hatip Lisesinden sonra girdiği Marmara Üniversitesi İlahiyat Önlisans öğrenimini birincilikle tamamladı. Lisans eğitimini aldığı Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2002 yılında mezun oldu. Aynı sene Suriye'de bulunan Ebu'n-Nur Üniversitesi, Ma'hed Quftarau'da iki ay süreyle Arapça dil eğitimi aldı. 2007 yılında "Sünnette Aile İçi İletişim" yüksek lisans tezini Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda Prof. Dr. İbrahim Canan danışmanlığında tamamladı. 2009 – 2011 yılları arasında Mekke'de bulunan Ümmü'l-Kura Üniversitesi Ma'hed el-Lugah el-Arabiyye kısmını okul ikinciliği ile tamamladı. 2013 yılında alova Üniversitesi İslâmi ilimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalında doktora eğitimi almaya hak kazandı. 2014 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yalova İl Müftülüğü'nde il vaizesi olarak görev yapmaktadır.

YAYIN

Muhammed Avvâme'ye göre İbn Hibbân'ın sika ravilerin tespiti ve bilinmesiyle ilgili görüşleri